Események, folyamatok, szövegek

A kolozsvári Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola tanulmányai

Kiadói tanács:

Dr. Bányai Éva egyetemi docens (Bukaresti Egyetem)
Dr. Benedek József egyetemi tanár (BBTE Kolozsvár)
Dr. Gagyi József egyetemi docens (Sapientia EMTE Marosvásárhely)
Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár (BBTE Kolozsvár)
Dr. G. Etényi Nóra egyetemi docens (ELTE Budapest)

EGYETEMI FÜZETEK
34.

Készült a Magyar Kormány támogatásával

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

Megjelent a Bethlen Gábor Alap támogatásával.

Események, folyamatok, szövegek

A kolozsvári Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola tanulmányai

A kötetet szerkesztette
Benke András
Bilibók Renáta
dr. Keszeg Vilmos

EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2017

A kutatást és a tanulmánykötet megjelentetését a Bethlen Gábor Alap támogatta.

© Szerzők; Bolyai Társaság, 2017.

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár.
A kiadó igazgatója: Veress Károly
Felelős kiadó: Bilibók Renáta
A kötet szerkesztőbizottsága: dr. Cseke Péter, dr. Egyed Emese, dr. Gábor Csilla, dr. Orbán Gyöngyi, dr. Pozsony Ferenc, dr. Selyem Zsuzsa
Számítógépes tördelés: Bilibók Renáta
Korrektúra: Bilibók Renáta, Serestély Zalán
Borítóterv: Makkai Bence
Készült az AmGraphis nyomdában, Kolozsváron.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Események, folyamatok, szövegek / ed.: Benke András, Bilibók Renáta, Keszeg Vilmos. - Cluj-Napoca : Egyetemi Műhely Kiadó, 2017
ISBN 978-606-8886-01-5

I. Benke, András (ed.)
II. Bilibók, Renáta (ed.)
III. Keszeg, Vilmos (ed.)

81

Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár
Igazgató: Veress Károly
Felelős kiadó: Bilibók Renáta
400604 Cluj-Napoca
B-dul 21 Decembrie 1989, nr. 116.
Tel.: 0264-591582
E-mail: egyetemimuhely@gmail.com
http://www.bolyait.ro/egyetemi-muhely-k

Tartalomjegyzék

Bakos Áron
„*Ilyen könyvet írhatnék né', min mentem ott keresztül!*" Egy marginalizált személy élettörténete, katonatörténetei és történelemképe 7

Deák-Szebeni (Bán) Imola
A gasztronómia képzeletbeli világa. Irodalom és konyhaművészet intermediális kapcsolatának tanulmányozása Alexandre Dumas *Konyhaszótár*ában 25

Benke András
Szubjektivitás, transzcendencia és egyetemesség kapcsolata Tar Sándor novelláiban 51

Deák Anita
Intertextualitás a *Macskafogó* című rajzfilmben..... 71

Ferenczi Szilárd
Önkormányzati képviselőválasztások Kolozsváron 1888–1918 87

Goron Sándor
William Shakespeare *Szentivánéji álom* című vígjátékának magyarított személynevei 107

Győrfy Eszter
Pasztoráció, nyelvhasználat és identitás Kostelekben a második világháború előtt 121

Kerti József
A *Magyar Parnaszszus Virágjai* szóképekben. Aranka György kéziratos versei Szirmay Antal versgyűjteményeinek tükrében 161

Lőrentz Éva Noémi
A gyermeki nézőpont és a mágikus látásmód összefüggései Dragomán György *Máglya* című regényében..... 195

Máté István
Az egyházi fegyelmezés lehetőségei Kalotaszegen 223

Széman E. Rózsa
„*álmatlan éjszakák gyötrődéseiben siratott álmom*" Tessitori Nóra művészete leveleinek tükrében 251

Tóth Orsolya
Kolozsvár filmtörténeti reprezentációi az első filmfelvételektől 1948-ig. Helytörténet a megtalált mozgóképek tükrében 275

Vincze Eszter Beáta
A reformáció korának megigazulás-tana és Pázmány Péter *Kalauz*a 297

A tanulmányok szerzői, rezümék 325
Disszertációk, tézisek 341

Bakos Áron

„Ilyen könyvet írhatnék né', min mentem ott keresztül!" Egy marginalizált személy élettörténete, katonatörténetei és történelemképe

Bevezetés

A kötelező sorkatonai szolgálat 1868-as bevezetése óta a katonáskodás a 19., 20. századi férfiak közös tapasztalata, élménye. Az intézmény „elmozdította a hagyományos életforma és mentalitás horizontjait", gazdagította az egyén társas kapcsolatait, találkozási pontot kínált „az idegennel", új szokásokkal, kulturális gyakorlatokkal ismertette meg az egyént (Keszeg 2008a: 219). A katonáskodás szociokulturális jelentőségénél fogva, a szolgálattal kapcsolatos elbeszélések gyűjtése és elemzése tehát fontos elvégzendő néprajzi feladat lehet, melyet az intézmény felszámolása csak sürgetőbbé tehet.[1] Doktori kutatásom során éppen ezért a háborús vagy békés időkben szolgálatot teljesítő egyének visszaemlékezéseit, igaztörténeteit igyekszem rögzíteni, az elbeszéléseket az élettörténeti, történeti elbeszélés keretébe helyezve értelmezni. Elsődleges célom a katonatörténetek általános motívumainak, témáinak körülhatárolása, az elbeszélések folklorisztikai, narratológiai vizsgálata, az én-elbeszélés különböző szintjeinek, strukturális jegyeinek elemzése, általában pedig a katonáskodás kulturális, társadalmi funkciójának az értelmezése. A készülő dolgozat empirikus alapját egy aranyosszéki terepkutatás jelenti, melynek gerincét jelen pillanatban, rövidebb kiszállások mellett, két hónapnyi (2015 és 2016 augusztusa) állomásozó terepmunka képezi.

Az eddigi terepmegfigyelések alapján kirajzolódott, hogy a katonáskodásnak a lokális társadalomban kiemelt szerepet a történelmi eseményekben való potenciális vagy aktuális részvétel, a sorkatonai szerep sajátos határhelyzetisége, vagyis a megszokott társadalmi és fizikai térből való kilépés biztosít. A leszerelés új státusszal ruházza fel az egyént, te-

[1] Kutatástörténeti áttekintést ezúttal nem közlök, mivel ez egy külön tanulmány tárgyát képezhetné.

hát mint egyfajta küszöbesemény, átmeneti rítus, a legényavatások mellett vagy helyett, a fiút beavatja a férfiak társadalmába (Csonka-Takács 2008: 134–135; Keszeg 2008a: 222). *Van az mondás, hogy férfi akkor leszel, ha kijárod a katonaságot. A régi öregek azt mondták, ha nem voltál katona, nem vagy férfi.* (T. L. 1977) Átmenetirítus-jellegéből fakadóan a katonáskodás és a hadviselés epizódjai ritkán maradhatnak ki az egyén élettörténetéből, meglátásom szerint a születéshez, szerelemhez, munkához stb. hasonlóan a sorkatonai szolgálat is „biografikus toposz" (Keszeg 2007: 151). Emellett a katonatörténeteket férfi- és családi körben független epizódokként, igaztörténetekként is előszeretettel osztják meg. *Emlékszem, gyermekkoromban összekaroltunk az udvaron és mondtuk egymásnak: „Jaj, komám, emlékszel a katonaságra?" Na, mert hogy annyit hallottuk az öregektől*. (H. P. 1962) A katonáskodásnak a későbbi mindennapi életvezetésbe nem feltétlenül beépülő, általában csak kontrasztív szerepet betöltő tapasztalatai (Szilágyi 2007: 123) így elsősorban mint a lokális társadalomban forgalmazható történetek epizódjai jutnak el nem hanyagolható szerephez.

A következőkben egy marginalizált személy, J. A. katonatörténeteit mutatom be, s mint igaztörténeteket helyezem el az élettörténet, genealógiai, történeti elbeszélés lépcsőzetesen felfogott – de a jobb követhetőség végett ettől eltérő sorrendben tárgyalt – sorában, s megpróbálom az elbeszélések különböző szintjei közötti kapcsolatokat kimutatni.

A kutatás során az a benyomásom alakult ki, hogy a közösségen belüli státusa meglehetősen kérdéses. A gyűjtés közben házról házra járva senki sem ajánlotta figyelmembe, hogy őt is keressem fel, személyét általános elhallgatás övezi. Végül egy kiskamasz fiú (értelmezésem szerint tehát egy olyan személy, aki a közösségi normákkal, konszenzusokkal ha tisztában is van, nem feltétlen foglalkozik azokkal) ajánlotta fel, hogy elkísér hozzá. Amikor a kutatás későbbi szakaszában személyéről másoknál érdeklődtem, még azok a beszélgetőtársak sem igazán nyíltak meg szívesen, akikkel korábban sikerült bizalmasabb kapcsolatot kialakítanom. *Hát J. A. bátyád, igen… Sokáig rendesen élt, azt nem tudjuk, mi történt.* (N. J. 1938)

A férfiak a közösségen belül többnyire számontartják, hogy ki, hol, melyik fegyvernemnél szolgált, körülbelül mikor rukkolt be. A fenti megállapítás azokra az esetekre is érvényes, amikor a férfiak a

szolgálat teljesítése idején még nem éltek egy településen, ismertségük és így a másik személy katonáskodására vonatkozó értesüléseik is csak későbbiek. Beszámolójuk szerint a katonáskodáshoz kapcsolódó történeteket olykor-olykor, véletlenszerűen ugyan, de elmesélik egymásnak. J. A. ezzel szemben történeteit nem osztja meg másokkal, s bár életének nagyobb epizódjairól az elhallgatás ellenére tudomása van a közösségnek, történeteit nem tudja forgalmazni a közösségen belül.

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a rossz anyagi, elszigetelt társadalmi helyzetét mi módon tükrözik vissza történetei. Milyen különbségek mutatkoznak az elszigetelt egyén meg nem osztott történetei és a közösségen belül keringő történetek között? Milyen eltérő motívumok, témák jelennek meg bennük? Az elbeszéléseiben milyen értelmezésben jelennek meg a katonáskodáshoz kapcsolódó történetek, amelyek nagyon gyakran érintenek történelmi eseményeket, tartalmaznak az idegennel való találkozáshoz köthető jegyeket? Milyen a kapcsolat a marginalizált társadalmi helyzet és a meg nem osztható történetek között? Milyen összefüggéseket fedezhetünk fel az egyéni elbeszélés különböző témái között? Végső soron az identitás, a biográfia, a történelem kapcsolatát vizsgálom (vö. Pataki 2001: 311), de a biográfián belül külön figyelmet szentelek a katonasághoz kapcsolódó igaztörténeteknek.

Az élettörténet váza

J. A. élettörténetét viszonylag nehéz felvázolni, mert a gyakran elismételt, visszatérő elemeket időben rendszeresen máskor helyezte el, az elbeszélése nem kronológiai rendet követett, az elbeszélésnek nem volt progresszív rendszere. A múltból a jelen problémáira, saját életéről az ország történetére, felmenőinek sorsáról a magáéra tért át. Nem kitérőket tett az elbeszélés közben, hanem maga az elbeszélés nem rendeződött semmiféle kronológiai rendbe. Találkozásainkkor több kísérletet tettem arra, hogy életének epizódjait világosan követhető időrendben vegyem fel, annak érdekében, hogy kirajzolódhassanak az életút fordulópontjai. Később azonban arra a következtetésre jutottam, hogy az élettörténet strukturálásának ez a módja valójában egy, az eredeti elbeszélői szándéktól idegen narratív keretbe kényszerítené a szöveget. A belső logika megértése végett ezért elsődleges feladatomnak azt tekintettem, hogy a történetek mögötti struktúrát írjam le, amely a különböző narratív egységeket nem kronológiai, hanem a strukturális kapcsolódások lo-

gikája szerint fűzi egybe és helyezi viszonylag egységes, koherens keretbe, teszi összefüggő, logikus én-elbeszéléssé.

Igy a következőkben az életpályára vonatkozó legfontosabb adatokat közlöm, majd a dolgozat további részeiben azt a narratív logikát igyekszem leírni és értelmezni, amit olvasatom szerint J. A. elbeszélése követett. A genealógiai történetek után az élettörténetekre térek rá, hogy aztán hosszabban tárgyaljam az élettörténeti elbeszélés katonasághoz kapcsolódó igaztörténeteit. Ennek hangsúlyos megjelenésében a vizsgálat közege, személyes érdeklődésem egyértelműen közrejátszott. Megismerkedésünkkor közöltem, hogy elsősorban ilyen történekre vagyok kíváncsi, és később, az interjúk során is bizonyára nagyobb érdeklődést tanúsítottam a katonatörténetekkel kapcsolatban. Végül az egyéni életpálya mikroszintjéről a történeti elbeszélés makroszintjére térek át.

Az élettörténetét J. A. genealógiai keretbe helyezve mesélte el, az elbeszélés során a harmadik generációig visszamenve idézte meg családjának alakjait. Ahogy ma is, úgy a család korábbi generációinak tagjai is Torda környékén éltek. A lakóhelyüket a házasságkötéskor változtatták meg a patri- vagy a matrilokalitás elve szerint. A család tagjai – ahogy a Torda-környékiek többsége – Tordán dolgoztak üzemi munkásokként, vagy földművesek, a kollektív gazdaság tagjai voltak. Mindemellett jövedelemkiegészítő jelleggel lakóhelyükön kisebb-nagyobb gazdaságot is fenntartottak.

A genealógiai történetek elbeszélése során J. A. a lokális történelemről olyan állításokat fogalmazott meg, amelyeket a településen senki mástól nem hallottam. Az elbeszélés során a magyar–román szembenállás, az üldöztetés radikális (és a tények tekintetében többnyire valószerűtlen) olvasatát kapjuk. Nagyapja Nyíregyháza mellett eltűnt a fronton. Nagybátyja levente volt, majd orosz fogságba esett, és elhurcolták.

> Elvitték [nagybátyámat] az oroszok, fogságba volt négy évig, kőszénbányába. Egy év után, két év után küldött egy levelezőlapot, hogy élek. Ennyi volt ráírva. Élt édesanyám és keresztanyám a három gyermek közül. Édesanyja is mint leányka átszöktek Magyarországra Komjátszegről, mert féltek a románoktól. Gyújtották meg őket, égették meg, ölték meg őket villákkal, kaszákkal. Itt is, és más magyar településeken is.

Anyai nagybátyjáról, aki tanító volt, többször megemlékezett. J. A. szerint magyar származása miatt bocsátották el állásából. *De mivel Túrból*[2] *jött, magyar volt a neve… „Menj ki!" Büntették románságkor. Elköltöztek Polyánba,*[3] *az apósáékhoz, mer a felesége polyáni volt.*[4] Apjáék, sokakhoz hasonlóan, a háborúban átszöknek területi revízió miatt a településhez közel húzódó határon. *Átmentek Kolozsvárra,* (...) *tíz kilométer volt. Falusi ember volt, bévették utcaseprőnek. De ha itt maradt volna, esetleg megölték volna a románok. Itt ebben a faluban né', sok magyar házat felgyújtottak.*

J. A. 1952. október 24-én született. Legénykorában Tordatúron élt, majd később, 1981-ben kötött házassága miatt költözött Mészkőre. Négy testvére van, bátyja és egyik húga Aranyospolyánban, Tordán él, míg másik húga Aranyosgyéresen. Özvegy, beteg, rendszeres ápolásra szoruló édesanyja Tordatúron lakik. J. A. elvált, jelenleg egyedül él abban a házban, ahol korábban anyai nagyanyjának a bátyja élt. A házasságában két, egy fiú és egy lánygyermeke született. Gyermekei ritkán keresik vele a kapcsolatot, amit erősen sérelmez, gyakran felemleget. Lánya a faluban, fia külföldön él. Kolozsváron és Tordán, gyárban dolgozott, jelenleg nyugdíjas. A ház körül néhány tyúkot tart, és egy kisebb földterületen zöldséget termeszt. Szembeszökően rossz körülmények között él. Gyakran számol be magányáról, panaszkodik elhagyatottsága, az őt sújtó közösségi ítéletek miatt.

> Aztán ne emésszem magamat? Aztán megiszom egy pohár pálinkával vagy egy pohár sörrel többet, mint kéne. Má, az emberek aztán, na, megint részeg [J. A]. De azt senki nem tudja, hogy én min megyek keresztül. Azt senki nem mondja, te, ettél valamit máma? Vagy főztél magadnak valamit? Vagy megtörölte valaki az ablakodat? Vagy kimossam egy ingedet?

Az élettörténeti epizódok visszatérő témája, alapvető üzenete a méltóság témájához köthető. Gyakori panasza, hogy a lokális társadalom közönyös vele szemben, személyét negligálják. Azokat a formális tiszteletadási gesztusokat hiányolja, amiket Sartre – a polgársággal kapcsolatban – az elismerés szertartásainak nevez. Sartre olyan szokásokat sorol ide, mint a kölcsönös üdvözlés, részvétnyilvánítások, rituális látoga-

[2] Tordatúr.
[3] Aranyospolyán, ma Torda része.
[4] A továbbiakban J. A. közléseit nem azonosítom.

tások, melyeket a hatalmi viszonyokat visszatükröző méltóságeszme építőköveinek, megnyilvánulásainak tekint (Sartre 1992: 91–92).

> Azt akarom mondani, hogy voltunk szombaton az esküvőn. Jött a húgomnak a fia, és elment a leányomhoz, és ide fel nem jött a meghívóval. Erősen messze voltam. Me' az anyjának a bátyja vagyok! És akkor lemegyek a leányomhoz, mondom: Te, voltak ezek meghívót…? Aszongya, voltak. Hát, mondom, hozzám miért nem jöttek fel? Há', aszongya, siettek. Há' hova siettek, mondom. Há' aszongya, mentek Sz.-re is, me' ott is van rokonság. Há', mondom, jó, hogy elmentek. Aztán mondom, há' hozzám feljöttek volna egy tíz percig. Há, aszongya, nem volt... Hozták ezt a meghívót. De otthagyták a leányomnál. Nézd csak meg!

Az élettörténeti elbeszélésben egy szembeállítás vonul végig. J. A. az életpályájának[5] azokat a mozzanatait emelte ki, melyek azt példázzák, hogy a betöltött társadalmi szerepéből (unoka, férj, apa) fakadó kötelességeit tőle telhetően mindig teljesítette. Hosszan elmeséli nagyanyja testvérének temetését, kitérve a rítus minden mozzanatára, arra, hogy miként gondoskodott az elhunyt végtisztességének megadásáról. Részletekbe menően számolt be betegeskedő édesapjához tett gyakori látogatásairól és a családja eltartására irányuló erőfeszítéseiről. Szerepeit betöltve azonban mindig összeütközésbe kerül másokkal, azokkal, akik méltánytalannak és hálátlannak bizonyulnak vele szemben.

> Most kiment Dániába [a fiam], azt se mondta, félkalap. Mivel sértettem meg? Katona volt, elmentem Szászvárosig százötven kilométert. Na, jött haza, mindig segítettem neki. Akart csinálni a disznónak egy kis kerülőt,[6] adtam neki, krumplit adtam neki, árpát adtam neki, majorságot adtam neki, tojást adtam neki, bort adtam neki. Hát honnan, miből? A lelkemet adjam oda neki?

[5] Niedermüller Péter megkülönbözteti az életpályát, amely a valóság kulturális minták alapján történő birtokbavétele, az életvilág újratermelésének eszköze, egy szinkronikus folyamat eredménye, valamint az élettörténetet, amely az előbbinek egy nyelvi interakció eredményeként létrejövő reprezentációja, „a szubjektum számára a valóság konstituálásának és rekonstruálásának, a kutató számára viszont a tudományos tapasztalat megszerzésének, bővítésének az eszköze" (Niedermüller 1988: 379–381).

[6] Kifutó.

A társadalmi szokások követésének hiányáról, a társadalom normáinak megsértéséről rengeteg példát hozott saját környezetéből. Verekedő asszonyokról, félrelépő szomszédokról, törvénytelen gyermekekről, a férjüket kipenderítő feleségekről beszélt. Gyakran felemlíti, hogyan próbált hiába segítséget kérni különböző kisebb mezőgazdasági munkákban szomszédaitól, s ezzel szembeállítja azokat az alkalmakat, amikor ő maga építkezésnél, behordásnál mások rendelkezésére állt. Míg a legtöbb elbeszélő harmonikus képet festett a település magyar közösségéről, J. A. szemében a közösség atomizálódott. Mindezek mögött egy struktúrát tapinthatunk ki, amelyben a normakövető, méltatlanul mellőzött egyén áll szemben a normaszegő társadalommal, amelynek méltatlan szokásait J. A. történeteivel leleplezi. Mindez egy kiábrándult, radikalizálódó beszédmódban jut kifejezésre. *Mondtam neki, te, esküdjetek meg. Hát azt mondja, minek? Jaj, a tűz égessen meg! Ne perzseld meg, el kell égetni mind! Jaj… Elmentem, segítettem, adtam pénzt, adtam neki mindent, amit lehetett, s akkor nézd meg.*

Igaztörténetek a katonaságról

> A katonaság narratív megjelenítésében a következő motívumok dominálnak: a katonabúcsú szervezése és lebonyolítása, a lányoktól és a rokonságtól való búcsúzkodás, az utazás, a kaszárnyaélet nehézségei (étkezés, ruházat, nélkülözés, szigorú program, a felettesek embertelensége, büntetések, a román beszéd), a bajtársias és a férfias kapcsolatok (egymás megsegítése, emberséges tisztek), a katonaélet emlékezetes eseményei (jóllakás, kihágás, felettesek átverése), az idegen világ (földrajzi és szociális környezet) megjelenítése, a kaszárnyai élet mindennapjai (levélírás, ünneplés, csínyek), állandó vagy alkalmi udvarlás, a szabadság eltöltése, a háziakkal való kapcsolattartás (Keszeg 2008a: 222).

A környéken gyűjtött, katonasághoz kapcsolódó igaztörténetekben is alapvetően a fenti motívumokat lelhetjük fel. Természetesen nincs olyan elbeszélés – még a legnagyobb kedvvel mesélő egyéné sem –, amelyben mindegyik elem megtalálható lenne. Ezeket a motívumokat a direkt rákérdezés sem hozza minden esetben elő.

A motívumok sok esetben egészen triviális okok miatt nem jelennek meg az elbeszélésben. A Tordán szolgáló fiatal nem lát világot, nincsen idegenségtapasztalata, hiszen számára ismerős környezetben mozog. Az aranyosszékiek, mivel általában jól beszélnek románul, csak akkor számolnak be a nyelvtudás nehézségéről, ha másokról, jellemzően székely katonatársaikról van szó. A történetek elbeszélője ilyenkor rendszerint a

közvetítő szerepét tölti be. Mivel a nehézség elszenvedője nem az elbeszélő, így az epizód sem a katonaság nehézségét példázza, hanem inkább egy humoros élettörténeti epizód, amelyhez sokszor kapcsolódnak a rátótiádákhoz hasonló motívumok.

> Volt egy hadnagyunk, fiatal izé, és ő akarta nevelni a népét, csak nem erősen volt, akit. Sok volt a bunkó. Feltett egy olyan kérdést, hogy mikor volt a függetlenségi háború. Az, hogy megnyertük a függetlenségi háborút. Én mindig szerettem a történelmet. A román történelmet, azt tanították, de a magyart, amit lehetett, mindent megjegyeztem, az még hamaribb megragadt. No, mikor volt a román függetlenségi háború? Felszólítja egyiket, nem tudja. Másikat, nem tudja. Harmadikat… Na, felment a pumpa benne! Illés! Nem tudom, nem tudta mondani, hogy Illés. Feláll a székely. „Mikor volt a függetlenségi háború?" Így, persze románul. És én ültem így, elmondom így szép halkan magamban, hogy hallja is, 1877. Na, a székely mindjárt elmondja románul. Hetvenhatot mondott. Megrázza a fejét. Azt mondja, hetvenhét. Te, a másikat nem ütötte meg a buta mérgében, a tisztet! Azt mondja: „Mit?! Itt ez a fiú – azt mondja –, ez magyar. Még nem is tud beszélni románul, és jobban tudja a történelmet, mint ti!?" Tüzelt, az olyan mérges volt. (N. L. 1970)

A motívumok elhagyása mögött sok esetben azonban nem hasonlóan triviális vagy kollektív okok sejlenek föl. Az élménytörténetek az elbeszélők javánál harmonizálnak az élettörténet többi epizódjával, azonos éthosz bontakozik ki bennük, az egyéni mítosz építőelemeiként funkcionálnak. K. J. élettörténetében a komolyság dominált, így a csínyeket nem említette, az erre vonatkozó kérdéseimet inkább elhárította. Ha csínyekről mégis beszámolt, ott sem magukat a csínyeket írta le részletesen, hanem a büntetést, hogy aztán az intézmény komolyságát hangsúlyozhassa. *Hát persze, leültették őket, az árestbe,*[7] *ahogy mondták. Nem tartották be a katonai alapszabályt! Nem lehetett játszódni a katonaságban.* (K. J. 1944) K. J. elhatárolta magát a bajkeverőktől, katonatörténeteiben, ahogy élettörténete egészében is, a maga fontosságát, kimagasló teljesítményét hangsúlyozta. *Az elsők között szerepeltem, hát hogy? A vasútnál is. Ezerben én voltam az első! Nekem azért adtak hárommilliónyolcszázezer lejt a nyugdíjhoz. Az már valami!* (K. J. 1944)

[7] Fogda, őrizet.

Az idézett első példában az elbeszélő indirekt módon magát mint aranyosszékit a székelységgel és románsággal szemben pozícionálta, míg a másodikban a beszélgetőtárs az elbeszélést saját társadalmi pozíciójának megalapozására használta fel. Látható tehát, hogy a történetmondás a szórakoztató mellett szocializációs funkcióval is rendelkezik, felállítja az én és a másik, az ismert és az idegen közötti határokat, segít megteremteni az egyén presztízsét (Biro 1994). Emellett a katonatörténetek általános motívumai jellegzetes, lokális adottságok, kollektív meghatározottságok miatt, az egyéni elbeszélői pozíció vagy szándék szerint elsikkadhatnak, míg mások hangsúlyosabbá válhatnak.

Ahogy a genealógiai elbeszélésben és az élettörténetben, úgy J. A. számára a katonasággal kapcsolatos igaztörténetekben sincs jelentősége az évszámoknak, dátumnak (vö. László 2008: 163). Igaztörténeteire is jellemző az egységes éthosz, az, hogy a történetek viszonylag azonos üzenetet fogalmaznak meg. Az elbeszélések alapvetően a méltánytalan élethelyzetről, a kiszolgáltatottságról és az elnyomásról szólnak. A hasonlatai figyelemre méltó módon emelik ezt ki: az ember megalázott helyzetében az állatokhoz válik hasonlatossá. A hatalom birtokosai helyzetükkel visszaélve lealacsonyítják az embert.

> Na, kivittek oda a határra, ötön, hatan vagy tízen voltak fenn a… hátul. Na, kapcsolj, indítsál, egyik oldalon kerüld ezt meg, kerüld azt meg, menjél jobbra, balra, fékezzél, minden... (…) Na, megcsináltuk ezeket a cirkuszokat. Az autó sáros lett, fiam, jaj! Mint tavasszal, a föld nyirkos, nedves, gyep, minden, csúszott az autó. Megtelt az autónak az egész alja sárral. Behoztak a kaszárnyába, kaszárnyába nem volt víz. A kaszárnyán kívül volt egy tó, olyan ötven méterrel. Onnan kellett vederrel vinni a vizet, s aztán adtak valami rongyot, és minden csavart meg kellett mosni. Jaj! S önteni kellett az autó hátuljára a vizet, s akkor bebújtál alája, és akkor az egész víz csepegett a hátadra, a fejedre, a nyakadra, jaj! Olyanok voltunk, mint a disznók estére! Aztán télen vittek csúfságból, fektettek le, ha kell, ha nem, a hóba. Kellett csússzunk, mint a békák, úgy né. És akkor ment be a hó itt né, a kabátomnál, és akkor mentünk vagy húsz métert, és olvadt a hó, folyik le a testünkön, be a cipőnkbe. Sokszor bőrig ázva, mint a spongya, mint a szivacs. Reggel meg kellett száradjon, ki kellett legyen kefélve! Jaj!

A *csúfság*, a *csúfságolás* a történetek egyik kulcsszava. A hatalommal rendelkezők csoportja csúfolja meg a nekik kiszolgáltatottakat. J. A. nem minden esetben elszenvedője az eseményeknek, sokszor csak szemlélője azoknak. Csoporttagságát tekintve azonban mindig a kiszol-

gáltatottakhoz tartozik. Az elbeszélésekben a kiszolgáltatottság két irányú, vertikális és horizontális. A vertikálisan rendeződő hierarchia nem kíván különösebb magyarázatot, megjelenítése általános a katonatörténetekben. Jelenti egyfelől a rangok szerinti parancsuralmi rendszert, másfelől az első- és másodévesek között hierarchikus viszonyt és mindezek megnyilvánulásait. A frissen bevonult bakák az idősebb katonák gúnyolódásának, rosszindulatú tréfáinak voltak a céltáblái (vö. Bálint 1979: 63). Az egymáshoz képest horizontálisan elrendeződő csoportok közötti hierarchia megjelenése azonban J. A. történeteinek sajátossága. A katonatörténetekre jellemzőbb, hogy az etnikum vagy a lakóhely (megyék vagy régiók) szerint megvont csoportok között a viszonyt harmonikusnak láttatja. Megjelennek etnikus sztereotípiák, az idegent másnak, sokszor alacsonyabb rendűnek láttatja az elbeszélő, de a mindennapok szintjén mégis bajtársi viszonyokról számolnak be. J. A. történeteiben is megjelenik ez a motívum. *Há' akkor nem számított* [hogy ki milyen nemzetiségű volt]*, akkor egy tálból ettük az ételt.* Az elbeszélés azonban e ponton inkoherenssé válik. A bajtársiasság, az etnikus különbségek jelentéktelenségére mutató fenti közléssel szemben áll a következő történet.

> J. A.: Egy lyuk volt ni, aztán oda ment le minden. Benyomták cipőkrémmel, nem az, ami most van, ami most ez a cipőkrémes nyavalya, hanem volt az a pléh izéből. Dugták oda be, hogy dugult be a vécé. B. Á.: De minek? J. A.: Csúfságból. Hogy dugja be a kezét, aztán dugja ki. (…) Nem tréfa volt ez, csúfság volt a magyarokkal. B. Á.: Direkt a magyarok ellen? J. A.: Há' persze. Persze.

A katonaságról szóló történetekből hiányzik a humor, a fiatalságára visszatekintő idős elbeszélő nosztalgiája. Az elbeszélésekre jellemző motívumok közül egyedül a kaszárnyaélet nehézségei jelennek meg. Nincsenek örömteli pillanatok, ünnepi események, magasztos pillanatok. Az egyént még az ünneplés lehetőségétől is megfosztják. *Kivittek a határra, nem láttam végit. Öt kilométer, tíz kilométer.* (…) *Október 21-én töltöttem a húsz évet, és akkor is vittek!* Az elbeszélő a hatalmaskodók motivációit egysíkúan értelmezi, a történetek struktúrája pedig néhány dichotómiára épül. Minden történet a jó és a rossz, a hatalomnélküliek és a hatalmaskodók, a méltóságuktól megfosztottak és a méltatlanul viselkedők, etnikai szinten pedig a magyarok és románok közötti konfliktust szemlélteti. A strukturális szembeállítást mutatja, hogy a másodévessé váló J. A. a korosztályváltás-

ból fakadó státusváltást nem építi bele történeteibe. A szereppel nem azonosul, továbbra is a méltatlan körülményekről, kiszolgáltatott élethelyzetéről számol be.

> J. A.: Másodéves volt, hát egy évvel volt nagyobb, mint én, a csipás, s parancsolt nekem. Há' én első voltam, s ő volt már másodéves. B. Á.: De aztán volt, hogy maga lett aztán másodéves, nem? J. A. Nem tudtam! Aztán elvittek munkára, fiam, elvittek szőlőt szüretelni és törökbúzát szedni… Temesvártól vagy hetven kilométerre. S aztán ilyen, valami elhagyott épületekben aludtunk. Aztán annyi volt ez pocegér. Akkora pocegerek, né. Alattunk. Az ablaknak csak a belső, ez a fele volt, né.

Az elnyomottság és méltatlanság folyamatos példázásán túl és a pozitív tartalmak teljes negligálása mellett J. A. elbeszélései más, tematikai jellegű sajátosságot is mutatnak.

> Azt akarom mondani, hogy kiszöktek, másodévesek voltunk, öten, hatan, volt ott egy falu nem messze. Akkor másodévesek voltunk már. Volt Kolozsváron feljőve, volt már kitéve tábla ott plédből (?). Há' elmentek egy öregasszonyhoz. De már öreg emberek voltak, nyolcvan felé voltak. Állítólag ittak valamit ott, vettek valami italt, s a másik meghúzta az öregasszonyt. Nyolcvan éves öregasszony, katona nem látott fehérnépet itt. Csak az öregasszony összekarmolta, elvette sapkáját, s ezeket a rangjelzéseket itt, ni. Ezek részegek, az öregasszony mit csinált, mit tudott csinálni vele? S másnap jön az öregasszony az öreggel, és az egész ilyen fokozatosokat. (…) Úgy, né! Száz méterre mindegyiket. S az öregasszony jött. No, no. „Ezt, e!" Megfogta a másikat, megkapta. Össze volt karmolva, sapka nélkül volt, és rangfokozat nélkül. Igen? Beadták a törvényszékre, és a másikat elítélték. Az apja után, Kolozsváron túl, odavalósi volt. Nem tudom, hetvenezer lejt abban az időszakban, odaadta a vénasszonynak. Kibékült, amiért a fia megkefélte, vagy mit csinált a vénasszonnyal, ő tudja. Csak másképp a katonai törvényszék, s aztán tudod, mi? Adhattak volna 15-20 évet neki, és aztán ülj ott a tömblöcbe egy kicsit. Mer' a vénasszony nyolcvan éves volt.

Hasonló szexuális tabu jelenik meg a következő elbeszélésben is.

> Voltak ezek a tolvaj másodévesek, aztán jött, hogy fojtsam meg. Nem csinálhattam semmit, mert mé'. Volt, amelyik, hogy tette oda mind, ahogy mondják, cigányosan: egyiket a másikat, hogy szexeljenek. Férfiak a férfiak közt. Igen, és aztán elvitték őket a katonai törvényszékre, s aztán elítélték őket. Nem is láttuk többet őket. Fiatal gyermekek, tizennyolc, tizenkilenc éveseket, húsz éveseket. (…) Kényszerítette. Mert ha nem, akkor aztán annyi fekvőtámaszt csinált, hogy összeesett.

A katonasághoz hozzátartozik ugyan „a mindennapi viselkedés normáinak szinte rituális megsértése” (Keszeg 2008a: 221), de a történetek nyilvánvalóan túlmutatnak a társadalmi normák rituális, tehát az adott élethelyzetben alapvetően elfogadottnak tekintett kihágásán. Mindkét történet egy-egy állandó érvényű szexuális tabu megsértéséről számol be. Olyan eseményekről tudósít az elbeszélő, melyekről rajta kívül egy beszélgetőtárs sem tett említést, a felvetett témák tabujellegéből adódóan a közbeszédbe nem kerülnek ilyen motívumok. A két epizód a társadalom peremére szorult egyén igaztörténete, amely az én reprezentációjának egészével összhangban a méltóság hiányát, az emberhez méltatlan viselkedést és a méltóságtól való megfosztottságot állítja elénk.

Történelem

A magyar történelem J. A. egyik kitüntetett beszédtémája. Bár sosem tettem fel olyan kérdést, ami történeti irányba terelhette volna a beszélgetést, a szó mégis sokszor fordult erre a tárgyra. Történeti érdeklődését azonban nem kontemplatív jellegű időtöltésnek tekintem, hanem olyan, az élettörténetet tágabb perspektívába helyező utalások rendszerének, amely mögött az elbeszélői élethelyzet történetiségének felismerésére irányuló vágy húzódik meg (Borneman 1999: 200). „A történeti tér felfogása több, mint az objektív világ megértésének előjátéka; az önkifejezéshez és a jelen meghatározásához szükséges, kulturális jelentőséggel bíró eseményekről szóló tudás egyik formája” (Borneman 1999: 216).

A történeti tudáshoz hozzátartozik, hogy J. A. életében az írásbeliség sokkal nagyobb szerepet tölt be, mint a település sok más lakójánál. A gyűjtőmunka során kiderült, hogy egyik háztartásban sem őrizték meg az írásos anyagokat, emlékverses füzeteket, naplókat, leveleket stb. J. A. ezzel szemben nemcsak a maga emlékverses füzetét, de felmenői írásos dokumentumainak is megtartotta egy részét. Többek között így maradt fent nagyanyja testvérének első világháborús levele.

> Amit kaptam, fiam, hoztam haza, sosem hagytam el. Nekem volt egy nagybátyám, az unitárius gimnáziumban csinálta a világháború előtt. Ott voltak ezek a térképei. Ő maga csinálta a világháború előtt. S aztán én megkaptam nagyanyámtól Komjátszegen, aztán rátettem a kezemet, elhoztam, mintsem valaki elégesse őket. És akkor Túrból

> elhoztam ide. Minek vigye nekem ki tudja, ki, s ki tudja, mi? Aztán nekem ne uralja egy mokány se, hogy így volt, úgy volt, s amúgy volt. Nekem itt vannak a papírok.

Más falvakban sikerült fellelnem írásos anyagokat, de ezeket jellemzően a vidéki értelmiség leszármazottai, a polgári mintákat követő, középosztályosodás jeleit mutató családok őrizték meg. J. A. esetében azonban az írásbeliség hangsúlyos jelenléte a szülők, de saját életpályája alapján sem tekinthető evidensnek. A lakótérben nem is jelennek meg az íráshoz, olvasáshoz kötődő eszközök (vö. Keszeg 2008b: 97–101). Könyvei, füzetei az étkezőasztalon, egyéb, mindennapos eszközei között hevertek. Otthonában néhány ponyvakiadvány mellett, a családi és személyes írásos feljegyzések, füzetek között néhány, a világháborúk között kiadott történeti atlasz, revizionista szellemű történelemkönyv található meg. *Van nekem, fiam, egy könyvem is. Ott is benn, ott is benn. Mind vettem, mint a bolond, fiam. Mentem, s vettem a könyveket könyvtárakból, s ahol kaptam.*

Az írás jelenlétét a történelem iránti érdeklődéssel magyarázom. Az írás az emlékezés serkentője (Keszeg 2008b: 140), „a történelem az írás és az írásban kifejezésre jutó tudat egyik funkciója" (Flusser 1997: 12). A történelmi korok közül J. A. csak a huszadik századi eseménytörténet, a háborús veszteségek és az őstörténet után mutatott érdeklődést.

> Ezek az események, melyeket angolul »*epoch-making*«-nek nevezünk, abból a hatalomból nyerik sajátos jelentésüket, amellyel a tárgyalt közösség azonosságtudatát (conscience d'identité), elbeszélt azonosságát (identité narrative), valamint tagjainak azonosságát megalapozzák vagy megerősítik. Ezek az események jelentős erkölcsi erejű érzelmeket váltanak ki mind a lelkes megemlékezés (commémoration) regiszterében, mind az átkozódásában (exécration), valamint a felháborodásában, a siránkozásában, a könyörületében, sőt, a bűnbocsánatra való felhívásában is (Ricoeur 1999: 363).

J. A. a honfoglalásról lelkesen emlékezve, a *tremendum fascinosum* (Ricoeur 1999: 364) érzésén szól. *De az volt a helyzet, hogy itt a mai Magyarország és a mai Erdély területén nem volt olyan nép, szóval voltak népek, de nem voltak szervezkedve. Magyarok átmentek rajtuk, mint a szél a puszta felett!* Ezzel szemben a háborús veszteségekről, különösen a területei veszteségekről átkozódva, a *tremendum horrendum* (Ricoeur 1999: 364) hangján emlékezik meg. *Nézd meg, hol van! Csak nekem ezek a mocskak, ezek a férgek hogy eltörölték román országot. Hát akkor mi volt itten? Erdélyi vajdaság. De kihez tartozott? Oláh-*

országhoz? Na, mondd meg nekem! Sehol nincs. És akkor ugrálnak, mint kecskeszar a deszkán. A nyüvek öljék meg a testetek és a fekete fene!

Az elbeszélésben a két esemény tulajdonképpen két végpont, a nemzet születése és a nemzet pusztulása. Az országvesztésről J. A. a nemzet- és nyelvvesztésre asszociál, a régmúltat és a közelmúltat szembeállítja, miközben a múltból a jelenbe lép át, és a jövőt vetíti előre.

> Azt mondják, egye meg a fene a testeket. Mert ha nem volna a francos, angol, francia, amerikai urak, és az oroszok nem itt lennének, akkor lennénk Magyarországon. A magyar határ ott volt, ni, a Kárpátoknál. De le kell nyeljük, fiam, és el kell hallgassuk, me' kevesen vagyunk. És nézd meg! Itt a faluban legalább nyolc család, ahol vagy a fiú magyar, vagy a leány magyar. S a másik, a bak vagy a nőstény mokány. És ha lesz gyermek, az fog tudni magyarul? Semmit. Egy szót se!

Mindemellett a honfoglalás korának népével sajátosan azonosul. Az azonosulás egyfelől horizontális, az etnikumra, a vérre, s a vérmérsékletre, a más nemzetekkel szembeni viszonyra való hivatkozás képezi alapját. A rokonság érzete másfelől azonban vertikális, az azonosulás alapja az alávetettségben, az urakkal való szembenállásban nyilvánul meg. *Délre is, északra is, mindenfelé elcsatangoltak, mert akkor olyan vademberek, mint mink. Mert olyan volt a vérük, mint a mienk. Csak hát ráijesztettek az urakra, ezek is, azok is, németek is. És akkor le kell csendesedni valahogy!*

Az írás, az írott történelem tekintélye az elbeszélés egyik alapja. Az írott szöveg külső, objektív referenciarendszerré válik az elbeszélés során. Az írás egyet jelent a hiteles történelemmel, a történelem pedig a térhez való joggal.

> Én nem mondom, hogy nem voltak mokányok, de nem voltak szervezkedve. És nincsen történelmük! Mutass nekem történelemkönyvet, ami azt mondják, hogy Erdély, Románia is mindig lakott terület volt, szervezkedve voltak, és volt egy-egy – hogy mondjam –, egy területi épségük volt, vagy le voltak volna szervezkedve, volt hadseregük, minden. Útját álltak a magyaroknak vagy útját állták volna ennek vagy annak. Hol írja? Nekik nincs történelmük! Hogy nem mondom, hogy nem volt egy-egy faluban vagy kisebb népcsoport imitt-amott, de amikor látták a magyarokat, futottak az égre, a föld alá. Magyarok mind lekaszabolták. Az volt az igazság.

Az írott szövegnek, ahogy a térképnek is, azonban nem csak tartalma miatt van tekintélye, nem pusztán azért erősítheti meg az elbeszélést, mert a narratívát alátámasztó állításokat tartalmaz. Az atlasz, a levél a korábban itt élt elődök tulajdonát képezte. A tárgyi világ létében tehát túlmutat az egyéni létezésén, az egyéni időn, „egyfajta lenyomatként őrzi azt a társadalmat, amelyben az adott tárgyak létrejöttek" (Losonczi 2009: 44). A tárgy összeköti az előző, itt élt generációt a jelennel, a mosttal, az énnel, így a helyhez és a múlt idejéhez köt. A lezáratlan, bizonytalan múltú konfliktuszónákban a tárgyaknak az embert túlélő volta, a tárgy különböző ritmusú ideje a helyhez és történelemhez való jog formálásának lehet a támasza (Bryant 2014: 683–684).

Következtetések

J. A. marginalizált élethelyzetéből adódóan olyan történeteket tud megfogalmazni, amelyek a közösségen belül forgalmazott elbeszélésekkel összevetve elhallgatott történeteknek számítanak. A genealógiai történetek, az élettörténet, a katonasághoz fűződő igaztörténetek és a történelmi elbeszélés szintjén is előjönnek olyan motívumok, amelyeknek kibeszélése elképzelhetetlen a közösségen belül. A háborús veszteségekről és a házak kifosztásáról szólva egy néni csak suttogva mondta el, hogy az oroszok mellett a románok is betörtek egy-egy házba. J. A. ezzel szemben a román–magyar együttélésről és a múlt konfliktusairól, a történelmi, családi és egyéni sérelmekről, a településen megesett kirívó esetekről, a szexuális tabuk és a társadalmi normák megsértéséről magabiztosan, nagy kedvvel, túlozva mesélt. Történetei így gyakran a valóságról forgalmazott általános képet, mások egyéni pozícióját ingatják meg, a társadalmi hierarchia, az uralkodó intézmények tekintélyét kérdőjelezik meg (Keszeg 2007: 179).

A különböző témájú igaztörténetekben, az élettörténet mikro- és a történelmi elbeszélés makroszintjén ugyanazt a fő üzenetet tapinthatjuk ki, az én- és a világkép harmonizál, támogatja egymást. Az utólagosság (*Nachträglichkeit*) hatására a múlt eseményei a jelen perspektívájából értelmeződnek át (King 2000), és így a nemzeti és a személyes múlt a marginalizált pozíció, a kisiklott életút szempontjából nyer értelmet.

Az elbeszélések legfőbb motívuma a sértettség, a méltánytalan, igazságtalan bánásmód. J. A. teljesen azonosul a viktimizáló magyar történelmi narratívával, a történeti sérelmek saját sérelmeit igazolják. Ahogy a paraszt- és munkásírók az olvasott irodalmi szöveg és saját élettörténe-

tük között párhuzamokat vontak (Nagy 2007: 66), úgy vonatkoztatja ő a két világháború közötti revíziós légkörben fogant ismeretterjesztő történeti munkák narratíváját saját életére. Az írott történelem hitele a saját elbeszélt élettörténet hitelét támasztja alá.

A Lyotard által megkülönböztetett metanarratívák és kis történetek J. A. elbeszéléseinek világában tehát szorosan összekapcsolódnak, és elsősorban a strukturális azonosságuknak tudhatjuk be, hogy előbbiek az elbeszélő szemében nem vesztik el legitimáló funkciójukat (Lyotard 1993: 148–149). J. A. történetei azonban általában a *hiány* történetei. Letűnt, vagy eltűnőfélben lévő informális és formális társadalmi és jogi intézményekről szólnak, a történetek keserűsége ezek hiányának felismeréséből fakad. A családon belüli hierarchia, a rokoni kötelezettségek, a reciprocitás elvére épülő szomszédsági viszonyok, az etnikai elkülönülés, a szexuális normák idealizált állapotának összeomlása összekapcsolódik az ország- és nemzetvesztés múltbéli képével és a jövőre vetített víziójával. J. A. történetei így egy idealizált vagy talán sosem volt világot legitimálnak, míg a létezőt deligitimálják, előbbit piedesztálra, utóbbit pellengérre állítják.

Az egyéni, a családi, a közösségi és a nemzeti sors, valamint a történetek két fő idősíkja, a múlt és a jelen tehát összefonódik. A történeti beszédmód azonban nem egyedi, múltbéli eseményeket akar megörökíteni, azoknak emléket állítani, ehelyett örök érvényű igazságokat fogalmaz meg, egy metanarratívát épít fel, a nemzetet és az egyént sújtó igazságtalanságoknak állít emléket. „Így az orálisan elbeszélt emlékezet egyszerre szól érvényes módon a mítoszról – amely a múltban éppúgy, mint a jelenben mélyen beleágyazódik a valóságos tapasztalatba –, valamint a való világ történéseiről" (Gyáni 2007: 165). A történeti beszédmód kilép a történelem lineáris idejéből, mítosszá válik, s mint mítosznak a „paradigmaértékét az örök jelenvalóság és az ittlét potenciális képzete szolgáltatja" (Gábor 2007: 28). Valójában a nemzeti mítosz és az egyéni mítosz kapcsolódik össze: a magány, az üldözöttség, az alávetettség, a méltóság elvesztése, a mi becsületességünk, mások tisztességtelensége ugyanúgy a nemzeti mítosz alapstruktúrájának része, mint az ismertetett egyéni mítoszé. Az időpontok, a kronológia jelentőségét veszti, ahogy a témák közötti differenciálás is. Minden történet ugyanannak az időn kívüli érvényességű igazságnak, ugyanannak a tapasztalatnak állít

emléket, ugyanazt a strukturális rendet képezi le: *Tudod mit? Abban az időben és most is csúfságolnak.*

Irodalom

BÁLINT Sándor
1979 A régi szegedi katonaélet. Népi emlékezet és helyi hagyományok. *Ethnographia.* XC. (1) 54–68.
BIRÓ A. Zoltán
1994 A történetmondás mint az antropológiai kutatás tárgya. Kutatásmódszertani tanulmány. *Antropológiai Műhely* II. (2) 55–72.
BORNEMAN, John
1999 Elbeszélés, genealógia és történeti tudat: a széthulló személyiség. (ford. SÁRI László) In N. KOVÁCS Tímea (vál.) – THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat, Budapest, 197–216.
BRYANT, Rebecca
2014 History's Remainders. On Time and Object after Conflict in Cyprus. *American Ethnologist* XLI. (4) 681–697.
CSONKA-TAKÁCS Eszter
2008 A sorkatonasághoz kapcsolódó átmeneti rítusok Gyimesben. In: ILYÉS Sándor – KESZEG Vilmos (szerk.): *Az eltűnt katona*. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 133–157.
GÁBOR György
2007 Az idő nélküli hely. In: RUGÁSI Gyula – SOMLYÓ Bálint (szerk.): *Grádicsok éneke. Tanulmányok Tatár György 60. születésnapjára*. Jószöveg, Budapest, 17–57.
GYÁNI Gábor
2007 Emlékezés és oral history. In: BÖGRE Zsuzsanna (vál. és szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény.* Loisir, Budapest–Piliscsaba, 155–165.
FLUSSER, Vilém
1997 *Az írás. Van-e jövője az írásnak?* (Ford. TILLMANN J. A. – JÓSVAI Lídia) Balassi – BAE Tartóshullám – Intermedia, Budapest.
KESZEG Vilmos
2007 Élettörténetek populáris regiszterekben. In: JAKAB Albert Zsolt – KESZEG Anna – KESZEG Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 151–197.

2008a A katonaság és a történelem. In: ILYÉS Sándor – KESZEG Vilmos (szerk.): *Az eltűnt katona*. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 205–254.

2008b *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet*. BBTE–KJNT, Kolozsvár.

LOSONCZI Ágnes

2009 *Az ember ideje. Esszék az időről*. Holnap, Budapest.

LYOTARD, Jean-François

1993 Széljegyzetek az elbeszélésekhez. In Jürgen Habermas – Jean-François Lyotard – Richard Rorty: *A posztmodern állapot*. Századvég, Budapest, 146–150.

NIEDERMÜLLER Péter

1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XC. (3–4) 376–389.

KING, Nicola

2000 *Memory, Narrative, Identity. Remembering the Self.* Edinburgh University Press, Edinburgh.

LÁSZLÓ Lilla

2008 Katonaság és biográfia. A háborús élmény helye az élettörténetben. In: ILYÉS Sándor – KESZEG Vilmos (szerk.): *Az eltűnt katona*. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 16*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 159–176.

NAGY Réka

2007 Az írás szerepe egy szilágysági ember életében. In: ILYÉS Sándor – JAKAB Albert Zsolt (szerk.): *Lenyomat 6. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 53–81.

PATAKI Ferenc

2001 Az önéletírás „dramaturgiája”: az élettörténeti forgatókönyvek. In: Uő: *Élettörténet és identitás*. Osiris, Budapest, 309–359.

RICOEUR, Paul

1999 A történelem és a fikció kereszteződése. (ford. JENEY Éva) In: SZEGEDY-MASZÁK Mihály (vál. és szerk.): *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok.* Osiris, Budapest, 353–372.

SARTRE, Jean-Paul

1992 Materializmus és forradalom. (ford. ALBERT Sándor) In: Uő.: *A szabadságról*. Kossuth, Budapest, 45–133.

SZILÁGYI Miklós

2007 A személyes paraszti tudás érvényessége. In: BÖGRE Zsuzsanna (vál. és szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban*. *Szöveggyűjtemény*. Loisir, Budapest–Piliscsaba, 107–127.

Deák-Szebeni (Bán) Imola

A gasztronómia képzeletbeli világa
Irodalom és konyhaművészet intermediális kapcsolatának tanulmányozása Alexandre Dumas *Konyhaszótár*ában

A gasztronómiai divat mint kulturális jelenség

Jelen tanulmány célja a neves francia regényíró, Alexandre Dumas *Konyhaszótár*ának (*Le grand dictionnaire de cuisine*), irodalmi szakácskönyvének elemzése, és annak igazolása, hogy irodalom és gasztronómia médiuma szorosan összekapcsolódnak, kölcsönösen kiegészítik egymást. Dumas művének magyar fordításáról elmondható, hogy egyértelműen megkésve jelentkezett, több mint száznegyven éves késéssel,[1] ami szokatlan egy ilyen kivételes írói teljesítmény esetében. Azonban, ha közelebbről vizsgáljuk a kérdést, egyértelműen szimptomatikusnak tekinthető a probléma. Az utóbbi években tapasztalható gasztronómiai divat nálunk is egyre jobban begyűrűzött a magaskultúra egyes területeire, úgynevezett kulináris forradalomról beszélhetünk, ami időszerűvé, népszerűvé tette az irodalmi szakácskönyv műfaját is.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor részletesen foglalkozik ezzel a kulturális jelenséggel (Kapitány–Kapitány: 2011). Véleményük szerint több oka is van a gasztronómia elmúlt évtizedekben megfigyelhető, egyre növekvő térhódításának. Ezek között említik a fogyasztói társadalom fél évszázados történetét, illetve a fogyasztó értékrendet, ugyanakkor a domináns kultúra dekadenciáját, amely szerint „[e]lfogyott belőle a motiváció és belesüllyedt a jelenbe. A túlságos jelenorientáció akkor válik jellemzővé egy társadalomban, amikor nincs igazi jövőkép, a múlt pedig nem kézzelfogható; s ilyenkor könnyen válik dominánssá a »carpe diem« hedonizmusa" (Kapitány–Kapitány 2011: 74). Mindezek mellett meghatározó szempont az úgynevezett mediatizálódás[2] és az egyre növekvő individualizmus, melynek köszönhetően a főzés az önmegvalósí-

[1] 2014-ben jelent meg a Corvina Kiadó gondozásában.

[2] Eszerint a média azáltal tesz eleget megrendelőinek és finanszírozóinak, hogy a lényeges társadalmi problémákról eltereli a figyelmet, és azt a privát szférára irányítja.

tás formájaként, lehetőségeként is értelmezhető, mivel „…segít a korábbi identitásteremtő mozzanatokhoz való visszatalálásban (…) a lokális identitásvállaláshoz való visszatérésben is" (Kapitány–Kapitány 2011: 74).

Jól látható tehát, hogy mint minden társadalmi jelenségnek, a gasztronómia térhódításának is egyszerre nagyon sok oka van, és mindez megmutatkozik az irodalmi művekben is. Az ételek szövegszervező elvként való használata elterjedt jelenséggé vált az utóbbi évtizedekben. Számtalan írónál, elbeszélőnél megfigyelhetjük. Az étel sok esetben inspirációforrás lehet, szerves részét képezheti egy irodalmi műnek. Nemcsak a cselekményalakításnak, hanem a jellemábrázolásnak, a szereplők bemutatásának, a társadalmi viszonyok feltárásának vagy akár az eltérő értékrendek ábrázolásának eszköze. Ugyanakkor országok, tájak kultúrájának bemutatására, lelkiállapotok ábrázolására is alkalmas és gyakran használt eszköz. Ez a narrációs eljárás nem teljesen újszerű, előző korokban is találkozunk vele, viszont egyre több az olyan műfajmegnevezés, mint a *hasnovella*, a *gasztroesszé* vagy az *étteremkritika*; illetve megnőtt a népszerűsége az úgynevezett *gasztro-történetírásnak* is, ami szintén az irodalomból nőtte ki magát.

Herédi Károly szerint mindez azzal is magyarázható, hogy a fogyasztói társadalomban „…az ízlelés helye és jelentősége felértékelődött az érzékek hierarchiájában, mégpedig a látványisághoz, a látás érzékéhez való erősebb kapcsolata által" (Herédi 2014: 72), ugyanakkor „[a] száj az érzékiség legerősebb szerve, az ízlelés az élet élvezésének leghatékonyabb módja…" (Herédi 2014: 47). Így a 21. századi olvasó már a könyvet is „ízlelni" akarja, a szöveg „az ízlelés jelenkori korlátlan kielégítését" (Herédi 2014: 55) célozza meg.

Irodalom és gasztronómia egymástól elválaszthatatlan médiumnak tekinthető, ugyanis a gasztronómia performanciája mindig is a nyelvre, az irodalom diszkurzív médiumára támaszkodott.[3] Nyelviség nélkül nincs ízlelés, de ízlés sem. Az érzékelés a nyelv által teljesedik ki: „Az inger mint az érzékelés következménye a nyelven ke-

[3] A konyhaművészet megjelölésére alkalmazott gasztronómia kifejezés is először vers címeként jelentkezett és vált ismertté Európa-szerte. Joseph Berchoux „találmánya" volt, aki az 1801-ben megjelent szatirikus konyhaversének a *Gasztronómia, avagy az asztal örömei* címet adta (Vinkó 2014: 11).

resztül válik jelentésessé. Az érzékek által küldött jelek csak a diszkurzív keretben nyerik el jelentésüket, melyet a nyelv biztosít" (Herédi 2014: 41). Az irodalom diszkurzív médiuma lehetővé tette, hogy a performatív médium művészetként definiálódjon és legitimmé váljon. Az étel, ami a tápanyagok hordozója és egyben élvezeti cikk is, egyszerre rendelkezik esztétikai és intellektuális karakterrel.

Alexandre Dumas szakácskönyve és az irodalom önterápiája

A gasztronómia médiumának túlzott felértékelődése sajátos irodalmi műveket, ételnarratívákat eredményezett. Emiatt K. Ludwig Pfeiffer médiaelmélete nyomán az irodalom önterápiájáról, önkompenzációjáról beszélhetünk. Ez a sajátos jelenség arra mutat rá, hogy az irodalom miként próbálja meg kompenzálni azt, amit más médiumok látványossá tehetnek, illetve milyen módon próbálja a diszkurzív összetettség a többi médiumban képződő kulturális kódok komplexitását szimulálni.

K. Ludwig Pfeiffer szerint az irodalom mindent átható művészeti modellé emelkedett a 18. századtól kezdődően. Az irodalmiasított nyelv, illetve a diszkurzív elemzés egyre nagyobb mértékben hódított teret magának, mígnem a zene, a festészet és a képzőművészet valamennyi ága a szakosodó értekezés tárgyává lett. Úgy tűnt, hogy a nyelv segítségével bármi reprezentálható, ezért a költészetet, illetve az elméleti-értekező leírást a legfőbb értékeket hordozó kulturális médiumnak tekintették. A szakosodott írásnak azonban (akár szépírói, akár elméleti változatában) egyre nehezebbé vált felvennie a versenyt a sokféle médium kapcsolatából születő látványosságokkal. Az irodalmi diszkurzivitás térhódítása a pusztán esztétikainak nevezett tapasztalat formáit kezdte reprezentálni, amelyek hovatovább elszigetelődtek, és önreferenciálissá váltak a művészetek külön történeteiben. Az egy-egy médiumra való szakosodás tehát olyan monomediális beszűkülésként lepleződik le, amely kulturálisan a performatív kompetencia háttérbeszorulását eredményezte.

A monomediális beszűkülés megnehezíti tájékozódásunkat a kultúrák sokféleségében, mivel a képet, a rituális cselekvést, illetve a hangzást egyaránt metaforizálja, grammatikai, illetve retorikai szabályszerűségek paradigmatizálása révén igyekszik mindent nyelvivé tenni. A kultúráknak azonban szüksége van lelkesítő tapasztalatokra. Az irodalom sokáig megkerülhetetlen médiummá kívánt lenni, amelyben a tapasztalatot meg lehet hosszabbítani, ki lehet dolgozni, s amely „…a kósza léleknek hosszú időre tartást adott" (Pfeiffer 2005: 33). K. L. Pfeiffer en-

nek a színleg mindenre kiterjedő, illetve paradigmatikus kulturális médiumnak a szerepét kívánja viszonylagosítani (Pfeiffer 2005: 40). Elhibázottnak tartja a magasabb és alacsonyabb művészetek rangsorolását, ehelyett inkább a hétköznapi és az esztétikai tapasztalat közti folytonosságot hangsúlyozza. Az imaginárius valójában még nyugaton sem rendelődik a mediális fölé, inkább sajátos hangsúlyokkal jellemezhető komplementer viszonyban állnak.[4]

Az irodalomban is megmutatkozik a performatív, lelkesítő tapasztalatok igénye mint a diszkurzív monomedialitás meghaladásának kísérlete.[5] Az irodalom önterápiája tulajdonképpen nem más, mint az említett „láthatósági hiányosságoknak" vagy performatív igényeknek a felismerése, és ezek kielégítésére való törekvés. Pfeiffer szerint azonban ennek a határai is hamar kiütköznek, a látványosságok nyelvi szimulálása nem tudja felvenni a versenyt a test interaktív performanciáját igénybe vevő médiumokkal. Az irodalom látszólag mindent képes esztétikailag átalakítani, de az esztétika nem rázhatja le magáról a performanciára irányuló igényt. Minthogy az írás, legyen bármennyire is összetett médium, „nem veheti fel a versenyt az élethelyzetek tapasztalati nyomásával" (Pfeiffer 2005: 87), „a testiség kivonása az írásból és az olvasásából nem egyensúlyozható ki a testkódokra való utalások általánosan nagyfokú irodalmi sűrűségével" (Pfeiffer 2005: 90).

Pfeiffer médiaelmélete alapján Alexandre Dumas *Konyhaszótár*a olyan médiumkonfigurációként értelmezhető, mely a diszkurzív monomedialitás meghaladására tett kísérletet viszi színre, az irodalmilag kizárt látványosságok irodalmilag megkísérelt pótlására törekszik. Megfigyelhető, hogy gasztronómia és irodalom médiumai egymásra utalnak, ugyanakkor az, hogy a diszkurzivitás performanszszerűen kíván hatni: érzékeltetni, megmozgatni, elgondolkodtatni akar, ugyanakkor aktívabbá teheti a befogadás folyamatát a performativi-

[4] Pfeiffer a nyugati és a japán színházat hasonlítja össze. Megállapítja, hogy a nyugati színház egy performatíven visszametszett színház, mely sokáig csak a szövegre, annak retorikai visszaadására alapozott, és háttérbe szorította a látványosság elvesztéséből adódó médiumproblémákat.

[5] Pfeiffer szerint Joyce-nál tetőzik ez a program, amelyben a poietikus elemek fölébe kerülnek a poetikusoknak, s így a regény zeneivé, táncszerűvé változik, akárcsak Mallarmé kísérleti lírája.

tás írásban elfojtott dimenzióinak virtuális életre keltése révén. A gasztronómia segítségével, mely az érzetek (ízlelés, szaglás, tapintás, látás) kombinálására alapoz, az imaginárius térfelére szakadt irodalom saját emfatikus hatását igyekszik kidomborítani. Úgy próbál megérinteni, ahogy az étel, miközben olyan aktív tapasztalatokat szimulál és idéz fel, amelyek mindennapjaink részét képezik. Folytonosságot teremt a hétköznapi és az esztétikai tapasztalat között.

A szakosodott írás, az irodalmiasított nyelv a gasztronómia interaktív performanciára épülő médiumát a diszkurzivitás tárgyává tette, ugyanakkor a konyhaművészet is „lépéseket tett" az imaginárius felé. Dumas műve az egymástól élesen elkülönülő domináns és feminin irodalom közti kulturális résben születik, egyszerre szótár és szakácskönyv, anekdoták és receptek gyűjteménye, egy kulturális probléma „látványos" szimptómája.

Az irodalmi szakácskönyv tehát sajátos, hibrid műfajként értelmezhető. Lehetővé teszi a médiumok összefonódását, mivel recepteket, anekdotákat, novellákat, esszéket, útirajzokat és visszaemlékezéseket tartalmaz. A befogadói magatartás folyamatosan váltakozik, annak függvényében, hogy egy receptet vagy egy történetet olvasunk. Dumas szakácskönyvében számos olyan írói eljárással él, amelyeknek köszönhetően a receptszövegek a fikció tartományába lépnek, a mű olvasása pedig hasonlóvá válik egy anekdotagyűjtemény vagy egy novellaskötet olvasásához, amelyben az ételeké a főszerep, a hátteret pedig a konyha biztosítja. Természetesen szakácskönyvként is olvashatjuk, ami bármikor fellapozható, hogy ünnepi fogások készüljenek a benne található receptek alapján.

Dumas *Konyhaszótár*a rendhagyó mű, mind irodalmi, mind gasztronómiai szempontból igényes munka. A híres francia szerző nem *A három testőr*t vagy a *Monte Cristo grófjá*t tartotta élete fő művének, hanem sokkal inkább az 1869-ben megírt irodalmi szakácskönyvét. Minden bizonnyal ez azzal is magyarázható, hogy műve így szélesebb olvasóközönséghez juthatott el, mint nagysikerű regényei, hiszen nemcsak a fényűző szalonokban, hanem immár a konyhákban is olvashatták remekművét, az önkifejezés sajátos médiumkonfigurációját. Szederkényi Olga idézi Daniel Zimmermannt, aki szerint a *Konyhaszótár* valódi „gasztronómiai katedrális" (Szederkényi 2014: 7) és irodalmi szempontból is egyedülálló törekvés. Jacob Paul Lacroix, Dumas kortársa szerint „[b]izonyosan nagyszerű teljesítmény írónak lenni, azonban a

szakácsmesterség sem középszerű dicsőség" (idézi Colman 2013: 1). Az író elmondása szerint az volt legfőbb vágya, hogy művét ne csak olvassák, hanem a benne található recepteket el is készítsék, azaz „megcselekedjék", kipróbálják mindazt, amit a dumas-i ízlés és szakértelem felkínál. A *Konyhaszótár*ból kitűnik, hogy a szerző izgalmas, újszerű műfajt teremtett, mellyel az olvasóközönség különféle rétegeit kívánta megcélozni.

Kortársai előtt ismert volt az író gasztronómiai felkészültsége. Levelek tudósítanak minket arról, hogy Dumas hatalmas vacsorákat rendezett, a fogásokat pedig ő maga készítette. Szintén Szederkényi idézi George Sandot, aki naplójában például a következőket jegyzi fel róla: „Az öreg Dumas készítette az összes ételt a levestől a salátáig, nyolc-tíz varázslatos fogást tálalt fel nekünk, amelyek után minden ujjunkat megnyaltuk" (Szederkényi 2014: 6). A francia íróról tudjuk, hogy nem véletlenszerű a konyhaművészet iránti lelkesedése, hiszen anyai nagyapja fogadós volt, ugyanakkor az orléans-i herceg udvarmestere is. Valószínű, hogy tőle örökölte gasztronómiai tehetségét, az ételkészítés iránti szeretetét. A rengeteg ismeretre és tapasztalatszerzésre azonban gyakori utazgatásai is nagyszerű lehetőséget kínáltak: beutazta egész Európát, a Kaukázus vidékétől Spanyolországig (Szederkényi 2014: 6).

Szakácskönyve szívügye volt. 1869-ben, idősen és betegen írta bretagne-i otthonában, ahova titkárával és szakácsnőjével vonult vissza, hogy megírhassa élete főművét. A könyv megírása közben intenzív levelezésbe kezdett francia és más európai fogadósokkal, szakácsokkal és ismert gasztronómusokkal. Műve így kétségkívül grandiózusra sikerült: mintegy 3000 receptet tartalmaz. 1870-ben, nem sokkal halála előtt fejezte be, a kéziratot pedig barátjának és kiadójának, Alphonse Lemerre-nek juttatta el. Dumas Jules Janinnak, kritikusának dedikálta művét, a *Konyhaszótár*ban teljes egészében közli a neki írt levelet (Colman 2013: 2). A francia-porosz háború kitörése késleltette a mű kiadását, így csak posztumusz kötetként jelenhetett meg 1873-ban. Az eredeti kéziratot D. J. Vuillemot séf, Dumas legfőbb gasztronómiai tanácsadója ellenőrizte és javította. Lemerre a *Konyhaszótár* megszerkesztését két fiatal költőre bízta, Leconte de Lisle-re és Anatole France-ra (Davidson 1979: o. n.). 1882-ben Lemerre újra megpróbálkozott a *Konyhaszótár* kiadásával. Ekkor *Le*

Petit Dictionnaire de cuisine címen adta ki, csak a recepteket közölve, a történeti és az irodalmi részeket nélkülözve (Colman 2013: 2).

A magyar fordítás az eredeti mű rövidített változata. Szederkényi Olga mintegy 270 receptet fordított le, különös tekintettel az egykori Osztrák-Magyar Monarchiára és a Közép-Kelet-Európára jellemző ételekre, ugyanakkor nem feledkezett meg a francia konyha nagy klasszikusairól sem. A receptkönyv, amely egyben szótár és anekdotagyűjtemény, számtalan életrajzi vonatkozást tartalmaz. A recepteket Dumas érdekes úti beszámolói, családjának egzotikus története vagy a különféle kalandokat bemutató anekdoták vezetik be.

A kötet két fő részből áll. Az elsőben Dumas gasztrotörténeti esszéje olvasható *Pár szó az olvasóhoz* címmel, amelynek segítségével a *kulináriá*a történetét ismerteti meg az olvasóval. Az első emberpár bűnesetével kezdi az elbeszélést, ahogy Éva leszakítja az almát, majd betekintést nyújt a gasztronómia alakulásába – például hogyan ették a római korban az énekesmadarak nyelvét, mikor használtak először villát, asztalterítőt, vagy mikor érkezett meg a csokoládé Európába. Ezt követően, a kötet második, terjedelmesebb részében szócikkek következnek, és ábécérendben mutatják be a legfontosabb élelmiszereket, alapanyagokat, fogásokat, illetve a konyhában használatos eszközöket.

A magyar kiadást Cserna-Szabó András szerkesztette, aki elismeréssel ír Dumas művéről:

> Hibrid műfaj: szinte minden belefér, amihez csak a gyomornak köze van: novellácska, esszécske, anekdota, sztori, útirajz, emlékek, világhistóriai fejtegetések, kultúrtörténet, növénytan, állattan, kémia stb. – és mindezeken kívül Dumas konyhaszótárában még van 3000 (!) ételrecept is: a francia konyha remekeitől a világ (persze főleg Európa) számos ínyencségéig. Ezen kívül nélkülözhetetlen alapanyagai még a nagy könyvnek: francia sárm, pikáns humor, kalandos múlt, pici cinizmussal fűszerezett irónia, áradó, romantikus stílus, féktelen mesélőkedv, farkasétvágy, gasztronómiai tudás, konyhai tapasztalat, kifinomult ízlés, széles látókör, csavargási vágy stb (Cserna-Szabó 2014: o.n.).

Szótár, szakácskönyv és anekdotagyűjtemény

Dumas szakácskönyve Jean-Paul Aron szerint a gasztronómia aranykorában keletkezett (idézi Szederkényi 2014: 8), hiszen a 19. században alakultak ki a konyhaművészet alapszabályai, az étkezés valóságos szertartássá vált, a jó szakácsokat pedig tisztelték és becsülték az uralkodók.

Az író korában tehát nagy hangsúlya volt a kulináris szférának, ahogy napjainkban is, így szimptomatikus értékű a 2014-es fordítás.

Megfigyelhető, hogy a szerző már a bevezető mottóban az étel identitásteremtő funkciójára hívja fel a figyelmet: „Az ember nem abból él, amit megeszik, hanem abból, amit megemészt" (Dumas 2014: 37). A szótár mottója összecseng Jean A. Brillat-Savarin[6] híres mondásával[7] *Az ízlés fiziológiájá*ból. Dumas a *Konyhaszótár*ban többször is megemlíti a híres gasztrozófus nevét, akiről anekdotát mesél, szó szerint idézi vagy hivatkozik rá. Ezek az írói eljárások kanonizációs stratégiaként funkcionálnak: „Brillat-Savarin egy nap beteg lett, az orvos diétát javasolt neki…" (Dumas 2014: 84), „Íme mit mond erről Brillat-Savarin…" (Dumas 2014: 97), „Az ízlés fiziológiája című művében egy vadászat hősévé emeli magát, amikor is volt szerencséje megölni egy pulykát" (Dumas 2014: 130). Ugyanígy Orsay grófját, Grimod de La Reynièret, de a francia gasztronómia más jeles képviselőit, mint például Berchouxt, Carêmet is többször említi. Jól látható, hogy nemcsak íróként, de szakácsként is fontosnak tartja, hogy saját példaképeket és mestereket nevezzen meg, művét kanonizálja, és ennek jelentőségét tudatosítsa az olvasóban.

Az irodalmi szakácskönyv összetettségéről már a bevezetőben is említést tettünk. A szótár, a szakácskönyv és az anekdotagyűjtemény műfajai teljesen eltérőek és ellentétben állnak egymással. Így a *Konyhaszótár* abban a kommunikációs résben tűnik fel, mely az elitirodalom és a szubkultúra éles eltávolodásának eredményeképpen kialakulhatott.

A szótár mindig tudományos igényű munka, amely egzakt, pontos fogalmakat rögzít, általában ábécérendbe szedve. A tekintélyelvű, patriarchális társadalom alapvető műfaja. A kategóriák felállítása, az ideológiák létrehozása, azok kidolgozása mind a férfidominanciájú társadalmak jellemzője. A szótár magyarázó, racionalizáló és objektív jellegénél fogva tehát a magaskultúra műfaja.

Az anekdota és az anekdotagyűjtemény a 19. században kanonizálódik és válik rendkívül népszerű irodalmi műfajjá. A magyar irodalomban Jókainak köszönhető az anekdota elterjedése. Ő irányította

[6] Jean A. Brillat-Savarin (1755–1826) francia gasztrozófus, híres műve *Az ízlés fiziológiája* (1825).

[7] *„Mondd el, mit eszel, és megmondom, ki vagy!"*

a magyar tudományos világ figyelmét erre az „eddigelé ügyeletre sem méltatott talán meg is vetett, minden esetre kevéssé becsült tárgyra" (Jókai 1898: 322).

A fentiekkel ellentétben a szakácskönyv teljes mértékben a szubkultúrához tartozik, amelyet általában nők írtak női olvasóközönség számára az ételkészítéshez szükséges tudás hagyományozásaként. A 19. században a szakácskönyv lehetővé tette a nők megszólalását, közösségi összefogásuk nagyszerű példájának bizonyult. Egykor a nyilvános életben való szereplésük egyetlen orgánuma volt (Bower 1997: 5).

Mindhárom műfaj szerkezetileg szigorúan szabályozott. A szótár általában úgynevezett szócikkekből áll, egy szó, egy kifejezés tudományos magyarázatát tartalmazza. Az anekdotagyűjtemény általában rövid, csattanós történetek sorozatát jelenti, melyeket szintén erőteljes formai kötöttség jellemez. Ezekhez hasonlóan a szakácskönyvek is meghatározott struktúrával rendelkeznek: bevezetés, ételek szerint felosztott tematikus fejezetek, amelyek mindegyike receptleírásokat tartalmaz a hozzávalók és az elkészítés módjának pontos leírásával.

A Dumas-féle *Konyhaszótár* teljes mértékben eleget tesz ezeknek a struktúráknak. Magyar fordítása összesen 87 szócikket tartalmaz A-tól Z-ig, ábécérendben tárgyalja a konyhaművészet legfontosabb kifejezéseit. Ezek között megtaláljuk az egyszerű zöldségeket és gyümölcsöket, a húsféléket vagy a különféle fogásokat (levesek, mártások, főételek, sütemények stb.). A szócikkek mintegy 270 receptet tartalmaznak, amelyek mind arról tanúskodnak, hogy a szerző hihetetlenül nagy gasztronómiai tudással és kifinomult ízléssel rendelkezett. Így a kötet tartalmazza a magyar bárány, az orosz medvesonka, a bécsi kuglóf, a sárgabarackos flan Metternich módon, a krakkói ökörszáj, az orosz sörleves, a német savanyú káposzta, a milánói borda, de a francia húsleves, a jércemell suprême, a caeni pacal, a csirke frikasszé, a pulyka salmis, a királyi buggyantott tojás, a besamel vagy az udvarmester mártás és a macaron receptjeit is. Dumas nagy érdeme, hogy *Konyhaszótár*a egyesíti magában az egyszerű, paraszti és az arisztokratikus konyha receptjeit, immár az újszerű polgári konyha irányzatát kijelölve (Szederkényi 2014: 8). Így ez a műfajötvözet a szélsőségek közti átjárást teszi lehetővé.

Ahogy a cím is jelzi, szótárhoz híven minden szócikk tudományos definícióval, klasszifikációval és leírással kezdődik, majd tematikus gasztro- és kultúrtörténeti magyarázat olvasható:

Az almát nyersen vagy kompótnak, lekvárnak vagy íznek eszik (Dumas 2014: 37);

Háromféle módon, s növekedésének három szakaszában esszük a babot (Dumas 2014: 41);

A céklának öt fajtája ismert: a nagy vörös, a kis vörös, a sárga, a fehér és a cirmos (melyet manapság mezei cékla néven ismerünk). A nép, amely régóta fanatikusan rajong Napóleonért (…), nem is álmodna arról, hogy neki köszönhet egy élelmet, amelyet ma már általánosan használ (Dumas 2014: 57);

A fogoly különböző variációi közt négy olyanra lelünk, mi igen nagy becsben áll, ha asztalra kerül, köszönhetően különleges finomságuknak és jó ízüknek (Dumas 2014: 72);

A húsjus nevet adjuk az olyan koncentrált főzetnek, amely a borjú, a birka, a marha, stb. természetes pecsenyelevéből készül (Dumas 2014: 86);

[A macaron] aprósütemény, mely cukorból, lisztből és zúzott édes mandulából vagy mogyoróból készül, kis lapos cipócskának szaggatva, kerek vagy ovális formában (Dumas 2014: 104);

Minden konyhaművészeti szakértő egybehangzó véleménye, hogy a nyelv, az állat legízletesebb része, minden más részénél ízletesebb. A nyelvek között is kivételes rangja van a marhanyelvnek, mely XII. Lajos alatt oly becsben állt, hogy létezett egy feudális szabály Franciaország bizonyos szegleteiben, ami alapján az összes megölt marha nyelve a birtok urát illette meg (Dumas 2014: 119);

[A tej] fehér, állati eredetű anyag, folyékony, lágy, édes, a nőstényállatok emlőiben termelődik, s az ember első táplálékának számít (Dumas 2014: 146);

Különböző uborkafajták léteznek, ám mi ehelyütt csak a zöld uborkákkal foglalkozunk, amit legáltalánosabban a konyhában használunk, ahol különböző módon alkalmazzuk (Dumas 2014: 156).

Ezeket követik a receptek tematikusan, a hozzávalók felsorolásával és az ételkészítés módjának pontos bemutatásával. Az elbeszélő a legtöbb szócikket egy közösség tagjaként megszólalva, egyes szám harmadik személyben, tárgyilagosan vagy többes szám első személyben kezdi.

Novellaszerű írások, anekdoták, úti beszámolók teszik teljessé a szócikkeket, mivel nagy regényíró tollából származik a mű. Így a legtöbb – eltérően a hagyományos értelemben vett szótáraktól – rendkívül terjedelmes, és erőteljesen érzékelhetővé válik az elbeszélői jelenlét, aki mindentudó narrátorként lép elő, fakanállal a kezében tanít, magyaráz, hasznos konyhai tanácsot ad, megosztja életbölcses-

ségeit, szórakoztat, megnevettet sajátos mesemondói stílusával. Tehát szótár, szakácskönyv és anekdotagyűjtemény rendhagyó hármasságát figyelhetjük meg.

A szócikkekben előfordul a személyes, egyes szám első személyű bevezetés, általában úti beszámolót vagy visszaemlékezést jelezve:

> Emlékszem, láttam az 1815-ös harcok után – mikor az angolok két vagy három évig Párizsban maradtak –, ahogy a Bifsztek megszületett Franciaországban (Dumas 2014: 45);
>
> Hosszas utazásaim során a Mediterráneumban szemtanúja voltam… (Dumas 2014: 74);
>
> A galamb a fecske után a leggyorsabb röptű madár (…) Jó húsz éve több alkalommal segítkeztem ezen hímnemű utazók indulásánál, kik sebesen suhantak az óhajtott nőstény felé, és – ó, az ösztön hatalma! – négy óra alatt megtették a Compiègne – Lille távot (Dumas 2014: 76);
>
> Fiatalkoromban szülővárosomban Villiers-Cotterêts-ben éltem, melyet gyönyörű erdő vesz körül, ahová a Bourbon herceg járt csodálatos vaddisznóvadászatokra (Dumas 2014: 80);
>
> Kevés ember van a mi nemzedékünkben, aki nem emlékszik a hatásra, mit első utazási impresszióim idéztek elő, amiről cikket is olvashattak A medvebifsztek címmel (a Revue de deux Mondes-ban vagy a Revue de Paris-ban) (Dumas 2014: 116);
>
> Mikor Potiban találtam magam, […] meguntam, hogy mindig csak koshúst eszem… (Dumas 2014: 128).

Jól látható tehát, hogy önéletrajzi elemekben is bővelkedik a mű, egy-egy epizódot villant fel Dumas életéből.

A szócikkek gyakran kezdődnek anekdotaszerűen, tudatos a szórakoztató szándék:

> Valaha az árpa volt az első olyan termesztett gabona, ami az ember táplálására szolgált (Dumas 2014: 40);
>
> Létezik Görögország hegyei közt és Ciprus, Szardínia, Korzika szigetén a birkák egy faja: dámszarvas nagyságú állat irtózatos méretű szarvakkal (Dumas 2014: 47);
>
> Lengyelország exkirálya, I. Szaniszló minden évben útra kelt Lunéville-ből, hogy meglátogassa lányát, a királynét Versailles-ben. Egyik utazása során megállt egy fogadónál… (Dumas 2014: 48);
>
> Brillat-Savarin egy nap beteg lett, az orvos diétát javasolt neki… (Dumas 2014: 84);
>
> A libák sokáig szent állatok voltak Rómában, mert míg a kutyák aludtak, egy lúd, ki ébren maradt (a történelem nem mondja el, miért),

> zajt hallott, amit a gallok csaptak, míg a Capitolium felé kapaszkodtak (Dumas 2014: 102).

Az anekdotáknak általában sajátos nemzetkarakterológiai funkciójuk van.[8] Ez a receptekkel összhangban mutatkozik meg. Dumas általában nemcsak a nemzeti öntudat hangján szólal meg, hanem sztereotípiákat alkalmaz, általános jellemvonásokat emel ki, amely egy nemzet konyháját, így kultúráját is jellemzi. Előfordul, hogy a környező országok (Anglia, Belgium, Hollandia, Németország, Olaszország, Osztrák-Magyar Monarchia) konyháit minősíti, elismerően szól róluk, de nem riad meg attól sem, hogy ítélkezzen a nemzeti ételek fölött:

> Nincsen jó konyha jó húsleves nélkül. A francia konyha mindegyik konyha közül a legelső, felsőbbrendűségét a francia húsleves kitűnőségének is köszönheti… (Dumas 2014: 80);
>
> …nem találni Franciaországban olyan ápolónőt vagy házmesternét, ki ne tudna jobb húslevest készíteni, mint a leggyakorlottabb anza szakácsművész (Dumas 2014: 97);
>
> Megismétlem, hogy a francia konyhaművészet semmi másnak nem köszönheti felsőbbrendűségét, mint a francia húsleves kitűnőségének (Dumas 2014: 98);
>
> Be kell vallanom, hogy ahányszor csak Angliába megyek, mindig újabb örömmel eszem az angol marhasteaket, mert ízletesebb, mint a marhahús-rész, amelyből mi készítjük a bifsztekjeinket (Dumas 2014: 46);
>
> Az angolok konyhája teljesen megbicsaklik a mártások szintjén, de nagy halak és a mészárosok húsai végtelenül szebbek, mint Párizsban (Dumas 2014: 46);
>
> Ez a németek kiváló fogása, akik bolondulnak érte. (…) Németországban nem elhinni, hogy a savanyú káposzta az istenek eledele, pontosan olyan, mintha Itáliában azt mernénk mondani: errefelé nem találni csinos nőket; vagy ha Angliában azzal bosszantanánk a népet, hogy nem örvend elég szabadságnak (Dumas 2014: 92);

[8] Jókai Mór akadémiai székfoglaló értekezésében kiemeli az anekdota nemzetkarakterológiai szerepét (Jókai 1898: 321, 326). Nemcsak regénybe illeszthető anyagként használta fel ezeket a tréfás történeteket, nála mint elbeszélői magatartásforma is jelentkezik, világnézetét is színezi, hiszen ebben fejti ki életbölcsességeit.

Minden országban tanulmányoztam, hogyan készítik a húslevest, legutoljára Bécsben (…) egyszerre képesek arra, hogy rossz levest és rossz sültet tálaljanak (Dumas 2014: 98);

Párizsban manapság a legtöbbre tartott sörök az északiak, a lyoni, a strassbourgi, és megjelenése óta Bécs híres söre, amelyet Dreher úr gyárt (Dumas 2014: 141);

Tudjuk, hogy a spanyolok csak csokoládén, csicseriborsón és avas szalonnán élnek, az olaszok makarónin, az angolok roast-beefen és puddingon, a hollandok sütőben készült húson, krumplin és sajton, a németek savanyú káposztán és füstölt szalonnán. Nálunk a serpenyő szerzett hírnevet ugyanígy… (Dumas 2014: 142);

…a belgiumi és a Hollandiából való fajta [spárga], ezek igen jó hírnévnek örvendenek (Dumas 2014: 142);

Olaszországban, ahol az ízlések sokkal különösebbek és rafináltabbak, a vadspárgát kedvelik (Dumas 2014: 143).

Mindezekből jól látszik, hogy egy szakácskönyvben minden fogás pragmatikai értékkel bír, érték- és hiedelemrendszert közvetít. Az étel, az étkezés tanulmányozása – ahogy ezt az irodalom médiumának esetében is tapasztaljuk – hozzásegít egyén és közösség, ugyanakkor kultúra és történelem megértéséhez, mert jól megfigyelhetően ennek segítségével is kommunikálunk, jelzéseket továbbítunk környezetünk számára (Törőcsik 2010: 58–59). Charles Camp szerint a közösségi mítoszteremtésben nagyon fontos szerepet játszik az étel, „az egyszerű ember az étel szimbolikus és kulturális dimenzióit a mindennapi élethelyzetekben sajátítja el. Amit a legtöbb ember otthon elsajátít, az nem más, mint egy információhalmaz, jártasság, készség, ítélőképesség, ami a családot ismétli és a vallási, etnikai, szociális értékeket" (Camp 1989: 29).

Dumas szakácskönyve nemcsak francia, hanem más európai, illetve a világ különféle részéről (Oroszországból, Törökországból, Tuniszból, Szíriából, Kínából, Saint-Domingue-ból) származó receptek gyűjteménye. A nagyfokú diverzitás, más nemzetek, kultúrák ételeinek kipróbálása azonban az implicit dominancia jele. Más nemzetek, egzotikus népek ételeinek ismerete és fogyasztása hatalmi gesztusként értelmezhető, mivel amikor eszünk, akkor megismerünk, „bekebelezünk" egy másik kultúrát (Cozzi 2010: 6).

A nemzeti ételek, a különféle francia specialitások egyértelműen a nemzeti identitás részét és annak megerősítését célozzák. A megemlékező jelleg az étel egyik funkciójának tekinthető, mely lehetővé teszi, hogy a fogyasztó részesedjen a nemzeti múlt mindennapjaiban. Emellett

a történelmi meghatározottság válik hangsúlyossá, a hagyományőrzés, ami az elkészítésben, a főzés során nyilvánul meg. A nemzeti ételek különféle fogásai az ősök bölcsességét, tapasztalatát raktározzák el, illetve a régi, falusi társadalom ízvilágának továbbélését, átörökítését jelentik, amely erőteljesen idealizált. Nelljean M. Rice idézi Mary Douglast, aki szerint a nemzeti étel kulturális kategória, nem materiális egység, nem egy tevékenységmező (Rice 1997: 175).

Dumas művéből érzékelhetjük, hogy a francia konyha saját mítosszal rendelkezik, nosztalgikus élményt ígér. Főzés révén az étel készítője a francia nemzeti folytonosság részese lesz, a nemzeti étel pedig lehetővé teszi, hogy ezt naponta újra és újra megélje, illetve egy közösség részese lehessen.

Annette Cozzi szerint a nemzeti büszkeség elsődleges forrása a nemzeti jólét,[9] amely a különféle ételek sokféleségében és gazdagságában nyilvánul meg (Cozzi 2010: 3). Az étel nem egyszerűen tápanyagforrás, nem kezelhető semleges kategóriaként. Mindig valamilyen jelentés, ideológia társul hozzá, mind elkészítéséhez, mind fogyasztásához. Így érzelmi, vallási, kulturális, regionális jelentésekkel rendelkezik. A nemzeti identitás az irodalom és az étkezés révén jelölt. Az étel a nemzeti azonosságtudat alapvető reprezentációja, ennek irodalmi megmutatkozása azt fejezik ki, hogy kulturálisan megalkotott. A nacionalizmus az ideológiák internalizációját, belsővé tételét jelenti. Mind az étel, mind az irodalom a nemzeti meggyőződések, hiedelmek és érzelmek hordozója, kivitelezője, ugyanakkor raktározója is, mert modellt biztosít a reprodukáláshoz és „fogyaszthatóvá" teszi a nemzeti identitás (Cozzi 2010: 5).

A *Konyhaszótár* nemcsak a fogyasztók, hanem az olvasók nemzeti közösségét is megszólítja. Étel és irodalom médiumainak szoros összekapcsolódását láthatjuk, hiszen ezek mind a fizikai mind a szellemi identitás összetevői. Érdekes megfigyelni azt, hogy nemcsak az ételek fogyasztása táplálhatja a nemzeti identitástudatot. Az ételekről szóló narratívák imaginárius táplálékként tételeződnek, amelyek éltetik a nemzeti képzelőerőt (Cozzi 2010: 11).

[9] Anne Collett szerint az étel a jólét barométere – „a barometer of well-being" (Collett 2006: VIII).

A *Konyhaszótár* sajátosan francia és nemzetközi ízvilágot idéz meg, amely egyszerre formálja a személyes és a közösségi identitást. A szerző művét olvasva egyértelművé válik számunkra, hogy tudatos írói művel van dolgunk. Dumas az irodalom médiumán keresztül elismerést akar szerezni a lefokozott receptszövegeknek, a szakácskönyveknek, melyeket kvázi-irodalmi rendszernek tekinthetünk. A 19. században a receptíróknak kevés tekintélyük volt szövegeik recepcióját illetően, mivel nem számíthattak olyan nyilvános elismerésre és olvasottságra, mint a nagy regényírók. Dumas írói státuszának, társadalmi helyzetének köszönhetően a szakácskönyv szubkulturális műfaját a magasirodalom szintjére emeli, ugyanakkor kiterjeszti az irodalom diszkurzivitását a gasztronómia performatív médiuma felé.

Dumas műve teljes egészében eleget tesz a Cserna-Szabó András által meghatározott ideális szakácskönyvnek: „Mert egy szakácskönyv csak a konyhai használattól nem lesz kopottá, gyűrötté, züllötté. Ahhoz, hogy ilyenné legyen, olvasmánnyá kell válnia, regénnyé, társsá, elszakíthatatlan testvérré" (Cserna-Szabó–Fehér 2011: 176). A *Konyhaszótár* mint sajátos médiumkonfiguráció valóban arra törekszik, hogy minden olvasói igénynek eleget tegyen, megkísérli „látványosan" pótolni mindazt, amire a diszkurzív médium nem képes. Dumas mint író így valóban „…pengeélen táncol. A praktikum és az esztétikum között egyensúlyozik" (Cserna-Szabó–Fehér 2011: 176). Az író a séfhez hasonlít (Holden Ronning 2011: 130), akinek élete a fogyasztók kiszolgálását jelenti, tudja, hogy a legjobb étel fejben készül,[10] ugyanakkor folyamatosan „szavakat fal" (Krizsanovszki 2010: 9), ételnarratívákat, hogy alkothasson.

Anekdota és recept

A recepteket Dumas tudatosan szakítja meg egy-egy anekdotával, útirajzzal. Szándékosan narratív elemek, történetek, esszéisztikus írások jelennek meg a szakácskönyvekben, egy jól meghatározott narrátori hang révén. Az író kedélyesen anekdotázik a szócikkekben, egy-egy hozzávaló meghatározását történettel teszi teljessé.

Az elbeszélői jelenlét szüntelenül érzékelhető, az író többször is megszólítja az olvasót, élőbeszédszerű az előadásmód:

[10] Anne Holden Ronning Marion Halligant idézi: *„Chefs, whose livelihood is other's eating, know that the best food begins in the mind."* – Halligan′s Love Affaire with Food. In: *Coolabah* (5) 2011, 130.

> És akkor most tehát belefogunk abba, hogy összegyűjtve minden szakértelmünket, elmondjuk, melyek a hús azon alapvető összetevői, amelyeknek a húsleves az ízletességet köszönheti (Dumas 2014: 80);
>
> Kérem az olvasót, hogy szíveskedjék figyelembe venni, hogy ez utóbbi megjegyzés tőlem való és nem Rivaroltól, és csak azok érdekében tettem, kiknek megvan az óhajuk a további okulásra (Dumas 2014: 97);
>
> Jeleztem már, hogy a Bourbonok mennyire szerették a jó leveseket (Dumas 2014: 98);
>
> Az olvasó talán úgy találja: íme, egy gőgös és okoskodó bevezető, aminek segítségével végre elérkezhetünk egy egyszerű káposztaleveshez (Dumas 2014: 98);
>
> Valljuk be ugyanakkor, hogy a marhahús után a birkahús az, amelyik a legjobbá tehet egy levest… (Dumas 2014: 99);
>
> Fejezzük be egy kis anekdotával, amelyet a sör egy megátalkodott ellensége mesélt el nekünk (Dumas 2014: 141).

A legtöbb anekdota, útibeszámoló és novella az alábbi szócikkekben fordul elő: angolna, beef-steak, béka, birka, csuka, disznó, fenyőrigó és feketerigó, fürj, hagyma, húsleves, jérce, csirke, tyúk, leves, liba, marha, medve, ponty, pulyka, sör, tokkaviár, vaj, világos borjúalaplé. A történeteknek köszönhetően minden elkészített recept emlékezetessé válhat, mivel elbeszéléshez kapcsolódik, ugyanakkor a narrátor, a receptíró, a szakács szerepének hármassága az anekdota révén válik egységessé. Ez a műfaj számos ponton hasonlóságot mutat a recepttel, a médiumok közti átjárást teszi lehetővé.

A 18–19. században az anekdota egyaránt népszerű műfaj volt az irodalomban és a népköltészetben is. Műfaji jellemzője, hogy mulatságos, rövid történet, szerzője többnyire ismeretlen. Eredete, akárcsak a mondáké vagy a mítoszoké homályos, kinyomozhatatlan. Ezen a ponton hasonlóságot fedezhetünk fel a recepttel, mivel kezdetben ennek sem ismeretes az írója, különféle változatokban hagyományozódik, míg végül lejegyzésre kerül.

Az anekdota szó jelentése: kiadatlan (gör. *anekdoton*, lat. *ineditum*). Ez a jelleg – hogy nem való a kiadásra – később teljesen hozzátartozott az anekdota fogalmához. Hász-Fehér Katalin szerint „a műfaj eredendően szerzőellenes" (Hász-Fehér 2005: 71), a folklórszerűség jellemzi, „eredendő állapotában szóbeli műfaj, s írásos változata másodlagos" (Hász-Fehér 2005: 71). Bevilaqua Borsody Béla részletesen foglalkozik az anekdota műfajával. Állítása szerint „»[a]domaíró«: ilyen nincs, csak adomamondó van. (…) Az adoma-

mondás élmény, az elbeszélő és hallgató élménye, színészi játék" (Bevilaqua Borsody 1943: 19).

A recept is mint lefokozott, sajátosan női szöveg kezdetben szóbeliségben létezett, szintén kiadatlan szövegként. Régen szóban és megfigyelések által történt a konyhai tudás továbbadása, közösségileg, amikor együtt főztek a nők. Sokáig tehát orális műfaj volt a recept és az anekdota is, nem jegyezték le őket. Mindkettőre a dialogicitás, az élőbeszédszerűség jellemző.

Az anekdota lényege, hogy valamely keresetlenül és közvetlenül elbeszélt esemény tükrében személyek, korok vagy szellemi áramlatok jellemző képét akarja szemléltetni. A hangsúly mindig a tárgyán, a külső történésen, az eseményen van. A tartalomra, a megesett dolog mozzanataira, a kicsiszolt formára irányítja az olvasó figyelmét. Előadásmódja rövid, minden fölöslegeset mellőz, világos, könnyen érthető, csattanósságra törekszik, „rögzült elbeszélésszerkezetet jelent, azonnal felismerhető és mindig ugyanúgy ismétlődő sémát, mely séma így lényegében a műfajiság hordozójává lép elő" (Hász-Fehér 2015: 68). Szűkre mért, világos szerkezet jellemzi, a bonyolultság lerontja hatását, ahogy a jó recept esetében is az a fontos, hogy minél lényegretörőbb legyen.

A magyar klasszikusok, Jókai és Mikszáth műveit ismerve tudjuk, hogy az anekdotázásának mindig funkcionális értéke van. Ezekkel a rövid, csattanós történetekkel jellemzik szereplőiket és fogalmazzák meg életbölcsességeiket; ugyanakkor az anekdotáknak nagy szerepük jut a történelmi mikrokozmosz megteremtésében,[11] narrációs technikának bizonyulnak. Dumas szakácskönyvében is hasonló szerepük van az anekdotáknak: humorosan közvetítik a szerző világnézetét, egy-egy gasztrotörténet bemutatásakor a realitás elemeit képviselik, illetve a szereplők jellemzésének eszközei.

Egyértelmű az orális műfajok közt lévő hasonlóság, ugyanakkor mindkét szövegtípus erőteljesen reflektál a valóságra, a narráció kiváltó oka az interakció, a kooperatív, konfrontatív jelleg, illetve a hagyomány megjelenítésének szándéka. Az anekdotikus elbeszélői magatartásforma lehetővé teszi, hogy megtörténjen a médiumok közötti átjárás a receptszövegek és a történetek által.

[11] „Mint históriás forma az úgynevezett kistörténetírás (petite histoire) legkisebb, legrövidebb formája. (…) Az adomázó, az adomamondó tulajdonképpen elbeszélő historikus" (Bevilaqua Borsody 1943:17).

A recept mint narratíva

Ahhoz, hogy megértsük, az irodalom diszkurzív összetettsége miként próbálja meg felvenni a versenyt a gasztronómia médiumával, meg kell vizsgálnunk a recept szövegét. Megfigyelhetjük, hogy sajátos narratívaként, történetként működik. Az irodalmi művekhez hasonlóan strukturálisan olyan részeket tartalmaz, amelyek igénylik és felpezsdítik a képzelőerőt, bevonják az olvasót. Wolfgang Iser sajátos antropológiai beállítódásnak tekinti, hogy a fiktív és az imaginárius tevékenység nem korlátozódik csak az irodalom médiumára, véleménye szerint fontos szerepet játszanak mindennapi életünkben (Iser 2001: 14).

Iseri értelemben a nyelv médiuma a fikció működésmódjának közege, így fikcióképző aktus érvényesül benne. Ez „…a fikcióképző aktus a reprodukált valóságot jellé változtatja, miközben az imaginárius olyan formaként szerepelteti, amely lehetővé teszi, hogy fölfogjuk, mire utal a jel" (Iser 2001: 23). Szüntelenül határátlépéssel van dolgunk, az imaginárius a valós lényeges tulajdonságát veszi át, és a valóság látszatát ölti. A recept szövege tehát szintén egy reprodukált valóság, mely jelzésként működik és a valós, a fiktív és az imaginárius hármassága érvényesül benne, „A szövegen kívüli valóság ezáltal beleolvad az imaginárius, s az imaginárius a valóságba" (Iser 2001: 24). A recept olvasása is iseri értelemben vett játékként, határtapasztalatként értelmezhető, érvényesül benne mind a kiválasztás, mind a kombináció aktusa. Az irodalmi szövegektől eltérően azonban a receptek nem társadalmi, történelmi, kulturális rendszerek sorából, hanem a hozzávalók vonatkozási mezőjéből válogatnak.

A recept nem elit szövegforma, könnyen felismerhető. A szintaxist jellegzetes módon felszólító módú igealakok határozzák meg (Cotter 1997: 55), ez az egyik legjellegzetesebb sajátossága, ami belső kohéziót teremt a szövegelemek között:

> Főzzön meg vízben igen lisztes burgonyát, majd tegye egy mozsárba jókora vaj társaságában (…) Vegyítse alaposan ezt a masszát és ossza őket kis darabokra; merítse meg őket tojásban, miként a szárnyaskrokettet szokás (Dumas 2014: 56);
>
> Vágja fel, lapítsa ki, tisztítsa meg, sózza, süsse meg rostélyon, majd adja fel Robert mártással (Dumas 2014: 68);

> Főzze meg, majd csöpögtesse le a karfiolt, béleljen ki egy tálat mártással (…) Tegyen rá reszelt parmezánt, rendezgesse el rajtuk a karfiolt, öntse rá a maradék szószt… (Dumas 2014: 92).

Ha egy másfajta, ettől eltérő modalitású mondat fordul elő, akkor ennek általában értékelő, leíró jelzése van, kiegészítő üzenetet hordoz az olvasó számára:

> Öt vagy hat óra lassú sütés szükséges ahhoz, hogy egy divatos marha elkészüljön (Dumas 2014: 108);
>
> Dühítő, hogy csak ritkán készítik ezt a bevezető fogást, mert gondosan eljárva, mint a fenti recept jelöli, igazán ízletes (Dumas 2014: 118);
>
> Így szokás megfőzni a pacalt, mielőtt bármi módon is ízesítenénk (Dumas 2014: 122);
>
> Tizenkét kacsa tizenöt tojáshoz! Mit szól hozzá? (Dumas: 2014: 148).

Wolfgang Iser szerint a szöveg és az olvasó közötti kommunikáció csak akkor sikerülhet, ha szabályozzák, ezért a szövegnek ellenőrző mechanizmusokat kell tartalmaznia. Ezek hozzák mozgásba szöveg és olvasó interakcióját, amelynek végeredménye az olvasó alkotta értelem (Iser 1996: 247). A receptek szövegeit vizsgálva megfigyelhetjük ezeket a mechanizmusokat. Leíró és ellenőrző mondatok dominálnak, amelyek a priori tudást követelnek meg. A legtöbb leírás skaláris, mennyiségbeli tudást igényel, ismerni kell a feltüntetett skálát (uncia, font, quart, seyier, vonal, hüvelyk, icce, pint). A pontos mértékegységek megadása és a főzési instrukciók ellenőrzési formák, amelyek a receptíró kreativitását hitelesítik, és bezárják az olvasót, a leendő szakácsot az előregyártott nyelvi formulák világába. Bahtyin monoglossziának nevezi ezt a jelenséget, amikor a szöveg nem teszi lehetővé a pluralitást (Bahtyin 1981: 12), amikor pontos mértéket, mennyiséget, időt és hőfokot határoz meg a receptíró. Tudjuk, hogy az olvasó kreatív impulzusai végtelen pluralitást adhatnak egy szövegnek. A sokféleség azonban egyszerre örömet és frusztrációt kelthet az olvasóban, mivel a recepthez és a főzési folyamathoz így többféle jelentés lehetősége társul.

Az időbeli struktúra és a szekvenciális bemutatás[12] információja összekapcsolja a receptet a tradicionális narratív szerkezettel. Cotter idézi

[12] A recept szövegében a hozzávalók listája, illetve az elkészítés módjának leírása 1887-ig nem alkotott külön egységet. Mindkettőt magába foglalta a narra-

W. Labovot, aki szerint ez a szövegtípus narratív vázzal rendelkezik, és nem túlzás a jól ismert, sokszor tanulmányozott narratívákhoz hasonlítani (Cotter 1997: 59). A recept alkalmas a gondolkodásra, az álmodozásra, a képzelődésre, izgalmas, lelkesítő. Kreatív képzelőerőt igényel, ami a főzés és az evés képzeletbeli világába kalauzolja az olvasót.

A recept címének nagy jelentősége, figyelemfelkeltő szerepe van, olvasásra bír. A leleményes címek teljesen új ételeket ígérnek. A recept úgy működik, mint a napló (Bishop 1997: 98). Abban a dátum a szignifikáns, míg a recept esetében a címnek van ilyen szerepe, amely különféle körülményre, az elkészítés módjára, eredetére utalhat: Angolnafonat nyárson; Baba; Birkavagdalék muskétás módon; Borjúmirígy zürichi módon; Csuka kékre főzve; Disznófülek a király asztaláról; Hagymaleves Szaniszló módon; Fenyőrigók lengyel módon; Bársonyos mártás kidolgozva; Szegény ember mártása; Meglepetés-káposzta; Marha divatosan, polgári módon; Sárgabarackos flan Metternich módon; Buggyantott tojás; Szent Márton sült libája; Uborka frikasszé; Vaddisznó kotlett Szent Hubertusz módon.

A szóbeli közlésforma írásbelivé alakítása sajátos formát és stílust hoz létre. A receptet egy elbeszélői hang, egy narrátor mutatja be, így az olvasó a hallgató pozícióját foglalhatja el, aki lépésről lépésre követi az instrukciókat. Iser szerint „[a]z olvasás a szöveg irányította aktivitás, amely a szövegfeldolgozás folyamatát az olvasóra tett hatásként visszacsatolja. Ezt a kölcsönös egymásrahatást kívánjuk interakciónak nevezni" (Iser 1996: 241). Iser szociálpszichológiai modellek alapján ún. kontingenciáról beszél, ami az interakcióban jön létre és interpretációt igényel. Az olvasás aktusa tehát interakció, szöveg és olvasó aszimmetriájáról beszélhetünk, amely szerint A követi B „viselkedésprogramját". A receptszövegek olvasásakor is megfigyelhetjük ezt az aszimmetriát, mivel a szöveg teljes mértékben igényli a ráhagyatkozást. Csak akkor készülhet el az étel, ha a szöveg mentén haladva azt megfelelően értelmezzük és így látunk hozzá a főzéshez.

---

tíva. Ezt figyelhetjük meg Dumas receptjei esetében is, a hozzávalók felsorolása nem különül el az elkészítés módjának leírásától.

A receptben szereplő igék problémát jelenthetnek, ha nem értjük a kifejezést (blansíroz, posíroz, kandíroz stb.). Mihail Bahtyin szerint a különleges nyelv- és szóhasználat az irodalmi művek esetében mindig a reprezentáció eszköze. A *Konyhaszótár*ban, ahogy az irodalmi művekben is, különféle regiszterek keveredését láthatjuk, „[a] regény nyelve egymást dialogikusan megvilágító nyelvek rendszere" (Bahtyin 1976: 220). Ezek a bahtyini értelemben vett „nyelvi vonulatok" egymással és a szerzővel dialogikus kapcsolatba lépnek. A különleges nyelv határt képezhet és akadályt teremthet, de útja is lehet a megértésnek: *marinád*, *ragu*, *glace*, *jus*, *flan*, *ratafia*, *frikasszé*, *macaron*, *coulis*, *gumiarábikum*, *ajóka*, *remulád*, *kotlett*, *krokett* stb. Az egymástól eltérő regisztereket a mindentudó elbeszélői hang kapcsolja össze, amely a szócikkekben, az anekdotákban és a receptszövegekben is felbukkan.

A recept egyértelműen arra készteti az olvasót, hogy képzelje el a főzés, az étel és az evés világát. Wolfgang Iser szerint az illúzióteremtés minden olvasás sajátja (Iser 2001: 14). Az olvasó a bevonódás és az illúzió észlelése között ingadozik, feltárja magát egy ismeretlen világ előtt anélkül, hogy az foglyul ejtené. Ennek a folyamatnak köszönhetően az olvasó a fikció világába lép, és úgy tapasztalja meg a szöveg valóságát, ahogyan az megtörténik.

Dumas művében a receptek egy irodalmi értékű szöveg részévé válnak és olvasásukról is elmondhatjuk, hogy „…alkotó folyamat, nemcsak benső képeket, projekciókat, fantáziákat termel, de szó szerint véve munkát is: a termék (elfogyasztva) termelésként tér vissza, a termelés ígéreteként, s a vágyak láncolata lassan kigöngyölődik, minden olvasás az általa létrehozott írást szolgálja, a végtelenségig" (Barthes 1996: 63–64). A jó receptek, ahogyan a nagy irodalmi művek, a fikció révén „táplálnak", az egyéni és a közösségi identitás konstrukciói.

Szerepek és a hatalmi pozíciók

Az irodalmi szakácskönyv összetettsége révén nemcsak az egyéni vagy a közösségi identitás problémáját viszi színre, hanem a nemi szerepek kérdését is. A nemek, a nemiség fontossága és annak szerepe, hogy ki készíti az ételt, ki rendelkezik az ételkészítés tudásával, minden kultúrában megfigyelhető. Képességünk, mely az étel előállítására, megosztására és fogyasztására vonatkozik, mind a hatalom megnyilvánulási formái. Az étel személyes, közösségi, nemzeti, politikai és gazda-

sági hatalmat képvisel. Étel és hatalom kérdése a nemek közti hatalom problémájára világít rá (Counihan–Kaplan 2005).

A legtöbb kultúrában az ételkészítés a nőkhöz, a szolgákhoz, valamilyen alsó társadalmi réteghez kapcsolódott, ezért érthető, hogy kezdetben a patriarchális társadalmak filozófusai nem tartották elmélkedésre méltónak mindazt, ami az ételhez kapcsolódik. Termék és nem szépművészet, a közös tudás szubjektuma, ezért akadémiailag érdektelen témát jelentett. A legtöbb kérdés arra irányul, ami racionális, változatlan, örök vagy elvont. Mindaz, ami konkrét, kézzelfogható, praktikus ítélet alá esik.[13]

A 18. században azonban, Jean A. Brillat-Savarin fellépésétől kezdődően, a francia konyha aranykorában az étel is esztétikai kategóriává és az értekezés tárgyává válik. Nem véletlen Dumas irodalmi szakácskönyvének létrejötte sem, amely komplexitásánál fogva összekapcsolja az író és a szakács szerepkörét, illetve újradefiniálja a nemi szerepeket.

Az ételkészítés, a konyhai munka társadalmilag lefokozott tevékenységét az író, pozíciójánál fogva intellektuális szférába emeli, a férfiak domináns szerepkörét ezáltal is kiterjesztve. Dumas újraértelmezi a szakács szerepét: a professzionális ételkészítést a professzionális írásgyakorlattal kapcsolja össze, ez szükséges, mert állítása szerint „…minden művészetnek megvan a saját nyelve, amit beszélni kell, ha a követőkkel meg szeretnénk értetni valamit" (Dumas 2014: 120). Ennek értelmében a nők kiszorulnak a konyhából, hiszen a szakosodott írás művelői egyértelműen a domináns irodalom képviselői lehetnek.

A női szöveg a barthes-i értelemben vett fecsegést implikálja, amely „nem ismeri a gasztrozófia és a nyelv örömeit" (Barthes 1996: 76), a „verbális fényűzést" (Barthes 1996: 88), az írásszükséglet, a társadalmi érvényesülés miatt jön létre. Az irodalmi szakácskönyv új státuszt jelöl ki az író számára. Saját írói közösségének megerősítését, népszerűsítését jelenti, ugyanakkor a patriarchális társadalom

[13] Lisa M. Heldke szerint elavult gondolkodást tükröz az a nézet, amely szerint a főzési tevékenység elsősorban kézi, praktikus feladat és nem igényel gondolkodást. Véleménye szerint az ételkészítés egy „mentálisan manuális" tevékenység, „teoretikusan praktikus" (Heldke 1992: 203), átgondolt gyakorlat.

férfidominanciáját hangsúlyozza, miközben kiterjeszti az irodalom határait egy új, feltehetően női olvasóközönséget is megcélozva.

Összefoglalás

Alexandre Dumas *Konyhaszótár*a, ahogy ezt a fentiekben láthattuk, sajátos médiumkonfigurációként értelmezhető. Mint szótár, recept- és anekdotagyűjtemény nemcsak a 19. században, hanem a fogyasztói társadalom korában is sajátos módon viszi színre a gasztronómia divatos jelenségét, ennek nyomán pedig az irodalom önterápiájának lehetőségeit. Ennek segítségével arra próbáltunk rámutatni, hogy a szöveg retorikailag hogyan szimulálja a gasztronómia médiumát, amellyel tulajdonképpen nem veheti fel a versenyt.

Amint láttuk, több szempont mentén valósul meg a médiumok közti átjárás. Így a műfajválasztás funkcionális értékű: a szótár tudományossága és az anekdotagyűjtemény népszerűsége a magaskultúra szférájába emelik a szubkultúra lefokozott műfaját, a szakácskönyvet. Ilyenként Dumas műve az egymástól élesen elkülönülő domináns-, és feminin irodalom közti kulturális résben jön létre. Az anekdota és a recept strukturális hasonlóságai szintén azon jellemzők közé tartoznak, melyek megteremtik az irodalmi szakácskönyv hibrid jellegét. Ugyanakkor író és szakács szerepkörének analógiája lehetőséget teremt arra, hogy az alkotás folyamatát antropológiai alapokra helyezzük. Végezetül a receptszöveg fiktív és imaginárius jellemzőinek kiemelésével a híres francia szerző műve folytonosságot teremt a hétköznapi és az esztétikai tapasztalat között, illetve a nemi szerepek problematikusságára hívja fel a figyelmet.

Összességében Dumas művét kivételes írói teljesítménynek tekinthetjük, amelynek magyar fordítása jóllehet kisszótárnak sikerült, de szimptomatikusnak mondható és érzékletesen viszi színre az irodalom önterápiájának jelenségét.

Irodalom

BAKHTIN, M. Mihail

1981 Epic and Novel. Toward a Methodology for the Study of the Novel. In: HOLQUIST, Michael (ed.): *The Dialogic Imagination. Four Essays by M. M. Bakhtin.* University of Texas Press, Austin, 3–40.

BAHTYIN, M. Mihail
1976 A regénynyelv előtörténetéhez In: Uő: *A szó esztétikája.* Gondolat Kiadó, Budapest, 217–256.
BARTHES, Roland
1996 *A szöveg öröme*. *Irodalomelméleti írások*. Osiris Kiadó, Budapest.
BARTHES, Roland
2013 Toward a Psychosociology of Contemporary Food Consumption In: COUNIHAM, Carole – VAN ESTERIK, Penny (ed.) *Food and Culture. A Reader*. New York and London, 23–30.
BEVILAQUA BORSODY Béla
1943 Elöljáró beszéd In: Uő: *Magyar történelem anekdotákban*. Dante Könyvkiadó, Budapest, 5–31.
BISHOP, Marion
1997 Speaking Sisters: Relief Society Cookbooks and Mormon Culture In: BOWER, Anne L. (ed.): *Recipes for Reading: Community Cookbooks, Stories, Histories.* University of Massachusetts Press, Amherst, 89–104.
BOWER, Anne L. (ed.)
1997 *Recipes for Reading: Community Cookbooks, Stories, Histories.* University of Massachusetts Press, Amherst.
CAMP, Charles
1989 *American Foodways: What, When, Why and How We Eat in America*. August House, Little Rock, Arkansas.
COLLETT, Anne
2006 Editorial. In: *Kunapipi: Journal of Postcolonial Writing & Culture.* 28:2, VI–IX.
COLMAN, Louis (ed.)
2013 Editor's Introduction In: *Alexandre Dumas' Dictionary of Cuisine*. Routledge, New York, 1–6.
COTTER, Colleen
1997 Claiming a Piece of Pie: How the Language of Recipes Defines Community. In: BOWER, Anne L. (ed.): *Recipes for Reading: Community Cookbooks, Stories, Histories.* University of Massachusetts Press, Amherst, 51–72.
COUNIHAN, Carol – KAPLAN, Steven L. (ed.)
2005 *Food and Gender. Identity and Power*. Harwood Academic Publishers, New York.
COZZI, Annette
2010 The Belly of a Nation In: Uő: *The Discourses of Food in Ninthteenth-Century British Fiction*. Palgrave MacMillan, New York, 1–18.

CSERNA-SZABÓ András
A túlfűszerezett Dumas
http://konyves.blog.hu/2014/11/10/cserna_szabo_andras_a_tulfuszerezett_dumas (Letöltve 2015. 12. 28.)
CSERNA-SZABÓ András – FEHÉR Béla
2014 *Ede a levesben.* Magvető, Budapest.
DAVIDSON, Alan
1979 Dumas Père, Chef Extraordinaire. *The Virginia Qvarterly Review.* A National Journal of Literature & Discussion, 1979, (3), vol. 55. http://www.vqronline.org/essay/dumas-pere-chef-extraordinaire (Letöltve: 2016. 06. 06.)
DUMAS, Alexandre
2014 *Konyhaszótár – Alexandre Dumas szakácskönyve*. Corvina Kiadó, Budapest.
FARB, Peter – ARMELAGOS, George
1990 *Consuming Passions: The Anthropology of Eating*. Houghton Mifflin Company, Boston HÁSZ-FEHÉR Katalin
2005 Az anekdota anekdotikus működése Mikszáth prózájában. *Híd* (1) 67–80.
HELDKE, Lisa M.
1992 Foodmaking as a Thoughtful Practice In: CURTIN, Deane W. – HELDKE, Lisa M. (ed.): *Cooking, Eating, Thinking: Transformative Philosophies of Food.* Bloomington, Indiana University Press, 203–229.
HERÉDI Károly
2014 Az érzékek poétikája. Század eleji és jelenkori prózavilágok. *Híd* (2) 40–65.
2014 Mesék a konyhából. *Híd* (7) 72–76.
HOLDEN RONNING, Anne
2011 Halligan′s Love Affaire with Food. *Coolabah* (5) 130–138.
ISER, Wolfgang
2001 *A fiktív és az imaginárius*. Osiris Kiadó, Budapest.
1996 Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete In: KISS Attila – KOVÁCS Sándor – ODORICS Ferenc (szerk.): *Testes könyv I.* Ictus Kiadó és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged, 241–264.
JÓKAI Mór
1898 A magyar néphumorról. In: Uő: *Életemből*. Révai Testvérek Tulajdona, Budapest, 1. kötet, 313–330.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor
2011 A gasztronómiai érdeklődés szociokulturális okai, szemiotikai jelei. *Jel-Kép* (1) 55–82.
KRIZSANOVSZKI Izabella
2010 *Fascinația enogastronomică în literatura română*. Editura Tipo Moldova, Iași.
MONTANARI, Massimo
2006 *Food Is Culture*. Columbia University Press, New York.
PFEIFFER, K. Ludwig
2005 *A mediális és az imaginárius.* Magyar Műhely Kiadó – Ráció Kiadó, Budapest.
RICE, M. Nelljean
1997 A Tale of Three Cakes: On the Air and in the Books In: BOWER, Anne L. (ed.): *Recipes for Reading: Community Cookbooks, Stories, Histories.* University of Massachusetts Press*,* Amherst, 173–188.
ROMINES, Ann
1992 *The Home Plot: Women, Writing and Domestic Ritual,* Amherst. University of Massachusetts Press, Amherst.
SZEDERKÉNYI Olga
2014 Pár szó a fordításról In: DUMAS, Alexandre: *Konyhaszótár – Alexandre Dumas szakácskönyve*. Corvina Kiadó, Budapest, 5–9.
TÖRŐCSIK Mária
2010 Életstílust kifejező ételfogyasztás, a food-trendek hatása. *Korunk* III. (12), 58–64.
VINKÓ József
2014 *Szellem a fazékból*. Heti Válasz Kiadó, Budapest.

Benke András

Szubjektivitás, transzcendencia és egyetemesség kapcsolata Tar Sándor novelláiban

Bevezető

Amennyiben valaki – ez alatt főként laikus olvasót értsünk – megpróbálja áttekinteni, rendszerezni Tar Sándor életművét, illetve annak recepcióját, meglehetősen furcsa anomáliákkal, ellentmondásokkal találhatja szembe magát. Egy olyan szerzővel, helyesebben a szerzői név címkéjével azonosított, olykor misztifikált és legendásított jelenséggel, amely folytonos kettősségben – egyfelől mindent felölelő, zárt és keretezett köztességben, másrészt pedig polémiákkal tarkított végletességben – bontakozik ki.

1976-ban díjnyertes szociográfiával, a *Tájékoztató*val indul írói pályája, amely szinte egy időre tehető ügynökügyének kezdetével is, hiszen ekkor figyel fel rá az Állambiztonsági Hivatal, illetve később sikerrel be is szervezi barátjának, Kenedi Jánosnak, valamint ismerősi körének megfigyelésére. Ezután a semmiféle irodalmi képzettséggel nem rendelkező, Debrecenben élő és az orvosi műszergyárban technikusként dolgozó Tar mély hallgatásba burkolózik, hosszú ideig semmit sem ír. Saját bevallása szerint azért, mert így kevesebbet kellett Budapestre ingáznia. Tehát jelentenie sem kellett olyan sűrűn arról az emberről, aki lehetővé tette, hogy szociográfiája megjelenhessen a *Profil* című szamizdatban, ezzel együtt pedig elinduljon írói karrierje, ami tulajdonképpen katalizátora lett „besúgó" mivoltának, ugyanakkor az 1990-es évek derekán a magyar irodalom egyik legnagyobb port kavaró ügynökbotrányának is (Simon: 2010).

Az említett, majd' 8 évig tartó hallgatás azt követően ér véget, hogy 1987-ben végre sikerül kiszabadulnia az államhatalom – többek szerint részben önként vállalt – béklyóiból. Nem sokkal ez után, 1988-ban az életmű recepciójának óriási lökést ad Esterházy Péter két nagyon erős kijelentése, amelyek – mint később látni fogjuk – mind a mai napig éreztetik hatásukat. Egyrészt Esterházy szerint „Magyarországon ma Bodor Ádám után a legjobban novellát írni Tar Sándor tud", másrészt meglátása szerint „akik nem tudnak beszélni, azok helyett annak kell beszélni, aki tud". Tar Sándor pedig beszél, Esterházy szerint a legma-

gasabb nívón, elsősorban nem a maga, hanem mások nevében, de valaki(k)ért határozottan szót emel (Esterházy 1988: 25).

A fent említett szociografikus indítás, illetve Esterházy két idézett reflexiója jelentős kanonizációs erőnek bizonyul. Sőt ennél többről is van szó ebben az esetben, a Tar Sándor életművéről való beszédmódban elkezd megszilárdulni a leginkább a köztesség, közöttiség, illetve kívül- és egyedülállás fogalmaival körülírható stigmatizáció, amely többnyire a realizmushoz, illetve Móricz Zsigmond munkásságához közelíti Tar Sándor prózáját. Így a posztmodern „öntörvényű textuális játszadozásai"-nak ellenpontjaként jelenik meg és értékelődik fel ez a fajta írástechnika, prózapoétika. Tar Sándorból egy csapásra a társadalmilag tudatos irodalom egyik jelentős, egyben hiánypótló magyar zászlóvivője lesz, aki egyfajta félperiférikusnak tételezett pozícióból – ebben az esetben nyilvánosan – jelent, egyben reprezentál egy olyan „periférián" élő társadalmi réteget, akinek nincs lehetősége magáért szót emelni. Jelen dolgozat keretei között nincs lehetőségünk, hogy részletesen kitérjünk arra, miért is problémás, megkérdőjelezhető az a feltételezés, amely Tar Sándor állítólagos közvetítőszerepét társadalmi tudatosságával kapcsolja össze, noha közvetetten többször is érinteni fogjuk ezt a kérdést. Itt csupán Gayatri Chakravorty Spivak *Szóra bírható-e az alárendelt?* című munkájára szeretnék röviden utalni, aki amellett érvel, hogy a nyugati gondolkodás, illetve filozófia azzal, hogy – egy előre meghatározott módon – szót emel egyfajta konstruált gyarmati Szubjektumért, tulajdonképpen transzparenciába burkolózik, ezzel egy időben pedig episztemikus erőszakot követ el, megalkotva ez által saját, pszeudoegységes nyugati Szubjektumát.[1] Tulajdonképpen így örökít tovább egyfajta hagyományt, válik fenntartójává a fennálló rendnek (Spivak 1996: 449–483).

A fent jelzett sajátosságban bontakozik ki tehát az a fajta, a recepció jelentős része által megerősített köztesség, amely tulajdonképpen Tar Sándor személyét, illetve narrátori pozícióját igyekszik minduntalan kiemelni, ezzel együtt a realizmus, valamint a szocio-

[1] „Ez a Szubjektum, melyet furcsa módon az elutasítások szőnek áttetsző hálóvá, a nemzetközi munkamegosztás kizsákmányolói oldalához tartozik. A kortárs francia értelmiség képtelen elképzelni, miféle Hatalom és Vágy lakozhat Európa Másikjának névtelen szubjektumában." (Spivak 1996: 461)

grafikus irodalom stigmáját rásütve prózájára, egy zárt, esetenként anakronisztikusnak nevezhető kánonba kartotékolva azt. E jelenség szemléltetésére itt csupán két, jelzésértékűnek nevezhető reflexiót emelnék ki. Ligárt Angéla Tar Sándor prózatechnikáját a minimalista prózával rokonítja, ezzel kapcsolatosan pedig a következő megállapításokat teszi: „(…) szerkezete redukált, nyelvezete lecsupaszított és szubstandard, szereplői pedig passzív, tétlen emberek. A minimalista irodalom célja, hogy »az irdatlan intellektuális bonyodalmaktól, absztrakt metafizikai játékoktól, az öntörvényű textualitástól a hétköznapi ember mindennapi gondjaihoz térítse vissza a prózát«" (Ligárt 2008: 92). Bombitz Attila megállapítása talán még radikálisabbnak, sematikusabbnak, sőt már-már ideologikusnak nevezhető: „Tar Sándor egyszerű technikája, nyelvkezelése, félreérthetetlen szándéka fel sem vet teoretikus kérdéseket, s amiket felvet mégis, a maga írói programját lényegileg nem érinti. Minden könyve olvasható, hagyományos szerkesztésű, jelentésrétegeit, ha akarja, bővíti, mitizálja, ha akarja, természetes forrásában hagyja" (Bombitz 1998: 106).

A fenti reflexiókban körvonalazódni látszik, hogy ez a fajta, többszörösen hangsúlyozott köztes pozíció, illetve az ehhez szervesen kapcsolt prózapoétika miképpen jelent egy másik, irodalomelméletinek vagy akár nyelvfilozófiainak nevezhető szinten végletességet, sőt akár sematizálást, leegyszerűsítést is. Észre kell vennünk ugyanis, hogy ezek mögött a kijelentések mögött egy olyasfajta prekoncepció munkál, amely Tar Sándor irodalmi munkásságát elsősorban szociográfiai szempontok alapján értékeli. Ligárt „lecsupaszított", Bombitz pedig „egyszerű" szerkezetről beszél, olyasfajta nyelvhasználati és prózapoétikai sajátosságot, vagyis közérthetőségi minimumot határoznak meg mindketten, ami véleményük szerint alátámasztani, megerősíteni látszik a Tar Sándor-i realizmus koncepciójának megkérdőjelezhetetlenségét.

Ez a fajta totalizáló olvasat pedig végletesen dichotomikus, hiszen az életművet egy előre feltételezett plurális oppozícióban a valóság – és nem a fikció – oldalára tolja, ezzel pedig elsősorban „hiteles" reprezentátornak aposztrofálja Tart. Szimptómaszerűnek mutatkozik, hogy az így kialakuló diskurzusban többen úgy beszélnek egyszerű szerkezetről, beszélt nyelvi elemekről, közvetítésről és reprezentációról, hogy tulajdonképpen szükségtelennek érzik meghatározni, hogy mihez viszonyítva kellene ezekről a sajátosságokról beszélni. Úgy tűnik, mintha a sorok között folyton ott bujkálna egy előre feltételezett, szociokulturálisan

megalapozott, egyezményes kép a kortárs irodalomról, de még inkább a kortárs magyar irodalmi nyelvről. Ebből a szempontból sokkal inkább nevezhető anakronisztikusnak a recepció ezen része, mintsem az az életmű, amelyet a realizmus és a szociografikus irodalom stigmájával megbélyegezve sokszor ő maga nevez anakronisztikusnak.

A Tar-életmű recepciójáról beszélve igazságtalan lenne azonban, ha nem említenénk meg, hogy többen szintén problematikusnak érezték a fent említett bináris oppozíció alkalmazását, illetve a reprezentációs aktus feltételezését.[2] Az utóbbiról Kálmán C. György a következőket jegyzi meg: „Könnyű ezt így leírni, de nyomasztó paradoxonról van szó: a beszélni tudó, az úr hogyan is szólhatna a beszédnélküli, a szolga helyett? Magához emelje? Szálljon alá hozzá? Logikailag (s talán etikailag) megoldhatatlan, irodalmilag nem" (Kálmán C. 2000: o. n.).

Jelen dolgozat is a fenti kérdések által implikált problémakört igyekszik körüljárni. Nem csupán arra szeretne rákérdezni, hogy hogyan képes az irodalom releváns módon társadalmi kérdésekben megszólalni, szót emelni, hanem egyszersmind arra is, hogy milyen lehetőségei vannak a szubjektív megszólalásnak, illetve a szubjektíve megmutatkozó egyetemességnek. Így nem csupán etikai, hanem irodalomelméleti tétje is lesz annak a kérdésnek, hogy Tar Sándor egyes novelláiban tulajdonképpen ki és hogyan szólal meg.

A társadalmi közelnézet keretei

Dolgozatomban Tar Sándor *Ennyi volt* című, 1993-ban megjelent novelláskötetének prózapoétikai, nyelvhasználati és szerkezeti sajátosságait vizsgálva azt szeretném kimutatni, hogy a sokat emlegetett realizmusstigma nem feltétlenül implikálja, hogy munkásságát egy bináris oppozíció egyik pólusán tárgyaljuk. Feltételezésem szerint ez a fajta totalizáló olvasat hajlamos radikálisan leszűkíteni az értelmezést, oly módon, hogy impliciten egy meghatározott szociokulturális hátteret, ezzel egy időben pedig sokszor reflektálatlan irodalomolvasási gyakorlato(ka)t vetít az írásgyakorlat mögé, ami sok esetben ellehetetleníti a továbbkérdezést.

[2] Lásd még: Bánki Éva, Szilágyi Márton, Szilágyi Zsófia és Radics Viktória kapcsolódó tanulmányait, recenzióit.

Választásom egyrészt azért esett az említett kötetre, mert ez Tar Sándor első, a rendszerváltás után megjelent kötete, ami – mint látni fogjuk – mind tematikailag, mind recepciótörténetileg fontos pontja az életműnek. Másfelől ez az a kötet, ami közvetlenül *A mi utcánk* című – néhol regényként, máshol novellafüzérként azonosított – kötete előtt jelent meg, ami nagyon sokszor az életmű csúcspontjaként kanonizálódik. Érdemes ezzel kapcsolatban kiemelni, hogy bár Tar Sándort elsősorban novellaíróként tartják mind a mai napig számon, legsikerültebb művének mégis az említett, „nyers", mozaikszerű történetek egymásutánján, fragmentáltságán túlmutató, összefüggő novellafüzért tartják. Arra is rá szeretnék mutatni tehát, hogy miért tartom bizonyos szempontból szimptómaszerűnek ezt a kiemelést, illetve miért is problémás az, ha az egyes novellákat kötettől független, nyers és „hiteles" jelentéseknek, életvillanásoknak tételezzük.[3]

Az egyes novellákban alkalmazott prózapoétikai sajátosságokat nem csupán önmagukban, hanem a kötetvilágon belül, egymás kontextusába, a kötet ún. makroszintjén is szeretném vizsgálni. Így az ott megjelenő világ nem csupán a már említett szociokulturális háttér, illetve bizonyos előre „ismertként" feltételezett, így reprezentáltnak minősített jelenségek miatt keltheti az egységesség képzetét.

Ugyanakkor a továbbiakban *realizmus* alatt olyasfajta prózapoétikai eljárások, sajátosságok összességét értem, ami ahhoz közelít leginkább, amit Jacques Rancière *Esztétika és politika* című munkájában „az érzékelhető újrafelosztásának" nevez. Rancière abból az előfeltevésből indul ki, hogy a politikát úgy kell tételeznünk, mint amely eredendően egy sajátos esztétikai dimenzióval bír. Nem látja fenntarthatónak a realizmus hagyományosnak nevezhető, egyfajta bináris oppozíció meglétét feltételező meghatározását.

Rancière szerint a nyugati hagyományban három olyan nagy rendszert különböztethetünk meg, amely kijelöli a művészetek helyét, rendeltetését. Ezek a rendszerek a maguk történetiségében is szemlélendő-

[3] Ebből a szempontból jelzésértékűnek nevezhető, hogy a Tar Sándor halála után *Te következel* címmel 2008-ban a *Magvető* kiadó *novellárium* sorozatában megjelent, eddigi egyetlen posztumusz válogatáskötet időrendben egymást követő novellákat sorakoztat fel. Egymástól teljesen független egységekként kezelik ezeket a műveket, sőt az évszámokat és a kötet címeit sem jelölik, amikor és ahol azok megjelentek.

ek ugyan, ez azonban nem jelenti azt, hogy diakrón módon leírhatók lennének, sűrű paradigmaváltásokkal egyedüliként „uralkodnának" egy-egy korszakban. Olyan rendszerekről van szó, amelyek hatása, együttélése a mai napig érzékelhető. A *képek etikai rendszere* és a *művészetek reprezentációs rendszere* mellett a *művészetek esztétikai rendszeré*ről beszél, ez utóbbi lesz számunkra igazán fontos. Véleménye szerint a harmadik rendszer az, amelyet a „modernség" zavaros fogalma akar minduntalan megnevezni. A rendszert bevezető esztétikai forradalom kezdeti időszakát meglátása szerint gyakran realizmusnak nevezték, ami távolról sem a hasonlóság előtérbe helyezését jelentette, hanem azoknak a kereteknek a lerombolását, amelyek között ez a hasonlóság működött. „Azaz a regények realizmusa mindenekelőtt az ábrázolás hierarchiáját rúgja fel (az elbeszélés elsőbbségét a leíráshoz képest vagy a témák hierarchiáját), és egy olyasfajta töredékes vagy közelítő fókuszálási módot hoz, amely a logikus történetfűzés helyett nyers jelenlétet követel" (Rancière 2009: 20).

Így a művészetek esztétikai rendszeréről elmondható, hogy – a politikához hasonlóan – „fikciót" épít, azaz jelek és képek anyagi újrarendezését hajtja végre, tehát a valóságban hat. Ebből kifolyólag a fikció ezen helyei sokkal inkább nevezhetők heterotópiáknak – amelyek minden más térrel kapcsolatban állnak –, mint az utópiák hely nélküli helyeinek. Ezért is mondhatja Rancière, hogy a valóságot mindig fikcionalizálni kell ahhoz, hogy el tudjuk gondolni.

Írás-jelen(t)ések

A tárgyalt kötet húsz novellát tartalmaz, amelyek – egy kivételével – hasonló hosszúságú ciklusokba, blokkokba rendeződnek. Feltételezésem szerint ezek a ciklusok nem csupán tematikailag, illetve prózatechnikailag különböznek egymástól, hanem a kötetben elfoglalt helyük szerint is egyfajta, a kötet egészére kiterjeszthető ívet, értelmezési keretet biztosítanak. Tehát nem csupán az egyes ciklusokban megtalálható novellák elhelyezkedése nem véletlenszerű, hanem az egymást követő novellatömbök meghatározott helye, egymásutánja is jelentéssel telített, egy kompakt kötetkompozíció benyomását kelti, ezzel egy időben pedig indokolttá teszi a fent említett ún. makrostrukturális elemzést, olvasatot is. Ezért sem elhanyagolható az a tény, hogy ez az a kötet, ami közvetlenül *A mi utcánk előtt* jelent

meg, ahol többen főként az egyes novellákban bemutatott sorstörténetek, életfoszlányok egymásba tükröztetésének akkurátus technikájában határozták meg a novellafüzér (regény?) kiemelkedőségét, kiválóságát.

A kötet – véleményem szerint nem véletlenül – egyfajta metanovellával, az írás aktusának tematizálásával kezdődik. Az *Írni* című novella név nélküli narrátora egy javítóműhelyben dolgozó munkás, beosztása szerint „okos ember". Az ironikus kezdés, bemutatkozás után megismerhetjük azt a történetet, ami őt – még mindig idézőjelesen – okos emberré avanzsálta.

A szintén a műhelyben dolgozó, visszamaradottnak bélyegzett segédmunkásfiúval Burai minden nap leíratja, hogy milyen mesét látott előző nap a tévében. Minden másnap „ellenőrzés" következik, ahol a fiú rendszerint csillagos ötöst és ötöst kap a tartalom és a fogalmazás kritériumaira is. Amikor a narrátort felkérik, hogy – hivatásos ellenőr lévén – nézze át ő is a szövegeket, úgy dönt, „igazságos" lesz, így a már elrongyolódott, kis füzet szinte csak javítássá válik. „Úgy gondoltam, így becsületesebb, és visszaadtam. Nemsokára Burai »érkezett«, sebesen, ahogy szokott, levágta a füzetet elém a satupadra, és azt mondta, hogy te aztán kurva okos vagy!" (Tar 1993: 5)[4] A fiú az eset után eltűnik pár órára, majd kisírt szemekkel kerül elő, de soha többé nem hajlandó írni semmit. A narrátornak ezek után be kell ismernie a tévedését, így el kell fogadnia, hogy az eset után teljes joggal a „legokosabb" embernek nevezik.

A kezdőnovella akár egyfajta krédóként is értelmezhető, amely valamiképpen kijelöli a kötet szövegeinek, illetve azok értelmezhetőségének irányvonalát. Egy jellegzetes, morálisnak nevezhető viszonyulásmódot és annak kritikáját mutatja fel. Egyfajta szociálisan elsajátított, sematikus igazságértelmezés egy adott ponton összeütközésbe kerül egy másfajta, sokkal inkább szubjektívnek, ezzel egy időben viszont személyközinek is nevezhető igazságmegnyilvánulással. Nem elhanyagolható ebben az esetben az a tény sem, hogy mindez az írás aktusán keresztül történik, sőt már maga a cím is erre összpontosítja a figyelmet. Emellett az sem mellékes, hogy az írás egyfajta időtlen és személytelen

[4] Tar Sándor jelen kötetét elektronikus formátumban olvastam, így a hivatkozásban megjelölt oldalszámozás is ezt szerkesztést követi. A hivatkozott elektronikus változat a következő címen érhető el: http://samsoniak.into.hu/publ/12-1-0-138 [Letöltés ideje: 2016. április 14.]

általánosságban, főnévi igenévi formában kerül fókuszba. Meglátásom szerint a fent jelzett sajátosságok tudatos szerzői koncepció eredményei, amelyek a kötetben szereplő többi novella viszonylatában is értelmezhetők.

A kezdőnovella tehát anekdotaszerű szűkszavúságában is megelőlegezni látszik, hogy az igazság nem kizárólag az egyezményesként elfogadott, szocializációnk során magunkévá tett világképünk, vagyis „valóságunk" oldalán keresendő, tehát nem totalizálható és nem sajátítható ki. A szöveg helyet biztosít az idegennek is, a moralizálástól mentes igazságtörténésnek, mindezt pedig expliciten az írás aktusához kapcsolja.

Az írásaktus valóság- és igazságteremtő szerepének a fent vázolt módon való megközelítése összecsengeni látszik a Bagi Zsolt Nádas Péter *Emlékiratok könyve* című regényéről írott monográfiájának első felében vázolt nyelvfilozófiai, fenomenológiai megjegyzésekkel. Bagi pontosan azt rója fel az irodalomtudománynak, hogy „(...) az csupán az irodalmi nyelvnek az ismétlésre való egyszerűsítését képes elvégezni, ahelyett, hogy megragadná vagy legalább üldözőbe venné azt az ismételhetetlen idegenséget, amely annak lényegi összetevője" (Bagi 2005: 8). Meglátása szerint tehát az irodalmi nyelvet elsősorban az különbözteti meg a nyelv kommunikációs funkciójától, hogy mindig rendelkezik a *nem-megjelenő mozzanatá*val is. Továbbá benne a megjelenő „(...) mindig már egy sajátos értelem és egyben egy értelmezés lehetősége, nem csupán jele az értelemnek". Tarhoz hasonlóan tehát Bagi is teret enged az idegenségnek, a hozzá való közelítés lehetőségét pedig nem pusztán a bekebelező, megértésnek tételezett absztrakcióban gondolja el.

Nem mellékes az sem, hogy a szerző mindezt a humor egy sajátos formáján keresztül valósítja meg. Selyem Zsuzsa Babits Mihály *Jónás könyvé*ről írott tanulmányában részletesen elemzi a humor szubverzív, felforgató erejét, illetve annak hatását. A tárgyalt kezdőnovellára is érvényesek lehetnek azok a megállapítások, amelyeket Selyem Babits műve kapcsán tesz:

> (...) a kinevetés megerősíti a kinevetőt, és gyengíti a nevetségesnek észleltnek az identitását, a humor okozta nevetésben a nevetők egymást érzékelik intenzívebben. […] Mind a bibliai, mind Babits *Jónás könyvének* humora »a részvét nevetése«: a helycseréké, a hierarchiák megbontásáé, nincs senki, aki kint volna, aki átlátná a dolgok működését, az ellentmondások olyan precízen föloldhatatlanok,

> hogy lehetetlenné válik a szituáció tökéletes ismerete. Az ellentmondás – föloldhatatlansága következtében – az olvasó részévé válik, nem oldja meg, tehát nem képes *túl*lenni rajta. Nincs *túl,* csak benne (Selyem 2001: 188-189).

Tarnál sem lehetünk túl a fent jelzett ellentmondáson, hiszen a narrátor saját magát pozícionálja az irónia segítségével már az első mondatban: „A javítóműhelyben dolgoztam akkoriban, mint okos ember" (Tar 1993: 4). Mindezt pedig egy olyan történetben teszi, amely – mint később megtudjuk – úgy jelöli ezt az irónia által konstruált pozíciót, hogy megbont és megkérdőjelez egy olyasfajta világrendet, mikrotársadalmi berendezkedést, amit előzetesen még ő maga is eleve adottnak, magától értetődőnek tételezett.

Sőt ebben az esetben még ennél is bonyolultabb a helyzet, hiszen a tárgyalt novellában mi tulajdonképpen a kinevetés gesztusától indulunk, egy olyan gesztustól, amely alapvetően megerősíti a fennálló rendet: „Aztán elmesélte, hogy a fiúval minden nap leíratja az előző napi mese tartalmát és leosztályozza. Nem tudtam ebben észrevenni a humort, míg a füzetet meg nem láttam" (Tar 1993: 4). Úgy tűnik azonban, hogy ebben az esetben ez az előfeltevés nem teljesül maradéktalanul, hiszen nem tudhatjuk pontosan, mi is a fennálló rend. Eleve korlátozott a perspektívánk, ezzel együtt pedig a szereplők perspektívái is azok. Töredezettség van, nincs egyértelmű nyoma az egyezményességnek, nem látunk semmiféle rendszerszerűséget, ok-okozatiságot, a szó legnemesebb értelmében értetlenül kell állnunk a fent vázolt ellentmondás előtt. Így a tárgyalt kezdőnovella egy olyan világba ad előzetesen útmutatót, amelyet a megismerés által nem kebelezhetünk be, nem sajátíthatunk ki, legfeljebb csak érintkezésbe léphetünk vele.

Az érintkezések lehetőségei

A fenti megállapításokkal összhangban az első ciklus további három novellája is hangsúlyozottan egyedi szituációkban, különbözőféleképpen megjelenő idegenségeket mutat fel. Nem általános értelemben, teoretikusan tárgyalt idegenségek ezek, hanem mindig személyközi kapcsolatokban megmutatkozó rejtettségek. A szereplők olyan közelről és olyan sematikusan, főként a munka által ritmizált élettapasztalatok egymásutánjában szemlélik egymást, hogy nincs lehetőség sem az okokozati összefüggések megállapítására, sem a különböző társadalmi pozíciók, gyakorlatok által meghatározott, konvencionális kapcsolatterem-

tésen túlmutató érintkezésre. Tehát nem csupán az olvasó az, aki minduntalan arra kényszerül, hogy összefüggéseket fabrikáljon, kitöltse a nem tudás helyeit, egyfajta narratívát alkosson.

A kötet második novellájában ismételten egy műhelyben dolgozó fiatal munkásfiú, Kopár kerül az események középpontjába. Mindez azonban úgy történik, hogy a – már neve által érdektelenségre, láthatatlanságra predesztinált – fiú a hiányával kerül munkatársai látókörébe akkor, amikor egy nap nem megy be dolgozni. Tulajdonképpen ennek az eseménynek az apropóján kapunk látleletet a műhely szociális viszonyairól, valamint a szabad függő beszéd következetes alkalmazása által áttételes, homályos információkat a fiú élettörténetéről is. A címszereplő hiánya lesz tehát a katalizátora annak, hogy a műhely dolgozói valamiképpen meg akarják ismerni őt. Egy pletykában kibontakozó élettörténetet, identitást akarnak vetíteni annak az embernek a helyére, aki számukra mindaddig csupán testként volt jelen.

Az egyes szereplők puszta testi jelenlétre redukálása, a testek egzisztálása, illetve az ebben megnyilvánuló radikális idegenség a ciklust záró további két novellában is hangsúlyos pozícióban van. Supa, az *Ünnepi ebéd* árvaházi kislánya is puszta jelenlétével zavarja meg egy gyár rutinműködését. A gyár dolgozói papíron minden évben egy napra örökbe fogadnak egy árva gyereket, megmutatják a gyár működését neki, illetve megvendégelik őt. Ez az első év azonban, amikor ezt a – mindeddig csak hivatalos jelentésekben szereplő – jótékonykodást el is kellene végezniük, ugyanis megérkezik egy kislány, nevelőnője pedig otthagyja őt a gyár kapujában. A dolgozók nem tudnak mit kezdeni ezzel a szokatlan jelenséggel, így a művezető vállalja, hogy műszak után hazaviszi a kislányt, majd megkeresi az árvaházat, ahonnan őt ideküldték. A kislány nem hajlandó beszélni, becenevére hallgat csupán, ezenkívül pedig egész nap számlálja a hátán a kabát alatt végiggördülő izzadságcseppeket, amit szintén nem hajlandó levenni. Supa mindenkinek terhére van, Gémes, a művezető is minél hamarabb szabadulna tőle, miután a lány beleharap élettársa kezébe. Így kerül az egyik holtrészeg munkás lakására, ami tulajdonképpen egy kocsma hátsó részében kialakított toldalék. Kelemen sörrel itatja a kislányt, majd mindketten maguk alá vizelnek, Supa ekkor dönti el, hogy mindörökre ott akar maradni.

Supát tulajdonképpen akkor bűvöli el ez a nagydarab, részeg ember, amikor meglátja annak meztelen hátát: „Supa ott állt, ahol elengedte a nagydarab férfi kezét, itt is jó meleg volt, pont olyan, ruhák szanaszét, Anna néni verni fogja, a szag, az öreg levette az ingét, és, és tiszta verejték! Ő is érezte a hátán a meleg nedvességet, várta a pillanatot, amikor majd az első megindul, de NEKI rengeteg volt!" (Tar 1993: 21) Ekkor már nem is volt fontos, hogy mit mondott neki ez az ember, hiszen ebben a pillanatban megtörtént a nonverbális és nem akaratlagos kapcsolatteremtés. Supa ugyanis azt érezhette, hogy végre olyasvalakivel találkozott, aki képes lehet megérteni őt, akinek testműködése az övéhez hasonló. Egy olyan zsigeri folyamat játszódott le a szeme láttára, amelyet nem lehet intézményes keretek közé szorítani vagy elhazudni, egy emberi alaptapasztalatot látott, amit már ő is átélt, ami megkérdőjelezhetetlenül közös volt kettejükben.

Észre kell vennünk, hogy a fent tárgyalt novellák idegenségtörténeteiben a nyelv mint a kommunikáció eszköze, mint az interakció csatornája és lehetősége minduntalan csődöt mond. A testekbe zárt szubjektivitás, elkülönülés nem-értést, folytonosan frusztrációt szül. Egyedül az árvaházi kislány, Supa története az, ami valamifajta feloldódással zárul, azonban itt sem beszélhetünk akaratlagos, a feszültség feloldására irányuló interakcióban megnyilvánuló megoldásról. A kötet első ciklusában minduntalan az érintés, érintkezés deficitjeinek történeteit olvashatjuk.

Jean-Luc Nancy *Corpus* című munkájában ezzel a jelenséggel kapcsolatban a következő megjegyzéseket teszi: „A *világ* azt jelenti, hogy valami ok és cél nélkül van: és pontosan ezt jelenti a *testek teresedése,* ami pedig semmi mást nem jelent, mint a világot önmagával – az értelmet vérrel – való homogenizálásának végtelen lehetetlenségét" (Nancy 2013: 76). Nancyt itt elsősorban a szubjektum kapcsolatteremtésének módozatai, mikéntjei foglalkoztatják. Értelmezésében két test közötti kapcsolat egyedüli megvalósulási módja nem egyfajta kommunikatív, kitüntetett viszony, nem egy kivételes helyzet, hanem a világ létének, illetve magának a létezésnek a legjellemzőbb mozzanata. Minden test addig tart, ahol egy másik kezdődik, ezek a testek pedig folytonosan hatnak egymásra, szorítják és összefogják egymást, így sajátos zártságukban, határkijelölő pozíciójukban képesek csak megnyílni.

A kötet első ciklusa tehát az érzékelés, ezzel együtt pedig az érintkezés, és nem az értelmezés alaptapasztalataival való szembesülés meg-

nyilvánulási formáiba vezet be. Olyan tapasztalatok sorjáznak itt, ahol a közelítő fókusz látni engedi azt is, ahogyan a testek elsősorban magukat érzékelik, miközben az idegen, a másik felé próbálnak nyitni. Főként ezeknek az önérzékeléseknek a lenyomatait olvashatjuk itt, tulajdonképpen ebben a jelenségben kezd kibontakozni az a kötetvilág, ami elsődlegesen ezen testek által létezik.

Az érintkezés tehát nem implikálja egyértelműen a kapcsolatteremtés lehetőségét, csupán egy olyan jelenségként tételeződik, ami eleve adott, mint egy meghatározott társadalmi berendezkedésben való létezés alapfeltétele. Ezek a társadalmi konvenciók által ritmizált létezési formák pedig nem jelölik ki a Másik megértésének útjait. Sőt sok esetben ellehetetlenítik a közvetlenül mellettem, velem folytonosan érintkezésben levő, olykor zavaró, máskor félelmet keltő idegenségének feloldódását.

Hátralépés és ellenpontozás

A kötet következő, egyben címadó ciklusa mutat a legnagyobb tematikai, ugyanakkor narratív koherenciát is. Az előző ciklus láthatatlan, sokszor értelmezhetetlen háttértörténeteihez viszonyítva itt egy jelentősnek nevezhető váltással kell számolnunk. Posztkommunista elbocsátás- és privatizációtörténetek követik egymást ebben a részben, itt az olvasónak már sokkal inkább az lehet az érzése, hogy van tapasztalata, de legalábbis áttételes tudása egy nagyon hasonló szociokulturális háttérről, illetve a társadalom túlnyomó részének életét radikálisan megváltoztató folyamatról. „Kellene nekünk, munkátlanoknak is valamiféle menekülttábor, hogy ne rontsuk otthon a levegőt meg a hangulatot az örökös kesergéssel, semmittevéssel. Oda aztán be lehetne hajtani mindenkit, munkanélkülieket, hajléktalanokat, koldusokat, árvákat, meg aki úgy általában útban van, vagy rontja a városképet” (Tar 1993: 38).

A szubjektív, perspektivikus és töredezett narratíva mögé tehát itt hangsúlyozottan beíródik egyfajta háttérnarratíva, ami tulajdonképpen a kötet leghosszabb ciklusának koherenciáját adja az egyéni sorsok egymás mellé rendelése, egymásba tükröztetése révén. Nem csupán az előző ciklus – túlnyomórészt dolgozó – testei által kirajzolt környezet változik meg radikálisan, hanem sok esetben az idő- és térérzékelés is. Első ránézésre tehát ez az a ciklus, ami leginkább implikálhatná azt a fajta reprezentációs logikát, közvetítői szerepet,

amit többen Tar Sándornak tulajdonítanak. Hiszen itt az elnyomottak és megszomorítottak történeteit olvashatjuk, a rendszerváltás – tételesen ki nem mondott – veszteseinek történeteit.

Feltételezésem szerint azonban azzal, hogy ezek a történetek a kötet második ciklusába kerülnek, Tar bravúrosan kikerüli, hogy a szereplők által átélt rendszerváltozás olyan folyamatként tételeződjön, mint ami egyértelműen egy jó, boldog élet keretei közül utasítja, taszítja ki őket. Elég csak arra gondolnunk, hogy az előző ciklus napról napra ismétlődő, mechanikus testtapasztalata, ritmusa tört meg hirtelen, olyan begyakorolt cselekvéseké, amelyek radikálisan ritmizálták az idő- és térérzékelést, előírták és szabályozták azt. Erre a jelenségre találhatunk utalást többek között a *Semmittevők* című novellában: „Kulcsárnak hívták azt az embert, aki a negyedik gépen dolgozott, egy olyan harmincas, se hideg, se meleg valaki, minden olyan átlagos volt rajta, se nem szőke, se nem fekete, nem magas, de nem is alacsony, csak amikor dolgozni kezdett, akkor történt vele valami, ami miatt a többiek kezdetben utálták, később tisztelték, és ami miatt a legmagasabb volt az órabére” (Tar 1993: 30).

Egyfajta hátralépés ez a ciklus, egy tágabb perspektívába enged betekintést, a különböző sorstöredékeknek, mozaikszerű történetfoszlányoknak tehát nem csupán a fent tárgyalt közös szociokulturális háttér ad valamifajta koherenciát, hanem ezzel egy időben a testtapasztalat azon regiszterei – illetve annak módosulásai – is, amelyek előzményét az első ciklus alapozta meg. Ebben a tömbben tehát megmutatkozik az is, ami közös, ám nem formál a szó szoros értelmében vett közösséget, csupán a nagyon hasonló léttapasztalat – kiszolgáltatottság, munkanélküliség, reményvesztettség, éhezés – helyezi egymás mellé a tárgyalt történeteket, sorsokat. Test, tőke és munka kapcsolatáról Nancy a következőket jegyzi meg:

> A tőke azt jelenti: eladott, elszállított, elmozdított, visszarakott, kicserélt, helyére rakott és beállított test, egészen az elhasználtságig, a munkanélküliségig, az éhezésig terjedően, egy indiai test egy motor fölé hajolva Tokióban, egy török test a berlini útépítés árkában, egy fekete test a fehérek csomagjaival Suresnes-ben vagy San Franciscóban. A tőke tehát azt is jelenti: a testek túl-jelölésének rendszere. Semmi nem inkább jelölő/jelölt, mint az osztály és a szenvedés, az osztályharc (Nancy 2013: 78).

A hátralépéssel ez kerül tehát fókuszba, a tőke által jelölt, használt és kihasznált test felügyelet alól történő kivonása, ezzel együtt pedig agóniája, helyének és céljának meghatározhatatlansága. Némileg félrevezető lehet azonban, hogy ez a végességet, lezártságot sugalló *Ennyi volt* szerkezet lesz nem csupán jelen ciklus, de a kötet címe is, hiszen, mint később látni fogjuk, Tar Sándor prózája a továbbiakban ki- és átvezet ezen a törésvonalon, nem az élet ér itt véget, csupán egy életciklus, az élettörténés egy sajátos aspektusa.

Határhelyzetek

A munka által strukturált élet az előző ciklus novelláiban végpontra került, a tárgyalt szakadás, törés határhelyzeteket hoz létre. Olyan helyzeteket, ahol a test többé már nem találja saját helyét és idejét, megrekedt egy köztes állapotban, múlt és jövő között, ott, ahol a múlt még értelmezhetetlen, a jövő pedig láthatatlan. Az emberi tapasztalat tranzitzónái jelennek meg itt, melyeken, úgy tűnik, mindenkinek egyedül kell átlépnie valahogy. Fontos kiemelnünk, hogy ha lehet, ebben a ciklusban még szűkösebb a perspektíva, még redukáltabb az önreflexió, az olvasó mégis találhat ok-okozati összefüggéseket, egyfajta metaperspektívát, illetve -narratívát, amelyet az egymást követő ciklusok által rajzolt szerkezeti ív linearitása implikálhat.

Az egyik ember és a másik ember című ciklus történetei rendkívül pontszerűek, a jelen idő totalizálódik itt. Több szinten megnyilvánuló határhelyzetek sorakoznak a ciklus novelláiban: van, aki lét és nemlét között rekedt meg félúton, mások az elmeosztályon találnak menedéket, megint mások Romániából érkeztek, átlépték a határt, de már nincs hová menniük. Jól látszik ez a jelenség a kötet kezdőnovellájában, a *C-pavilon*ban: „A főorvos meg csak kérdez és kérdez türelmesen. Hogy mi bántja. Mi baja. Vagy miért iszik. Mi van otthon. A beteg meg válaszol, ha tud. Hogy otthon sincs semmi. Hogy ő inkább kimenne ebből a világból. Mert ott nyomják, taposssák. A család is. Mindenki. Neki elege van. És hagyják őt békén, menjen mindenki a francba" (Tar 1993: 62).

A ciklus négy novellájában csupa olyan helyszínen játszódnak az események, amelyeket Michel Foucault *Eltérő terek* című tanulmányában a válság és a deviancia *heterotópiái*nak nevez. Foucault szerint ezek valójában ellen-szerkezeti helyek, amelyek „[…] utópiaként

reprezentálják, kétségek elé állítják, kiforgatják a kultúra belsejében fellelhető valódi szerkezeti helyeket; azok a helyek, amelyek külsőek minden helyhez képest, mégis tökéletesen lokalizálhatóak" (Foucault 2000: 149). Más szóval, ezek olyan önálló struktúrával és működésmóddal rendelkező helyek, amelyek nem feleltethetők meg az adott kultúra által létrehozott más szerkezeti helyeknek. Ennek ellenére nagyon is valóságosak és jól körülhatárolhatók. Foucault szerint a nyugati társadalmakból eltűntek a válság heterotópiái, helyüket átadták a deviancia heterotópiáinak, ahova olyan egyéneket helyeznek el, akiknek viselkedése az átlagostól, az elvárt normáktól eltérő, deviáns. Az előző ciklus egyik narrátorának is pontosan ez volt a kívánsága, amikor arról beszélt, hogy „kellene nekünk, munkátlanoknak is valamiféle menekülttábor".

Úgy tűnik tehát, hogy jelen ciklus pontosan ilyesfajta „menekülttáborokat" prezentál, amelyek alapvető jellegzetességére, kialakulási módjára Foucault is reflektál, amikor arról beszél, hogy tulajdonképpen még az öregek otthonát is ide kell sorolnunk, hiszen társadalmunkban a szabadidős tevékenység adja a normát, így a tétlenség is a deviancia egyik formájának minősül. A deviancia heterotópiái közé tartozik tehát még a kötetben többször felbukkanó, két novellában is *Váladék*nak keresztelt kocsma is, amely a munkanélküliség beköszöntével sokak számára a létezés axiomatikus elemének tűnik.

Ezen a heterotopikus helyen ül egymás mellett a ciklust záró, egyben annak címadó novellájában *Az egyik ember és a másik ember*. A novella kezdetén az ember megkeseredettként, keserűként, szomorúként van aposztrofálva, itt mondatik ki expliciten mindaz, amit előzetesen a rendszerváltozással, tér- és idővesztéssel kapcsolatban már feltételeztünk. „Mert tudja, negyven év az csak negyven év, folytatja a keserű ember bátortalanul, bár én nem számoltam, de akkor is, sok idő az, majd egy élet, és megszoktuk, mint a madár a kalickát, és tessék, most kinyitják az ajtót, mehetsz, amerre csak látsz, és akkor kirepülök, és akkor egyből úgy érzem magam, mint a Szaharában, sehol semmi" (Tar 1993: 77).

Ebben a Szaharában pedig még akkor is egyedül van az ember, ha hasonló sorsú emberek veszik körül, ezen a ponton úgy tűnik, mintha itt is visszaköszönne a kötet kezdetén vázolt kommunikációs deficit. „Ösz-sze is barátkozhatnának, gondolja, ha lenne miről beszélgetni, ha nem lenne annyi hallgatnivalójuk" (Tar 1993: 78). Olyan, mintha minden szubjektív megnyilatkozás esetében egyfajta személyes, zárt mikrokoz-

mosszal lenne dolgunk, ahol az érintkezési pontok egy esetben sem implikálják a kapcsolatteremtést.

Nyitások és útvonalak

A kötet utolsó, *A tenger* című ciklusában újból egy radikális váltással kell számolnunk. A rendszerváltozással bekövetkezett szakadás, illetve hely- és időhiány ismeretlen, puszta határhelyzetekre száműzte a novellák szereplőit. Az előző ciklusban érzékelt purgatóriumi örök- és egyedüllét végeérhetetlen jelenidejűsége azonban az utolsó ciklusban kibillenni látszik. A tőlük függetlennek, befolyásolhatatlannak látszó sorsot jelen ciklus szereplői minduntalan megkísértik, tevékeny testté változik itt az előzetesen szenvedőként és elszenvedőként megjelenő test.

Rögtön az első, *Esti műsor* című novellában ezzel a jelenséggel szembesülünk. Albérlő költözik egy lakásba, ahol saját szobát kap egy ággyal, meg egy székkel, amit az ablak alá támaszt, hogy éjszaka barátnője, Jutka könnyedén bemászhasson rajta. A lakásban „az öregség és a magány szaga" terjeng, ezt azonban ellenpontozza a tévé, amelyen minden este híreket és más műsorokat lehet nézni, sőt a főbérlők egyenesen elvárják, hogy albérlőjük partner legyen ebben az esti rutintevékenységben. Az sem okoz különösebb megbotránkozást, amikor a házibácsi rajtakapja Jutkát, amint épp mászik be az ablakon, őt is meghívják tévézni, egyúttal pedig biztosítja őket, hogyha esetleg előbb-utóbb gyereket szeretnének, akkor neki is tudnak itt helyet szorítani. Másnap az Albérlő és Jutka összepakolnak, és még az esti műsor előtt kimásznak az ablakon.

Észre kell vennünk, hogy a kapcsolatteremtés ellehetetlenülése itt teljesen más okokból történik, mint az előző ciklusban. Sőt ebben az esetben tulajdonképpen a kétféle interszubjektív viszony lehetősége oltja ki egymást. Az al- és főbérlő hierarchikus rendje, illetve a tévé virtuális nyitása helyett a novellában mindvégig Albérlőként megjelenő szereplő a demokratikus, egyensúlyi állapot lehetőségével kecsegtető párkapcsolatot, ezzel együtt pedig egy sokkal valódibbnak látszó menekülési útvonalat, az ablakot választja. Tulajdonképpen ez az a pont, amikor egyben el is veszíti az előzetesen neki tulajdonított Albérlő titulust. Jelzésértékűnek nevezhető, hogy az egész novellában egyedül Jutka az, aki saját nevével szerepel, hiszen ő kívülálló-

ként csöppen bele ebbe a mikrotársadalmi rendbe, és még azelőtt elmenekül, hogy abba betagozódhatna.

Úgy tűnik tehát, hogy a kötet utolsó ciklusa egy meghatározott, szorongató és elnyomó társadalmi rendből való kitörés egyedüli lehetőségeként már nem az izolációt, a társadalmi megbélyegzéssel együttjáró elkülönülést, a deviancia heterotópiájának egyik megnyilvánulási formájába való kiutalást villantja fel. Még a *Málika* című novellában szereplő Benda úr esetében sem, akire a háború alatt ráomlott a ház, és azóta sem tud meglenni zárt helyiségekben, ezért naphosszat a gangon álldogál. Közben idegen férfiak látogatják egyetlen lányát, feleségét pedig Ignác, a házmester fia. Benda úr nagyon egyedül érzi magát a gangon, még akkor is, ha olykor van kivel beszélgetnie. Itt válik még nyilvánvalóbbá, hogy test és lélek nyitását, kapcsolatlehetőségét nem valamiféle elvont, teoretikus szinten vagy zárt és nyílt térbeliség oppozíciójának egyik oldalán kell keresni, hanem olyan jelenségként, amely magából a szubjektumból ered.

Tehát a külsőség, a tágasság ígéretét maga a belső hordozza, az egyetemessel és az idegennel való kapcsolat lehetősége a szubjektumban lakozik: „[…] a lélek az összes hagyományos »alakjában« nem *más dolog*, mint a test, sőt a test önmagán kívül, vagy az a másik, ahogy a test saját maga számára és saját magában van. […] A lélek a test formája” (Nancy 2013:92). Nem egy, a szubjektumtól független, láthatatlan és általa befolyásolhatatlan, misztikusan benne létező entitás. Ezért is válik lehetségessé, hogy az utolsó ciklus címadó novellájának főbérlője panellakása ablakából, több száz kilométeres távolságból megpillantsa az Adriát, amelyről előzőleg albérlője verséből szerzett tudomást.

> Aztán látta a vers hosszú sorait, amit addig sosem, a szenvedélyt, az epekedést, az egész egy varázslat volt, ha a melléhez szorította, hallotta is, felgyorsult szívveréssel, aztán az ablakon át meg is látta azt a rengeteg sok vizet, a hullámokat, és mikor Lajos megjelent a szoba ajtajában, Etus néni a széken állt, kifelé nézett az ablakon, és áhítattal ismételgette: a tenger! A tenger! (Tar 1993: 95)

A kötet végén úgy tűnik, oda érkezünk el, amit már az *Írni* című kezdőnovella megelőlegezett számunkra. Az írás és olvasás aktusát itt már nem lehet fikció és valóság bináris oppozíciójában elgondolni, hanem olyan valóságteremtő aktusok összességeként kell értenünk ezeket a folyamatokat, amelyek sajátos, szubjektív igazságtörténésre tartanak igényt.

Találkozás a transzcendenssel

Nem a fent tárgyalt novellával zárul a kötet, hanem egy, már a cikluson kívül helyet kapó imádsággal. Rác István tizenhét éves árvagyerek először beszél Istenhez egy jéghideg házban, egyedül, itt meséli el neki az élettörténetét. „Csak ülök itt bent a hidegben. És most imádkozok. És ez most jó, mert legalább el lehet mondani valakinek, de ne haragudj érte, istenem. Mondanám én másnak is, de nincs kinek" (Tar 1993: 98).

Itt nyílik meg tehát radikálisan a fent vázolt kötetvilág, itt mutatkozik meg méginkább, hogy mennyire teljes értékű, nem partikuláris és nem kartotékolt az a világ, amit Tar prezentál. A megismerésre, érintkezésre történő kísérletek halmozott kudarca után a felé a radikális idegenség felé fordul a szubjektum, aminek a szó szoros értelmében nincs helye, ami külsődlegességtől, formától, anyagtól mentes. Ezt pedig nem valamiféle dogmatizált pátosszal, a szakralitás előtt való leborulás feltétlenségével teszi, hanem pontosan olyan esetlegességek, partikularitások, egyéni problémák felsorolása mentén, amelyben saját léte önmaga számára körvonalazódik, körvonalazható.

Alain Badiou Szent Pál missziójáról írva a következőket fogalmazza meg: „Az igazság minden folyamatának leválasztása arról a »kulturális« történetiségről, amelyben a közvélekedés feloldódni véli: ez az a művelet, amelyben Szent Pál a vezetőnk" (Badiou 2010: 14). Meglátásom szerint Badiou szavai pontosan leírják azt a folyamatot is, ami Tar Sándor vizsgált kötetének végén történik. Ebben a momentumban csúcsosodik ki, értelmezhető újra visszamenőleg is a kötet sajátos metafizikájának jelentősége. Azon a ponton, ahol a mechanikus munkafolyamatok ritmizáltságának eszközeként felfogott test saját purgatóriumán keresztül eljut oda, hogy pontosan saját partikularitásában megragadható egyedisége által teremtsen egyszeri és megismételhetetlen kapcsolatot az egyetemessel. Egy ilyesfajta folyamatot, illetve kapcsolatot pedig semmiképp sem lehet reprezentálni, csupán felmutatni.

Vizsgált kötet

TAR Sándor
1993 *Ennyi volt*. Cégér, Budapest. Online: http://samsoniak.into.hu/publ/12-1-0-138 [Letöltés ideje: 2016. április 14.]

Irodalom

BADIOU, Alain
2010 *Szent Pál. Az egyetemesség apostola*. Typotex Kiadó, Budapest.
BAGI Zsolt
2005 *A körülírás*. Jelenkor Kiadó, Pécs.
BOMBITZ Attila
1998 Lassú terhek. Tar Sándor klasszikus tényformáiról. *Tiszatáj* LII. (12) 105–111.
ESTERHÁZY Péter
1988 A te országod. *Hitel* I. (11) 9.
FOUCAULT, Michel
2000 Eltérő terek. In: Uő: *Nyelv a végtelenhez.* Latin Betűk, Debrecen, 147–155.
KÁLMÁN C. György
2000 Aki a beszéd-nélküliért beszél. *Beszélő* V. (22). http://beszelo.c3.hu/cikkek/aki-a-beszed-nelkuliert-beszel [Letöltés ideje: 2016. április 7.]
LIGÁRT Angéla
2008 Minimalizmus a kortárs magyar prózában. In: NÉMETH Zoltán (szerk.): *Filológia tanulmányok*. Plectrum, Fülek, 81–112.
NANCY, Jean-Luc
2013 *Corpus.* Kijárat Kiadó, Budapest.
RANCIÉRE, Jacques
2009 *Esztétika és politika. Az érzékelhető felosztása*. Műcsarnok Kiadó, Budapest.
SELYEM Zsuzsa
2001 Nem-jel, nem-tudás, nem-idő. A bibliai *Jónás könyve* és Babits *Jónás könyve* apofatikus hermeneutikai megközelítése. In: Uő: *Valami helyet*. JAK–Kijárat, Budapest, 179–238.
SIMON ÁDÁM
2010 *Tar Sándor: az áruló – ügynökügyek irodalmi színtéren* (1. rész) http://ujnautilus.info/tar-sandor-az-arulo-ugynokugyek-irodalmi-szinteren-1-reszlet [Letöltés ideje: 2016. április 5.]
SPIVAK, Gayatri Chakravorty
1996 Szóra bírható-e az alárendelt? *Helikon* XLII. (1) 450–483.

Deák Anita

Intertextualitás a *Macskafogó* című rajzfilmben

Bevezető

Ugyan a magyarországi rajzfilmipar napjainkban már nem mondható virágzónak, volt időszak, amikor a világ legjobb öt rajzfilmkészítő műhelye közé sorolták a Pannóniát a Walt Disney, a Hanna-Barbera, a Soyuzmultfilm és a Toei mellett (Marghitházi 2002). A magyar animációgyártás a 70-es évek vége felé és a 80-as években tetőzött, amikor mennyiségben is rengeteg rajzfilm készült, és számos külföldi díjat és elismerést is magukénak tudhattak a készítők. Ezt tekintik többnyire a magyar rajzfilmgyártás aranykorának.[1] A magyar animációban fontos elem volt a karikatúra, a humor. A 60-as években új irányelveket követő animációk már etikai, szociálpszichológiai, gazdasági problémákat is felvetetettek, a hétköznapok kritikáját lelhetjük fel bennük, és a társadalom tükreiként is értelmezhetők (Marghitházi 2002). Ebben az időszakban a gyermekmesék mellett sok felnőtteket megcélzó animációs film is készült. A legismertebbek között pedig azokat említhetjük meg, amelyek minden korosztályt a képernyők elé csalogattak. Sok magyar rajzfilmsorozat és egészestés társaik is amolyan családi rajzfilmként voltak meghatározva, amit a kisebbek is élvezhettek, de karikaturisztikus és sokszor ironikus ábrázolásmódjuk miatt a felnőttek kedvencei is lettek.

Doktori dolgozatom kutatási kérdése, hogy az aranykornak nevezett időszakban készült, családoknak szánt animációkban mennyire vannak jelen és milyen formában azok a tartalmi elemek, amelyek főleg a felnőttekhez szólnak, mögöttes értelmet közvetítenek.

Hipotézisem szerint ez a kettősség főleg az intertextualitásnak, az allegóriának és az iróniának köszönhető, és az ilyen mögöttes jelentések is hozzájárulnak a rajzfilmek mai napig fennmaradó népszerűségéhez. Hiszen „a kulturális alkotások igazi vonzerejét azok a kognitív, normatív és emocionális összefüggések nyújtják, amelyeket a szövegek magukba sűrítenek” (Császi 2010: o. n.). Az alábbi dolgozatban az említett jelen-

[1] Több szakirodalmi forrásban is így emlegetik ezt az időszakot, pl. Margitházi (2002), Dizseri (1998), *Átrajzolt film* c. dokumentumfilm (rend. Szalay Péter 2010).

ségek közül az intertextualitást vizsgálom az 1986-ban készült *Macskafogó* című rajzfilmben, illetve próbálom beazonosítani, milyen kedvelt archetípusai, toposzai vannak a rajzfilmnek.

Módszertani és elméleti megközelítés

Kutatásom hipotézise, hogy a magyar animáció fénykorában megjelent rajzfilmek népszerűségük jelentős részét a bennük rejlő iróniának, intertextualitásnak és rejtett társadalomrajznak köszönhetik, tehát a bennük fellelhető többes értelmezési lehetőségeknek. A kettős (vagy akár többes) mondanivaló általánosan is érvényes az animációs filmek világára, a kommunizmus idejében pedig fokozottan népszerűek voltak a „sorok között", „képek mögött" kifejezések (vö. Varga 2014). Mivel a mintám konkrét médiaszövegre vonatkozik, amelyben többféle jelentést vizsgálok, kutatási módszerként különböző szövegelemző módszereket kombinálok. A médiaszövegeknek számos olyan tulajdonsága van, amely nem fejezhető ki numerikus-statisztikai eszközökkel. A jelentéstartalmak megismerésére érdemes mintámat alaposabb elemzés alá vetni, amiben a narratívaelemzés és a szemiotikai vizsgálódás nyújt segítset. A narratívák és képek mélyebb elemzésének fontosságát abban látom, hogy a médiaszövegek részei életünknek, úgymond társadalmi jelenségek, és a szövegek tanulmányozása révén jobban megismerhetjük az adott kultúra működését, valamint azt, hogy hogyan keletkeznek a jelentések. A képek ugyanis a legtöbb esetben nem csak egy konkrét tárgyat vagy eseményt ábrázolnak, hanem más képekre, történésekre utalnak vissza, például intertextualitás által rávilágítva a mögöttes üzenetre.

Szilvássy Orsolya *Médiakutató*ban megjelent tanulmányában a következő idézettel ír a jelenségről: „(…) a médiumok egyik fontos feladata ma abban áll, hogy más médiumokat figyeljenek meg, ami azt eredményezi, hogy a képek képekre hivatkoznak, vagy szövegekre reagálnak, dallamok más dallamokra válaszolnak" (Ayaß–Bergmann 2011: 25, idézi Szilvássy 2012: o. n.). Majd így folytatja:

> A médiaszövegeket különböző mélységben ugyan, de áthatják az intermediális, intertextuális kapcsolatok. Az alábbi észrevételek éppen az intertextualitás és intermedialitás – az szövegértést alapvetően befolyásoló – szemiotikai erejének felismeréséből indulnak ki, és abból a tapasztalatból, hogy az implicit utalások szerepe meghatványozódik olyan korszakokban, amelyekben nincs tere az egyenes beszédnek (Szilvássy 2012: o. n.).

Ez a korszak pedig megfelel a választott rajzfilm helyzetének is, hiszen elkészülésének idején Kelet-Közép-Európában a rendszerváltásig az állami rádiózás, illetve az állami televíziózás volt jellemző, a monopolhelyzetben levő intézmények pedig sokáig a pártállam szócsöveként működtek, emellett a szórakoztató jellegű tartalmakat és művészeti ágakat is befolyásolni próbált az állam (Urbán 2005: 89).

Az intertextualitásra visszatérve, a dolgozat elemző részének egyik kiindulópontja az a felismerés, hogy a befogadó saját tapasztalata, interpretációs beállítottsága elengedhetetlen az adott rajzfilm teljes értelmezéséhez. Ahogy Orosz Magdolna is rávilágít, az intertextuális vizsgálattal a szöveg „kinyitható", és a szövegelemzésre törekvő intertextuális vizsgálatnak az a célja, hogy leírja az intertextuálisan beágyazott szövegelemek szemantikai funkcióit (Orosz 2003: 107).

Simon Éva tanulmányában az intertextualitás fontosságát úgy értelmezi, hogy „a már létező művekből leszűrt elméleti modellek lehetőséget nyújtanak arra, hogy az új művek nagyobb és újszerűbb művészi tudatossággal jöjjenek létre" (Simon 2002: o. n.). Az intertextualitás jelenségében azonban kulcsszerepe van a befogadó ismereteinek. A tudatos szerzői szándék által bevitt intertextuális utalásokat a befogadó az ismeretanyaga révén azonosítja be, vagy éppen észre sem veszi. Az is megtörténhet, hogy olyan utalást fedez fel, amely nem szándékos a szerző részéről. Ezek alapján ugyanaz a szöveg a különböző befogadóknak más jelentést hordozhat (Szőllősy 2005). Az utalások csoportosítására több különböző felosztás is igénybe vehető, amelyek egyben ki is egészíthetik egymást ahelyett, hogy kizárnák, így kombinálhatók.[2] Jelen dolgozat csak a riffaterre-i felosztás véletlenszerű (a jelenet az utalás észrevétele nélkül is érthető, nem okoz fennakadást a néző számára) és kötelező (annak a befogadónak is nyílvánvaló, hogy valamilyen utalás történt, aki nem tudja beazonosítani azt, az intertextust akadályként, zavarként értelmezi) intertextualitást használja a csoportosításra (vö. Szikszainé 1999: 334).

A narratívaelemzés a szövegekben megismert történeteket, narratívákat vizsgálja, tehát magát a történetmondás szerkezetét. A történeti leírások szerint a rajzfilmek a társadalom tükrei is voltak időnként, ebből a szemszögből fontosak a narratívák, „mert mindig az adott kultúra ideológiáját is közvetítik, így hozzájárulnak annak fennmaradásához, át-

[2] Szikszai is ezt teszi 1999: 339–355.

örökítéséhez. (…) Általánosan megfogalmazva, a narratívaelemzés egy adott kulturális produktum szerkezetének vizsgálatát jelenti" (Stokes 2008: 80).

A szövegben feltűnő jelentések pontosabb értelmezéséhez pedig a szemiotikai módszereket térképezném fel, ami különösen a vizuális tartalmak elemzésére ajánlott módszertani forma. A módszer lényege Stokes megfogalmazásában, hogy „hogyan éri el egy kép készítője, hogy műve jelentsen valamit, illetve mi, befogadók, hogyan jutunk hozzá a jelentéshez" (Stokes 2008: 83).

A szemiotikai kutatások terén mérvadó Roland Barthes *A kép retorikája* című esszéje is, amely a reklámok szemiotikájával foglalkozik. Barthes írása a szemiotikai kutatás szempontjából elsősorban a *denotáció–konnotáció* fogalompáros használata miatt fontos. A *denotáció* a médiaszöveg elsődleges (szó szerinti) jelentése, tehát maga a szöveg explicit állítása, míg a *konnotáció* a másodlagos jelentés, melyet a médiaszöveg nem mond ki, csak implicit módon sugall (Barthes 2010: 109–124). Miután tehát a szemiotikai módszer megvizsgálta a szöveg egyes elemeit, azt figyeli meg, hogy az elemek együtt milyen jelentést hordoznak a kulturális térben. Emellett fontos szempont a más módszerekkel való kombinálhatósága.

A szövegelemző módszerek kombinálását egy adott módszer kiválasztása helyett az indokolja, hogy „bár a média szövegeinek elemzésére sokféle módszer létezik, a médiakutatásban nincs egységes kép arról, hogy a gyakorlatban milyen technikai apparátust használjon a kutató" (Császi 2010: o. n.).

A magyar animáció története

A médiatermékek ugyan általában a jelen társadalmi igényeit hivatottak kielégíteni, hosszú távú funkciót is tulajdoníthatunk nekik a bennük rejlő társadalmi, kulturális utalások miatt, amelyek vizsgálata visszamenőleg is érdekes eredményeket hozhat:

> (…) az elképzelt, kitalált történeteknek, meséknek, fikciós narratívumoknak az összességében végső soron megmutatkozik, hogy e közösség számára egyáltalán mi létezik, mi tartozik bele a világba, mi a fontos, mi a lényeges, mi a jó, mi a rossz, mi a helyes, mi a helytelen, mi mivel és hogyan függ össze, vagyis a közlemények összességéből kirajzolódik a feltevéseknek az a rendszere, amelyen keresztül a közösség tagjai önmagukat, múltjukat, jövőjüket, céljaikat szemlélik (Terestyéni 2014: o. n.).

A magyar rajzfilmek tanulmányozása esetén persze nem szabad elfeledni, hogy a kommunista diktatúra idején készültek, amikor a hatalom igyekezett megadni a társadalmi jelentéseket, de a helyzetet enyhíti, hogy Magyarországon ebben az időszakban úgynevezett puha diktatúra volt, amely azért kompromisszumkésznek mutatkozott a társadalom igényeinek kielégítése szempontjából. Illetve a magyar rajzfilmek gyakran használtak áthallásos, parabolisztikus rejtjelezéseket a cenzúra kijátszására.

> A Kádár-korszak utolsó éveinek médiapolitikai nyilatkozataiban egyszerre érhető tetten a szovjet médiapolitika retorikája és az a szándék, hogy a hazai médiapolitikát a változó társadalmi környezethez igazítsák. E változások mögött az a mélyülő válság állt, amellyel a rezsim az 1980-as években nézett szembe. (…) A késő Kádár-korszak médiapolitikusai már ritkán éltek a sajtó és a média működésébe való beavatkozás közvetlen, erőszakos eszközeivel, noha erre is akadt példa (Bajomi 2005: 24–25).

A rendszer állandó változásai és a beavatkozások enyhülése ellenére is

> még a szórakoztató tartalmak is átpolitizáltak voltak, és az államideológiát népszerűsítették. (…) kettős mércét alkalmazva ábrázolták a világot, azaz általában »a mieinkről csak jót, a többiekről csak rosszat« elvet alkalmazták. Emellett előszeretettel éltek a propaganda olyan eszközeivel is, mint a sztereotípiák használata, az ismétlés, az ellenségkép megteremtése, a tekintélyre (a »tudományos szocializmus« felsőbbrendűségére) való hivatkozás, a bűnbakképzés és a közönséges hazugság. (…) A propagandacéloknak nemcsak a tömegtájékoztatást rendelték alá, hanem az irodalmat és a képzőművészeteket is (Bajomi 2005: 21).

Különböző animációs próbálkozások ugyan már korábban is készülnek, a magyar rajzfilmgyártás kezdetei az 1930-as évekre tehetők. Kezdetben reklámfilmeket készítettek a legkülönfélébb animációs technikákkal, és némelyik olyan jól sikerült, kerek történetet mutatott be, hogy sokak szerint önálló rajzfilmként is megállta volna a helyét. A reklámfilmeken túl azonban nem igazán kaptak más lehetőségeket a készítők, így néhány kivétellel többségük külföldre települt. A második világháború után a filmszakma államosításával indult be a magyarországi rajzfilmipar, ám ebben az időszakban is csak évente vagy kétévente készült egy rajzfilm. A hatvanas években aztán egy animációs újhullám vette kezdetét, és a magyar animáció mind formailag, mind tartalmilag megújult. Ebben az időszakban vált a karikatúra a rajzfilmek fő eszközévé,

és, a csak gyerekeknek szánt tartalomtól eltérően, a mindennapi élet kritikájává válnak az animációk, valamint különböző emberi problémákat kezdenek feszegetni. A ’60-as és ’70-es években leginkább a sorozatok térhódítását figyelhetjük meg.

A magyar animáció 1980–1986 között tetőzött, ekkor mennyiség és minőség tekintetében is kiemelkedő volt a Pannónia Stúdió munkássága. Számos külföldi és magyarországi elismerést gyűjtöttek be, 1981-ben még Oscar-díjat is kaptak Rófusz Ferenc *A légy* című animációs filmjéért. A nyolcvanas években is folytatódott a sorozatok hódítása, legismertebbek: *Pom Pom meséi* (1979–1980), *Sebaj Tóbiás* (1982–1983), *Mesék Mátyás királyról* (1981–1982), *A nagy ho-ho-ho-horgász* (1980, 1986), *Kíváncsi Fáncsi* (1984). Az aranykornak is nevezett időszakban tizenkét egészestés rajzfilm is készült, többek között Jankovics Marcell rendezésében a *Fehérlófia* (1980), Dargay Attilától a *Vuk* (1981) és a *Szaffi* (1984), a *Hófér* (1983), ami Nepp József *Hófehérke*-karikatúrájaként értelmezhető, illetve 1986-ban Ternovszky Béla legendássá vált *Macskafogó*ja.

Hogyan épül fel a *Macskafogó?*

A *Macskafogó* című egészestés rajzfilm 1986. október 2-án megjelent magyar–kanadai–nyugat-német rajzjátékfilm. A ’80-as években Magyarország ötödik legnagyobb kasszasikere volt.[3] A rajzfilm a Pannónia Filmstúdióban készült, amelynek komoly és hosszú távú megrendelője volt a Magyar Televízió. A rendező Ternovszky Béla, a forgatókönyvet Nepp Józsefnek köszönhetjük, akinek fanyar humorához és kifejező karaktereihez jól illik a történet, a zenéjét pedig Deák Tamás szerezte. A rajzfilm nem csak Magyarországon, de külföldön is nagy sikert aratott, és 2007-ben második része is elkészült.

Célközönsége nincs különösebben meghatározva, az egész család szórakoztatására szánták, korhatár nélkül sugározták, és ugyan a szórakoztató állatfigurák valószínűleg a kicsik figyelmét is lekötötték, tartalmát tekintve inkább a felnőtt vagy legalábbis tizenéves korosztályhoz szól, hiszen szinte minden képkocka intertextualitásra épül, tele van szarkazmussal és ironikus humorral, amelynek megértése már igényel némi lexikális és filmtörténeti felkészültséget. Főként

[3] A kasszasikerek közötti besorolása az IMDb (Internet Movie Database) weboldaláról származik, hozzáférhető: www.imdb.com.

filmes utalásokkal találkozunk a rajzfilmben, de akad jazzdalátdolgozás is. Meglepő módon a filmet a ’60-as évekbeli Manhattan Transfer *Four Brothers* című dala ihlette, ami Nepp József egyik kedvence volt, és ennek átiratára szeretett volna filmet készíteni. A rajzfilmben ebből lett a patkányok bemutatkozódala.

A híres nyugati filmes produkciók és azok számos klasszikus karaktere elevenedik itt fel macska- vagy éppen egérbőrbe bújtatva. Főként James Bond-utalásokkal és más kémfilmekkel találkozhatunk, így a rajzfilm egyik elsődleges értelmezési lehetősége a benne rejlő intertextusok alapján a kémfilmparódia, hiszen nem csak egy konkrét műre utal, hanem egy egész műfajra. Már az első snittben riffaterre-i kötelező utalással találkozunk, a macskafej alakú gongot megütő egér azonnal a brit filmes cég, a Rank Organisation logóját, Gongmant juttatja eszünkbe. Ezt követően pedig a történet alaphelyzetét ismerhetjük meg a *Csillagok háborúja* nyitófeliratához hasonló formában:

> M.M.U. (Mickey Mouse után) 80-ban az X bolygó egereit a megaláztatás és a teljes pusztulás apokaliptikus rémei fenyegették. A vérszomjas macskák jól szervezett, tökéletesen felszerelt multinacionális bandákba tömörülve, pimaszul semmibe véve a jogot és a rendet, felrúgva a macskák és egerek közötti történelmi konvenciókat, az egértársadalom végső felszámolására törekedtek. Ám az egerek teljes megsemmisülésének horizontján, amikor már a bolygó elhagyásának gondolatával kezdtek foglalkozni a legtudósabb egérfők, váratlanul új reménysugár ragyogott fel…[4]

A történet ugyan a fiktív X bolygón játszódik, annak helyszínei azonban jól beazonosíthatók valós világunkban. Az első képen megjelenő metropolisz nyilván amerikai nagyvárosokra utal, és az egerek többsége is angolos nevet visel, legalábbis részben, ami által könnyen asszociálhatjuk a „jók” táborát a nyugati demokratikus világgal. A nyugatias város mellett, persze, más helyszínek is feltűnnek, a dzsungelben lezuhanó Lusta Dick nagyjából Közép-Amerika megfelelőjében, az Amazonas környékén jár, a tervekért pedig Tokió erősen sztereotipizált rajzfilmváltozatába, Pokióba kell menni. Időbeli elhelyezését tekintve egy alternatív naptárt használ: M.M.U. 80, ha átvinni próbáljuk a valóságra, zeneileg inkább idézi a ’40-es, ’50-es évek swingvilágát, mintsem a rajzfilm elkészülésének jelenét, de más korszakok jellegzetességei is

[4] *Macskafogó* c. rajzfilm, rend. Ternovszky Béla (1986).

megvannak, néha még a tudományos fantasztikum irányába is elmegy, de a múltba vagy kitalált időbe helyezés bevett fordulat az animációban, ezáltal is időtlenné teszi mondanivalóját, és esetleg leplezi valós utalásait. A *Macskafogó* kétpólusú (egerek és macskák) haditechnikákkal kísérletező világáról például könnyen asszociálhatunk a hidegháborús fenyegetettség megújulására, a szuperhatalmak fegyverkezési versenyére és különböző területű kísérleteikre.

A rajzfilm címének megjelenítése is intertextualitást sejtet, ám ez csak véletlenszerű utalás, a sötétben szinte futurisztikusnak tűnő város megvilágítva sok, a kommunizmusra oly jellemző, egyforma kockaépületet takar, a hegy felett felbukkanó *Macskafogó* cím pedig mintha a Hollywood felirat kommunista változata lenne. Hollywood jelképét is sokszor ábrázolják a nap vagy reflektorok sugaraival megvilágítva, ez azonban a hegyen elhelyezve jelenik meg, más színvilágban. A kommunista címereken pedig gyakori jelkép a felkelő nap, amelynek vörös színezetű sugarai megvilágítják a kommunista jelképeket, ahogy itt a vörös reflektorok megvilágítják a szintén vörös címét a rajzfilmnek.

A rajzfilmben feltűnő szereplők és történések mind klasszikus filmes és történetmesélési toposzok, a szembenálló felek sem véletlenül macskák és egerek. A két faj közötti ellentét és harc rengetek történet alapja, ahogy a jó és rossz oldalon való elhelyezkedésük is bevett történetmondási stratégia a rajzfilmek terén. Az egér a kicsi, gyenge, ártatlan, de általában okosként feltüntetett, elnyomott faj, többnyire kedvesek és hősiesek. A macskák pedig számtalan történetben gonosz, manipulatív szereplőkként tűnnek fel, akik kedvtelésből kínozzák, sanyargatják a gyengébbet. Ez a toposz több okra is visszavezethető, egyrészt a macskák függetlenségére és büszkeségére, amit sokan negatív tulajdonságként értelmeznek, ahogy azt is, hogy sokszor kedvtelésből vadásznak és játszanak prédájukkal, de negatív ábrázolásmódjuk a középkorig visszanyúlik, amikor a boszorkányokkal társították őket.

Főszereplőnk Nick Grabowski, a munkájába belefásult, unott, egykedvű, visszavonult egérügynök. Véletlenszerű utalásként piroskék pólót hord mellkasán nagy sárga G betűvel, jelezve számunkra, hogy ő a történet Supermanje, de jócskán rendelkezik James Bondra utaló tulajdonságokkal is, és olyan menő, hogy a rendőrségi adóve-

vővel vágja le a borostáját. Ő a történet ásza,[5] a legendákkal övezett szuperügynök, aki egérfeletti képességekkel bír. A rajzfilmben mégis késve jelenik meg, a többi szereplő beszélgetéséből tudjuk meg, hogy mindenki őt hiányolja, ő azonban „(...) kész, kilépett, meghasonlott. Thoreau-t olvas, és nyers koszton él".[6] A mondat kapcsán fontos megfigyelnünk, hogy ha csak említés szintjén is, egyetlen jelentben, de felbukkan Henry David Thoreau neve, aki a polgári engedetlenség filozófiájának megalapozója. Egy kommunista rendszerben megjelent, családi szórakozásra szánt rajzfilmben ez mindenképp érdekes színfolt, hiszen a polgári engedetlenség mozgalom a hatalommal való együttműködés nyilvános megtagadását jelenti, és a demokráciát hirdeti.

Grabowski ellenpólusaként ismerhetjük meg az egerek közül Lusta Dicket, akit csaliként indítanak útra, hogy elterelje a figyelmet a valódi küldetésről. Dick, akinek neve németül kövéret jelent, az egyszemélyes rendőrzenekar, kedélyes, pozitív látásmódú figura, aki igencsak szereti a hasát. Benne leginkább a mindenkor népszerű balszerencsés kisember figuráját ismerhetjük fel, aki többször is a dramaturgiai irónia térfelére lép, viszont ügyetlensége ellenére végül mégiscsak megmenti a napot.

A gonoszok, azaz a macskák oldalán kiemelhetjük az amolyan vezérigazgatói pozícióban lévő Mr. Fritz Teufelt, akinek a neve erősen hasonlít a tejfelhez, de németről fordítva ördögöt jelent, és érdekes lehet, hogy nevében osztozik egy a '60-as években tevékenykedő, nyugatnémetországi, radikális baloldali tüntetővel. A valós Fritz Teufel a Spaßguerilla tagja volt, akik a szociális változásért, liberalizmusért és egy kevésbé materialista társadalomért tüntettek. A rajzfilmbeli Teufel a zsarnok, szadista főnök szerepében tűnik fel, aki állandóan beosztottját, Safraneket kínozza, és – a történetmesélési stratégiákra jellemzően, mint a legtöbb gonosz karakter az irodalomban vagy a mozivásznon – csonkított alakban jelenik meg. Véletlenszerű intertextushoz tartozó testi hiányosságai pedig a paródia kedvéért erősen túlzók: a jobb füle hegye és a farka vége hiányzik, csak fél szeme van, bal keze helyén pedig egy mechanikus robotkéz van. A gépiesített végtag az ő esetében leginkább az emberségesség elvesztésére utalhat. Ugyanakkor folyton szivarozik, ami általában agresszív, gazdag, hatalommal rendelkező, magas társadalmi szintet betöltő karakterekre jellemző, aminek Teufel teljes mér-

[5] Saját fordítás az *ace* megnevezésű történetmesélési toposzra

[6] *Macskafogó* c. rajzfilm, rend. Ternovszky Béla (1986)

tékben megfelel, és a rajzfilmekben általában csak a gonosz dohányzik, hogy azt a gyermekek a rossz dolgokkal asszociálják.

A macskaszindikátus legfőbb vezetője, Giovanni Gatto is érdekes karakter, aki véletlenszerű, de egyértelmű utalás a James Bond-történetekből jól ismert Blofeldre. A 007-es ellenségéhez hasonlóan, kezdetben az ő arcát sem látjuk, illetve egy fehér perzsa macskaként van ábrázolva, aki már több alkalommal töltötte be a gonosz, világuralomra törő állat szerepét, hiszen Blofeld ölében mindig egy ilyen macska ült. Akárcsak Teufel Safraneknek, Gatto is a rossz főnök archetípusát szimbolizálja Teufel irányába. Az ő neve is sokatmondó, olaszról fordítva Macska Jánost, macskajancsit jelent, aminek viselkedése is megfelel, mert ugyan a legfőbb gonoszként van megjelenítve, a végső leszámolásnál gyáván elbújni próbál.

Mellettük persze még számos emlékezetes, jellegzetes karakter bukkan fel, mint a négy gengszterpatkány, akiknek a „Mehetünk vissza a balettbe ugrálni" mondata szállóigévé vált, és bandájuk néhány közkedvelt sztereotípiát is bemutat. A vezérük, Buddy indulatkezelési problémákkal küzd, míg a csapat másik férfitagja, Billy egy ostoba vesztes, aki felé általában a vezér agressziója irányul, a női karakterek pedig két nagy ellentétet testesítenek meg: a sötét hajú Pissy okos, rideg, kimérten szakszerű, Cookie butácska, parázna, szőke hajú. Egyébként Billy is a buta szőke sztereotípiát erősíti. A szimpatikus, esetlen gonoszként megjelenő patkánybanda egyébként a korszak jellegzetes amerikai csapattársítása, kérdéses viszont, hogy ez az utalás mennyire felismerhető a magyar közönség számára.

A bajba jutott lány karakterét Csino-san képviseli, aki a rajzfilm végére természetesen boldogan él Grabowskival. Neve újabb szójátékot rejt: a csinos szóra asszociál. Keveset szereplő, de szintén jellegzetes karakterek Maxipocak, a denevérek vezére, illetve maguk a denevérek is, akik a hispán bandita sztereotípiát képviselik, erős mexikói akcentusuk van, és sombrerót viselnek. Safranek lánya, Cathy kivételt képez a gonosz macska toposz alól, és ártatlan gyermekként tűnik fel, aki apjától bujkál, és gyakran szobafogságot kap, mert egy egérrel barátkozik. Láthatjuk, hogy a felsorakoztatott karakterek a parodizált filmek és mesék világában megszokott archetípusok, nem próbálnak új, szokatlan karaktereket vagy történetmesélési toposzokat beépíteni a rajzfilmbe.

A következőkben azt figyeljük meg, hogy a rajzfilmben az intertextualitás milyen típusaival találkozunk még, és ezekhez milyen mögöttes tartalom társítható. Az egész rajzfilm elemzése jelen dolgozathoz túlságosan hosszú lenne, de tekintsük át a *Macskafogó* első 10 percét, hogy lássuk, milyen eszközökkel élnek leginkább a készítők!

Az első jelenetben, hogy a nézőkkel éreztessék az egerek szomorú helyzetét, az egérbankot látjuk, és annak ironikus kifosztását. Végül az egérrendőrök szerencsétlenkedésével és tehetetlenségével zárul a jelenet. A posztmodern mindig is szeretett gúnyt űzni a hatóságokból, és inkompetensként ábrázolni őket, illetve a jelenet az egerek tehetlenségének érzékeltetését is erősíti.

A továbbiakban több szálon figyelhetjük a történet előrehaladását, a macskák és az egerek szempontjából egyaránt. A főszál az egerek új csodafegyverének tervei utáni hajszát követi, ebben vesz részt a legtöbb szereplő, mellette apróbb jeleneteken keresztül betekintést nyerhetünk a macskák tervébe, hogy a legkisebb egérlyukba is bejussanak, és megszerezzék az egerek sajtkészletét. Láthatjuk, hogy Safraneknek, amellett, hogy a főnöke állandóan kínozza, a lányával is problémái vannak, hiszen az egerekkel barátkozik. Emellett jókat derülhetünk Lusta Dick utazásán, aki a joghurtot is szalonnával kéri, és még más apró életjelenetek is feltűnnek, amelyek a problémákat mutatják be.

A bankrablásos jelenet után a macskák csoportjának egy részét ismerhetjük meg, találkozunk a történet cselekvő gonoszával, a fent említett Teufellel, aki, mondhatni, a történet Darth Vadere, csak ő nem az Erővel fojtogatja alkalmazottját, hanem füstkarikákat fúj annak nyaka köré, ami szintén véletlenszerű utalásként jelenik meg. Asszisztense a világosabb színű, vörös hajú macska, Safranek, a legkevésbé gonosz a macskák táborában, és a legbalszerencsésebb is, hiszen minden apró hibáért őt bünteti főnöke, a rajzfilm végére szinte ki sem látszik a sérüléseit elfedő fásli alól. Itt tudjuk meg, a macskák különböző módszerek kifejlesztésén kísérleteznek, hogy bejussanak az egérlyukakba, most épp egy összezsugorított macskával próbálkoznak. A kísérletet figyelő Teufel azonnal rájön az ötlet gyengeségére, ebből láthatjuk, hogy egy éles szemű, értelmes gonosszal állunk szemben. A törpe macskát egy egér könnyedén megveri, győzelmét egy Tarzan-üvöltéssel megünnepelve, ami kötelező utalás formájában tűnik fel a vásznon, hiszen a megváltozott hangon bejátszott üvöltés azonnal sejteti, hogy valamilyen szövegközi utalás történt akkor is, ha a befogadó nem ismeri Tarzan történetét.

Ez az egér említi először Grabowski nevét is: „Grabowski majd elkap benneteket, nyavalyások!”[7] – innen már sejthetjük, hogy fontos szerepe lesz.

Az újságárusgyerek a folytatásban is felemlegeti Grabowski nevét: hol van Grabowski, bár még mindig nem tudjuk, ki is ő igazából. Közben tanúi lehetünk, hogy a tehetetlen egereket hogyan terrorizálják a swingkorszakot idéző öltönyökbe bújt macskabanditák a mindennapokban. Az egerek elnyomásban zajló élete és a kommunizmusbeli Kelet-Közép-Európa lakossága között párhuzamot is vonhatunk. Az egerek is rettegnek a macskáktól, akár az emberek a hatalomtól, felszólalni is félnek, több jelenetben a teljes behódolásukat, megaláztatásukat láthatjuk. Az Intermouse ügynökei ugyan felveszik a harcot a macskákkal, az egyszerű, hétköznapi embert megtestesítő egerek azonban rettegésben élnek. A macskák házaikba is betörhetnek, ez ellen sem tudnak mit tenni, ugyanolyan kiszolgáltatottak, mint az egyszerű emberek a diktatúra idején.

Miután megismertük a macskákat, a rajzfilm az Intermouse-hoz kalauzol bennünket, az egér-titkosszolgálat székhelyére. Egyik ügynöküket, Edlingtont követve láthatjuk milyen körülményes a bejutás, amelyben a kémfilmekből jól ismert ellenőrzőpontok (ujjlenyomat, amit itt faroklenyomat helyettesít, különböző lézeres és röntgenes átvilágítás, jelszó) parodisztikus, eltúlzott, felhalmozott változatán kell áthaladni. Az ismétlés ironikus jellegű stílusutánzási célként is értelmezhető (vö. Szikszainé 1999: 227). Az Intermouse főnökétől megtudjuk, hogy ezek az eljárások táplálják az illúziójukat, hogy a macskák nem tudnak bejutni, és valóban csak illúzió, hiszen nézőként láthatjuk, hogy lehallgatják őket. Ugyanakkor a lehallgatástól való félelmük az akkori politikai helyzetre is visszavezethető, hiszen az államnak is mindenhol voltak besúgói, az emberek nem tudhatták, hogy mondataik nem jutnak-e vissza az elnyomó hatalomhoz. Az Intermouse ügynökeinek asztala pedig a jellegzetes magyar Medve sajtot idézi véletlenszerű utalás formájában, de akár a kerekasztal lovagjait is beleláthatjuk ebbe az intertextusba.

[7] Uo.

Összegzés

A *Macskafogó* talán kicsit kilóg a megszokott magyar rajzfilmek közül túlzott nyugatias hangulatával, nyelvi humorában viszont már teljes mértékben illeszkedik a képbe és Nepp József munkásságába. A parodisztikus és ironikus hangvétel, ami időnként a rendszer kritikáját takarja, szépen beilleszti a korszak magyar rajzfilmjeinek sorába, amelyeknél kedvelt eszköz volt a kettős mondanivaló. A korabeli újságok filmajánlói, kritikái között ugyan olyat is találunk, ami negatívan értékeli, hogy nyugati produkciók tömegét vonultatja fel, de ennek ellenére óriási sikert aratott Magyarországon és külföldön is. A *Macskafogó* elismerten közönségfilmnek készült, így a Nyugat felé kacsintást talán inkább a befogadókban kell keresni, mintsem a készítőkben. A készítői mondanivalót amúgy is nehézkes utólag rekonstruálni, és csak a befogadó szemével értelmezhetjük. Ebből leszűrhetjük, hogy akárcsak napjainkban, akkor is erős volt a vonzódás a nyugati világ felé. A nyugati világkép népszerűsítése pedig magával vonja a demokrácia hirdetését is, talán nem véletlen, hogy elsőre elutasították a rajzfilm forgatókönyvét, igaz, az elutasítás okai tisztázatlanok. Nem sok pozitívan hirdetett kommunista eszmét lehet felfedezni egy nyugati sikerprodukciókra épülő gengszterfilmben, amelyben a jók az elnyomás, a megsemmisítés ellen küzdenek. A jelképekre és hangulatra utaló nyomokat persze felfedezhetjük itt-ott, akár a történetvezetési stratégiát is értelmezhetjük a kommunizmusbeli kisember szemszögéből, hiszen a csodafegyverről egészen a végéig legalább annyira nem tudunk semmit, mint a diktatúrában egy egyszerű ember a politikai döntésekről.

Amint korábban azt már említettem a rajzfilmben számos sztereotípiával találkozunk, és egy kétpólusú világot elevenít fel előttünk, aminek kapcsán felmerül a kérdés, hogy ez azért van-e így, mert ezek kedvelt stratégiák a történetmesélések, azon belül is főként a filmkészítés területén, vagy mert a Kádár-korszak médiapolitikájának is kedvelt propagandafogásai voltak ezek az eszközök.

A politikától elvonatkoztatva, a filmes archetípusokból, toposzokból is mindent felvonultat, ami csak belefér, így magának a filmiparnak a karikatúrájaként is értelmezhető.

A dolgozatban ugyan csak néhány konkrét példára tértem ki a rajzfilm elejéből, de ha az egészet vizsgáljuk, akkor is a véletlenszerű utalások a gyakoribbak, ám helyenként a kötelező utalások is megmutatkoznak. A filmek és rajzfilmek mint komplex multimediális jelölővel ren-

delkező szövegek nagyon sokrétűen tudnak utalni más alkotásokra, és ezért nem meglepő, hogy éppen más filmek felidézése, imitálása és parodizálása a leggyakoribb intertextuális megnyilvánulás, de azért más típusú szövegek is megjelennek, ezek felidézésére viszont már kevésbé használják ki a multimediális jelölők hatását, és inkább csak verbális szinten jelennek meg (vö. Szőllősy 2005: 255). Az intertextualitás kapcsán azonban felmerül a kérdés, hogy mit értett annak a kornak az embere, aki a rajzfilm megjelenésekor aktuális élményekkel ült le a vászon elé, illetve mi az, amit egy mai fiatal tud felfedezni. Többletjelentést kapott-e a rajzfilm az évek távlatában, ugyanúgy értékelhető, vagy pedig az utalások, amelyek az aranykorban oly híressé tették a nézők szemében, mára értelmetlenné váltak? A felidézett filmklasszikusok ma is sokat mondanak a terület iránt érdeklődőknek, vagy legalábbis ismerik azoknak feldolgozásait, folytatásait. A mindennapi életre és a korszak politikájára vagy szimbólumaira való utalások már valószínűleg nehezebben fedezhetők fel annak a korosztálynak, aki a kommunizmust vagy akár a ’80-as évek ízlésvilágát már csak történelemkönyvekből, emlékművekről vagy éppen elődei történeteiből ismeri. Ebből kifolyólag megállapítható, hogy egy hiánytalan katalógus összeállítása a filmben fellelhető intertextusokról lehetetlen.

Irodalom

Macskafogó (1986), rendezte Ternovszky Béla

Átrajzolt film – A Pannónia Filmstúdió története (2010), rendezte Szalay Péter

BAJOMI-LÁZÁR Péter

2005 Médiapolitika. In: BAJOMI-LÁZÁR Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 19–51.

BARTHES, Roland

2010 A kép retorikája. In: BLASKÓ Ágnes – MARGITHÁZI Beja (szerk.): *Vizuális kommunikáció. Szöveggyűjtemény.* Typotex, Budapest, 109–124.

BJÖRNSSON, Björn Erlingur Flóki

2006 *Postmodernism and The Simpsons. Intertextuality, Hyperreality and Critique of Metanarratives*. University of Iceland.

CSÁSZI Lajos
2010 Műfaj- és narratívaelemzés a médiakutatásban. *Médiakutató* 2010/Tavasz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/05_monika_show/
DIZSERI Eszter
1998 *Kockáról kockára (A magyar animáció krónikája 1948–1998)*. Balassi Kiadó, Budapest.
Fazekas online kulturális enciklopédia
http://enciklopedia.fazekas.hu/retorika/Ironia.htm. Letöltve: 2015. szeptember 10.
FEISCHMIDT Margit
Az empirikus kutatások kvalitatív módszereinek episztemológiai alapvetései. ELTE, Szabadbölcsészet http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszet/indexa2f3.html?option=com_tanelem&id_tanelem=829&tip=0
HERNÁNDEZ, María Lorenzo
2007 The Double Sense of Animated Images. In: *Animation Studies* – Vol. 2.
HOLDERNESS, William
2010 *Why We Worship the Economy: A Burkean Analysis of South Park's „*Margaritaville*".* Oregon State University.
MARGHITHÁZI Orsolya
2002 A magyar rajzfilmművészet. *Filmtett* erdélyi filmes portál, 2002. november 15. http://www.filmtett.ro/cikk/1439/az-animacios-film-tortenete-4-3
OROSZ Magdolna
2003 *„Az elbeszélés fonala" – Narráció, intertextualitás, intermedialitás*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
STOKES, Jane
2008 *A média és kultúrakutatás gyakorlata*. Gondolat Kiadó, PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Bp.–Pécs.
URBÁN Ágnes
2005 Rádió és televízió. In: BAJOMI-LÁZÁR Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 89–111.
SIMON Éva
2002 Intertextualitás és struktúra. *Palimpszeszt – Tudományos és kulturális folyóirat*, 17. szám, http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/zemplenyi/45.htm#fn1. Letöltve: 2016. 04. 14.

SZIKSZAINÉ NAGY Irma
1999 *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó, Budapest
SZILVÁSSY Orsolya
2012 Üzenet a múltból és a jövőből. *Médiakutató* 2012/tél, http://www.mediakutato.hu/cikk/2012_04_tel/09_uzenet_a_multbol, letöltve: 2015. szeptember 11.
SZŐLLŐSY Noémi
2005 Intertextualitás az Asterix és Obelix: A Kleopátra küldetés című filmben. In: BALÁZS Géza – H. VARGA Gyula – VESZELSZKI Ágnes (szerk.): *A magyar szemiotika negyedfél évtized után*. Magyar Szemiotikai Társaság, Líceum Kiadó, Budapest, 241–255.
TERESTYÉNI Tamás
2014 *Kommunikációelmélet – A testbeszédtől az internetig.* Typotex Kiadó, Budapest
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011-0001-526_terestyeni_kommunikacio/ch09s03.html, letöltve: 2016. február 17.
VARGA Zoltán
2014 Ezópuszi beszédmód a magyar animációban – Vörössel festett láncok. *Filmvilág* 6, 38–40.

Ferenczi Szilárd

Önkormányzati képviselőválasztások Kolozsváron 1888–1918

Indoklás

Kolozsvár dualizmuskori várospolitikájának történeti irodalma rendkívül szűkkörű. Az utóbbi két évtizedben született ugyan három, a várospolitika társterületének számító városigazgatást is érintő tanulmány,[1] ám az önkormányzati döntésmechanizmus működését, a városi képviselőválasztások rendszerét és az elöljárók kiválasztási módszereit még nem tárta fel a kutatás. A probléma nem helyi jellegű, a tágan vett Erdély többi városának sem készült el még a dualizmuskori várospolitika őket illető elemzése, jóllehet a magyarországi történészek e téren kiterjedt kutatást folytattak, és a zömükben a 90-es évek folyamán megjelent városi monográfiák tág teret szenteltek a kérdésnek,[2] Budapest székesfővárosé még annál is kiterjedtebbet.[3] Hasonlóan, a sokat vitatott virilizmusnak is csupán mutatóban állnak rendelkezésre városi[4] szintű vizsgálatai Erdélyben, pedig a magyarországi kutatások eredményei Vörös Károly óta[5] mennyiségi tekintetben legitimitást, a módszertant illetően pedig mintát biztosítanának az egyazon közigazgatási alapokról induló erdélyi kutatásoknak.

A közigazgatási elit története szervesen összefonódik a városigazgatás kérdéskörével, hiszen a testület vagyoni, pártpolitikai vagy közéleti bizalom alapján történő kiválasztási rendszere, majd a személyeknek a közgyűlés zárt munkamódszerébe való illeszkedése, attitűdje, csoportos és önös érdekeinek a politikai gyakorlatban való felhasználása alapvetően meghatározta a város korabeli nagyléptékű fejlődését. A testület működése egyszersmind várostörténetet írt, hosszú távon ható tevékenysé-

[1] Fazakas 2015: 108–113; Gyarmati 2005: 41–64; Egyed 1997: 88–126.
[2] Csupán mutatóba: Baranyai–Dudás 1991, Dömötör–Gaál et alii 1993, Gunst 1997 stb.
[3] A teljesség igénye nélkül: Sipos 1996, Feitl 2008, Horváth 2010 stb.
[4] Ferenczi 2010, László 2010.
[5] Vörös 1979.

gének vizsgálata Kolozsvár dualizmuskori történetírásának sarkpontját képezi.

A továbbiakban rövid kivonatát nyújtom a város önkormányzatának és azoknak a törvényes előírásoknak, amelyek alapján 1890 és 1918 között működött. Részletesebben mindössze a közgyűlés munkamódszerében merülhetek el, mivel a mellette és benne működő időszakos és állandó választmányok, bizottságok, testületek feladatköreinek tárgyalása szétfeszítené a dolgozat kereteit. Másodsorban a városi képviselőválasztások rendszerét tárom fel, a mandátumok megújításának szükségszerűségével kezdődően egészen a megválasztottak foglalkozási betagozásáig. A tanulmányban nem vállalok többet, mint az önkormányzat választott testületére jellemző társadalmi rétegződés elemzése eredményeinek bemutatását az 1888–1918 időszakból. Teszem mindezt a Román Állami Levéltár Kolozs megyei Főosztálya gyűjteményében mikrofilmen fellelhető törvényhatósági közgyűlések iratanyaga, a helyi sajtó, valamint a korban nyomtatásban megjelent országos és városi adattárak felhasználásával.

Kolozsvár önkormányzata. A közgyűlés

A dualizmuskori Magyarországon a törvényhatóságoknak két csoportja létezett: a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok. Közigazgatási hatáskör és szervezet tekintetében a vármegyék egyöntetűek voltak, a törvényhatósági joggal felruházott városok viszont egymás közt is lényeges eltérést mutattak, ami a szervezetet, a jogkört és a kormányzathoz való viszonyt illette. A törvényhatóságok működését szabályozó törvények az 1870-es évi XLII. tc. és az 1886-os évi XXI. tc. voltak, utóbbi előbbit hatályon kívül helyezte, s a törvényhatóság önállóságát, a főispán hatáskörét jelentős kibővítésével alaposan megnyirbálta, aki ettől kezdve jogot kapott arra, hogy amennyiben az állam érdekei megkívánják, közvetlenül rendelkezzék a közigazgatás tisztviselőivel, tevékenységüket felülvizsgálja, s a rendőrfőkapitányt is maga nevezze ki (Breinich 1996: 86). Az 1886-os törvény a törvényhatóságok hármas hatáskörét szabta meg: gyakorolták az önkormányzatot, közvetítették az állami igazgatást, ugyanakkor közérdekű országos ügyekkel is foglalkozhattak. A törvényhatósági bizottság létszáma a törvényhatósági jogú városokban nem lehetett 48-nál kevesebb és 400-nál több (Törvénytár 1886: XXI. 2. §).

Az 1886: XXI. törvénycikk előírásait minden törvényhatóság önmagára alkalmazva letárgyalta, elfogadta, kihirdette és nyomtatásban megjelentette. Kolozsvár törvényhatósági bizottsága az 1887. december 17-i folytatólagosan tartott közgyűlés 234., és az 1888. június 4-i folytatólagosan tartott közgyűlés 124. jegyzőkönyvi száma alatt fogadta el és szavazta meg. A belügyminiszter jóváhagyását követően 1888-ban nyomtatásban is megjelent, és pár apró módosítással a korszak végéig ennek alapján működött a város önkormányzata (Szabályrendelet 1888).

A közgyűlés hatásköre kiterjedt a városrendészetre, városigazgatásra, a városi hivatalok, iskolák és egyletek felügyeletére, felállítására és megszüntetésére, pénztárak és pénzalapok kezelésére, pótadók, vámok és illetékek megállapítására, kivetésére és beszedésére, a város területén állomásozó katonai egységek elszállásolására, a hivatalnokok munkájának felügyeletére stb. (Szabályrendelet 1888: 6–9). Minden hónap huszadik napja táján (július és augusztus kivételével) rendes közgyűlést, alkalomadtán rendkívüli közgyűlést hívtak össze, két rendes ülés között eltelt időben a tanács, a közigazgatási bizottság és a szakbizottságok ülésein készítették elő a közgyűlés döntését igénylő ügyeket.

Törvényhatósági jogú városokban, így Kolozsváron is a főispán, akadályoztatása esetén a polgármester elnökölt a közgyűlésen (Szabályrendelet 1888: 11). Ugyanakkor az 1886-os törvény bevezette a kormány által gyakorolt megsemmisítési jogot a törvényhatóságok határozataival szemben, és kizárta az önkormányzat felirati jogának gyakorlását egyik-másik kifogásolt kormányintézkedés végrehajtása előtt (Törvénytár 1886: XXI. 10. §). A városi vagyon kezelését a községi törvény előírásai szerint szabták meg, mely intézkedés ugyan a jövedelmek megóvását célozta a túlzott mértékű spekulációkkal szemben, de a számtalan megkötéssel egyszersmind rugalmatlanná tette a fejlettebb városok háztartását (Breinich 1996: 86).

Kolozsvár lakossága az 1881-es évi népszámlálás szerint (Felek községgel együtt) 29 923 lelket számlált (Népszámlálás 1881: II./145), és a törvény értelmében 250 lakosra egy törvényhatósági bizottsági tagot állíthatott. A városi szabályrendelet 3. §-a alapján Kolozsvár törvényhatósági bizottsága a város lakosságához viszonyítottan 112 tagból állt, ebből 56 legnagyobb adót fizető polgár (nyers virilizmus), 56 választott képviselő, és további 21 tisztviselővel egészült ki (Szabályrendelet 1888: 4), akikből tizennégyet hatéves mandátummal a közgyűlés választott: polgármester, főjegyző, három aljegyző, négy tanácsnok, tiszti

ügyész, árvaszéki jegyző, főmérnök, főpénztárnok, közgyám; hetet pedig életreszóló mandátummal a főispán nevezett ki: rendőrfőkapitány, főorvos, fő- és alszámvevő, levéltárnok, két árvaszéki ülnök (Törvénytár 1886: XXI. 79. és 80. §). A kisebb rangú, de a közgyűlésben szavazati joggal nem rendelkező (és pusztán kivételes esetekben meghívott) tisztviselők választására vagy kinevezésére is megosztott formában került sor.

A törvényhatósági bizottság legtöbb adót fizető tagjainak névjegyzékét az adóhivatal kimutatása alapján minden év végén a város törvényhatóságának igazoló választmánya állította össze és igazította ki a törvényben meghatározott eljárás szerint, az értelmiségiek adójának kétszeres beszorzásával. A képviselő bizottsági tagok megválasztására az országgyűlési választói jog alapján összeírt listákon szereplő választók voltak jogosultak. Mivel a törvény értelmében egy-egy választókerületben 200 választónál kevesebb és 600 választónál több nem lehetett, a már meglévő négy választókerületes (országgyűlési választások esetében kettő, első és második avagy felső és alsó) felosztás maradt érvényben: I. a belmonostori kerület, amely magába foglalta a Bel- és Kül-Monostor, valamint a Kül-Szén városrészeket; II. az óvári kerület, mely állt az Óvárból, illetve a Bel- és Kül-Magyar városrészekből; III. a belközépi kerület, részei a Bel- és Kül-Közép, valamint a Bel-Szén városrészek; IV. a kétvízközi kerület, a kétvízközi és hídelvei városrészekkel. Mindegyik választókerület 14-14 bizottsági tagot választhatott (Szabályrendelet 1888: 5). Idővel a beosztás területi határai az új és újabb utcák nyitásával jelentősen bővültek.

A képviselő testület taglétszámát és a választókerületek számát minden népszámlálást követő esztendőben, törvény szerint tehát 10 évenként a népszámlálás eredményéhez kellett igazítani (Törvénytár 1886: XXI. 24. §), azonban mindkettő változatlan maradt a korszak végéig, annak ellenére, hogy időközben a város polgári lakossága 1910-re 58 000 fölé emelkedett (Népszámlálás 1910: I./422), és a törvény értelmében immár 230-nál is nagyobb létszámú közgyűlést hívhatott össze. Ekkor már a választók száma mind a négy választókerületben messze meghaladta a törvény által megengedett 600-at. 1892-ben az 1890-es évi és 1912-ben az 1910-es évi népszámlálások alapján a törvényhatóság közgyűlése kísérletet tett a szabályrendelet megfelelő előírásainak módosítására, de a belügyminisztérium egyik alkalommal sem támogatta a javaslatot.

Először az 1892. május 27-i közgyűlésen merült fel a választókerületek számának és a törvényhatósági bizottság taglétszámának kiigazításra megérett problémája. Mivel az 1890. évi népszámlálás eredménye Kolozsvár esetében immár 34 859 lakost számlált, a közgyűlés javaslatban a törvényhatósági bizottság létszámát 140 főre emelte volna – 70 választott és 70 virilista –, továbbá egy újabb választókerületet a IV. kétvízközi és hídelvei kerület kettéosztásával alakított volna ki (IV. kétvízközi, V. hídelvei) úgy, hogy a kerületenkénti választható képviselők számát is módosítják: az I., II. és III. 16–16-ot, a IV. 8-at, az V. 14-et (Közgyűlés, 1892. május 27). A javaslatot felterjesztették a belügyminiszterhez, ám az érdemben mindössze a lakosság számában történt elírásra válaszolt (a város polgári lakossága kevesebb a bizottság javaslatába foglaltnál, mindössze 32 756, kéri kiigazítani). Újabb javaslat született, amely tízzel csökkentette volna a bizottság tagjainak számát, és azt választókerületenként újraosztotta (Közgyűlés, 1892. október 24), ám ha érkezett is egy újabb belügyminiszteri válasz, a közgyűlés fennmaradt jegyzőkönyveiben nem találni nyomát.

Legközelebb az 1902. december 15-én tartott rendes közgyűlésen Várady Aurél bizottsági tag indítványozott egy újabb kiigazítást, ezúttal nyolc választókerület megállapítására, ám a közgyűlés egy későbbi időpontra halasztotta a javaslattételt, úgyszolván „amikor a városok új törvényt kapnak” (Közgyűlés, 1902. december 25). Egy erre vonatkozó utolsó kísérletre a közgyűlés tíz évvel később szánta rá magát.

Az 1910-es népszámláláskor Kolozsvár polgári lakossága elérte az 58 481 lélekszámot (Népszámlálás 1910: I./422), s így a törvény értelmében immár 234 törvényhatósági bizottsági tag állítására jogosult. Az 1912. január 22-i folytatólagosan tartott közgyűlés 15. napirendi pontjában a szakbizottságok javaslatára és a tanács előterjesztésére a 2017–1912. tanácsi szám alatt megvitatásra került a határozat, mely elérni kívánta, hogy a város törvényhatósági bizottságának létszámát 240-re emeljék, amelynek fele, 120 legnagyobb adófizető lenne, 120 pedig választott képviselő. Hasonlóan, a létező négy választókerület helyett tízet alakítottak volna ki. Az új választókerületeket a következő földrajzi határok között képzelték:

I. belvárosi kerület: belmonostori és óvári városrészek, Bartha Miklós utca, Malom utca és a Széchenyi tér, 550 választóval;

II. monostori kerület: külmonostori és kolozsmonostori városrészek, 557 választóval;

III. belközép kerület, melynek tartozékai a belközép városrész, valamint a Hunyadi tér, Tordai út, Petőfi, Vajda, Kovács, Síp, Rigó, Lovag, Cimbalom, Hangász, Ásó és Agyagdomb utcák, 553 választóval;

IV. alsó kerület, Bel- és Kül-Magyar városrészek, 575 választóval;

V. felső kerület, Bel- és Kül-Szén városrészek, 544 választóval;

VI. kétvízközi kerület, mely a kétvízközi városrészt jelentette, a Széchenyi tér és a Malom utca kivételével, 560 választóval;

VII. külközép kerület, a külközép városrész, a Hunyadi tér, a Tordai út, Vajda, Kovács, Síp, Rigó, Lovag, Cimbalom, Hangász, Ásó és Agyagdomb utcák kivételével, 550 választóval;

VIII. Erzsébet kerület, azaz a hídelvei városrészből a Rákóczi, Fellegvári, Thököly, Bercsényi utcák, Bornyúmál melletti utcák, Bécsi út, fellegvári sikátorok, Sáncalja, Erzsébet út, Lépcső, Kőmálalja, Gépész, Raktár, Kalauz, Kalandos, Vas, Kárpát, Új, Mozdony, Kismező, Boldog, Állomás utcák és a Fűtésháztelep, 540 választóval;

IX. hídelvei kerület, a hídelvei városrészből a Ferenc József út, a Baross tér, Nádastere és melléke, Hegyesdombalja, Kajántói út, Gyufagyár, Vasút utca, Szentgyörgyhegy, Melegvölgy, Brétfű, Asszúpatak, 545 választóval;

X. Rudolf kerület, a hídelvei városrész fennmaradt utcáival: Rudolf, Árpád, Teleki, Bánffy, Kis, Radák, Halász, Átjáró, Varga, Csóka, Székely, Zug, Kereszt, Csillag, Veréb, Szeszgyár, Hajdú, Ősz utcák, továbbá Kajántóvölgy, Harmadvölgy, Csillaghegy, Kistarcsa, Tölgyesi határ, Tuzokmál, 555 választóval (Közgyűlés, 1912. január 22.).

A belügyminiszter elutasító leirata 1912. szeptemberében érkezett meg, amelyet az 1912: LVIII. *A városok fejlesztéséről* szóló törvény 30. §-ával indokolt, és amely szerint mivel a belügyminisztérium két éven belül törvénytervezetet volt köteles benyújtani „a városok szervezetéről, közigazgatásáról és háztartásáról," Kolozsvár törvényhatósága is az új szervezeti keretek között határozhatja meg majd közigazgatását, tehát a hátralevő rövid időre nem látja szükségesnek egy új, ideiglenes állapot bevezetését. A közgyűlés tiltakozott, és dr. Apáthy István zoológusból, Fekete-Nagy Béla polgármesterhelyettesből, dr. Menyhárt Gáspár jogászból és dr. Óvári Elemér tiszti ügyészből álló bizottságot delegált, amelyet megbízott egy panaszirat megszerkesztésével és az illetékes helyre való eljuttatásával (Jegyzőkönyv, 1912. szeptember 20). Ez ügyben további kezdeményezés a közgyűlési jegyzőkönyvek alapján nem kimutatható.

Önkormányzati választások 1888–1918

Az 1886. évi XXI. törvény szerint képviselői mandátummal megválasztható volt bármely magyar állampolgárságú, írni-olvasni tudó férfi, aki 24. életévét betöltötte, nem állt gondnokság alatt, a törvényhatóság területén lakott, és adót legalább két éve fizetett, olyan anyagi és szellemi javakkal bírt, amelyek a képviselőválasztási állandó jegyzékbe való felvételre feljogosították (vagyoni vagy értelmiségi cenzus), és nem állt büntető- vagy csődeljárás alatt (Törvénytár, 1886: XXI. 24. §). A választói kritériumokat az 1874: XXXIII. törvény szabta meg a 1848-as választójogi törvény alapján, és alapvetően a férfi nemhez tartozás, a magyar honosság, a 20. életév betöltése, az önállóság, valamint a régi jog, a vagyoni-jövedelemi és értelmi-képességi cenzus ötös szabályát alkalmazta. Viszont nem rendelkeztek szavazati joggal a hivatásos katonák, a pénzügyőrök, a csendőrség és a rendőrség tagjai, a vizsgálati fogságban lévők, a börtönbüntetésüket töltők, a csőd alatt állók, és akiknek a politikai jogát felfüggesztették (adóhátrálék okán, többek között). Az önkormányzati szavazati jog valamivel szélesebb volt az országgyűlésinél, mértékét és a Kolozsváron alkalmazott kivételek alkalmazását illetően további kutatás szükséges.

Kolozsvár törvényhatósági bizottsága az 1870: XLII. közigazgatási törvény 28. §-a alapján hatéves mandátummal rendelkező képviselőtestületet állított fel, amelynek fele a törvény értelmében az első három év leteltével sorshúzás útján lemondott, a lemondott képviselők helyét betöltendő pedig választásokat írtak ki. Újabb három év leteltével a képviselőtestület másik, immár hatéves mandátumát letöltött fele lépett vissza, választásokat írtak ki, és így a testület másik fele is megújult. A kilépett tagok a törvény értelmében minden esetben újraválaszthatóak voltak. Az 1886: XXI. törvénycikk módosította a választási ciklusok időtartamát, tízéves mandátumot írt elő, ötévenkénti választások megtartásával, a fent vázolt minta szerint (Törvénytár, 1886: XXI. 32. §), Kolozsvár törvényhatósága mindazonáltal megtartotta a hatéves mandátum és a háromévenkénti választások szokásrendjét, amely alapján a teljes 112 tagot számláló törvényhatósági bizottság felének, 56-nak is felét, azaz 28-at látott el háromévente hatéves mandátummal.

Az 1886-os közigazgatási törvény 1888-ban lépett érvénybe, és az 1918-ig tartó időszakban kilenc alkalommal írtak ki időszerű városi képviselő választásokat, a már említett négy választókerületben: 1888-, 1891-, 1894-, 1897-, 1900-, 1903-, 1906-, 1909- és 1912-ben, év végén,

mivel a mandátum az év első napjától teljes három éven keresztül tartott. Az 1900-as és 1912-es évi választásokat a következő év első napjaiban szervezték. Az elhunyt és lemondott képviselők helyét időközi, hasonlóan év végi választások alkalmával töltötték be, ilyenkor mindössze egy-két mandátumról, illetve kevés jelöltről volt szó, és nem minden kerületben. Előfordult viszont, hogy az időszerű választás alkalmával olyan elhunyt vagy lemondott képviselő helyére is kiírtak választást, amely mandátum már három éve tartott. Ilyenkor egy kerület a szabvány 7-es létszám fölött választhatott, oly módon, hogy az éppen terítéken levő hat évre szóló mandátumokat a legtöbb szavazatot nyert jelöltek kapták, a szavazatok mennyisége tekintetében utánuk következők pedig az időközi mandátumot vehették át. Így például 1891-ben, míg az I. és III. kerület 7-7 képviselőt választott hatéves mandátummal 1897 végéig, a II. 8-at (ahol is a nyolcadik legtöbb szavazatot kapott jelölt hároméves mandátumot szerzett, 1894 végéig), a IV. pedig 9-et (ahol a nyolcadik és kilencedik helyezett is hasonlóan, 1894 végéig szóló mandátumot szerzett) (*Kolozsvár*. 1891. dec. 24).

Az I. belmonostori kerület választóirodája hagyományosan a Redout épülete volt (az Unió, ma Memorandumului utcában), a II. óvári kerületé az evangélikus iskola épülete (a Magyarok/Kossuth, ma B-dul 21 Decembrie 1989 út elején), a III. belközépi kerület választóhelyszíne a városháza, a IV. kétvízközi kerületé pedig az időközben lebontott Tornavivoda épülete a Széchenyi (ma Mihai Viteazul) tér keleti sarkán. Minden választópolgár a postán előzetesen igazoló jegyet kapott, amely – és egyedül az – jogosította fel szavazata személyes leadására, de kiállíthatták számára azt a helyszínen is. A szavazás titkosan zajlott, az illető választókerületben a választást megelőző napokon és aznap a helyszínen a jelöltek listáit tartalmazó szavazócédulákat osztottak ki, a polgárok a választási irodában egy elkülönített helyiségben megjelölték rajta (rajtuk) a választottakat, s a cédulá(ka)t borítékba tették. A választó annyi jelöltet jelölhetett meg a szavazócédulán, ahány mandátum volt az illető kerületben (de kevesebbet is, többet viszont nem, ebben az esetben a szavazat érvényét vesztette), szavazhatott teljes listára vagy megjelölhetett egyéneket, oly módon, hogy a nem kívánt neveket kihúzta vagy radírral törölte. Ezután következett a borítéknak a szavazóurnába való helyezése, amelyet a választási bizottság felügyelt.

Minden szavazóhelyiségben egy választási elnök és a helyettese volt jelen, rajtuk kívül egy vagy több felügyelője (bizalmi férfiúja) minden

pártnak, körnek, társulatnak, amely listát állított, valamint a rend őrei. A hatósági közegek feladata volt a rend biztosítása a választóhelyiségben és a korteskedés kizárása a választóhelyiség belsejében. A szavazás reggel 9 órakor kezdődött és általában délután 4-kor zárult, utána megszámolták a szavazatokat, az eredményt még aznap este (éjjel) vagy reggel korán kihirdették (lelkes éljenzés közepette) és falragaszokon közszemlére bocsátották, majd szétküldték a sajtónak. Mivel a választások többé-kevésbé egybeestek az évente megújuló virilis listák végleges formába rögzítésével, a választásokon is induló és megválasztott legnagyobb adót fizetők a törvényhatósági bizottság igazoló választmánya előtt lemondtak virilista jogaikról, és a képviselői mandátumot voltak kénytelenek a törvény szerint elfogadni (a választáson nyerhető hatéves mandátum politikai legitimitása megelőzte a virilista előjogot).

A végső jelölést hosszú heteken keresztül tartó jelölőgyűlések előzték meg mind a pártok értekezletein, mind a kerületek választópolgárai körében, de a választások előtti utolsó napon is jelenhettek meg új önjelöltek. A 19. század utolsó évtizedének városi csatáit alapvetően a kormánypárti (szabadelvű) és a fő ellenzéki (függetlenségi és ’48-as) párt versenye határozta meg, mellettük felléptek párton kívüliek is, a 20. század elején viszont bővült mind az országos pártok helyi szervezeteinek száma, mind a kimondottan kolozsvári szervezeteké, melyek jelölte(ke)t indítottak a városi választásokon, s a politikai térkép ezáltal változatosabbá vált.

A továbbiakban időrendi sorrendben leltárba veszem az időszerű választások lezajlásának körülményeit, végül foglalkozásuk szerint csoportosítom a megválasztottakat.

1888. december 16.

A négy kerületben 2249 szavazati joggal rendelkező polgárból összesen mindössze 954 szavazott le (44%-os részvétel). Jellemző erre a kampányra, hogy a sajtóban egyik párt sem verte nagydobra jelöltlistáit, sőt, tulajdonképpen a mediatikus politikai kommunikáció teljes hiánya jellemzi ezt a választást. Az eredmény és a választások napjáról szóló rövid beszámolók a kormánypárti *Kolozsvár*ban, illetve az függetlenségi párti *Ellenzék*ben arra engednek következtetni, hogy mindkét párt mindkét listán vitte a jelöltjeit, és hogy a közösség az első kerületben elsöprő, a többiben viszont mérsékelt fölénnyel az ellenzék jelöltjeit juttatta mandátumhoz. Az ez évi választások kuriózuma – többé ilyen nem for-

dul elő –, hogy Bartha Miklós függetlenségi és ’48-as párti országgyűlési képviselő a III. és IV. kerületben egyaránt mandátumhoz jutott, mindkettőben első helyezettként (*Kolozsvár*. 1888. december 16. és *Ellenzék*. 1888. december 17.). A következő évi második közgyűlésen Bartha a IV. hídelvei és kétvízközi kerület mandátumát fogadta el (Közgyűlés. 1889. február 28.), a III. kerületi megüresedett bizottsági tagsági helyre kiírt 1889. március 10-i választásokon Concha Győző jogász egyetemi tanár győzött (Közgyűlés. 1889. április 17.).

1891. december 27.

Ebben az évben 31 képviselőhelyre írtak ki választást, melyekből 28 hatéves mandátum volt, egy II. óvári kerületi három-, két IV. kétvízközi pedig hasonlóan hároméves. A különösebb izgalmak nélkül lezajlott választás a szabadelvű (kormány-) párt némi térhódításával zárult a függetlenségi párttal szemben, míg azonban a kormánypártiak főként a III. belközépi és IV. kétvízközi kerületben taroltak, előbbiben 6, utóbbiban 7 mandátumot szereztek, az I. belmonostori kerületben csupán kettőt, és a II. óvári kerületben egyet sem (*Kolozsvár*. 1891. dec. 26. és 1891. dec. 28., *Ellenzék*. 1891. dec. 28). Kisebb bonyodalmat okozott a függetlenségi pártiak vádja, mely szerint a választások napján több hordár szabadelvű párti plakátokkal a nyakában sétált a választóirodák közelében (*Kolozsvár*. 1891. dec. 30.). A választásokat követő napon az erre a visszaélésre való hivatkozással, illetve az országos szabadelvű politikának a város vezető testületében szerzett „erőteljes” befolyásának kiegyensúlyozására dr. Groisz Gusztáv ügyvéd (nemzeti párti) és Bartha Miklós országgyűlési képviselő (függetlenségi párti) városatyák kezdeményezésére számos kolozsvári tekintélyes polgár részvételével megalakult a Városi Párt, mely a soron következő választásokon kívánt fellépni (*Kolozsvár*. 1891. dec. 30., *Ellenzék*. 1891. dec. 30.).

1894. december 30.

A Városi párt nem sokkal az 1894-es választások előtt Polgári párt néven újjáalakult (*Kolozsvár*. 1894. dec. 28), de mivel összetételében és politikai üzenetében nem különbözött a függetlenségi párt helyi szervezetétől, a függetlenségi szavazatokon kívül másra nemigen számíthatott. A választások előtt a IV. kétvízközi kerület ortodox zsidó hitfelekezete előbb a szabadelvű párt listájára kéretett fel

két nevet, de mivel nem sikerült megegyezésre jutniuk, az izraeliták átpártoltak a függetlenségiekhez, és egyfajta bojkottal elérték, hogy Smiel Dávid építőiparos, a hitfelekezet elnöke utolsóként, hároméves mandátummal tagja lehessen a városvezető testületnek (számos urnába dobott szavazócédulán minden nevet kihúztak, kivéve a Smielét) (*Kolozsvár*. 1894. dec. 31.). A pártok közötti paktum jeleként értelmezhető, hogy a IV. kétvízközi kerületben öt függetlenségi párti jelölt a szabadelvű párt listáján is indult (Bak Lajos iparos, Nagy Lajos tanár, Melitskó Frigyes vasúti mérnök, Pál János birtokos, Herczeg Lajos mérnök) (*Ellenzék*. 1894. dec. 29., *Kolozsvár*. 1984. dec. 31.).

1897. december 29.

Ezen a választáson 28 mandátumból 18-at a szabadelvű párt szerzett, ám a két, hagyományosan ütköző párton kívül külön listát indított még a II. óvári és a IV. kétvízközi kerületben az egy évvel korábban alakult ipartestület (Ferenczi 2015: 41), továbbá a IV. kerületben egy jelöltet tartalmazó listával felléptek a postások is (*Ellenzék*. 1897. dec. 30). A IV. kerületben ugyanakkor a három évvel korábban megválasztott izraelita Smiel Dávid is indult önjelöltként, ám hitfelekezeti társainak kortesi buzgalma ezúttal nem volt elég a képviselőséghez (*Ellenzék*. 1897. dec. 30., *Kolozsvár*. 1897. dec. 30.). Az ellenséges és ironikus hírlapírói modor ellenére a szabadelvű és függetlenségi párt kolozsvári szervezetei ismét kiegyeztek közös jelöltek állításában: az I. belközépi kerületben Hirschfeld Lajos építészt és Nagy Gábor vendéglőst, a II. óvári kerületben Szilágyi György mezőgazdászt és a IV. kétvízközi kerületben Benigni Sámuel nagyiparost jelölték közösen (*Ellenzék*. 1897. dec. 28., *Kolozsvár*. 1897. dec. 28.); mindannyian kipróbált városatyák voltak.

1901. január 6.

A választások előtt egy héttel a két nagy párt kolozsvári szervezete még kiegyezett három közös jelölt indításában, azonban a választás előtti utolsó napokban a függetlenségi párt kettejüktől megvonta a bizalmat. Ekkor 28 darab hatéves képviselői mandátum kereste gazdáját, s a négy választókerületben összesen mintegy 200 jelölt lépett fel, nagy részük viszont alig kapott egy-két szavazatnál többet. A végeredményét tekintve a szabadelvű párt ezúttal alulmaradt, az I. kerületben három, a II.-ban négy, a III.-ban is mindössze három jelöltje nyert, a IV. kerületben viszont egyetlenegy képviselőt sem juttatott be a törvényhatósági bizott-

ságba, itt mind a hét mandátumot a függetlenségi párt szerezte meg (*Magyar Polgár*. 1901. jan. 7.). A választások után egy héttel megalakult a Vázsonyi Vilmos nevével fémjelzett Polgári Demokrata Párt kolozsvári szervezete, amely Salamon Antal városi tanácsos és Várady Aurél ügyvéd kezdeményezésével a New York szállodában tartotta alakuló ülését, elnökéül Keresztessy Pál papírkereskedőt választották meg (*Magyar Polgár*. 1901. jan. 14.). A zajos pártalapítás ellenére a kolozsvári demokraták sem fejtettek ki aktív politizálást, a többi vidéki szervezethez hasonlóan csak vegetáltak (Sipos 1996: 58).

1903. december 27.

Ezúttal 29 képviselői helyre írtak ki választásokat, amelyek a korábbiakhoz képest szélesebb pártpalettán zajlottak. Az egy évvel korábban zászlót bontott Kossuth Párt (függetlenségiek) koalícióra lépett az Ugron Gábor-féle függetlenségi és ’48-as párttal, és mind a négy kerületben közös listát indítottak. A szabadelvű párt elhatárolódott egy esetleges megegyezéstől a függetlenségiekkel, és döbbenten konstatálta a nem titkolt ellenzéki összefogás uralomszerzési szándékát (*Magyar Polgár*. 1903. dec. 23.). Ennek ellenére két jelöltje mégiscsak felbukkant a függetlenségi listákon (*Magyar Polgár*. 1903. dec. 26.). Mind a négy kerületben fellépett Bánffy Dezső pártja, az Új Párt, s a „szocialisták” (kispolgárok) is indítottak jelölteket, de szervezetük ekkor még nem volt eléggé összetartó a mandátumszerzéshez. A függetlenségi *Ellenzék* ezúttal visszafogottabban kampányolt, és olvasói figyelmébe némileg a város javát szem előtt tartó modorban ajánlott tíz jelöltet, kik közül mindössze kettő volt függetlenségi, a többiek kormánypártiak és Új Pártiak (*Ellenzék*. 1903. dec. 23). Az eredmény azonban a függetlenségiek reményeit váltotta be, képviselő mandátumot szerzett tizenkét Kossuth párti, négy Ugron párti, hat Új Párti és mindössze hét kormánypárti jelölt (*Ujság*. 1903. dec. 29.).

1906. december 30.

Az országos politikai válság helyi szinten is érzékeltette hatását. A szabadelvű párt áprilisban felbomlott, a függetlenségi és ’48-as párt pedig túlságosan széttöredezett, és láthatóan képtelen volt megfelelő erő kifejtésére. A választók három szakcsoportosulása: az ipar-

testület, a kereskedő kör és a hóstáti mezőgazdászok elérkezettnek látták az időt politikai érdekvédelmük megerősítésére. A III. belközépi és a IV. kétvízközi kerületben összesen mintegy tizenegy „új embert" sikerült bejuttatniuk a városházára (*Előre*. 1907. jan. 1.).

1909. december 5.

A választók jelöltállító ülésein a három évvel korábbi minta szerint zömében ismét iparosok, kereskedők és mezőgazdászok kerültek fel a kerületi hivatalos listákra (*Ujság*. 1909. nov. 30.), viszont az *Ellenzék* és az Ujság őszinte döbbenetére ugyanezeken az üléseken a Függetlenségi '48-as pártok jelöltjei közül Kecskeméthy István és Tutsek Sándor országgyűlési képviselőket, valamint Apáthy István városatyát nem jelölték a választópolgári listákon (*Ujság*. 1909. nov. 30., *Ellenzék.* 1909. dec. 2.). A Kossuth- és Justh-féle Függetlenségi '48-as pártok pedig éppen e három húzónévben reménykedtek, illetve az 1901-es függetlenségi koalíció nyerteseit jelölték újra együtt, mutatóba pedig egy-két mezőgazdásszal, kereskedővel és iparossal kapcsolódtak rá az általános hangulatra (*Ellenzék*. 1909. dec. 4.).

Az eredmény mindkét oldalt igazolta, függetlenségiek és kispolgárok egyforma arányban jutottak városatyai mandátumhoz. Kecskeméthy István és Tutsek Sándor – előbbi Kolozsvár I. kerülete (*Népszava*. 1910. jún. 2.), utóbbi Bánffyhunyad kerület (*Népszava*. 1910. jún. 3.) képviselője az országgyűlésben, mindketten Justh-pártiak – veresége mintegy jelezte, hogy a kolozsvári kispolgárok összefogását a függetlenségieknek nem szabadott volna könnyedén mellőzhető politikai erőként értékelniük (*Ujság*. 1909. dec. 7.). Amikor Szegő Ede, az adójövedéki hivatal főnöke (Tiszti 1910: 159) indult és nyert a III. kerületi választáson, Városi Kör néven zömében városatyákból alakult mozgalom indult, mely a Központi Szállodában tartott egyedüli gyűlésén kimondta, hogy szükségszerűnek érzi fellépni „a városi tisztviselőknek azon törekvése ellen, hogy a törvényhatósági bizottságok tagjai közé bejussanak". Szegő Ede a törvényhatósági bizottság által kifejtett nyomásra a választások után pár nappal lemondott hivataláról (*Ujság*. 1909. dec. 11.).

1913. január 5.

Ekkor mintegy 31 megüresedett képviselői helyet kellett betölteni, melyből 28 mandátum 1918 végéig szólt. Az I. belmonostori kerületben az egyidőben zajló időközi választáson egy kétéves mandátum is terité-

ken volt, a negyedik, kétvízközi kerületben egy hasonlóan kétéves és egy hároméves (*Kolozsvári Hírlap*. 1912. nov. 21).

A Szabadelvű Párt jogutódjaként 1910-ben alakult Nemzeti Munkapárt is indult az ez évi választásokon a Függetlenségi és '48-as egyesült ellenzékkel szemben, mellettük a Kereskedelmi Csarnok (kereskedők szak- és érdekvédelmi szervezete, 1870-ben alakult Budapesten – Pallas 1896: XII./54) is fellépett, de a másik két csoportosulás listáitól függetlenül mindössze két saját (és máshol nem szereplő) jelöltet indított, többi jelöltjét részben a nemzeti munkapárti, részben a függetlenségi listákról „kölcsönözte." Ráadásul, a munkapárt és az egyesült ellenzék listáin egyaránt szerepelt ugyanaz a két pártonkívüli mezőgazdász (*Kolozsvári Hírlap*. 1913. jan. 5.).

A Függetlenségi és '48-as koalíció győzelme elsöprő volt: a meghirdetett 31 képviselő mandátumból 29-et az ellenzékiek, kettőt a Nemzeti Munkapárt jelöltjei töltöttek be, annak ellenére, hogy a munkapárt országgyűlési többséggel rendelkezett (*Ujság*. 1913. jan. 7., *Ellenzék*. 1919. jan. 6.).

Az 1915:VI. törvénycikk 2. paragrafusa értelmében a világháború idején időszerű törvényhatósági választásokat országosan már nem írtak ki, legközelebb „a békekötés napját követő három hónap letelte" után kerülhetett rá sor. 1915 végén viszont Kolozsváron hét mandátumot időközi választásokkal kellett betölteni három képviselő elhalálozása, háromnak a virilisták közé való felvétele és egynek lemondása miatt. A mandátumok egy-három-kettő-egy számban oszlottak meg az I. belmonostori, a II. óvári, a III. belközépi és a IV. kétvízközi kerületek között (*Ujság*. 1915. nov. 30.), pártállás tekintetében pedig öt függetlenségi és két munkapárti jelölt lépett fel (*Ujság*. 1915. dec. 19.). Kissé egyhangúan és rendkívül alacsony választói részvétellel mindannyiukat megválasztották 1915. december 19-én.

Következtetés

Végezetül táblázatban foglalom össze a képviselők társadalmi megosztottságát, amelyen egyértelműen megfigyelhető a pártpolitikai alapú választások szokásrendjén keletkezett törés 1905–1906-ban, a dualizmuskor történelmébe „nemzeti összefogás"-ként bevonult rövid kitérő évében, és amely Kolozsvár esetében korántsem pusztán arra az egy évre hozott változást.

Ha a vizsgált időszakban megnézzük a javarészt pártpolitikai kiválasztás közel két évtizedének (1888–1906) főbb foglalkozási csoportjait, látható, hogy a városi képviselőséget ekkor még nagyobbrészt az értelmiségi-hivatalnok kategória diplomás, tekintélyes polgárai szerezték meg (ügyvédek, orvosok-gyógyszerészek, mérnökök-építészek és tanárok), és kisebbrészt az aktív gazdasági tényezők (kereskedők, kisiparosok, őstermelők). 1906-tól kezdődően viszont a kispolgároknak korábban szerény befolyású társadalmi csoportja megerősödött, azon belül is a kereskedők és a hóstáti gazdák képviselete vált számottevőbbé, és erőteljes felzárkózás figyelhető meg a banki-biztosítási szektor részéről is, miközben a diplomások száma jelentősen csökkent. Az egyetemek és felekezeti iskolák tanárainak nagyszámú jelenléte az időszakban végig jelzi a pedagógusok egy rétegének mindenkori aktív pártpolitikai szerepvállalását, illetve a szakma közéleti tekintélyét. Mivel a professzorok megadózott magas jövedelme még ennél is nagyobb arányú virilista tagságot biztosított a foglalkozási csoportnak (Ferenczi 2010: 22), a nagy adót fizető és képviselő egyetemi tanárok közvetlenül a háború előtti években (1910–1914) és a háború alatt végig Kolozsvár törvényhatósági bizottságának mintegy 35-40%-át alkották.

Az 1905–1906. évi belpolitikai válsággal egyidőben tehát Kolozsvár korábban pártpolitikai alapon szerveződött képviseleti rendszere alaposan átalakult, új kispolgári erők ragadták magukhoz az (igaz, nem számottevő) többséget a törvényhatóság választott, 56-os létszámú bizottságában. Hogy ez a változás valóban új korszakot nyitott-e, vagy pusztán arra utal, hogy helyi szinten a kolozsvári pártszervezetek kebelében radikálisabb kispolgári elemek jutottak többséghez, és hogy az érdekképviseletben valódi hangsúlyeltolódással is járt volna ez a többség, további kutatások folytatásával válik egyértelművé. Mindenesetre, a törvényhatósági bizottság foglalkozási csoportok szempontja szerinti összetételének teljes képéhez szükség van a bizottság másik, vagyoni alapon képződő felének hasonló jellegű vizsgálatára, mely egy későbbi és kiegészítő tanulmány tárgyát képezi majd.

Melléklet

A választott törvényhatósági bizottsági tagok foglalkozások szerinti csoportosítása, 1891–1918.

Foglalkozási csoportok	1888	1891	1894	1897	1900 /01	1903	1906	1909	1912 /13	1915
író, tudós, művész	-	-	2	1	3	1	1	1	-	-
tanár	6	4	5	3	5	4	3	1	5	1
klérus	2	1	1	2	-	-	1	1	1	-
ügyvéd	6	4	5	8	3	8	1	3	1	1
orvos, gyógyszerész	-	5	2	1	-	1	1	3	2	-
mérnök, építész	1	5	3	1	3	2	2	2	2	
magánhivatalnok	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-
városi hivatalnok	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-
állami hivatalnok[6]	4	2	2	1	4	3	2	1	1	1
értelmiségi, hivatalnok	**21**	**21**	**21**	**17**	**18**	**19**	**12**	**12**	**12**	**3**
őstermelés	2	3	1	2	4	4	4	3	8	1
kereskedelem	-	-	2	-	1	3	6	4	4	1
kisipar	4	5	4	5	1	3	3	4	4	2
vendéglátás	1	1	-	1	-	-	-	1	-	-
nagyipar	-	1	1	2	1	-	-	1	1	-
bank, biztosítás	-	-	1	-	3	-	3	2	2	-

[6] Volt és aktuális országgyűlési képviselők, vasúti alkalmazottak, dohánygyári alkalmazottak, a kereskedelmi és iparkamara alkalmazottai, pénzügyi alkalmazottak, az igazságszolgáltatásban dolgozó ügyvédi diplomások stb.

aktív gazdasági tényezők	**7**	**10**	**9**	**10**	**10**	**10**	**16**	**16**	**19**	**4**
Összesen	**28**	**31**	**29**	**28**	**28**	**29**	**28**	**28**	**31**	**7**

Források

Közgyűlés

Román Nemzeti Levéltár – Kolozs Megyei Főosztály, F1: Kolozsvár város levéltára, törvényhatósági bizottság, közgyűlési jegyzőkönyvek (mikrofilm), 14–1–85: 170–186.

Népszámlálás

1881 *A Magyar Korona Országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei*. II. kötet. Szerkesztette és kiadja az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.

Szabályrendelet

1888 *Kolozsvár szab. kir. város törvényhatóságának szervezeti és ügyviteli szabályrendelete*. Nyomatott Ormós Ferencnél, Kolozsvár.

Tiszti

1910 *Magyarország tiszti czím- és névtára.* XXIX. évfolyam (1910). M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Törvénytár

1870: XLII. *A köztörvényhatóságok rendezéséről*; 1874:XXXIII. *Az 1848:V. törvénycikk és az erdélyi II. törvénycikk módositásáról és kiegészitéséről*; 1886:XXI. *A törvényhatóságokról*; 1912:LVIII. *A városok fejlesztéséről*; 1915:VI. *A törvényhatósági választói jogról*. (http://1000ev.hu – Letöltés: 2016. április 7.)

Sajtó

Kolozsvár: *Ellenzék, Előre, Kolozsvár, Magyar Polgár, Ujság*
Budapest: *Népszava*

Irodalom

BARANYAI Zsolt – DUDÁS Béla

1991 *Szeged története 3/1–2.1848–1919.* Somogyi Könyvtár, Szeged.

BREINICH Gábor

1996 A magyar városok szövetkezése a dualizmus korszakában. In: BUZINKAY Géza (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XXV.* Budapest Történeti Múzeum és Budapest Főváros Levéltára kiadványa, Budapest, 85–114.

DÖMÖTÖR János – GAÁL Endre et alii.
1993 *Hódmezővásárhely története II/1–2, 1848–1918.* Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Hódmezővásárhely.
EGYED Ákos
1997 A korszerűsödő Kolozsvár három évtizede (1867–1900). In: NÉMETH Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.): *Kőfallal, sárpalánkkal…* Várostörténeti tanulmányok. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1993. évi debreceni konferenciájának előadásai. Csokonai, Debrecen, 1997, 88–126. (*Rendi társadalom – polgári társadalom 7*.)
FAZAKAS László
2015 Infrastrukturális fejlesztések Kolozsváron. A vízhálózat kiépítése (1885–1887). *Korunk* III. 11. 108–113.
FEITL István (szerk.)
2008 *A főváros élén – Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950*. Napvilág Kiadó, Budapest.
FERENCZI Szilárd
2010 Adatok a kolozsvári virilizmus történetéből (1872–1917). *Erdélyi Múzeum* LXXII. 1–2. füzet, 17–29.
2015 Kolozsvár kisipara és kiskereskedelme az első világháború idején. In: SZÜTS István Gergely (szerk.): *A vidéki Magyarország kisipara és kiskereskedelme az 1910-es években.* Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 31–54.
GUNST Péter
1997 *Debrecen története 3. 1848–1919.* Csokonai Kiadó, Debrecen.
GYARMATI Zsolt
2005 „Egy sajnálatos közigazgatási baleset” avagy: A kolozsvári főtérrendezés problematikája (1852–1890). In: Uő: *Nyilvánosság és magánélet a békeidők Kolozsvárán*. Komp-Press, Kolozsvár, 41–64.
HORVÁTH J. András
2010 Önkormányzati képviselő-választások 1867–1912. In: FEITL István – IGNÁCZ Károly (szerk.): *Önkormányzati választások Budapesten 1867–2010*. Napvilág Kiadó, Budapest.
LÁSZLÓ Lóránd
2010 Marosvásárhely legnagyobb adófizetői 1881–1916 között. *Erdélyi Múzeum* LXXII. 1–2. füzet, 30–41.
PALLAS
1896 *A Pallas nagy lexikona.* XII. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.

SIPOS András
1996 *Várospolitika és városigazgatás Budapesten 1890–1914.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
VÖRÖS Károly
1979 *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Goron Sándor

William Shakespeare *Szentivánéji álom* című vígjátékának magyarított személynevei

Bevezetés

A műfordítás a kialakulása óta a kultúrák közötti közvetítés hatékony eszköze, amely forrásnyelvi alkotások célnyelvi megszólaltatását teszi lehetővé. Mivel nincs olyan fordítás, amely minden szempontból és teljes mértékben egyenértékű lenne az eredetivel, egy forrásnyelvi műalkotásnak számos fordításváltozata lehetséges. A kulturális különbségek miatt nem lehetséges úgy fordítani, hogy ne legyenek kisebb mértékű veszteségek vagy többletek.

Az utóbbi évtizedekben a színházi felkéréseknek köszönhetően nagyon fellendült Shakespeare drámáinak újrafordítása. Az újabb fordítások igazodnak a színpadi követelményekhez: a könnyen érthetőség és mondhatóság elvéhez. Így van ez a *Szentivánéji álom* (1600) esetében is, hiszen Arany János klasszikus fordítása (1864) után egyéni értékekben gazdag, új fordításokat létrehozni egyáltalán nem volt könnyű feladat. A nagy kihívás azonban újabb próbálkozásokat eredményezett. Ilyen fordítói vállalkozás volt Csányi János (1995), Nádasdy Ádám (1995/2007) Eörsi István (1999) és Jánosházy György (2001) fordítása.

Esettanulmányomban − a tulajdonnév fogalmának és fordításának elméleti bemutatása után − arra keresem a választ, hogy William Shakespeare *Szentivánéji álom* című vígjátékában milyen megoldásokat alkalmaztak a fordítók a dráma személyneveinek fordításakor. Ennek vizsgálata komparatív módon történik, melynek során egymás mellé kerülnek Shakespeare vígjátékának angol nevei és azok magyar fordításai.

A tulajdonnév és fordítása

A tulajdonnév egyedi létezőt jelöl, és szerves része az adott nyelvnek. Fordítása dilemmát okozhat. A fordítónak el kell ugyanis döntenie, hogy változatlanul vagy saját nyelvének eszközeivel adja-e vissza a forrásnyelvi névelemet (J. Soltész 1967: 280).

J. Soltész Katalin a tulajdonneveket – jelentésstruktúrájuk alapján – a következőképpen osztályozza:

1. Az A típusba sorolja azokat a tulajdonneveket, amelyeknek nincs köznévi jelentésük, vagyis ezek nem konnotatívak, nem leírók, önkényesek, motiválatlanok. Ezeket *jelnevek*nek nevezi, például *János, Duna, Egyiptom* stb. Sok ilyen típusú névnek van megfelelője[1] más nyelvekben, ezért itt fordításról nem beszélhetünk.

2. A B típusba tartoznak a *szónev*ek, vagyis a közszói jelentéssel bíró, motivált, konnotatív, többnyire leíró nevek. A legtöbb szónév az idők folyamán elvesztette leíró jellegét, például *Fehérvár*, akárcsak a családnevek jó része: *Kovács, Veres, Nagy.* Az első névviselőt foglalkozásáról vagy valamilyen testi tulajdonságáról nevezték el, ez viszont már nem jellemző az utódokra.

3. A tulajdonnevek harmadik típusába olyanokat sorol, amelyek jelnevek és közszói elemek kombinációjából tevődnek össze, ezeket AB-vel jelöli. A közszói elem lehet megkülönböztető jelző (***Új**pest, **Kis**pest*), nyelvtani jel (*Kárpáto**k***), képző (*Ormán**ság**, Somogy**i***), a leggyakrabban azonban olyan nyelvi elem, amely a magasabb fogalmi kategóriát nevezi meg: *Kapos**vár**, Galya**tető**, Erzsébet-**híd*** (J. Soltész 1967: 281−283). Az ilyen típusú *kombinált tulajdonnevek* közszói elemét lefordíthatjuk, a jelnévi elemet változatlanul hagyhatjuk, illetve helyettesíthetjük. A *fordítás* vagy *helyettesítés*[2] alkalmazása attól függ, hogy a tulajdonnév denotátuma a létezőknek melyik kategóriáját jelöli, vagyis személynévről, földrajzi helyről, intézményről vagy műalkotásról van-e szó. J. Soltész szerint a tulajdonnevek fordításakor két ellentétben álló elv ütközik egymással: az egyik a tulajdonnevek lényegét jelentő azonosítás, változatlanság, a másik az érthetőség, vagyis az adott nyelvi rendszerbe való beilleszkedés (J. Soltész 1967: 292).

A 19. században az idegen eredetű személynevek egy részét magyarították, például *Verne Gyula, Tolsztoj Leó, Marx Károly, Tell Vilmos stb.*, ám a háromelemű nevekkel nemigen tudtak mit kezdeni, hiszen az ilyen típusú nevek lefordítva idegenszerűen hatnak: *Puskin*

[1] J. Soltész Katalin a fordítást tágan értelmezi, kiterjeszti a helyettesítésre is (J. Soltész 1967: 283).

[2] Farkas Tamás arra hívja fel a figyelmet, hogy a tulajdonnevek esetében a megfeleltethetőség is sokféleképpen érvényesülhet. Ezt pedig számos kulturális tényező befolyásolja (Farkas 2009: 16).

Szergejevics Sándor, Edison Alva Tamás (J. Soltész 1967: 284). Végül általánossá vált az a szokás, hogy az idegen személyneveket eredeti formájukban kell használni. Irodalmi alkotásokban azonban a fordítók gyakran magyarítják a komikus figurák beszélő neveit, ugyanis ezek jelentése a komikum lényegét képezi (J. Soltész 1967: 285).

Vizsgálatom során Vermes Albert Péter osztályozását veszem alapul, hiszen ez a rendszerezés olyan elméleti keretbe helyezi a vizsgálandó kérdést, amely támpontot nyújt a fordítóknak és a kutatóknak egyaránt.

Vermes a tulajdonnevek fordításának négy műveletét határozza meg doktori értekezésének téziseiben (Vermes 2001: 10−11):

1. *átvitel (transference)*: ez egy olyan közvetlen műveletre utal, amely által a forrásnyelvi nevet eredeti alakjában illesztjük a célszövegbe;

2. *behelyettesítés (substitution)*: ez a művelet a forrásnyelvi névnek egy konvencionális célnyelvi megfelelővel történő felcserélését jelenti. A célnyelvi olvasó ismeri ezt a nevet, így például a német *Dresden* helyett annak magyar megfelelőjét használja: *Drezda*. Vermes ebbe a csoportba sorolja a *grafológiai behelyettesítés*t is, amelyen a forrásszövegben szereplő grafológiai egységeknek azonos hangértékű célnyelvi grafológiai egységekkel való felváltását érti, például a *Chingachgook* helyett a *Csingacsguk* használatát;

3. *fordítás (translation)*: e művelet során a forrásnyelvi név vagy annak egy része olyan célnyelvi kifejezéssel helyettesíthető, amely ugyanazt eredményezi a célnyelvben, mint az eredeti név a forrásszövegben, például az angol *The National Union of Belgian Opticians* helyett a magyar szövegben a *Belga Optikusok Nemzeti Szövetségé*t használja a fordító;

4. *modifikáció (modification)*: ez a terminus az eredeti szövegben szereplő névnek egy olyan célnyelvi névvel való helyettesítését jelenti, amely csak részben áll kapcsolatban a forrásnyelvivel, például az angol *Winnie-the-Pooh* helyett a magyar szövegben *Micimackó* szerepel.

Kuttor Eszter *irodalmi tulajdonnevek*nek nevezi azokat a neveket, amelyek nemcsak a szereplők azonosítását szolgálják, hanem rövid jellemzést is adnak a karakterről (Kuttor 2008: 162). Az ilyen jellegű tulajdonnévi referenciák, „beszélő nevek” esetében mindig felmerül a fordíthatóság illetve a fordítandóság kérdése, ugyanis ha ezeket a fordító nem fordítja le, stilisztikai és szemantikai veszteségekkel kell számolnia (Kuttor 2008: 162).

A vígjáték magyarított személynevei

A személynevek olyan nyelvi és kulturális univerzálék, amelyeket minden nyelvben és kultúrában használnak (Hoffmann 2008: 5). Alapfunkciójuk az egyének azonosítása (Hoffmann 2008: 8). Ilyenek William Shakespeare *Szentiványéji álom* című vígjátékában azoknak a szereplőknek a nevei, amelyek a görög kultúrából származnak: *Theseus, Hippolyta, Philostrate, Egeus, Hermia, Lysander, Demetrius* és *Helena.* Ezeket a fordítók többnyire változatlanul átvették a forrásnyelvi szövegből. Az angol eredetű neveket azonban az olvasók, a közönség igényeihez igazították, hiszen a magyarított szóneveket egyrészt könnyű megjegyezni, például *Babvirág, Pókháló, Moly* (Arany), másrészt meg nemcsak egyszerűen azonosítják viselőjüket, hanem humorkeltő hatásuk is van: *Orrondi* (Arany)*, Ormándi* (Csányi), *Éhkopp* (Jánosházy)*, Lavór* (Nádasdy) stb.

J. Soltész Katalin megfigyelte, hogy az ilyen típusú „beszélő nevek" gyakran nem szabályos *családnév + keresztnév* alkatúak, hanem egyeleműek[3] (J. Soltész 1967: 285), vagyis csak közszói elemekből állnak. Ezekkel szemben *Robin Goodfellow* és a mesteremberek nevei − kivéve az asztalosét (*Snug*) − kombinált tulajdonnevek, amelyek egy jelnévi és egy szónévi elemből épülnek fel. Az irodalmi nevek tulajdonképpen *kreált* vagy *alkotott nevek,*[4] hiszen az ilyen nevek megalkotását a szerző, illetve a fordító leleményének tulajdoníthatjuk.

Elemzésemben az újabb fordítások személyneveit úgy vizsgálom, hogy tekintettel vagyok a forrásnyelvi szöveg mellett Arany János megoldásaira is, hiszen ő fordította le elsőként a *Szentiványéji álmo*t, ezért fordítása mintául szolgálhatott a későbbi fordítóknak.

---

[3] Egyes kiadásokban a szereplők felsorolásakor a mesteremberekneknek egyelemű nevük van, vagyis nem szerepel a keresztnevük, ezért ezek a nevek Arany Jánosnál nem jelennek meg. A *The Oxford Shakespeare* 1999-es kiadásában, amelyet tanulmányom írásakor használtam, fel vannak tüntetve ezek a nevek, amelyek el is hangzanak a dráma folyamán, amikor a mesteremberek kiosztják egymás között az eljátszandó szerepeket. Ezeket a *jelnevek*et Eörsi Istvánon kívül a többi műfordítónál megtaláljuk, mivel valószínűleg olyan forrásnyelvi szövegkiadásból dolgoztak, amelyben feltüntetik az iparosok keresztnevét.

[4] Hoffman István *kreált* vagy *alkotott nevek*nek nevezi azokat, amelyek esetében a névadó nyelvi kreativitása nyilvánul meg (Hoffmann 2008: 10).

Az irodalmi nevek két nagy csoportra oszlanak: szónevekre (pl. *Mote* és *Snug*) és kombinált nevekre (pl. *Robin Goodfellow, Peter Quince, Nick Bottom, Francis Flute, Tom Snout* és *Robin Starveling*), amint erről részletesebben szó lesz a továbbiakban.

A szóneveket további két csoportra oszthatjuk, ha figyelembe vesszük azt, hogy alakilag egyszerű szóból (pl. *Mote* és *Snug*) vagy összetett szóból állnak-e, például *Cobweb, Peaseblossom, Mustardseed.*

Egyszerű szavakból alkotott szónevek magyar fordításai

A vizsgált műalkotásban két angol név egyszerű közszóból jött létre: egy tündérnév és az asztalos neve. A *Mote* 'porszemecske' jelentésű szónevet Arany János egyszerű szóval *Moly*nak fordítja, ezt a megoldást Csányi János és Eörsi István is átveszi tőle. Jánosházy György és Nádasdy Ádám korrigálja Arany János félrefordítását, és az angol szó jelentésének megfelelően a *Porszem* összetett szóval adja vissza a forrásnyelvi névként szolgáló angol lexémát, elhagyva a célnyelvi megfelelőből a nevet megnyújtó *-cske* kicsinyítő képzőt. Nádasdy a fordításához készített jegyzetében megmagyarázza a forrásnyelvi főnév etimológiáját. Az eredetiben *Moth* 'moly' szerepel, ám szerinte Shakespeare a *mote* szóra gondolt, amelyet abban a korban *moth*-nak írtak, és ennek jelentése 'szemcse, parány' (Nádasdy 2007: 242). Ebbe a csoportba tartozik a mesteremberek közül az asztalos neve is, hiszen ő az egyetlen keresztnév nélküli iparos a vígjátékban. Egyelemű szóneve (*Snug*) 'illesztéket, eresztéket' jelent magyarul. Ezt azonban egyik fordító sem használja célnyelvi szövegében. Arany a *modifikáció* műveletével élve, metonimikusan *Gyalu*nak nevezi el fordításában az angol drámaíró szereplőjét, a szerszám nevével utalva az asztalos mesterség művelőjére. Eörsi és Jánosházy megelégszik Arany János névalkotásával. Csányi János, mintha utalni próbálna módosított névváltozatával (*Tunyogh*)[5] a mesterember szerepére, ugyanis neki a darabban egy bőgő oroszlánt kell eljátszania Theseus és Hippolyta esküvőjének napján. Nádasdy pedig a humor lehetőségét kihasználva szintén metonimikus névadással (*Vinkli*) él, és az asztalos szerszámának köznévi alakjából alkotja meg Shakespeare hősének magyar nevét (lásd az 1. táblázatot).

[5] *Tunnyog*: dünnyög, orrából beszél, vö. *dunnyog* (MTSz).

Shakespeare	Szótári jelentés[6]	Arany J.	Csányi J.	Eörsi I.	Jánosházy Gy.	Nádasdy Á.
Mote	'porszemecske'	*Moly*	*Moly*	*Moly*	*Porszem*	*Porszem*
Snug, a joiner	*snug* 'illeszték, ereszték' *joiner* 'asztalos'	*Gyalu, asztalos*	*Tunyogh, asztalos*	*Gyalu, asztalos*	*Gyalu, asztalos*	*Vinkli, asztalos*

1. táblázat: Egyszerű szavakból alkotott szónevek

Összetett szavakból álló szónevek magyar fordításai

Shakespeare vígjátékában három tündérnek a neve áll összetett szóból. A *Peaseblossom* 'borsóvirág' szónév esetében Nádasdyn kívül, aki az eredeti lexéma ekvivalens célnyelvi párját használja, mindegyik fordító Arany modifikációs megoldását (*Babvirág*) veszi át. A *Pókháló* és a *Mustármag* az egyedüli két tündérnév, amelyet mind az öt fordító az eredeti jelentésnek megfelelően alkalmaz fordításában (lásd a 2. táblázatot).

Shakespeare	Szótári jelentés	Arany J.	Csányi J.	Eörsi I.	Jánosházy Gy.	Nádasdy Á.
Peaseblossom	'borsóvirág'	*Babvirág*	*Babvirág*	*Babvirág*	*Babvirág*	*Borsóvirág*
Cobweb	'pókháló'	*Pókháló*	*Pókháló*	*Pókháló*	*Pókháló*	*Pókháló*
Mustardseed	'mustármag'	*Mustármag*	*Mustármag*	*Mustármag*	*Mustármag*	*Mustármag*

2. táblázat: Összetett szavakból álló szónevek

A tündérnevek fordításakor Csányi, Eörsi és Jánosházy igazodik Arany célnyelvi neveihez. Ez leginkább ott mutatkozik meg, ahol Arany megoldásai eltérnek a forrásnyelvi név szótári jelentésétől.

Kombinált tulajdonnevek magyar fordításai

A kombinált nevek egy jelnévi és egy közszói elemből állnak. Az ilyen típusú nevek jelnévi elemét a fordítók vagy változatlanul hagyják, vagy lefordítják. Vegyük elsőként a *Robin Goodfellow* személy-

[6] Az angol szavak jelentéseit Ország László *Magyar–angol kéziszótár*ából és a http://dictzone.com/angol-magyar-szotar/tinker internetes szótárból kölcsönöztem.

nevet. Arany János után Eörsi István és Jánosházy György ugyanazt a megoldást választotta,[7] mint 19. századi nagy elődjük, aki egyszerű szóval *Pajtás*nak fordította a *Goodfellow* szónevet. Csányi János szintén Arany megoldását követi annyi különbséggel, hogy ő az angol *puck* köznevet magyarra fordítva tulajdonnévként (*Manó*) is feltünteti a *Robin pajtás* névváltozataként. Különben az angol köznevet tulajdonnévként (*Puck*) Jánosházyn kívül mindegyik fordító átveszi, Nádasdy még a név *grafológiai behelyettesítés*ét is elvégzi, amikor írásmódjában magyarítja (*Pukk*) a forrásnyelvi köznevet (*puck*). A többi fordító *Robin pajtás* megoldásától eltér Nádasdy Ádám névváltozata, aki *Jóbarát*nak fordítja a *Goodfellow* nevet (lásd a 3. táblázatot).

Shakespeare	**Szótári jelentés**	**Arany J.**	**Csányi J.**	**Eörsi I.**	**Jánosházy Gy.**	**Nádasdy Á.**
Robin Goodfellow, a puck	*good fellow* 'jó pajtás' *puck* 'pajkos tündér'	*Puck* vagy *Robin-Pajtás*	*Manó* vagy *Robin pajtás,* vagy *Puck*	*Puck* vagy *Robin pajtás*	*Robin pajtás, manó*	*Pukk* vagy *Jóbarát Robin*

3. táblázat: A *Robin Goodfellow* név magyar fordításai

Az asztalos kivételével a mesterembereknek szintén kombinált nevük van. E „beszélő nevek" egy része metonimikus névadással jött létre, hiszen egy tárgy vagy testrész névként való alkalmazása utal viselőjének foglalkozására, például *Zuboly, Dudás, Gyalu* (Arany), *Lavór*, *Tompor* (Nádasdy). De találunk példákat *leíró* vagy *sajátosságjelölő* névalkotásokra is.[8] Ilyenek a bádogos magyar névváltozatai: *Orrondi* (Arany, Eörsi, Jánosházy) és *Ormándi* (Csányi), valamint a szabó nevének célnyelvi megfelelői: *Ösztövér* (Arany, Eörsi) és *Cingár* (Csányi).

Az ács nevének Arany általi fordítása félreértésen alapszik. Nádasdy fordításkötetében megmagyarázza ennek a tévedésnek az okát. A *quince*

[7] Babits Mihály második műfordítási alapelve szerint „a fordítónak nemcsak joga, de kötelessége is mindenütt, ahol a régi fordítás valamely helynek egyedül helyes vagy lehetséges megoldását eltalálta, ezt a megoldást átvenni…" (Babits 1924)

[8] Hoffmann István szerint a *kreált név* áll a legszorosabb kapcsolatban viselőjével, mert tükrözi annak valamely külső, belső (valós vagy vélt) tulajdonságát. E névtípus gazdag információtartalma miatt betölt valamiféle leíró funkciót is, hiszen bármilyen személyiségjegy alapjául szolgálhat (Hoffmann 2008: 11).

szó azonos a régebbi *quoine*, *coins* 'ék, csapolás' jelentésű lexémával, de mivel a 19. századra a *quince* főnévnek már csak 'birsalma' jelentése ismeretes, ezért Arany *Vackor*nak fordította le a forrásnyelvi szót (Nádasdy 2007: 242).

Arany névfordítását megtaláljuk Eörsinél és Jánosházynál, Csányi a *modifikáció* műveletét alkalmazza, amikor *Som Antal*ra kereszteli el Shakespeare ácsmesterét, egyáltalán nem tulajdonítva annak jelentőséget, hogy az angol tulajdonnév szónévi elemének mi a jelentése, illetve, hogy a jelnévi elemnek (*Peter*) van magyar megfelelője. Nádasdy viszont úgy választja ki e mesterember magyar nevét (*Tetőfi*), hogy az humorosan utaljon foglalkozására (lásd a 4. táblázatot).

Shakespeare	**Szótári jelentés**	**Arany J.**	**Csányi J.**	**Eörsi I.**	**Jánosházy Gy.**	**Nádasdy Á.**
Peter Quince, a carpenter	*quince* 'ék, csapolás, birsalma' *carpenter* 'ács'	*Vackor, ács*	*Som Antal, ácsmester*	*Vackor, ács*	*Vackor Péter, ács*	*Tetőfi Péter, ács*

4. táblázat: A *Peter Quince* név magyar fordításai

Hasonló példákat találunk a továbbiakban is. Eörsi és Jánosházy átveszi Arany metonimikus megoldását, amellyel az megalkotta a takács magyar nevét (*Zuboly*).[9] Csányi olyan nevet választ ennek a szereplőnek (*Kurtha*)[10], amely egyáltalán nincs összefüggésben az angol szónév (*Bottom*) jelentésével, de névválasztása metonimikusan utal a mesterember tevékenységére. Nádasdy fordításában a *Tompor* név szerepel. A megnevezés humoros ugyan, de csak a fordítói jegyzet elolvasása után derül ki, hogy itt tulajdonképpen nem(csak) a takács testrészéről, hanem a szövőszék alsó tengelyéről van szó (Nádasdy 2007: 242). Ebben a tekintetben az Arany által használt, ma már archaikusnak tűnő *Zuboly* lexéma sokkal egyértelműbb (lásd az 5. táblázatot).

[9] A szövőszék hengerének régies megnevezése (Shakespeare 1971: 405).
[10] Csányi János névalkotásának közszói jelentése 'kiskabát, zakó, zeke' (TESz).

Shakespeare	Szótári jelentés	Arany J.	Csányi J.	Eörsi I.	Jánosházy Gy.	Nádasdy Á.
Nick Bottom, a weaver	*bottom* 'fenék, alja vminek' *weaver* 'takács'	*Zuboly, takács*	*Kurtha Miklós, takács*	*Zuboly, takács*	*Zuboly Miklós, takács*	*Tompor Miklós, takács*

5. táblázat: A *Nick Bottom* név magyar fordításai

A fújtatójavító mesterembert *Francis Flute*-nak hívják. Az ő esetében már mesterségének magyar nyelvi megnevezésében is különbségek figyelhetők meg. Arany és Eörsi a *fúvó-foldozó*, Csányi, Jánosházy és Nádasdy pedig a *fújtatójavító* szóval nevezi meg e mesterember szakmáját. Az irodalmi tulajdonnév szónévi elemének (*flute*) jelentése magyarul 'furulya, flóta'. Arany után Eörsi és Jánosházy a *Dudás* nevet alkalmazza fordításában, Csányi pedig a *Flótás* nevet választja. Érdekes megoldás a Nádasdyé, aki a *sipákol* igéből alkotja meg ennek a szereplőnek a nevét (*Sipák*), hogy humorkeltő legyen (lásd a 6. táblázatot).

Shakespeare	Szótári jelentés	Arany J.	Csányi J.	Eörsi I.	Jánosházy Gy.	Nádasdy Á.
Francis Flute, a bellowsmender	*flute* 'furulya, flóta' *bellowsmender* 'fújtatójavító'	*Dudás, fúvó-foldozó*	*Flótás Ferenc, fújtató-javító*	*Dudás, fúvó-foldozó*	*Dudás Ferenc, fújtató-javító*	*Sipák Ferenc, fújtató-javító*

6. táblázat: A *Francis Flute* név magyar fordításai

Egy másik mesterember *Tom Snout*, a bádogos. Az ő szakmájának a célnyelvi megnevezéseiben is különbségek mutatkoznak, mivel a *tinker* 'bádogos, kolompár, üstfoldozó' szónak a magyar jelentései közül válogattak a fordítók. Így Arany, Eörsi és Jánosházy *üstfoldozó*ként, Csányi *kolompár*ként, Nádasdy pedig *bádogos*ként tünteti őt fel.

A forrásnyelvi név szónévi része *Snout* 'disznóorrt, ormányt' jelent.[11] Arany feltehetőleg az orr lexémából alkotta meg Shakespeare szereplő-

[11] Nádasdy Ádám szerint az angol lexéma 'kiöntőcső, kannacsőr' jelentéssel is rendelkezik, mivel a bádogos gyakran javítja ezeket (Nádasdy 2007: 242).

jének magyar nevét (*Orrondi*).[12] Eörsi és Jánosházy megelégszik az elődjük alkotta névvel. Csányi az angol szó 'ormány' jelentéséből kiindulva Arany megoldásának mintájára hozta létre az *Ormándi* nevet. De ő − akárcsak az ács nevének fordításakor − itt is megváltoztatja az iparos angol keresztnevét (*Tom*), hiszen ahelyett, hogy e névnek a magyar nyelvi megfelelőjét (*Tamás*) használná, ő *Béla*ra kereszteli el Shakespeare szereplőjét. Ez a *módosítás* csak akkor volna elfogadható, ha a forrásnyelvi névnek nem lenne célnyelvi megfelelője. Az előbbi példákhoz viszonyítva teljesen újító jellegű Nádasdy humorkeltő névalkotása (*Lavór*), hiszen ő a mosakodóeszköz megnevezéséből alkot tulajdonnevet (lásd a 7. táblázatot).

Shakespeare	**Szótári jelentés**	**Arany J.**	**Csányi J.**	**Eörsi I.**	**Jánosházy Gy.**	**Nádasdy Á.**
Tom Snout, a tinker	*snout* 'orr (disznóé), ormány' *tinker* 'bádogos, kolompár, üstfoldozó'	*Orrondi, üstfoldozó*	*Ormándi Béla, kolompár*	*Orrondi, üstfoldozó*	*Orrondi Tamás, üstfoldozó*	*Lavór Tamás, bádogos*

7. táblázat: A *Tom Snout* név magyar fordításai

A drámában szereplő szabót *Robin Starveling*nek hívják. Az angol tulajdonnév szónévi részének jelentése 'éhenkórász, kiéhezett ember'. Eörsi átveszi Arany sajátosságjelölő névalkotását (*Ösztövér*), amelynek jelentése utalni látszik viselőjének testi tulajdonságára.[13] Hasonló megoldással él Csányi is, amikor a *Cingár* névvel illeti fordításában az angol szereplőt. Jánosházy az *Éhkopp* lexémával adja vissza a forrásnyelvi nevet, Nádasdy pedig elhagyva a célnyelvi összetett szó (*éhenkórász*) előtagját, *Kórász*nak nevezi fordításában e

[12] Arany János névalkotását tekinthetjük egyéni szóalkotásnak, de az sem kizárt, hogy esetleg ismerte az *orrondi*, *órondi* 'csücskös szájú kancsó' tájszót (MTsz).

[13] Nádasdy a fordításához írt jegyzetében kifejti, hogy a szabók köztudottan cingár, nyeszlett emberek voltak (Nádasdy 2007: 242).

mesterembert.[14] Ha az angol *szónév* alapjelentését nézzük, akkor a fentebb bemutatott célnyelvi névváltozatok közül a Jánosházyé a legkifejezőbb, hiszen stílusárnyalatában pontosabban adja vissza az angol *Starveling* név jelentését, mint a többiek.

Csányi, Jánosházy és Nádasdy eddig is használták az angol jelnévi elemek magyar megfelelőit, most azonban a *Robin* angol becenév helyett, annak teljes célnyelvi névalakját (*Róbert*) szerepeltetik, viszont *Puck* esetében nem éltek ezzel az eljárással, valószínűleg azért, hogy a két szereplőt ne lehessen összetéveszteni (lásd a 8. táblázatot).

Shakespeare	**Szótári jelentés**	**Arany J.**	**Csányi J.**	**Eörsi I.**	**Jánosházy Gy.**	**Nádasdy Á.**
Robin Starveling, a tailor	*starveling* 'éhenkórász, kiéhezett ember' *tailor* 'szabó'	*Ösztövér, szabó*	*Cingár Róbert, szabó*	*Ösztövér, szabó*	*Éhkopp Róbert, szabó*	*Kórász Róbert, szabó*

8. táblázat: A *Robin Starveling* név magyar fordításai

A vígjáték magyarított személyneveit egyrészt az állandóság, másrészt a változatosság fogalmával lehet jellemezni. Ebben a kérdésben pedig meghatározó szerepe van annak, hogy a fordítók megelégszenek-e a korábbi fordítás(ok) megoldásaival, vagy teljesen újakat hoznak létre.

Összegzés

William Shakespeare *Szentivánéji álom* című vígjátékának „beszélő" személyneveit a fordítók magyarítják, mert így lehetőségük van az angol névbe kódolt jelentés − egyenértékű vagy attól eltérő − célnyelvi érzékeltetésére. Ha a fordítói műveletek alkalmazása felől közelítünk Shakespeare irodalmi tulajdonneveihez, azt láthatjuk, hogy *átvitellel* csupán egyetlen esetben éltek műfordítóink (Arany, Csányi és Eörsi), amikor átvették tulajdonnévként az angol *puck* 'pajkos tündér' szót. Ugyanez a helyzet a *grafológiai behelyettesítés*sel is. Ezzel a művelettel

[14] Nádasdy szerint „az Otp-be bemehet egy ilyen nevű ember, és pénzt vehet föl" (Csáki 1995: 5).

él Nádasdy, amikor írásmódjában magyarítja (*Pukk*) az angol köznevet (*puck*).

A vizsgált vígjátékban az irodalmi személynevek két legtöbbet alkalmazott művelete a *fordítás* és a *modifikáció.* Az angol szóneveket a fordítók magyarítják, például *Borsóvirág, Pókháló, Mustármag*, akárcsak a *kombinált tulajdonnev*ek szónévi elemeit: *Vackor, Zuboly* (Arany), *Flótás* (Csányi) stb. Az ilyen típusú nevek jelnévi részét (*Peter, Nick, Francis, Tom*) általában magyar megfelelőikkel (*Péter, Miklós, Ferenc, Tamás*) helyettesítik.

A *modifikáció*ra is sok adatot találunk. Ez olyan esetekben figyelhető meg, amikor a fordító félreértésből vagy tudatosan más célnyelvi elemmel adja vissza az angol szónév vagy szónévi elem jelentését, és így részben vagy teljes mértékben változás történik az eredeti névhez képest. Ide sorolhatók a következő nyelvi adatok: *Babvirág, Orrondi, Gyalu, Ösztövér* (Arany), *Som, Kurtha, Ormándi, Tunyogh, Cingár* (Csányi), *Éhkopp* (Jánosházy), *Tetőfi, Tompor, Sipák, Lavór, Vinkli, Kórász* (Nádasdy). Csányi egyes angol keresztnevek esetében is *módosítással* él, így lesz nála *Peter*ből *Antal*, *Tom*ból pedig *Béla.*

A célnyelvi megoldások kiválasztását a műfordító szemlélete határozza meg. Eörsi kivétel nélkül átveszi Arany János megoldásait, Csányi és Jánosházy csak részben él a mester magyarított neveivel. A legmerészebb fordító Nádasdy Ádám, aki a foglalkozásokból kiindulva kreálja humorossá Shakespeare mesterembereinek magyar nevét.

Az eredetivel minden szempontból egyenértékű fordítás nincs, mert egyrészt a fordítók nem rendelkeznek azonos nyelvi, irodalmi kompetenciákkal és fordítói jártassággal, másrészt műértelmezésük is eltérő lehet. Ezzel magyarázható, hogy egy forrásnyelvi műalkotásnak több fordításváltozata van. A változatosság, mint láttuk, az irodalmi tulajdonnevek magyarításakor is megvalósul.

Irodalom

BABITS Mihály
1924 Könyvről-könyvre: Shakespeare-fordítás. *Nyugat.* (3) http://epa.oszk.hu/00000/00022/00352/10643.htm (Letöltve 2016. 03. 29.).

CSÁKI Judit
1995 „Jól bőgtél, oroszlán!" Beszélgetés Nádasdy Ádám fordításáról. *Színház* XXVII. (1) 2−8.

FARKAS Tamás
2009 A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. Diadal vagy Viktória, Eugén vagy Jenő? *Fordítástudomány* XI. (2) 22−35.
HOFFMANN István
2008 A személynévrendszerek leírásához. In: HOFFMANN István et al. (szerk.): *Magyar nyelvjárások.* A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Évkönyve, Debrecen, 5−20.
J. SOLTÉSZ Katalin
1967 A tulajdonnevek lefordíthatósága. *Magyar Nyelvőr* 91. (3) 280−292.
KUTTOR Eszter
2009 Elveszett jelentések – Az irodalmi tulajdonnevek (nem) fordításáról. In: GECSŐ Tamás – SÁRDI Csilla (szerk.): *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 99. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, Tinta Könyvkiadó, Budapest, 161−166.
VERMES Albert Péter
2001 *Proper Names in Translation: a Relevance-Theoretic Analysis.* Doktori értekezés tézisei, k. n., Debrecen. 1–18.

Források

SHAKESPEARE, William
1863 *Szentivánéji álom.* Fordította Arany János. http://mek.niif.hu/00400/00496/00496.htm. (Letöltve 2016. 03. 15.).
SHAKESPEARE, William
1995 Szentivánéji álom. Fordította Csányi János. *Színház* XXVIII. (1) http://www.szinhaz.net/pdf/1995_01.pdf. (Letöltve 2016. 03. 15.).
SHAKESPEARE, William
1999 Szentivánéji álom. In: *5 Shakespeare dráma Eörsi István fordításában.* Palatinus Kiadó, Budapest. 633–728.
SHAKESPEARE, William
2001 Szentivánéji álom. Jánosházy György fordítása. *Látó* XII. (8−9) http://lato.adatbank.transindex.ro/?cid=343. (Leöltve 2016. 03. 15.).
SHAKESPEARE, William
1600/1999 A Midsummer Night's Dream. In: *The Oxford Shakespeare. The Complete Works.* Oxford University Press. 311–333.
SHAKESPEARE, William
2007 Szentivánéji álom. In: *Shakespeare drámák.* I. kötet. Nádasdy Ádám fordításai. Magvető Kiadó, Budapest. 235–338.

Szótárak

http://dictzone.com/angol-magyar-szotar/tinker. (Letöltve 2016. 03. 15.).
MTsz: *Magyar tájszótár*
1897−1901 Szinnyei József szerk. (2. köt.), Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
ORSZÁGH László
1991 *Magyar−angol kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
TESz: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.*
1976 Benkő Loránd főszerk. (2. köt.), Akadémiai Kiadó, Budapest.

Győrfy Eszter

Pasztoráció, nyelvhasználat és identitás Kostelekben a második világháború előtt[1]

1. Témamegjelölés

A néprajzi szakirodalomban összefoglalóan Hárompatak[2] néven ismert hegyi települések (Kostelek/Coşnea, Gyepece/Pajiştea, Magyarcsügés/Cădăreşti) a mai Bákó megyében, a történeti Erdély és Moldva határán, egy etnikai, vallási, kulturális, nyelvi kontaktzónában[3] fekszenek. Ennek köszönhetően a 20. század kezdete óta a román és a magyar nemzetépítési törekvések kereszttüzében, „a két nemzet ideológiai, politikai, vallási rivalizálásának erőterében" (Ilyés 2003b: 9) helyezkednek el. Bár a három település lakói sok tekintetben hasonló utat jártak be a 18. század végi betelepüléstől napjainkig, az eltérő gazdasági és házasodási stratégiák, a földrajzi elhelyezkedés és az ebből adódó eltérő infrastrukturális adottságok – hogy csak a legfontosabb tényezőket említsem – különböző vallási és nyelvi preferenciákat és eltérő vallási, etnikai identitásmintákat eredményeztek e falvakban. 2013-ban megkezdett kutatásomban Kostelek vonatkozásában vizsgálom ezeket a folyamatokat.

---

[1] Az ezekhez az eredményekhez vezető kutatás az Európai Kutatási Tanács részéről, az Európai Közösség hetedik keretprogramjából (2007–2013), az EKT 324214 sz. támogatási megállapodása alapján, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériuma és az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő NTP-NFTÖ-16 számú, a Nemzet Fiatal Tehetségeiért Ösztöndíja jóvoltából finanszírozásban részesült.

[2] Az elnevezés Takács György javaslata nyomán honosodott meg a szakirodalomban. A terminus részletes indoklását és szakirodalmi recepciójának áttekintését lásd Takács 2001: 28–29.

[3] „Érintkezési vagy kontaktzónákon olyan sávokat (és nem határokat) ért a néprajztudomány, ahol két egymással határos nyelvterület, népterület vagy kulturális terület kölcsönhatásai különösen erősek." Ilyés 1997: 72–73; Ilyés 1998b: 91; Ilyés 2005: 56–57. Vö. továbbá: Keményfi 1994: 13–14. A történeti Csík vármegye székely falvak által birtokolt, ám Moldvához közeli területe ilyen kontaktzónának tekinthető, „ahol a megtelepedő románság helyenként jelentős etnokulturális változásokon ment keresztül". Ilyés 1996: 64–65.

Kostelek lakossága jelenleg körülbelül 450 fő.[4] A korábban egységesen görögkatolikus vallású lakosság a görögkatolikus egyház 1948-as romániai betiltása óta nagyjából fele-fele arányban a római katolikus és az ortodox felekezetek között oszlik meg. Ez a megosztottság egy sajátos, vallási alapú etnikai elkülönüléssel is társul, amit gyakran a népszámlálások adatai is tükröznek: 2002-ben például Kostelek 570 lakosa közül 277 volt ortodox és 293 római katolikus, 293 román és 277 magyar anyanyelvű, míg 346 személy vallotta magát román, 202 magyar, 22 pedig csángó nemzetiségűnek.[5] Bár a felekezeti, anyanyelvi és nemzetiségi adatok hozzávetőleges megfelelése alapján egyértelmű kapcsolatot tételezhetnénk fel a vallási és az etnikai-nyelvi hovatartozás között, a valóságban ez inkább csak szimbolikus elhatárolódást jelent, nem valódi interetnikus, interkulturális együttélést. A felekezeti határok a mindennapi életben, illetve a helyiek vallásos elképzeléseiben és gyakorlataiban nagyon is átjárhatók, sőt meglehetősen képlékenyek, ráadásul az ortodoxok legnagyobb része is magyarul beszél a családban, gyakran a templomban is. A faluban ugyanúgy beszélhetünk román identitású római katolikusokkal, mint magukat magyarnak vagy csángónak valló ortodoxokkal, de szép számmal találkoztam olyan ortodox felekezetű, nagyon erősen román érzelmű ortodoxokkal is, akik egyáltalán nem beszéltek románul.[6] A helyi identitáskategóriák tehát messze túlmutatnak az ortodox-román, római katolikus-magyar megfeleltetésen, nagyfokú rugalmasság és „sajátos kibogozhatatlanság” (Ilyés 2003b:

[4] 464 személy a 2011-es romániai népszámlálás adatai szerint. Forrás: http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2 (2016. 12. 03.)

[5] forrás: http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/regatn02.pdf; http://kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm (2016. 12. 03.) A 2011-es romániai népszámlálás felekezeti, nemzetiségi és anyanyelvi adatsorai csak községszintű bontásban érhetők el, ezért az Ágas községhez tartozó Kostelek adatait külön nem közli a statisztika.

[6] A 20. századi népszámlálások adatait, illetve ezzel összefüggésben a hárompatakiak nemzeti/etnikai önbesorolásának ellentmondásait és összetettségét Ilyés Zoltán (Ilyés 2003b: 30–37) mutatta be részletesebben. Fontos ugyanakkor megemlítenem Tánczos Vilmos *Se künn, se benn* című (2003, rendező: Mohi Sándor) dokumentumfilmjét, amely szintén ezt a témát, a hárompatakiak vallási és etnikai identitását járja körül a helyiek egymástól nagyon különböző véleményeinek, visszaemlékezéseinek ütköztetésével.

36) jellemző rájuk. Kutatásom során ezeknek a nagyon összetett – és a 20. század során gyakran változó – kötődéseknek, vallás- és nemzetváltásoknak és választásoknak a hátterében meghúzódó politikai, egyházpolitikai, nyelvi folyamatokat, illetve mindezeknek az egyéni élettörténetekre és a közösség egészére tett hatásait igyekszem feltérképezni. Jelen tanulmányban ennek részeredményeit mutatom be.

Mivel a kosteleki lakosság 1940 előtt a görögkatolikus felekezethez tartozott, tanulmányom a görögkatolikusok 20. századi sorsképleteit vizsgáló történeti-néprajzi-antropológiai munkák sorába illeszkedik. A téma – mára igen tekintélyes mennyiségű – szakirodalmából[7] jelen vizsgálat szempontjából az erdélyi (székelyföldi és partiumi) magyar, illetve magyar ajkú görögkatolikusokra vonatkozó kutatások (a teljesség igénye nélkül: Oláh 1993, 1998, 1999; Kovács 1999; Pál 1999; B. Kovács 2000; Szilágyi 2003; Simon 2011) kiemelt fontosságúak. E tanulmányok mindegyike egy-egy közösség történetét, vallási-etnikai identitását, és ehhez kapcsolódóan az adott közösség asszimilációs, akkulturációs stratégiáit helyezi vizsgálata középpontjába. Eredményeikből kitűnik – amit egyébként többször maguk a szerzők is megfogalmaznak –,

[7] Munkám során a magyar nyelvű szakirodalom mellett természetesen a román kutatók releváns eredményeire is támaszkodom. Az itt tárgyalt téma és korszak azonban meglehetősen periférikus helyet foglal el a román néprajzi-történeti kutatásokban. A román nyelvű görögkatolikusokra vonatkozó munkák döntő többsége az unióval és a 18-19. századi egyházszervezeti, egyházjogi, nemzeti kérdésekkel, illetve a görögkatolikus egyház 1948-as betiltását követő folyamatokkal foglalkozik. Jelen korszakra vonatkozóan elsősorban a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapítása körüli nemzet- és egyházpolitikai küzdelmek jelennek meg a román nyelvű publikációkban. (A román szempontból releváns történeti források kiadása: Cârja 2009. Az egyházmegye felállításának körülményeit, illetve a román görögkatolikusok egyházi, vallási életére kifejtett hatását tárgyalja: Cârja 2012. Utóbbi munka a vonatkozó román nyelvű szakirodalom és a korabeli kiadványok jó összefoglalását is nyújtja.) Bár ez valamelyest érinti a nyelvhasználat és identitás kérdéseit is, az ide kapcsolódó munkák elsősorban az állami és egyházi tisztségviselők álláspontját és csatározásait tárgyalják, így eredményeiket ebben a dolgozatban kevéssé tudtam felhasználni. Az itt bemutatott időszak végén, az 1920-as években kezdődött meg az a vita, ami az erdélyi magyar nyelvű görögkatolikusok eredetének kérdésében gyakorlatilag máig megosztja a román és magyar kutatók egy részét (a korabeli munkák közül lásd pl. Dragomir 1920, Ciobanu 1924–1925), ám úgy gondolom, jelen dolgozatban ez sem központi probléma.

hogy e stratégiák egyházközségenként eltérő módon alakították mind a vallásosságot, mind a vallási és etnikai identitást, sőt gyakran az egyazon közösséghez tartozó személyek is eltérő identitástudattal rendelkeznek.

Ebből kiindulva kutatásom elsősorban a Székelyföld keleti peremvidékén elhelyezkedő kontaktzóna településeinek etnikai és vallási szerkezetében bekövetkezett változásokról, illetve ezek történelmi, politikai folyamatokkal való összefüggéseiről szóló tanulmányok[8] eredményeihez, elsősorban Ilyés Zoltán írásaihoz kapcsolódik. Munkám újszerűségét véleményem szerint egyrészt az új levéltári források feltárása és a helyiek visszaemlékezéseinek az elemzésbe való fokozottabb bevonása,[9] másrészt – ennek nyomán – a kutatói perspektívának a mikroszint[10] felé való elmozdítása adja. Az egykori Csík vármegyei görögkatolikus közösségekben lezajlott nyelv- és

[8] Ilyés Zoltán a csíkszépvízi (és a tágabban vett csíkszéki) görögkatolikus egyházközség házassági anyakönyvei, a népszámlálási statisztikák és az egyházi sematizmusok feldolgozása nyomán az exogámia és az etnikus identitás, illetve a nyelvállapot összefüggéseivel, az identitásváltás folyamataival számos tanulmányában foglalkozott (Ilyés 1996, 1997, 1998a, 1998b, 1999a, 1999b, 2003b, 2003c, 2005). Szintén ő közölt több írást a földrajzi, politikai és kulturális határhelyzetnek a helyi akkulturációs, asszimilációs folyamatokat befolyásoló hatásairól, valamint a vallási szinkretizmus és a térszerkezet (és ezen belül különösen a szakrális térszerkezet) gyimesi és hárompataki vonatkozásairól (Ilyés 1998c, 2002, 2003a). Az egykori Csík vármegyei görögkatolikus közösségeinek konfliktusairól – tekintetbe véve a rítusváltoztatás történeti-politikai hátterét is – Hámori Péter, Pusztai Bertalan és Ilyés Zoltán tanulmányai (Hámori 2007; Ilyés 2007a, 2007b; Ilyés–Pusztai 1994) tudósítottak.

[9] Az itt felsorolt szerzők közül néhányan ugyan végeztek terepmunkát az általuk kutatott közösségekben (lásd pl. Oláh 1999; Simon 2011), ám az ezekből származó adatok a történeti-demográfiai jellegű forrásokhoz képest lényegesen kisebb szerepet kaptak írásaikban. Ilyés Zoltán az általam is vizsgált Kostelekben szintén gyűjtött néhány alkalommal, interjúi azonban elsősorban az 1940–1944 közötti „magyar világ" eseményeire, valamint a 20. század második felének etnikai/nemzeti önbesorolására vonatkoztak (lásd pl.: Ilyés 1999a: 21; Ilyés 2003b: 30–32).

[10] Fredrik Barth az etnicitás konstruálódásának három (makro, mezo, mikro) szintjét különíti el (Barth 1996:14), amelyek véleményem szerint a vele sok esetben szorosan összefüggő vallási identitás kapcsán is jól használható kategóriák.

vallásváltások különböző útjait, dinamikáját tárgyaló tanulmányok ugyanis – részben a felhasznált források jellege miatt – inkább e folyamatok nagyobb ívét tudták megragadni, hiszen elsősorban a politikai és demográfiai változások kiemelésével, valamint a helyi egyházi és világi elitek konfliktusain keresztül mutatták be a regionális vagy egy-egy közösségben lezajló változásokat. Többnyire csak a vallási és etnikai identitás konstruálódásának makro- és mezoszintjét érintették. Véleményem szerint fontos új eredményeket hozhat egy ugyanezen folyamatok mikrokontextusainak tanulmányozásán alapuló, illetve azokat a történelmi-politikai változások nagyobb léptékű hatásaival ütköztető vizsgálat.

Tanulmányomban a kostelekiek második világháború előtti felekezeti viszonyait és nyelvhasználatát, illetve ezek változásait, valamint ezzel kapcsolatosan azt a sajátos helyi vallási-etnikai identitást kívánom bemutatni, ami a vallási és etnikai kategóriák egyre fokozottabb összekapcsolódása nyomán folyamatosan alakult, formálódott. Szándékom szerint e kérdéseket nem külön-külön, inkább egymással való viszonyuk tükrében igyekszem vizsgálni, és az összefüggéseket, egymásra hatásokat egy (mikro)történeti perspektívában elhelyezni.

Írásom elején a felhasznált források és a módszertani apparátus rövid bemutatása kap helyet, majd a választott téma kifejtése következik két nagyobb egységben. Az első részben az első világháborút megelőző időszakkal foglalkozom. Elsőként a vizsgált közösségben kimutatható akkulturációs, asszimilációs folyamatok vázlatos történeti áttekintését adom, majd a falu görögkatolikus pasztorációjára vonatkozó források és visszaemlékezések tanulságait ismertetem, külön kitérve a közösségbe kerülő római katolikusok helyzetére. Ezzel összefüggésben egy következő részfejezetben összefoglalom azokat a helyi identitásképleteket, amelyek feltételezésem szerint már az első világháború előtt kialakulóban voltak, illetve elsősorban interjúimra alapozva megkísérlem a korabeli nyelvhasználat lehető legárnyaltabb bemutatását. A második egység a két világháború közti időszak változásait tárgyalja a nyelvhasználat és a pasztorációs viszonyok vonatkozásában – ezen belül különös tekintettel a görög- és a római katolikus egyház rivalizálására a kosteleki hívek lelkigondozásáért.

2. Módszertan, felhasznált források – a kutatás lehetőségei és korlátai

Annak érdekében, hogy a fenti kérdésekről a lehető legteljesebb képet kapjam, a források széles körének bevonását tartottam szükségesnek. Tanulmányom gerincét a Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltárban,[11] a Hargita Megyei Állami Levéltárban,[12] a nyíregyházi Görögkatolikus Püspöki Levéltárban,[13] valamint a csíkszépvízi római katolikus plébánián[14] feltárt levéltári anyag (elsősorban jelentések, kérvények, panaszlevelek, perdokumentumok és vizsgálati jegyzőkönyvek), valamint a falu lakóival 2014 óta készített interjúk adják. Ezt a római és görögkatolikus anyakönyvek, egyházi sematizmusok és a népszámlálások – a korábban jelzett szerzők által már nagyrészt feldolgozott – adatai egészítik ki.

Fontos ugyanakkor megjegyeznem, hogy forrásaim – az azokat létrehozó személyek és hatóságok különféle érdekei és szándékai, illetve az emlékezet által közvetített valóság szubjektivitása és töredezettsége miatt – gyakran ellentmondanak egymásnak, ugyanazon események vagy folyamatok párhuzamos olvasatait képviselik. Az általam felhasznált különböző típusú és eredetű források közti ellentmondásokat, az egyes események alternatív megjelenítéseit egyfelől az eltérő társadalmi és ideológiai pozíció hozza létre. Másfelől az itt felhasznált források – az interjúk mellett a levéltári források egy része is – a különböző 20. századi folyamatokra és eseményekre vonatkozó, egymástól nagyon eltérő személyes tapasztalatokra (illetve az elbeszélő születését megelőző, a közösségi vagy családi emlékezetben megőrzött motívumokra) reflektálnak, azaz a társadalomtörténeti folyamatokat és eseményeket egyéni és így számos egyéb tényező által befolyásolt nézőpontból vizsgálhatjuk (vö. Keszeg 2009: 123–126).[15] Mindezt munkám egyik fontos újdonságának tar-

[11] A továbbiakban: GyÉL
[12] A továbbiakban: HMÁL
[13] A továbbiakban: GKPL
[14] A továbbiakban: CSP
[15] Bár az erre vonatkozó, igen kiterjedt kutatások részletes bemutatása messze túlmutatna dolgozatom keretein, ezen a ponton szükségesnek éreztem megemlíteni a narratív stratégiák vizsgálatának néhány fontos tanulságát. Magam elsősorban Keszeg Vilmos ezzel kapcsolatos munkáit ismerem, aki számos tanul-

tom, hiszen így a politikai, gazdasági változások, törvények, ideológiák következményei az egyéni életpálya és a szűkebb közösség viszonylatában is láthatóvá válnak.[16] Ugyanakkor – elsősorban az interjúk adatainak elemzése, értelmezése során – ez jelentette a kutatás korlátait is, hiszen az egyes eseményekhez való viszonyulások különbözősége miatt a múlt jelentése a jelen perspektívájából nézve nem egyértelmű, inkább a körülmények, illetve a beszélő nézőpontjának függvényében változó, sokszor bizonytalan volt.[17]

---

mányában elemzett különböző narratív – ezen belül főleg biografikus és autobiografikus – stratégiákat, illetve emlékezetszervezési narratív stratégiákat. Összefoglalóan és részletes könyvészetért lásd például: Keszeg 2009.

[16] A *helyi vallás* koncepciója, amit kutatásom jelenkori vallásosságot vizsgáló részében rendkívül gyümölcsözőnek találok, véleményem szerint a történeti vizsgálatban is jól használható. (A helyivallás-koncepció magyar – moldvai és gyimesi – közösségek vizsgálatában való alkalmazhatóságát az utóbbi években több kutató bizonyította: Hesz 2008; 2012; Iancu 2013; Peti 2008; 2012; Pócs 2008. Az ezzel kapcsolatos elméleti-módszertani problémákról, továbbá a kapcsolódó fogalmak szakirodalmi recepciójáról és a kutatásban való felhasználhatóságáról bővebben lásd: Hesz 2008: 16–25; Iancu 2013: 14–24). Bár éppen az itt bemutatott időszakban – elsősorban a forrásadottságok és az emlékezet által „elérhető" információk korlátozottsága miatt – ez kevéssé érvényesül, fontos elméleti-módszertani kiindulópontnak tartom. A helyivallás-szemléletmód érvényesítésével ugyanis elkerülhető, hogy a történeti elemzésben az egyház csupán „elit", „hatalmi" kategóriaként tűnjön fel, hiszen így megmutatkozik, milyen kapcsolata van a helyieknek a papsággal, az ő attitűdjeikkel és az általuk képviselt egyházakkal. Valamelyest megfoghatóvá válnak tehát a „kis- és nagyhagyomány" (e két terminus Robert Redfield munkája nyomán honosodott meg általánosan a kulturális antropológiában: Redfield 1965) összefüggései, egymásra hatásai, de a különbségek is láthatóbbá válnak. Fontos ugyanakkor megjegyeznem – amint azt már több kutató megfogalmazta korábban a helyi vallás kapcsán –, hogy az ideál és a tényleges gyakorlat különbsége a „nagyhagyományon", tehát az egyházon belül is megmutatkozik, hiszen az egyház különböző szintjein sem egyformán értelmezik az előírásokat és dogmákat, így a különböző lokális gyakorlatok között is jelentős különbségek lehetnek (vö. Stewart 1991: 10–11; Primiano 1995: 45–46). Ezek a „rétegek" (központi–helyi, papi–laikus stb.) az eltérő típusú források elemzése során jól kitapinthatók, és számos tanulsággal szolgálhatnak.

[17] Jó példa erre, hogy beszélgetőtársaim mai vallási hovatartozása (ortodox vagy római katolikus) sok esetben egyértelmű összefüggést mutatott az illetőnek a falu korábbi etnikai-nyelvi viszonyaira vonatkozó véleményével.

Írásomban tehát – éppen a fentiek miatt – nem kívánok állást foglalni, nem törekszem valamiféle „objektív valóság" bemutatására, célom sokkal inkább a különböző nézőpontok (helyi/központi, egyházi/laikus, román/magyar stb.) egymás mellé helyezése, adott esetben ütköztetése, és ennek alapján bizonyos kulcsmozzanatok, folyamatok megragadása.

3. Pasztoráció, nyelvhasználat, identitás Kostelekben az első világháború előtt

3.1 Etnodemográfiai áttekintés

Hárompatak falvai – köztük Kostelek – az ún. Negyedfél-megye havasán[18] és Csíkszentmiklós, valamint Csíkszépvíz havasi birtokain keletkeztek a 18. század második felében. Szőcs János moldvai románokat, csángókat és kisebb részben csíki székelyeket jelöl meg Kostelek alapítóiként (Szőcs 1999: 126). A rendelkezésre álló adatok alapján nehéz pontosan megállapítania az ide települő népesség etnikai összetételét, de a szórványos említések és a helyiek visszaemlékezései alapján valószínűsíthető, hogy a csíki, kászoni településekről érkezők egy része is román eredetű, görögkatolikus vallású zsellér vagy jobbágy lehetett, akik a székely falvakba beköltözve sok esetben magyar anyanyelvűvé váltak (Takács 2001: 37–69).

A 19. századi népszámlálások még a település egységesen román etnikai és görögkatolikus arculatát jelzik, ami az ide betelepülők többségének görögkatolikus vallása mellett a 19. század végéig dokumentálható szigorú lokális és vallási endogámiának is betudható. A századforduló utáni évtizedekben aztán Kostelekben megnőtt az exogám, vegyes rítusú házasságok száma: viszonylag nagy számban

---

A genealógia, az elbeszélés és a történeti tudat kapcsolatát vizsgáló tanulmányában (Borneman 1999) John Borneman hangsúlyozza, hogy a genealógiák, csoportbeli hovatartozások narratív rekonstrukciója mindig a jelen perspektívájából történik. Az egyén élete során olyan pozíciókat foglalhat el, olyan identitásokat tehet magáévá, „amelyeket állandóan relativizál a változó kontextus" (Borneman 1999: 208.); a történeti tudat pedig a különböző nézőpontok sorozatának is tekinthető.

[18] Negyedfél-megye havasát Pálfalva, Delne, Csomortán, Csobotfalva, Szentlélek, Mindszent és Menaság falvak birtokolták. Bővebben lásd: U. Kerékgyártó 1992: 5–46.

választottak házastársat a római katolikus és jórészt magyar anyanyelvű gyimesi településekről és Csíkmenaságról. Az azonos rítusú, exogám házasságok révén szintén többségében magyar anyanyelvű, vagy legalábbis kétnyelvű személyek kerültek a településre (Ilyés 2003b: 24–25). Ez, továbbá a gyimesi és a környező csíki községekkel ápolt intenzív gazdasági kapcsolatok, az 1871-es arányosítási törvény után újult erővel meginduló fakitermelés miatt ide települő, nagyrészt magyar anyanyelvű faipari munkásság, valamint a századfordulón létesített magyar tannyelvű állami iskola nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy 1910-re – legalábbis a hivatalos népszámlálás adatai szerint – Kostelek teljesen magyar anyanyelvűvé vált (Antal 1992: 73–76; Takács 2001: 93–94; Ilyés 2003b: 25; Ilyés 2005: 65–66, 74).

A történeti-demográfiai források tanúsága szerint tehát Kostelek egy alapvetően román jellegű, az idők során – a magyar nyelvű beköltözők és a környékbeli településekkel fokozatosan egyre intenzívebbé váló gazdasági és kulturális kapcsolatrendszer következtében – nyelvében egyre inkább elmagyarosodó, ám görögkatolikus vallásához ragaszkodó közösség volt. A következőkben e két tényező, a vallás és a nyelvhasználat, illetve az ezekhez szorosan kapcsolódó (lokális) identitás részletesebb bemutatásával igyekszem a fenti képet némileg árnyalni.

3.2 Pasztoráció és vallási élet

A kosteleki hívek a balázsfalvi székhelyű görögkatolikus Gyulafehérvár-Fogarasi Érsekség gyergyói esperességéhez tartoztak, lelki gondozásukat a csíkszépvízi görögkatolikus plébános látta el. Az anyaközségben viszonylag kis számú görögkatolikus élt, a legkompaktabb és legnépesebb görög rítusú filiák Kostelek és a Csíkszentmihály havasi birtokain található Lóvész voltak (Schem. 1880: 264–265; Schem. 1886: 270; Schem. 1890: 252; Schem. 1900: 339; Schem. 1906: 144–145; Schem. 1911: 120; vö. Ilyés 2003b: 20). A nagy távolságok és a rossz útviszonyok miatt azonban a pasztoráció meglehetősen esetleges volt ezeken a településeken.

Erről tudósít a kostelekiek 1872-ben papjukkal közösen írt kérvénye az érsekséghez, amelyben templomépítésre kérnek engedélyt. Az iratból kiderül, hogy az illetékes csíkszépvízi görögkatolikus lelkész csak igen ritkán, nagyobb ünnepek alkalmával misézett a faluban. Húsvétkor és búcsúkor, illetve lehetőségeikhez mérten más jelesebb alkalmakkor pedig a kostelekiek látogattak el a szépvízi anyaegyház templomába. Télen és általában rossz időjárási viszonyok esetén azonban olykor hónapokig

nem volt alkalma a helyieknek, hogy szentmisén vegyenek részt. Emiatt a faluban élő családok úgy döntöttek, közös erővel templomot építenek, egyúttal kérték, hogy papjuk minden harmadik vagy negyedik vasárnap mutasson be nekik szentmisét (HMÁL F 685/10. 16–17). A szükséges engedélyek megérkezése után (HMÁL F 685/10. 18) a falu Oszlopos Szt. Simeon tiszteletére szentelt temploma 1875-ben épült fel (Schem. 1900, 339).[19]

A kostelekiek rendszeres lelkigondozása azonban a továbbiakban sem volt megoldott, amint az egy 1911-ben keletkezett, Kostelek, Magyarcsügés és Gyepece közös panaszait felsoroló másik kérvényből kiderül. A három település egyháztanácsosai ebben leírják, hogy az anyaközségtől nagy távolságra fekvő csügési és gyepecei filiákba[20] csak évente kétszer, vízkereszt táján és Szt. Ilona ünnepén jár ki az illetékes görögkatolikus plébános, haláleset, keresztelő, házasság esetén pedig csak magas fuvardíj ellenében tudnak idejében papot hozatni. A szépvízi anyakönyvelés szintén nagyobb pénzösszeget, sok időt és utánajárást követel. Iskolás gyermekeik hitoktatásban nem részesülnek – hiszen az ünnepi alkalmakkor ide látogató lelkész idejét felemészti a három falu felnőtt lakosságának gyóntatása és áldoztatása –, így szentgyónáshoz és áldozáshoz sem járulhatnak. Mindezek miatt a helyiek kérvényezték, hogy a három település önálló plébániává alakulhasson, helyben (Kostelekben vagy Magyarcsügésen) lakó görögkatolikus lelkésszel, akinek eltartásáról a három falu lakossága anyagi lehetőségeihez mérten gondoskodna a papságnak járó államsegélyen felül (HMÁL F 685/10. 76–77).

Az önálló kosteleki vagy csügési plébánia létesítésének terve egyházi körökben már egy évvel korábban, 1910-ben felmerült, a hárompataki falvakat pasztoráló csíkszépvízi és gyimesbükki lelkészek azonban meggyőző érveket hoztak fel az elképzelés ellen. A kosteleki hívek elszakadásával – írja a szépvízi görögkatolikus plébános – az anyaegyházközség gyakorlatilag létjogosultságát és főként létalapját veszítené el, hiszen a Szépvízhez tartozó csíki falvakban a hívek

[19] Takács György ugyanakkor 1874-re datálja a templom építését (Takács 2001: 74).

[20] Kostelek, Gyepece és Magyarcsügés közigazgatásilag egyaránt Csíkszépvízhez tartoztak, ám egyházigazgatásilag Gyepece és Magyarcsügés a gyimesbükki görögkatolikus plébánia filiái voltak.

száma igen kevés, jelentősebb számú görögkatolikus lakosság csak Kostelekben és Lóvészen van, a kántor és a pap bevételének legnagyobb része a kosteleki filiából származik (HMÁL F 685/10. 52). Ennél fogva a plébános egyáltalán nem támogatta az önálló kostelek-csügési plébánia létrehozását, fia, a gyimesbükki görögkatolikus plébános ugyanezen okokra hivatkozva foglalt állást az új plébánia létesítése ellen. Hozzátette ugyanakkor, hogy bár e települések lelki gondozása valóban sok nehézséggel jár, a csügési hívek erre vonatkozó kérésükkel pusztán a gyimesbükki templom építési költségeiből rájuk eső rész megfizetésétől szeretnének mentesülni.[21] Ezzel kapcsolatban azt javasolta az érsekségnek, hogy az új plébánia felállítása csak a már megállapított hozzájárulás megfizetése után történjen, egyúttal kérte feljebbvalóit, hogy személyes kiszállás során vagy a két plébános útján inkább próbálják meggyőzni a híveket a korábbi egyházigazgatási állapotok fenntartásáról (HMÁL F 685/10. 69–70). A források tanúsága szerint a hárompataki híveket a felettes egyházi hatóságok egy – a vonatkozó iratban közelebbről meg nem nevezett – megbízottja és a két plébános 1911 augusztusában valóban felkereste személyesen (HMÁL F 685/10. oldalszám nélkül). Talán részben ez, valószínűleg azonban a fenti gazdasági megfontolások vezettek oda, hogy végül sem Kostelekben, sem Magyarcsügésen nem létesült önálló görögkatolikus plébánia.

Érdemes ugyanakkor a hárompataki hívek 1911-es kérvényének egy további pontjára kissé részletesebben kitérni. A levél megfogalmazói valóban panaszként említik a gyimesbükki templom építése kapcsán rájuk kirótt, fejenként 20 koronányi hozzájárulást, és kérik e kötelezettség eltörlését, „*mi ha kedvezöen nem történnék, elszakadunk, romai kth. leszünk, hol semi féle rovatalal és előre nem látható, költségekel nem fognak megterhelni*” (HMÁL F 685/10. 77)[22] – írják. A levélírók ezen felül úgy vélik, amennyiben a három település lakossága a csíkszépvízi római

[21] A filiák lakóinak kötelessége volt, hogy az anyaegyházukban szükséges munkálatokhoz (pl. templomfelújítás, új templom építése) anyagilag hozzájáruljanak. A kosteleki hívek a templomépítés jóváhagyását kérő levelükben például hangsúlyozták, hogy a saját templom építése révén nem kívánnak elszakadni az anyaegyháztól, sőt továbbra is készséggel kifizetik a rájuk eső részt az ott szükséges munkálatok költségeiből. HMÁL F 685/10. 16–17.

[22] A levéltári dokumentumok részleteit minden esetben az eredeti helyesírás és központozás megtartásával közlöm.

katolikus plébánia kötelékébe tartozna, a pap és a kántor javadalmazását, valamint a temetések, keresztelők, esketések alkalmával fellépő, nagy összegű fuvardíjat Szépvíz község havasi birtokainak jövedelmeiből lehetne finanszírozni, így a havasi telepek lakói jelentős anyagi terhektől szabadulnának meg.

Véleményem szerint mindez a hívek részéről inkább fenyegetőzés volt céljuk elérése érdekében, mintsem valódi szándék, ezen felül a szépvízi római katolikus plébánia részéről semmiképpen nem látszik reálisnak egy ilyen elképzelés megvalósítása ebben az időszakban. Csíkszépvíz 1901-ig Csíkszentmiklós filiája volt, addig csak görög és örmény szertartású plébánia működött a faluban (Schem. 1913: 102; GyÉL 28.658/1940). Az önálló plébánia megalakulása után a helyi plébános idejét és az új egyházközség anyagi erőforrásait teljes mértékben lekötötte a több mint kétezer lelket számláló anyaközség ellátása, így a távoli havasi telepek pasztorációja és anyagi támogatása nem lett volna lehetséges. A Csíkszépvízhez tartozó filiákban ugyanakkor valóban éltek római katolikus hívek, kis számuk és a nagy távolságok miatt azonban adminisztrálásukra és lelkigondozásukra egészen az 1930-as évek végéig nem történt kísérlet sem a szépvízi plébánosok, sem a közelebb fekvő gyimesi római katolikus plébánia részéről. Ezt a helyzetet írja le egy későbbi dokumentumban Gergely Viktor gyimesbükki görögkatolikus esperes édesapja, Gergely György idejéről szólva, aki 1878–1924 között (HMÁL F 47/251.: A csíkszépvízi görögkatolikus egyház anykönyvei) volt csíkszépvízi görögkatolikus lelkész:

> Van ott tényleg egy néhány rom. katholikus, a kik mint szolga legények, vagy mint szegény erdei munkások ott keresték a kenyerüket, és idők folytán benősültek az ott levő gör. kath. családokba, és igy ott is maradtak. A 180 éves anyakönyvek azonban tisztán mútatják az ottani helyzet fejlődését. Az oda beszivárgott néhány rom. kath. is, mindig gör. kath. papok által lett ellátva a lelkiekben; mert az életveszélyes, nyaktörő utakon nem vállalkoztak a rom. kath. plebános urak arra, hogy oda belátogassanak. Ezen ok miatt az ott elhalt rom. kath. gyári munkásokat is, mindig a gör. kath. papok temették el. Jól emlékszem olyan kijelentéseire az ott illetékes rom. kath. plebános uraknak, – a melyeket a néhai apámhoz intéztek, hogy „eredj Gyurka! temesd el, mert ha az egész Kosteleket rám iratják, akkor sem megyek be oda.” És ezen nem is csodálkozom, mert például té-

len a mikor hófuvások vannak, csak 70 km.-es kerülővel lehet odajutni. (GyÉL 13.1981/1941)

A Gyimesekből és a csíki falvakból házasság miatt vagy jobb megélhetés reményében Kostelekbe települő – az anyakönyvek tanúsága szerint a 20. század elején egyre növekvő számú (Ilyés 2003b: 25) – római katolikusok tehát a pasztoráció hiánya miatt, illetve közösség nagyobb részének rítusát követve vallásilag betagolódtak a helyi görögkatolikus népességbe. Nők esetében a helyi szokások a férj rítusának követését és a gyermekeknek az apa vallására való megkeresztelését feltételezték,[23] valószínűnek látszik azonban, hogy az ide költöző római katolikus férfiak is gyakran görögkatolikusként kerültek egyházi nyilvántartásba (vö. Ilyés 2003b: 23). A területileg illetékes római katolikus papság nem sérelmezte, sőt esetenként maga szorgalmazta a távoli települések görögkatolikus pasztorációját.

A kosteleki lakosság korábbi vallási viszonyait firtató kérdéseimre a helyiek is ehhez hasonló magyarázatokkal szolgáltak. A következő elbeszélésben például egy idős férfi arra mutatott rá, hogy az ide települő római katolikusok – a római katolikus pasztoráció elégtelensége miatt – fenntartások nélkül, gyorsan beolvadtak a görögkatolikus közösségbe.

(S akkor az hogy lehet, hogy a Székelységből jöttek, s a Gyimesekből, akkor hogy lettek görögkatolikusok itt, az egész Kostelek, s Gyepece, s minden…?)

Hát az úgy történt, hogy a Gyimesen már meg volt gyökereződve a görögkatolikus vallás, mert valamikor pap hiányába a katolikus vallás nem tudta ellátni a területeket pappal, s akkor görögkatolikus vallásra tértek át mindazok, akik erre a vidékre jöttek. Jöttek székelyek, osztán

[23] A magyarországi jogszokás szerint a vegyes rítusú házasságokat a menyasszony rítusa szerint kötötték meg, a gyermekeket pedig az apa rítusára keresztelték (Ilyés 2007a: 748). Erdélyben a görög és a római rítusok kapcsolatára vonatkozó, 1873-ban megkötött Vancea–Fogarassy-egyezmény a vegyes házasságok megkötését ehhez hasonlóan szabályozta, és feltételezte, hogy ilyen esetekben mindkét fél a maga eredeti rítusa papjának joghatósága alatt marad. A Gyimesekben – így valószínűleg Kostelekben is – azonban, ettől némileg eltérően, az volt a helyi gyakorlat, hogy vegyes rítusú házasságok esetén minden szolgálatot (esketést, keresztelést, temetést) a férj lelkésze végzett, és a görögkatolikus családokba beházasodó római katolikusokat gyakran görögkatolikusként adminisztrálták, ha egyházjogilag nem is történt meg a rítusváltás (GyÉL 28.131/1944).

> nem törődtek azzal, hogy görögkatolikus, vagy miféle, csak Istent imádhassák, na. (79 éves, római katolikus férfi, Magyarcsügés, 2015. november 10.)

A források és a visszaemlékezések alapján mégis nyerhetünk némi információt a Kostelekbe beköltöző római katolikus vallású személyekkel kapcsolatban. A korszakban keletkezett görögkatolikus egyházmegyei sematizmusok minden település esetén jelzik a más vallású hívek számát is. Az 1900-ban kiadott sematizmus a 288 görögkatolikus mellett 4 római katolikus és 11 református (!) hívet regisztrált (Schem. 1900: 339), 1911-ben a 410 görögkatolikus lélek mellett szintén 4 római katolikust találunk Kostelekben (Schem. 1911: 120). Az ugyanebben az időszakban keletkezett gyulafehérvári római katolikus sematizmusok szintén említik Kosteleket, bár nem filiaként, hanem a politikai községhez, Csíkszépvízhez sorolva *colonia*, illetve *praedium* megjelölés alatt, általában a hívek számának külön megadása nélkül. Kivételt csak az 1903-as, illetve 1913-as egyházmegyei sematizmusok jelentenek, előbbi 174 (Schem 1903: 364), utóbbi 399 (Schem 1913: 409) lakost mutat ki Kostelekben, felekezeti hovatartozásukat azonban nem jelzi. Az első adat forrását nem ismerjük, mindenesetre más adatokkal összevetve mind az össznépességre, mind a kosteleki római katolikusok korabeli számára vonatkozóan problematikusnak tűnik. Az 1913-as sematizmus kapcsán pedig valószínűnek tartom, hogy egyszerűen az 1910-es népszámlálás adatait vette át, figyelmen kívül hagyva az akkor regisztrált felekezeti arányokat, amely szerint a faluban 348 görögkatolikus, 50 római katolikus és 1 református személy élt.[24] Jelen vizsgálat szempontjából mindez elsősorban azért lényeges, mert megmutatja, hogy – bár pontos számukról semmi bizonyosat nem állíthatunk – a 20. század elején éltek a faluban vallásukhoz ragaszkodó, magukat római katolikusnak valló személyek.

3.3. Az identitás és a nyelvhasználat kérdései

Az „őslakos" kostelekiek szintén számon tartották, és bizonyos szempontból elkülönítették a görögkatolikus többségtől a beköltöző római katolikusokat, a vallási hovatartozás bizonyos szinten már eb-

[24] forrás: http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=felek&id=7070 (2016. 12. 03.)

ben az időszakban összekapcsolódott az etnikai kategóriákkal. Ennek részletesebb kifejtése előtt azonban röviden szót kell ejtenünk a helyiek identitásának legfontosabb tényezőiről.

Takács Györggyel egyetértve (Takács 2001: 29) magam is úgy látom, a kostelekiek identitásának – részben napjainkig – leglényegesebb komponense a környékbeli közösségektől való *különbözőség* tudata, egy nem feltétlenül etnikumhoz köthető lokális identitás. A kostelekiek ugyanis egyaránt elkülönítik magukat a csíki székelységtől (helyi elnevezéssel: *magyarok*), a moldvai (helyi elnevezéssel: *tyár-magyarok*) és a gyimesi csángóságtól (helyi elnevezéssel: *csángók*), valamint a moldvai románoktól (helyi elnevezéssel: *kozsá*[*ny*]*ok*), magukat egyszerűen *kostelekiek*nek, *patakiak*nak, esetenként *félre-csángó*knak nevezik, reflektálva kultúrájuknak a fentiek mindegyikétől eltérő, illetve mindegyikből bizonyos elemeket magába olvasztó, sajátos arculatára.

A közösség korabeli külső identifikációja ugyanakkor a visszaemlékezések és a források alapján két ellentétes véleményt foglalt magába. A környékbeli – a kostelekiekkel intenzív gazdasági kapcsolatokat fenntartó – románság többnyire magyarként (*ungur*, *bozgor*) tartotta számon a falu lakóit, hiszen Magyarországon élő, székely falu közigazgatása alá tartozó és nyelvében is egyre inkább magyarosodó közösségről volt szó. Ezzel szemben a szomszédos székely községek románnak tartották a kostelekieket, egyfelől a népesség egy részének román anyanyelve, másfelől pedig a közösség egészének görög rítusa miatt. Érdekes módon még a Kostelekhez legközelebb fekvő és azzal kulturálisan is a legtöbb hasonlóságot mutató gyimesi települések lakói is elkülönítették maguktól a kostelekieket, bár a visszaemlékezések szerint ezzel kapcsolatban mindkét fél tisztában volt például a viselet, egyes szokások, vagy a tánckultúra hasonlóságaival, és a gyimesiekkel való gyakori házasságok miatt a közös származás tudata is élt egyes családoknál.

A fentiek mellett azonban az identifikáció talán leglényegesebb tényezője a görögkatolikus vallás volt mind a falubeliek, mind a környező székely települések lakói számára. A görög rítust más székelyföldi közösségekhez hasonlóan itt is *román vallás*ként tartották számon, illetve különböztették meg a többi katolikus rítustól, a Kosteleket pasztoráló szépvízi görögkatolikus plébánosokat *román pap*ként emlegették.

> (És akkor hallottam, hogy azok az első emberek mind görögkatolikusok voltak, ugye?)

> A: Hát azok, fiam, azok, görögkatolikusok. Avvót előre, a görögkatolikus. […] Akkor úgy vót, hogy a pap úgy jött bé Szépvízről. Ide. (De csak ez, a görögkatolikus?) Igen. S akkor béjött ide, s ők mondták, úgy mondták, na, hogy a román pap.
>
> B: Úgy mondták, hogy a román pap, mer akkor az vót, itt pap nem vót. (Igen.) S akkor onnat jött bé Szépvízről. (A: 71 éves, ortodox nő; B: 80 éves, ortodox férfi, Kostelek, 2016. március 2.)

A következő interjúrészlet ugyanakkor azt is szemléletesen mutatja, hogy a görögkatolikusok románként való besorolása mennyire képlékeny kategóriát jelentett: az elbeszélő elsősorban vallásuk miatt tartja románnak az egyébként magyarul beszélő kostelekieket, míg „rendes magyar emberek" véleménye szerint kizárólag a csíki falvakból beköltözők voltak.

> Itt Kostelekbe rendes magyar ember nem volt. (Aha.) Itt mind román származásúak voltak. He, he! [felkiált] Az öregek, s aztá úgy elkorcsult a nép érti-e? Itt rendes magyar ember, ami béjött Csíkból. Nem es Csíkból, hanem itt erre Menyaságot hallotta-e? (Persze, voltam is.) Onnan Menyaságról béjött vót két olyan szegén ember, hogy asszonval összeállottak. A' vót két magyar ember Kostelekbe, más magyar ember nem vót. Magyarul beszéltek, de román vallást tartottak. (85 éves, ortodox nő, Kostelek, 2015. július 15., kiemelés tőlem)

A helyiek felfogásában tehát különválnak a „tiszta" és „kevert" etnikai kategóriák – a csíki magyarokhoz képest saját, véleménye szerint román eredetű közösségét az elbeszélő „elkorcsult",[25] végeredményben se nem román, se nem magyar embereknek tartja, amit az idézett utolsó mondat igen szemléletesen fogalmaz meg.

A kiemelt mondat ugyanakkor egy másik ide kapcsolódó kérdés, a kostelekiek korabeli nyelvhasználatának összetett és nehezen megválaszolható problémaköre felé vezet. Az 1910-es népszámlálás anyanyelvi adatai szerint Kostelek teljes egészében magyar anya-

[25] Ez a felfogás véleményem szerint párhuzamba állítható a moldvai csángók – esetükben a közösségek nyelvére vonatkozó – vélekedéseivel, ti. hogy főként a külső megbélyegzés hatására nyelvüket román-magyar „korcsitúrának" (tökéletlen egyvelegnek) tartják (vö. Tánczos 2011: 87), illetve a hasonló, pejoratív értelmű, eredetileg csúfolódó külső megnevezésként használt csángó etnonima, amelyet a moldvai közösségek sok esetben ma is elutasítanak (Pozsony 2005: 9).

nyelvű volt,[26] ez azonban mindenképpen némi árnyalásra szorul. Saját anyagom alapján egyet kell értenem Ilyés Zoltán azon megállapításával, hogy – bár a 20. század fordulójára alapvetően a magyar nyelv válhatott normává – elsősorban családon belüli használatban fennmaradhatott a román nyelv, pontosabban annak egy „magyar szintaktikai, lexikai elemekkel kevert, sajátos változata" (Ilyés 1999a: 9).

Gyakran a helyiek visszaemlékezései is meglehetősen ellentmondásosak a nyelvhasználat kapcsán: több esetben előfordult, hogy egyesek a közösség görögkatolikus vallása és főként a görögkatolikus liturgia román nyelvűsége miatt, esetenként pedig saját családjuk anyanyelve alapján az egész falut román anyanyelvűnek, míg mások, szintén családjuk nyelvi preferenciáit szem előtt tartva, magyar anyanyelvűnek tartották.

> Itt románul beszéltek. (Mikor?) Mikor ezelőtt édesapámék fiatalok vótak. Aszondta édesanyám, hogy mikor én kicsike vótam, akkor ők nem beszéltek nekem magyarul egyáltalán. (Nem?) Románul beszéltek a gyerekekkel. […] Románul beszélgettek. Románul, mindenki… (És mikor kezdtek magyarul?) Itt mind románul beszélgettünk. Egy… álljon meg… egy jött Menyaságról… három ember, férfi jött vót innen, úgy mondjuk, a magyaraktól, na. S azok, s több mindenki román vót itten. '40 előtt román vót. Görögkatolikusok vótunk. (81 éves, ortodox nő, Kostelek, 2014. augusztus 20.)
>
> (De azt akarom kérdezni, hogy Kostelekbe is csak ilyen székelyek jöttek?) Igen. (Vagy jöttek románok is?) Nem, román nem volt. Küjjelről jöttek, nem tudom, hogy az eredetiek honnét, melyik izéről jöttek, ilyen katonaszökevények s tolvajok […] (De akkor mindenki magyarul beszélt?) Mindenki, itt román beszéd nem volt. (S akkor mindenki egyszer görögkatolikus volt.) Igen. (75 éves, római katolikus [sz. ortodox] nő, Kostelek, 2015. július 16.)

---

[26] forrás: http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=felek&id=7070 (2016. 12. 03.)
Bár az 1910-es népszámlálás a mai kutatók szerint is igen alapos és a saját korában kivételesen részletes tényanyagot szolgáltató felmérés volt, az anyanyelvi kérdőpontok felvétele (és az ebből következtetett nemzetiségi hovatartozás megállapítása) „(…) két- vagy többnyelvű népesség esetében magában hordozta a kérdés valódi tartalmától eltérő válaszadás lehetőségét, így az anyanyelvi adatsorok a magától értetődő nyelvi hovatartozás kinyilvánításán túl az államhatalom nyelvének bevallása felé húzó erők hatására tett – kevésbé egyértelmű – megnyilatkozásokat is magukba foglalták" (Varga E. 1998: 13).

Az erre vonatkozó elbeszélések többségéből azonban az derül ki, hogy a századforduló körüli évtizedekben a falu lakossága nagyrészt kétnyelvű volt – bár a családon belüli nyelvhasználat alapján elkülönültek magyar és román anyanyelvűek, a mindennapi érintkezés során egyaránt használták mindkét nyelvet.

> Románul beszélgettek, s magyarul is, mindenféleképpen. Mindenki ahogy tudott. Édesanyám… inkábbat az édesanyja románok, úgy beszélgettek. (Igen?) Igen. (Azok milyen nevűek voltak?) Gáborok. (Gáborok, oda fel, ugye?) Igen. Gáborok. S Vrencsányok, s amelyik amilyen. […] Vótak, Csomortánból származtak, onnat jöttek. Mindenféle. Melyik honnat, mikor magyarok, a csángók, jöttek. Milyen nemzet vót, a nemzetségüket tartották. (És akkor hogy értekeztek? Az egyik románul beszélt, a másik magyarul…) Tudott mindegyik, magyarul es tudtak, s rományul es tudtak. Mind a kétféleképpen. (Kb. 80 éves, ortodox nő, Kostelek, 2016. március 1.)

A közösség nyelvhasználata ugyanakkor – amint azt a népszámlálási adatok is mutatják – lényeges változásokon mehetett át az idők során. Mindez a korábban jelzett, spontánnak tekinthető népesedési folyamatok mellett a századfordulótól erősödő, nemzetpolitikai indíttatású intézkedések hatásának is betudható. 1893-ban például új csendőrőrsöket hoztak létre a Kostelekhez közeli Pricsketőn és Csügésen, a századfordulón pedig magyar tannyelvű állami iskolát létesítettek a faluban (Ilyés 2005: 65-66).[27] A magyar nyelvű iskola nyelvhasználatra gyakorolt hatását beszélgetéseink során az idősebb helybeliek is gyakran megemlítették. Az alábbi elbeszélésben egy férfi például úgy fogalmazott, hogy a családban románul beszélő gyermekekből az iskolában „kinevelték” a román nyelvet, így hamar kétnyelvűvé váltak.

> A gyerekeknek román édesanyjik volt. Lóvészből, általában onnat hozták. S akkor a gyerekek román anyanyelven nevelkedtek, s

[27] Az iskola alapításának pontos dátumáról nincs adatom, néhány korabeli dokumentum alapján azonban 1901 és 1910 közé tehető. Egy 1910 decemberében kelt iratban például Gergely György csíkszépvízi görögkatolikus plébános azt írja, hogy bár többször – utoljára 1901 decemberében – kérvényezte az érsekségnél, hogy a faluban görögkatolikus felekezeti iskola létesüljön, egy állami tisztviselő közbenjárására végül állami iskolát hoztak létre. HMÁL F 685/10. 52

> egyik a mástól átolvették a nyelvet, helyesen, jól. Iskolába es román iskolába… magyar időbe magyar iskolába jártak a régi, az első világháború előtt magyar iskolába jártak, s kinevelték belőllik, úgyhogy mind tudtak magyarul, mind, na. (79 éves, római katolikus férfi, Magyarcsügés, 2015. november 10.)

A fentiek alapján tehát az első világháború előtti időszakban egy alapvetően kétnyelvű, de családonként (vagy adott esetben egyénenként) eltérő román vagy magyar nyelvi preferenciákkal rendelkező népességet feltételezhetünk Kostelekben. Az erre vonatkozó ellentmondásos információk dacára véleményem szerint megrajzolhatók mindkét nyelv használatának főbb színterei. Az adminisztráció, illetve az állami hatóságokkal való kapcsolattartás és ügyintézés nyelve egyértelműen magyar a korszakban, a falu elemi iskolája szintén magyar tanítási nyelven működött – a hivatalos szféra nyelve tehát kizárólag a magyar volt. Ez egyúttal minden helybeli részéről feltételezte a magyar nyelv legalább bizonyos szintű ismeretét, az iskola létrehozása után pedig minden iskoláskorú vagy annál idősebb kosteleki bizonnyal beszélt magyarul. Az írni-olvasni tudás (szintén az iskola magyarnyelvűsége miatt) a magyar nyelvre korlátozódott.[28] A helyiek egymással való mindennapi érintkezésük során mindkét nyelvet használták. Családon belül előfordult a kizárólagos román vagy magyar nyelvhasználat, de a szülők anyanyelvére, nyelvi preferenciáira való tekintettel akár mindkét nyelv használata is. A román nyelv használata ezek alapján egyedül az egyházi, vallási színtéren volt uralkodó, bár itt sem tekinthetjük kizárólagosnak. Erre vonatkozóan érdemes röviden áttekinteni a magyar nyelvű görögkatolikusok 19. század végi, 20. század eleji törekvéseit a magyar nyelvű liturgia bevezetésére, illetve főként a kostelekiek ehhez való viszonyulását.

A századforduló körüli évtizedekben a magyar nyelvű görögkatolikusok ügye számos konfliktushoz vezetett: bár a 19. század végére a többségében magyar anyanyelvűvé vált székelyföldi unitus hívek nem értették a román nyelvű liturgiát, a korszakban felerősödő román nemzeti mozgalmak hatására a balázsfalvi klérus minden egyházközségnél ra-

[28] Véleményem szerint ezt jól mutatja például az az 1911-ben íródott – korábban már idézett – kérvény (HMÁL F 685/10. 76-77), amelyet a csügési, gyepecei és kosteleki hívek a görögkatolikus gyulafehérvár-fogarasi érsekhez intéztek – magyar nyelven.

gaszkodott ehhez.[29] Ennek ellenére több székelyföldi görögkatolikus lelkész „magyarul prédikált, illetve a liturgiában is igazodott hívei anyanyelvéhez" (Ilyés 1999a: 8; Ilyés 2007b: 167) – ezt jegyezték fel például a Kosteleket is pasztoráló szépvízi plébánosról, Gergely Györgyről.[30]

1912-ben, az évtizedes egyházpolitikai küzdelmek eredményeképpen létrehozott hajdúdorogi magyar – az alapító pápai bulla intézkedése értelmében azonban görög szertartásnyelvű[31] – görögkatolikus egyházmegyéhez csatoltak 35 székelyföldi, többségében magyar anyanyelvű görögkatolikus egyházközséget (köztük a csíkszépvízit is), így jött létre a Székelyudvarhely központú Székelyföldi Vikariátus (Gergely 1991: 110; Pirigyi 1991: 141; Lukács 2010: 75-76).

A kostelekiek ugyanakkor, még ha adott esetben magyar anyanyelvűnek vallották is magukat, az egyházi szertartások terén nem (vagy legalábbis nem minden esetben) igényelték a magyar nyelv használatát, amire a hajdúdorogi egyházmegye keretei között lett volna lehetőség. Erre engednek következtetni a görögkatolikus papok korabeli beszámolói, amelyek több esetben románokként utalnak Vasláb, Gyimesbükk és Szépvíz filiáinak görögkatolikusaira. Gergely György kézdiszentkereszti görögkatolikus lelkész például a következőket írja egy 1940-es jelentésében:

> Ami az 1912-es, hajdúdorogi püspökséghez való csatolást illeti, a magyar anyanyelvű hívek örvendettek, a románoknak pedig nem tetszett. […] (Az utóbbiak a vaslábiak és Szépvíz három leányegyháza és Gyimes egy része.) […] Vasláb, Gyimesbükk és Szépvíz le-

[29] Annak ellenére, hogy Balázsfalván is tisztában voltak azzal, hogy a székelyföldi hívek többsége magyar anyanyelvű – ezt támasztja alá például, hogy a görögkatolikus sematizmusok feltüntették a magyar illetve kétnyelvű egyházközségeket. Erre utalnak ugyanakkor a hajdúdorogi egyházmegye létrehozása körüli vitákban a román egyháziak különböző nyilatkozatai is (Lukács 2010: 76-77).

[30] Gergely György és fia, Viktor azon kevesek közé tartoztak, akikről „a legnagyobb szimpátiával, mint hazafias papokról" nyilatkozott a Csík vármegyei sajtó (Ilyés 2007b: 175).

[31] A római katolikus valláshoz hasonlóan a népnyelv – ebben az esetben a magyar nyelv – használatát a prédikációkra és az egyházi énekekre korlátozva engedélyezték (Pirigyi 1990: 127, 131).

> ányegyházainak templomaiban román volt a prédikáció nyelve, a többiben pedig magyar. Az 1916. évi román betörés után a liturgikus nyelv a magyar lett, kivéve az említett 3 egyházközséget, ahol megmaradt a román. (GKPL I.1.a. 443:1942; szövegkiadása: Hámori 2007: 219)

Az új magyar görögkatolikus egyházmegye felállítása kapcsán az egyes községek átsorolása számos vitát eredményezett a balázsfalvi érsekséggel. Az érsek több esetben arra ösztönözte papjait, hogy gyűjtsenek tiltakozó aláírásokat a román liturgikus nyelvhez ragaszkodó híveik körében, így próbálva megakadályozni a sérelmes egyházmegyei átsorolásokat. Elie Câmpeanu gyergyóvárhegyi esperes például a lóvészi és a kosteleki hívekkel akart aláíratni egy a hajdúdorogi egyházmegyéhez való csatolás elleni tiltakozást, amely azonban a magyar hatóságok fellépése miatt meghiúsult (Ilyés 2003b: 26-27; Ilyés 2007a: 743), egyúttal pedig a magyar egyházmegye felállítása ellen agitáló Csík vármegyei görögkatolikus papok tevékenységének kemény szankcionálásához vezetett (Ilyés 2007a: 744–746). 1913 februárjában a csíki egyházközségek esperesévé a magyar érzelmű Gergely Viktor gyimesbükki lelkészt, a csíkszépvízi plébános, Gergely György fiát nevezték ki (Ilyés 2007a: 747).

A magyar görögkatolikus egyházmegye megalapítása sem tudta azonban visszafordítani a székelyföldi magyar nyelvű hívek 19. század végétől egyre intenzívebbé váló rítusváltási gyakorlatát: a székely községekben élő, nyelvileg-kulturálisan asszimilálódott görögkatolikusok körében ugyanis egyre fokozottabb igény mutatkozott az „egyedüli *etnikus bélyegként* megmaradt *keleti rítus* megváltoztatására” (Ilyés 2003b: 28, kiemelések a szerzőtől), így sokan áttértek a római katolikus rítusra (Oláh 1993: 109).

Kostelekben ezek a folyamatok kevéssé éreztették hatásukat, hiszen az itt megtelepedő – erős magyar nyelvi-kulturális hatásoknak kitett – románság lényegesen más akkulturációs utat járt be, mint a székely falvakban kisebbségként élő társaik. Bár a 20. század elejére a helyi lakosság nagyjában-egészében magyar nyelvű vagy legalábbis kétnyelvű lett, a jóformán homogén görögkatolikus közösségben a vallás nem jelentett, nem is jelenthetett törésvonalat a közösségen belül,[32] így, a székelyföldi

[32] Ellentétben például a román eredetű népességgel is rendelkező székely falvakkal, ahol a görögkatolikus, később ortodox vallás egyértelműen jelezte az egyén származását (lásd pl. Oláh 1999).

görögkatolikusokkal ellentétben, az első világháború előtti időszakban az itt élők ragaszkodtak görög rítusukhoz.

4. Változások és konfliktusok a román uralom idején

4.1 A felekezeti és nyelvi különbségek felerősödése

Az első világháborút követő hatalomváltás után a korábban Hajdúdoroghoz csatolt plébániák egyházjogi helyzetét a Szentszék és a román állam között megkötött 1927-es konkordátum és az 1930-ban kiadott „Sollemni conventioni" kezdetű apostoli konstitúció szabályozta (Hámori 2007: 193–194; Marton 2010: 85–89). A Székelyföldi Vikariátus egyházközségei – köztük Kostelek anyaegyháza, Csíkszépvíz – ennek értelmében ismét a balázsfalvi érsekségbe tagozódtak (Gergely 1991: 112; Ilyés 2003b: 25). Az 1923-ban szentesített román alkotmány[33] elvben biztosította ugyan az egyházak vallásgyakorlásának szabadságát, ám a 22. cikkely csak az ortodox és a görögkatolikus egyházakat nyilvánította „román" egyházaknak – egyúttal jelezve azt is, hogy e két egyház tagjait az állam románoknak tekinti (Scheffler 1942: 9; Tăutu–Mircea–Bârlea 1952: 144–145; Lukács 2010: 72).[34] 1928 áprilisában lépett életbe Romániában az új vallásügyi törvény, amely részletesen szabályozta az állam és a különböző egyházak viszonyát. Habár a törvény Románia összes vallásfelekezetének egyenlő szabadságot biztosított, közjogi helyzetüket egyenlőtlen módon határozta meg, miután három csoportba sorolta őket: a görögkeleti egyházat uralkodó egyháznak, a görögkatolikust nemzeti egyháznak minősítette, míg a többi egyházat (történelmi, elismert és el nem ismert) kultuszokként határozta meg (Scheffler 1942: 9; Lukács 2010: 73).[35] Az új szabályozások Erdély-szerte számos konfliktushoz vezettek a római és görögkatolikus egyházak kép-

[33] Az alkotmány teljes szövegét lásd: *Monitorul Oficial*, Nr. 282. 29. 03. 1923.

[34] „Az ortodox keresztény egyház és a görögkatolikus egyház román egyházak. A román ortodox egyház a románok nagy többségének vallása lévén, az ortodox egyház uralkodó egyház a román államban; a görög katolikus egyháznak pedig elsőbbsége van a többi felekezetek előtt." A fordítás forrása: http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbseg/index.php?action=cimek&lapid=2&cikk=m950207.html (2017. 01. 20.)

[35] Ez a megkülönböztetés az 1938-as új román alkotmányban is szerepelt.

viselői – így a csíkszépvízi római és görögkatolikus plébánosok – között.

E helyi viták teljesebb megértéséhez elsőként szükségesnek látszik a Kostelekben ebben az időszakban lezajlott, a nyelvhasználatban és a két felekezet egymáshoz való viszonyában bekövetkezett változások rövid áttekintése. Az anyakönyvek tanúsága szerint Kostelekben 1921–1930 között továbbra is jelentős maradt a vegyes rítusú, exogám házasságok aránya (a korábbiakhoz hasonlóan elsősorban a gyimesi településekről és Csíkmenaságról érkező római katolikusokról van szó), illetve a korábbi időszakhoz képest megnőtt a településen belüli vegyes rítusú házasságok száma, ami a helyi, rítusához ragaszkodó római katolikus népesség számbeli gyarapodását jelzi (Ilyés 1999a: 12). Erre utal az is, hogy az idősebb kostelekiek gyakran név szerint fel tudják sorolni az ekkor a faluban élt római katolikus családokat. Szintén ezt jelzik azok a visszaemlékezések, amelyekből kiderül, hogy az 1920–30-as években több olyan római katolikus személy is élt a faluban, aki bár elfogadta házastársa és a helybeliek görögkatolikus rítusát, nagyobb ünnepeken és különösen gyónás alkalmával szívesebben kereste fel saját felekezete papját a nagy távolságok ellenére is.

> S akkor édesapám román vót na, román, izé, görög katolikus, na izé, s akkor mi születtünk, minket ott kereszteltek. Édesanyám pedig katolikus volt, hogy onnan jött, me ott azok voltak, de ha idejött, akkor ő es oda kellett álljon, de nem volt azért probléma, meg voltak egyezve, hogy édesanyám a templomba mehetett a katolikus templomba, s mivel mi megszülettünk, münköt románná keresztelték. A román papnál, nem izé… ortodoxhoz, hanem görögkatolikus vallás. (81 éves, római katolikus nő, Kostelek, 2015. július 22.)

> Volt egy szomszéd néni nekünk, nagynénje anyukának, s mi úgy hí… úgy mondtuk neki, nénike. De nénike nem gyónt meg sohase a görögkatolikus papnál. Ő Felsőlokon esküdt meg az urával, római katolikus papnál, s ő hazament minden húsvétkor, s ott gyónt meg Felsőlokon, ő soha, soha, soha. Volt egy Kosztya pap ittegyen, s az görögkatolikus pap volt, s az úgy veszekedett vele. Ott lakott nálik, különben. […] S akkor… annyit kötődött szegényvel, de aszondta, ő nem tud románul. Ő nem… változtatott szentséget, ő római katolikusnak született, ő római katolikus, ő nem gyónik meg nála. Nem szeret… szóval nem tudott románul. S akkor mondjuk, hogy románul misézett az a pap, értette-e. (De tudott magyarul, nem?) Hát hogyne, há' hogyne tudott volna. Csak oktalan állat vót. (78 éves, római katolikus nő, Kostelek, 2015. november 8.)

Míg az első idézetben a római katolikus asszony rítusához való ragaszkodása mellett kidomborodnak az egyes rítusokkal ebben az időszakban egyre fokozottabban összekapcsolt etnikai kategóriák, addig a második elbeszélésből az látszik, hogy a saját rítushoz való ragaszkodáson kívül elsősorban a román nyelvtudás hiánya volt az oka, hogy az illető nem váltott rítust, nem gyónt, nem áldozott a helyi görögkatolikus templomban – a házukban elszállásolt pap gyakori szemrehányásai ellenére sem. A két világháború közti időszak nyelvhasználatára vonatkozó visszaemlékezésekből ennél is egyértelműbben kirajzolódik, hogy ebben az időszakban vált először érezhetővé egyfajta törésvonal a magyar és román anyanyelvű kostelekiek között.[36] Az 1930-as években született generáció több tagja számolt be arról, hogy gyermekkorukban egyáltalán nem értettek románul – sokan, elsősorban nők később sem tanultak meg –, hiszen szüleik sem beszélték a nyelvet.

> Én itt születtem, s itt nőttem fel, s itt öregedtem meg, s nem tudok románul. Én nem es értem őköt, de nem es szerettem soha, soha, soha, nem tanultam meg románul. […] Nem volt alkalmam. A szüleim magyarul beszéltek, s akkor a szüleim es görögkatolikusok voltak abba az időbe. (Hát mindenki az volt.) Az volt mindenki, s ők es azért azok voltak. (De az a görögkatolikus pap románul misézett csak, ugye?) Románul misézett, igen. […] (S akkor maguk hogy értették meg, ha nem tudtak románul?) Olyan gyéren jártam, inkább a katolikus templomba jártam. (Hát jó, de amíg nem volt.) Sehogy se értettük, amelyik nem tudott románul. Édesanyám se tudott románul egy szót se. (86 éves, ortodox [sz. római katolikus] nő, Kostelek 2015. november 11.)

Az anyanyelvi különbségek még szembetűnőbbek voltak azokban az esetekben, amikor – a különböző eredetű és eltérő nyelvi kompetenciákkal rendelkező személyek házassága folytán – esetenként családon belül is jelentkeztek. A következő szövegben egy férfi például azt a szokatlannak tűnő helyzetet idézte fel, amikor gyermekkorában

[36] Bár ellentmondásosnak tűnhet, hogy mindez éppen a nyelvi és vallási homogenizációra törekvő „román világ” idején vált szembetűnővé – amikor ráadásul román nyelvű állami iskola működött a faluban –, a helyi viszonyok, a különböző kosteleki családok eltérő etnikai gyökerei és a korábbi nyelvi asszimilációs folyamatok ismeretében nagyon is reálisnak tartom az erre vonatkozó beszámolókat.

magyar anyanyelvű lévén egyáltalán nem értette a falu (elsősorban román anyanyelvűek által lakott) Felszegében élő, románul beszélő nagyszüleit.

> Azok románul beszélgettek, azok a felszegiek ott. A nagyanyám es felszegi vót, ők es, emlékszem, gyermek vótam… hol találkoztak, rományul beszélgettek, s mü… mi nem tudtunk rományul, magyarul beszéltünk. Úgy figyeltem, hogy vajon mit beszélnek, hogy értsem… (Nem is értette?) Nem értettem meg semmit. (kb. 80 éves, ortodox férfi, Kostelek, 2015. november 11.)

Az előző két példában ugyanakkor az is megmutatkozik, hogy a nyelvhasználat ebben az időszakban a vallási életben is a korábbiaknál sokkal fontosabb tényezővé vált. Míg az első világháború előtti években – legalábbis a rendelkezésre álló források alapján – a kostelekiek nem igényelték a magyar nyelvű liturgikus szolgáltatásokat, addig a román uralom idején az államnyelvet nem vagy rosszul beszélő helyiek számára lényeges kérdés volt, hogy a lelkigondozásukat ellátó papság képes és hajlandó-e alkalmazkodni nyelvi kompetenciáikhoz.

A visszaemlékezések szerint az 1930-as években havonta egy alkalommal járt Kostelekbe a szépvízi görögkatolikus plébános – bár helyette sok esetben a könnyebben, gyorsabban elérhető gyimesbükki papot keresték fel vagy hívták, különösen keresztelők, hirtelen halálesetek alkalmával.

Akkor se volt helybéli pap, hanem Szépvízről járt egy bé havonta egyszer, én így üsmertem meg a tant. S még vót egy Gyimesen, az es ha keresztelő vót, ha halál vót, azt hítták. (85 éves, ortodox nő, Kostelek, 2015. július 15.)

A gyimesbükki lelkész, Gergely Viktor egyházközségéhez tartozott továbbá a Kostelekkel szomszédos Magyarcsügés is, így a kosteleki hívek számára gyakran egyszerűbb volt a néhány kilométerre levő faluba vinni a keresztelendő gyermeket, vagy részt venni az ott celebrált szentmisén, amint az a következő elbeszélésből is látható.

Elmentek a gyimesi esperes bácsihoz. Éngemet es ő keresztelt. […] *Há' román világ vót.* (Ő járt fel ide?) *Nem. Csügésbe temettek egy embert, és oda általvitt keresztanyám, s ott keresztelt meg az a Gergely Viktor*. (78 éves, római katolikus nő, Kostelek, 2015. november 8.)

Gergely Viktor valószínűleg már korábban is többször helyettesítette édesapját,[37] az egykori csíkszépvízi görögkatolikus plébánost, különösen miután a távoli filiák felkeresését egészségügyi problémái 1911-től teljesen lehetetlenné tették Gergely György számára.[38] Gergely Viktor személyével kapcsolatban sokan hangsúlyozták, hogy az erre igényt tartó híveket magyarul gyóntatta, és szükség esetén magyarul végezte a keresztelési, temetési szertartásokat is. A praktikus indokok mellett sok esetben ez is amellett szólt tehát, hogy a Gergely Györgyöt 1924-től felváltó, a szertartások során kizárólag román nyelvet használó szépvízi görögkatolikus plébánosok helyett a gyimesbükki espereshez forduljanak a magyar nyelvet előnyben részesítő kostelekiek, különösen az 1930-as évektől kezdve. A csíkszépvízi görögkatolikus egyházközség élére 1929-ben kinevezett Avisalon Costea ugyanis sokak emlékezetében „magyarellenes" papként él, aki – bár magyar felesége révén megtanulta a nyelvet – különösen ragaszkodott a román nyelv használatához a vallási élet minden területén.

Mindez természetesen nem meglepő, hiszen a román kormányok fontos törekvése volt a húszas évektől a nemzet homogenizálásának megvalósítása, az előző időszak magyarosítási tendenciáinak ellensúlyozása, aminek többek között a hitéletet is igyekeztek szolgálatába állítani. Az új törvények nyomására Erdély-szerte nagy számban tértek át vagy vissza a görögkatolikus (és az ortodox) vallásra. Ezzel párhuzamosan a vallások etnicizáló, besoroló kategóriaként való értelmezése is fokozottabban érvényesült, ami az 1930-as népszámlálás felekezeti és nemzetiségi statisztikáiban az általam vizsgált régióban is jól megmutatkozik: a Csíkszépvízhez tartozó görögkatolikusok 82,4%-át román anyanyelvűként és 93,8%-át román nemzetiségűként regisztrálták (Ilyés 2003b: 28).[39]

---

[37] Egy 1941-es panaszlevélben (GyÉL 13.1981/1941) például Gergely Viktor leírja, hogy már az 1890-es évektől kezdve járt édesapjával Kostelekbe.

[38] 1911 októberében kelt az a hatósági orvosi bizonyítvány (HMÁL F 685/10. 62), amely tanusítja, hogy „*Gergely György Szépvízi g. kath. lelkész úr kiszakadt kétoldali sérve miatt beteg sem kocsin sem gyalog életveszély nélkül nem képes utazni*."

[39] Amint azt Ilyés Zoltán több helyen kimutatta, a vallásra nézve mindez összefüggésben lehetett „a korabeli román alkotmány azon passzusával, hogy román

A fentiekben láthattuk, hogy a „román világ" idején két fontos tendencia bontakozott ki Kostelekben. Egyrészt a faluban élő – időközben megnövekedett számú – római katolikus személyek a korábbiakhoz képest sokkal inkább ragaszkodtak eredeti rítusukhoz, így körvonalazódni kezdett a közösségen belül egy rítusok szerinti törésvonal. Ennél is markánsabban jelentkeztek azonban a nyelvi különbségek a görögkatolikus közösségen belül: az egyes családok és személyek eltérő nyelvi kompetenciái és preferenciái a vallásgyakorlat és a vallási szertartásokhoz való „hozzáférés" különböző lehetőségeit és módjait alakították ki.

Ezzel párhuzamosan a politikai változások és a papságban bekövetkezett személyi változások is lényeges fordulatot hoztak a falu és a tágabb csíki régió felekezeteinek viszonyában.

4.2 Pasztorációs rivalizáció a görög- és római katolikus papság között

Bár a kostelekiek visszaemlékezései szerint a román fennhatóság évei alatt „*úgy maradt mindenféle, ahogy volt*" (79 éves, római katolikus férfi, Magyarcsügés, 2015. november 10.), mindennapi életükben nem tapasztaltak tehát lényeges változást a korábbi időszakhoz képest, az állami politika megváltozott céljai a helyi papság körében nagyon is érezhették hatásukat. Az 1930-as években kezdődött el egyfajta *pasztorációs rivalizáció* a két katolikus egyház plébánosai között, akik egészen az 1940-es évek végéig különböző érvekkel és vádakkal igyekeztek a hívek egyik vagy másik oldalhoz való tartozásának az egyházi és állami hatóságoknál is érvényt szerezni.

A forrásokban található, elszórt adatok alapján úgy tűnik, hogy a felekezetileg meglehetősen vegyes képet mutató Csíkszépvízen korábban a különböző egyházak együttélésének voltak bizonyos íratlan, a hivatalos szabályozástól olykor eltérő normái. A területileg igen nagy kiterjedésű szépvízi egyházközség híveinek ellátása gyakran meghaladta a gö-

---

vallásnak számít az ortodox és a görög katolikus egyház, valamint azzal a gyakorlattal, hogy bizonyos állások betöltéséhez ortodoxnak (vagy legalábbis görög katolikusnak) kellett lenni" (Ilyés 1999a: 11; Ilyés 2005: 62). Az anyanyelvi arányok változása pedig (a népszámlálások nemzetileg részrehajló végrehajtásán túl) véleménye szerint a kevert műveltségből, kettős identitásból eredő, sajátos mimikrit jelez, „amellyel az elit által ilyenkor felkínált (és ajánlott) nemzeti-anyanyelvi kategóriákat kiválasztják" (Ilyés 1999a: 12; Ilyés 2003b: 27-28).

rögkatolikus plébánosok lehetőségeit, így előfordult, hogy római vagy örmény szertartású papok keresztelték, eskették és temették híveiket.[40] A római és görögkatolikus felekezet papjai kölcsönösen felkeresték egymást és az erre igényt tartó híveket az újévi házszentelések alkalmával is, a vegyes házasságok és az ezekből született gyermekek vallásának kérdése pedig sok esetben nem az állami formák, hanem a hívek és a két plébános megegyezése alapján rendeződött. A kialakult helyzet az 1930-as évek közepén változott meg lényegesen, amikor a fent említett Avisalon Costea görögkatolikus lelkész és az 1936-ban Csíkszépvízre helyezett római katolikus plébános, Tímár Sándor több esetben ellentétbe került egymással.

A szorosan vett helyi ügyek mellett ez gyakran éppen a Szépvízhez tartozó filiák pasztorálása, illetve főként az ún. *elkeresztelések*[41] kapcsán történt. A filiákban élő római katolikusok elhanyagolt helyzetére elsőként György Lajos gyimesbükki római katolikus plébános hívta fel paptársa figyelmét. 1937-38-ban több olyan konkrét esetről számolt be az illetékes szépvízi plébánosnak, amikor római katolikus hívek a lelkigondozás megoldatlansága miatt váltak – olykor tudtukon kívül – görögkatolikusokká, és kérte, „kegyeskedjék ügyelni az elszéledt hiveire is" (CSP 54/1937; 329/1938). 1939-ben Tímár Sándor a következőképpen számolt be a Szépvízhez tartozó telepek helyzetéről:

> Szépvíz politikai községhez tartoznak a gyimesi völgyekben levö némely telepek: Bükkloka, Kostelek, Csügés, melyeknek román lakossága közé bekerül házasság révén néhány Felsöloki, vagy gyimesi csángó, akik régebben csak gyakorlatilag, de mióta az állami törvények megengedik államilag is a gör. kath ritusra mennek át. Hogy a még meglevö hiveinket számba vegyem, – miután ezek a telepeken

[40] Az anyakönyvek vonatkozó rovatai minden esetben tartalmazzák a szertartást végző pap nevét és felekezetét is (HMÁL F 47/251.: A csíkszépvízi görögkatolikus egyház anykönyvei).

[41] Az elkeresztelés szoros értelemben véve a vegyes házasságban élő szülők gyermekeinek a „nem nemet követ" elvvel ellenkező keresztelése. Mivel Kostelekben ezt az elvet amúgy sem követték a vegyes házasságból született gyermekek keresztelésénél, esetünkben ez a kifejezés inkább tágabb értelemben utal arra, amikor a keresztelést és a gyermek anyakönyvelését olyan felekezet papja végzi, aki az érvényben lévő egyházi és/vagy állami törvények alapján nem jogosult erre.

> lakók idáig soha semmi adminisztrálásban nem részesültek, – az idén házszentelni voltam náluk. (CSP 44/1939)

A római katolikus plébános tehát igyekezett a latin rítusú egyház képviselői által addig elhanyagolt híveket lelkigondozása alá venni, vagy legalábbis regisztrálni. Későbbi beszámolói szerint ez magyarosító, így államellenes cselekedetnek minősült az akkori államhatalom és a görögkatolikus egyházi hatóságok szemében, így a görögkatolikus pap feljelentései nyomán 1937-ben „jogtalan népösszeírás", 1938-39-ben „vallási ténykedés bitorlása", 1939-40-ben pedig „titkos gyűlésezés" miatt helyezték őt vád alá (GyÉL 10.1021/1940).

Mind az anyaközségben, mind a filiákban számos vitás ügy származott a már említett *elkeresztelések*ből is. Avisalon Costea több alkalommal tett panaszt amiatt, hogy a római katolikus plébános államjogilag görögkatolikus híveket esketett, keresztelt vagy temetett, míg Tímár Sándor az egyházjog rendelkezéseire hivatkozva védte saját álláspontját. Az ellentét ebben az esetben a román állami szabályozás és az egyházjog rendelkezései között fennálló lényeges különbségekből származott, és az adott helyzetben többnyire a görögkatolikus félnek kedvezett. Az ekkor érvényben lévő egyházjogi szabályozás szerint a gyermekek apjuk vallását követték, a rítusváltoztatást pedig szentszéki engedélyhez kötötte az egyház, amelyet 1929-től kezdve az egyes országok pápai követei adhattak meg (Scheffler 1942: 8; Lukács 2010: 78). A román állam ezzel szemben különleges státust biztosított az ortodox és görögkatolikus egyház tagjainak a többi felekezettel szemben, ráadásul a görögkatolikus vallást jogilag elkülönítette a többi katolikus szertartástól, aminek következményeképpen a rítusváltoztatás a továbbiakban vallásváltoztatásnak minősült.[42] Ennek formaságai is lényegesen megváltoztak: az áttérést a továbbiakban csak az anyakönyvi hivatalnak kellett bejelenteni, ami 30 napon belül visszavonható volt, azután vált végérvényessé (Scheffler 1942: 9.; Lukács 2010: 72–75). A gyakorlatban a görögkato-

[42] Az egyes egyházak közti eltérő egyházjogi viszony alapján megkülönböztetünk *rítus- és vallásváltás*t aszerint, hogy mely felekezetek között történik az áttérés. Mivel ugyanazon egyház két eltérő szertartásrendet követő ágát képezik, a római és a görögkatolikus felekezetek közti áttérést csupán *rítusváltás*nak, míg e két egyház bármelyike és a Rómával nem egyesült ortodox egyház vagy bármely protestáns egyház közti konverziót *vallásváltás*nak nevezzük (Timkó 1971: 19−24).

likus papok nagy része ezeket az államjogilag áttért híveket – az egyházjog rendelkezésével ellentétes módon – saját híveinek tekintette. Vegyes vallású családokban a gyermekek vallásának megállapítása elvben az apa kizárólagos döntése lett, a gyakorlatban azonban sokszor előfordult az is, hogy bár az apa római katolikus volt, a hatóságok nem fogadtak el mást, csak „román vallásra" való bejelentést (Benkő 2002: 16; Lukács 2010: 75).[43]

Kostelekben a források tanúsága alapján ugyan nem voltak erőszakos vagy különböző egyéni érdekek (pl. munkahely megtartása, törvényes ügyek „elsimítása")[44] által motivált átírások, mindenképpen figyelemre méltó azonban, hogy a távoli filiákban korábban bevett eljárásnak számító pasztorációs gyakorlatok a megváltozott politikai kontextusban visszaélésként jelentek meg, és mindkét plébános panaszt emelt miattuk. Avisalon Costea ezzel kapcsolatban kijelentette, hogy ő kizárólag az állami bejegyzést veszi figyelembe a hívek rítusának megállapításánál (GyÉL 28.658/1940; GyÉL 13.1981/1941). Vele szemben Tímár Sándor a szépvízi görög- és római katolikus anyakönyvek összevetésével részletes kimutatásokat készített, majd ezeket elküldte feletteseinek annak bizonyítására, hogy a hívek egy részének nem csak a nevét románosították az évek során, hanem „*egész sorozata van azoknak az elkereszteltelteknek, akiknek egyházjogilag ró. kath.-nak kellene lenniük, de az állami anyakönyvezetö által gör. kat. vallásunak jegyeztettek be és akiket ezen a cimen gör. kat. pap keresztelt meg és ma az ö hiveinek tekint*" (GyÉL 28.208/1941). Nem sokkal korábbi írásával – amelyben a szépvízi filiák kapcsán még csak az ottani román lakosság közé beházasodott néhány római katolikus szabálytalan rítusváltoztatását panaszolta – összevetve különösen tanulságos, egyúttal pedig a római katolikus egyház álláspontjának változását is jelzi, hogy az 1939. év végén már így fogalmazott: „*a fenti esetek és ezekhez hasonlóknak*

[43] Ezt a gyakorlatot tükrözik a szépvízi római katolikus plébános panaszai is. Egy 1941-es dokumentumban például így ír a törvénytelen eljárásokról feletteséhez: „*Latin ritusu apának és görög ritusu anyának gyermekeit, – akiket az állami anyakönyv mindenkor görög katolikusoknak tüntetett fel, – nemcsak elfogadta keresztelésre, hanem egyenesen magának is követelte*" (GyÉL 28.208/1941).

[44] Ellentétben például a székelyföldi településekkel (Oláh 1993: 114–115).

egész sorozata folyt és folyik a Szépvizi politikai községhez tartozó Bükkloka, Kóstelek, Csügés nevü telepeken" (GyÉL 28.208/1941).

A kosteleki hívek – elsősorban a település félreeső helyzete és a gyér pasztorációs ellátottság miatt – nem sokat érzékeltek a két egyház között folyó állami és helyi szintű konfliktusokból. A fentiek alapján azonban fontos kiemelni, hogy a trianoni békeszerződés utáni két évtizedben a korábbinál sokkal inkább „láthatóvá" váltak a helyi római katolikusok, egyrészt a vallásukhoz való intenzívebb ragaszkodás, másrészt a római katolikus plébános fokozottabb pasztorációs aktivitása miatt. Bár a rendelkezésemre álló adatok alapján ez nem jelentette azt, hogy a plébános tényleges lelkigondozásba vette volna a Csíkszépvízhez tartozó filiák híveit, de mindenesetre számon tartotta, sőt a századfordulóig visszamenően dokumentálta a havasi telepeken élő római katolikusok legalább egy részét.

A két fél vitái teljesen új megvilágításba kerültek az 1940. augusztus 3-i bécsi döntés után, hiszen Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása alapvető változásokat hozott nem csak a két érintett állam, hanem az itt tárgyalt két egyház életében is. Avisalon Costea már 1940 tavaszán Vaslábra távozott (GyÉL 28.208/1941), így a csíkszépvízi görögkatolikus plébánia hosszú időre betöltetlen maradt. Kostelekben 1939 óta a helyi állami iskola tanítója – aki egyúttal lelkész is volt – látta el a hívek lelkigondozását, de a kivonuló román csapatokkal ő is elmenekült (GyÉL 28.208/1941; GyÉL 13.1981/1941).[45]

5. Összegzés

Tanulmányomban a kostelekiek második világháború előtti felekezeti és pasztorációs viszonyait és nyelvhasználatát, valamint ezek átalakulásait igyekeztem bemutatni, érintettem továbbá a mindezekkel összefüggő helyi vallási-etnikai identitás konstruálódásának kérdését is.

A történeti Csík vármegye keleti peremterületén fekvő Kostelekben a 19-20. századi (magyar és román irányba ható, önkéntes és kényszerű) asszimilációs és akkulturációs folyamatok nyomán egy kevert műveltségű és identitású népesség, sajátos arculatú kultúra jött létre. Az etnikailag vegyes eredetű kosteleki lakosság a 20. század elejére – in-

[45] A visszacsatolt erdélyi területek birtokbavétele előtt mintegy ötvenezer román állami alkalmazott távozott a román hadsereggel együtt Romániába (Sebestyén–Szabó 2008: 1390).

kább praktikus okokból, részben a pasztoráció megoldatlansága miatt, mintsem etnikai alapon – nagyjából egységesen görögkatolikus vallású volt. Ugyanakkor a 20. század elejére a kosteleki lakosság nagyjában-egészében magyar nyelvűvé vált, a román nyelv használata a családi és a vallási életbe szorult vissza. A helyiek identitásának – éppen a görögkatolikus vallás „román vallás" voltának köszönhetően – azonban fontos része maradt románsághoz való kötődés érzése.

A helyzet az 1920-1930-as évekre változott meg (a forrásokban és a visszaemlékezésekben kitapintható módon legalábbis), amikor a faluban élő viszonylag kis számú római katolikus lakosság részéről az addig bevett gyakorlatnak számító rítusváltás helyett a saját rítuson való megmaradás modellje is fokozottabban érvényesülni kezdett. Ezzel párhuzamosan nyelvi alapon is érezhetően megosztottá vált a közösség: a székelyföldi görögkatolikus közösségekhez hasonlóan, ekkor már szép számmal éltek a faluban olyan személyek, akik nem értettek románul, így vallásgyakorlatukban és identitásukkal kapcsolatban egyaránt előtérbe került a magyar nyelv, és fontos szemponttá vált a magyar nyelvű liturgikus szolgálatokat végző papság jelenléte.

Kostelek görögkatolikus pasztorációja a falu betelepülésétől egészen a 20. század közepéig meglehetősen esetlegesnek mondható, a római katolikus papság pedig néhány oda költöző hívét – elsősorban a nehézkes megközelítés és az anyaközség lelkigondozásának feladatai miatt – örömmel „átengedte" a görögkatolikus egyház soraiba. A hosszú idő alatt kialakult – olykor a hivatalos szabályozástól eltérő – pasztorációs gyakorlatok elsőként az 1930-as évek felfokozott román nemzeti törekvései közepette vezettek konfliktusokhoz, miután a római katolikus plébános úgy találta, hogy a településen viszonylag nagy számú római katolikus eredetű népesség él, akik csak elkeresztelés folytán lettek görögkatolikusok. Az egyre öntudatosodó római katolikus hívek lelki gondozása ügyeiben a csíkszépvízi görög- és római katolikus papság számos pert is indított. Bár tényleges római katolikus pasztoráció ekkor még nem kezdődött meg Kostelekben, az 1930-as években megindult viták és összetűzések az ismételt hatalomváltás után – igaz, teljesen más politikai kontextusban – folytatódtak, és végül az 1940-es években a közösség végleges vallási kettéválásához vezettek.

Irodalom

ANTAL Imre
1992 *Gyimesi krónika*. Európa–Kriterion, Budapest–Bukarest.
BARTH, Fredrik
1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* VII (1.), 3–25.
BENKŐ Levente
2002 Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–44). *Pro Minoritate* VII, 7–41.
BORNEMAN, John
1999 Elbeszélés, genealógia és a történeti tudat: a széthulló személyiség. In: THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest, 197–216.
CÂRJA, Cecilia
2009 *Românii greco-catolici şi Episcopia de Hajdúdorog (1912)*. Ediţie, studiu introductiv şi note Cecilia Cârja. (Documenta Ecclesiastica). Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
2012 *Biserică şi politică Înfiinţarea Episcopiei de Hajdúdorogh*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
CIOBANU, Virgil
1926 Statistica românilor ardeleni din 1760–1762. *Anuarul Institutului de Istorie Nationalã 1924–25*, 616–700.
DRAGOMIR, Silviu
1920 *Istoria Desrobirii Religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*. I. Sibiu
GERGELY Jenő
1991 Az erdélyi görög katolikus román egyház. *Regio. Kisebbségtudományi Szemle.* II. (3), 106–117.
HÁMORI Péter
2007 Székely–oláh görög katolikus sorstörténet. *Regio* XVIII. (2), 189–222.
HESZ Ágnes
2008 Néphit vagy helyi vallás: lélek- és túlvilág-képzetek Hidegségen. In: PÓCS Éva (szerk.): *„Vannak csodák, csak észre kell venni.” Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben I*. Budapest, L’Harmattan, 15–75.

2012 *Élők, holtak és adósságok. A halottak szerepe egy erdélyi falu társadalmában*. (Kultúrák Keresztútján, 16.) Budapest–Pécs, L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék.

IANCU Laura

2013 *Vallás Magyarfaluban. Néprajzi vizsgálat*. Budapest–Pécs, L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék.

ILYÉS Zoltán

1996 Politikai, kulturális-etnikai és természeti határok a Székelyföldön. In: PÁL Ágnes – SZÓNOKINÉ ANCSIN Gabriella (szerk.): *Határon innen – határon túl*. JATE-JGyTF, Szeged, 63–71.

1997 Szempontok a gyimesi csángók etnikus identitásának értelmezéséhez. In: KEMÉNYFI Róbert – SZABÓ László (szerk.): *Varia. Ethnographica et Folcloristica Ujváry Zoltán 65. születésnapjára*. KLTE Néprajz Tanszék, Debrecen, 72–80.

1998a Az exogámia hatása három román eredetű csík-megyei telep anyanyelvi állapotára és etnikus identitására (1841–1930). *Demográfia* XLI. 2–3, 285–299.

1998b A görög katolikusok identitásváltásának különböző útjai az egykori Csík-megyében (19. sz. közepe–1948). *Néprajzi Látóhatár* VII. 3–4, 91–101.

1998c A multietnikus gyimesi kultúrtáj (Életmód és természeti környezet). In: EPERJESSY Ernő – GRIN Igor – KRUPA András (szerk.): *Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében (A Dunamedence népei együttélésének tükröződése a néphagyományban – a VI. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba, 1996. október 2–4.)*. Békéscsaba–Debrecen, 294–299.

1999a „Magyarul beszélünk." Etnikai identitás, akkulturációs stratégiák a csíkszépvízi görög katolikus egyházközség hívei körében a 19. század közepétől 1948-ig. In: BORBÉLY Éva – CZÉGÉNYI Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. (Kriza könyvek I.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 6–21.

1999b A 20. századi közigazgatási és egyház-igazgatási változások etnikai háttere Csík megyében. In: PAP Norbert, dr. – TÓTH József, dr. (szerk.): *Első Magyar Politikai Földrajzi Konferencia – Változó világ, átalakuló politikai földrajz*. JPTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 127–133.

2002 A szakrális térszerkezet változásai a Keleti-Kárpátok egy vallási kontaktzónájában. In: FÜLEKY György (szerk.): *A táj változásai a*

Kárpát-medencében. Az épített környezet változása. Környezetkímélő Agrokémiáért Alaptívány – Szent István Egyetem, Gödöllő, 261–273.

2003a A szakrális táj történeti szerveződése Gyimesben. *Székelyföld* 2003. VII. 3, 109–122.

2003b Hárompatak település-, népesség- és akkulturációtörténete. In: TOMISA Ilona (szerk.): *Hárompatak: Egy ismeretlen néprajzi kistáj Erdély és Moldva határán*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 7–53.

2003c Nyelvhatár/kontaktzóna értelmezés a Székelyföld keleti peremvidékén. In: KOZMA István – PAPP Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 77–88.

2005 A kulturális kontaktzóna történeti változásai a Székelyföld keleti peremvidékén, az egykori Csík megyében In: KLAMÁR Zoltán (szerk.): *Etnikai kontaktzónák a Kárpát-medencében a 20. század második felében*. Nemzetközi tudományos konferencia. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Aszód, 56–76.

2007a „…mentsük ki őket az oláh polip ölelő karjaiból”: A hajdúdorogi görög katolikus püspökség szervezése Csík megyében. In: VARGYAS Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene* (Studia Ethnologica Hungarica XIII). L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 737–754.

2007b „Kozsókos mefisztók” és „hazaszerető papok”. In: GERGELY András, A. – PAPP Richárd (szerk.): *A szakralitás arcai: Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 167–178.

ILYÉS Zoltán – PUSZTAI Bertalan

1994 Crucifixus etiam (Görög katolikus papi sors a XX. századi Erdélyben). *Jel. Spirituális és kulturális folyóirat*. VI. 7, 214–216.

KEMÉNYFI Róbert

1994 A kulturális határok értelmezésének kérdéséhez In: Újváry Zoltán (szerk.): *Folklór és Ethnographia 85. In memoriam Sztrinkó István*. Debrecen, 13–22.

KERÉKGYÁRTÓ Adrienne, U.

1992 A csíkiak Negyedfél-megye havasáról. *Néprajzi Értesítő* LXXXIV, 5–46.

KESZEG Vilmos
2009 20. századi életpályák és élettörténetek. In: Vargyas Gábor (szerk.): *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig*. (Studia Ethnologica Hungarica, XI.). L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest, 95–133.
KOVÁCS András, B.
2000 XX. századi identitásváltás a háromszéki Lisznyóban. *Székelyföld* IV/12, 126–134.
KOVÁCS Piroska
1999 Maréfalva. In Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 215–257.
LUKÁCS Imre Róbert
2010 A görög katolikusok helyzete Erdélyben az első világháború után. *Iustum Aequum Salutare* VI/1, 65–78.
MARTON József
2010 A trianoni békeszerződés hatása az erdélyi egyházmegye igazgatására. *Iustum Aequum Salutare* VI/1, 79–89.
OLÁH Sándor
1993 Magyar görög katolikus „románok". *Regio. Kisebbségi Szemle.* IV. (2.), 99–120.
1998 Románok asszimilációja a Székelyföldön (Esettanulmány). *Regio* 9/2, 64–84.
1999 Homoródalmás. In: HERMANN Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 275–296.
PÁL Judit
1999 A románok háromszéki betelepítésének néhány kérdése (1614–1850). In: HERMANN Gusztáv Mihály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 25–97.
PETI Lehel
2008 *A moldvai csángók vallásossága. Hagyományos világkép és modernizáció*. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, Lucidus Kiadó.
2012 *A moldvai csángók népi vallásosságának imagisztikus rítusai*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

PIRIGYI István
1991 *A görögkatolikus magyarság története*. IKVA, Budapest.
2001 *A magyarországi görögkatolikusok története I-II*. Nyíregyháza.
PÓCS Éva
2008 „Rajtunk is történt nagy csoda." Beszélgetések és elbeszélések a természetfelettiről. In: PÓCS Éva (szerk.): *„Vannak csodák, csak észre kell venni." Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben I*. Budapest, L'Harmattan, 277–349.
POZSONY Ferenc
2005 *A moldvai csángó magyarok*. Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet, Budapest.
PRIMIANO, Leonardo Norman
1995 Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife. *Western Folklore* 54 (1.), 37–56.
REDFIELD, Robert
1965 *The Little Community. Peasant Society and Culture*. The University of Chicago Press, Chicago
SCHEFFLER János
1942 Az erdélyi ritusváltoztatások. *Magyar Szemle* XLII/1–6. sz., 7–12.
SEBESTYÉN Elemér – SZABÓ Péter
2008 Észak-Erdély és Székelyföld magyar katonai közigazgatás alatt (1940 szeptember–november). *Századok* 6, 1383–1420.
SIMON Zoltán
2011 *Az Alsó-Nyárádmente településeinek vallási élete. A vallási közösségek viszonyrendszerének néprajzi-antropológiai vizsgálata*. Doktori értekezés, kézirat. Forrás: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/127074/simon_phd-t.pdf?sequence=7&isAllowed=y (2016. 04. 15.)
STEWART, Charles
1991 *Demons and the Devil. Moral Imagination in Modern Greek Culture*. Princeton: Princeton University Press.
SZILÁGYI Ferenc
2003 Görög katolikusok Bihar megyében. In: SÜLI-ZAKAR István (szerk.): *Társadalomföldrajz-Területfejlesztés*. Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen, 69–80.
SZŐCS János
1999 Románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben (1614–1850). In: HERMANN Gusztáv Mi-

hály (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 98–156.

TAKÁCS György

2001 *Aranykertbe' aranyfa. Gyimesi, hárompataki, úzvölgyi csángó imák és ráolvasók*. Szent István Társulat, Budapest.

TÁNCZOS Vilmos

2011 „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok!" A csángó nyelvi identitás tényezői: helyzetjelentés a 2011-es népszámlálás kapcsán. In: Uő: *Madárnyelven*. *A moldvai csángók nyelvéről*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 253–284.

TĂUTU, Aloisie Ludovic – MIRCEA, Alexandru – BÂRLEA, Octavian

1952 *Biserica Română Unita – două sute cincizeci de ani de istorie.* Madrid.

TIMKÓ Imre

1971 *Keleti kereszténység, keleti egyházak*. Ecclesi, Budapest

VARGA E. Árpád

1998 Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez. In: VARGA E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski Kiadó, Budapest, 10–63.

Görögkatolikus egyházmegyei sematizmusok

Schem. 1880

Siematismulu veneratului cleru alu Archidiecesei Metropolitane greco-catolice Alba-Juliei si Fagarasiului pre anulu 1880. Blasiu.

Schem. 1886

Siematismulu veneratului cleru alu Archidiecesei Metropolitane greco-catolice Alba-Juliei si Fagarasiului pre anulu 1886. Blasiu.

Schem. 1890

Siematismulu veneratului cleru alu archidiecesei metropolitane greco-catolice a Alba-Juliei si Fagarasiului pre anulu 1890. Blasiu.

Schem. 1900

Şematismul veneratului cler al archidiecesei metropolitane Alba-Iulia şi Făgăraş pre anul domnului 1900 de la sânta unire 200. Blaş.

Schem. 1906

Şematismul veneratului cler al arhidiecezei mitropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia şi Făgăraş pe anul 1906. Blaj.

Schem. 1911
Şematismul veneratului cler al arhidiecezei mitropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia şi Făgăraş pe anul 1911. Blaj.
Schem. 1929
Şematismul clerului arhidiecezei mitropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia şi Făgăraş pe anul 1929. Blaj.

Római katolikus egyházmegyei sematizmusok

Schem. 1903
Schematismus venerabilis cleri almae Diocesis Transsilvaniensis: editus pro anno a Christo nato 1903. Budapest.
Schem. 1913
Schematismus venerabilis cleri almae diocesis Transsilvaniensis: editus pro anno a Christo nato 1913. Gyulafehérvár.

Kerti József

A *Magyar Parnaszszus Virágjai* szóképekben
Aranka György kéziratos versei Szirmay Antal versgyűjteményeinek tükrében[1]

Bevezető gondolatok

A 18-19. század fordulóján nagy horderejű változások következtek be a népi (populáris) irodalom megítélésében, leginkább Révai Miklósnak a pozsonyi *Magyar Hírmondó* 1782. január 16-i, 5. számában névtelenül közzétett felhívása nyomán. A Herder munkásságát tanulmányozó Révai régi versek és énekek gyűjtésére buzdít – ismert és ismeretlen szerzőktől egyaránt –, mellyel egy nagy magyar költészeti gyűjtemény alapjait fektetnék le, ami nemcsak a nemzeti irodalomnak lenne büszkesége, hanem eszköz és alap a magyar nyelv tanulmányozásához. E kezdeményezés hatására

> megszaporodtak azok a gyűjtemények, melyek tudományos tárgyként szerették volna vizsgálni a magyar közköltészetet (ideértve a szájhagyományban élő folklórt is), illetve a későbbi elemzésekhez gyűjtöttek szövegeket. Pálóczi Horváth Ádám *Ó és új, mint-egy ötöd félszáz énekek…* (1813) című, hatalmas mű- és közköltészeti antológiája, valamint Jankovich Miklós *Nemzeti Dalok Gyűjteményé*nek sorozata pontosan jelzik a hazai tudomány ilyen igényeit, noha mindkét alapvető forrás kéziratban maradt. […] E hatalmas korpuszok egyik szerény kortársa azonban nyomtatásban is megjelent, méghozzá két kiadásban (Buda, 1804, 1807). Címe nem irodalmi, hanem egyfajta nyelvészeti-

[1] Köszönetet szeretnék mondani Csörsz Rumen István irodalomtörténésznek, amiért felhívta a figyelmem Szirmay Antal *Collectio Ingeniosarum Cogitationum incholata* című kéziratában fellelhető Aranka-versekre, ugyanakkor e kézirat reprográfiáit a rendelkezésemre bocsátotta. Önzetlen segítségének, tanácsainak és biztatásának nagy szerepe volt abban, hogy ez a dolgozat megszülethetett.

A dolgozat megírásához szükséges anyagi támogatást a Humánerőforrás-fejlesztési operatív program 2007–2013. és az Európai Szociális Alap biztosította a „Minőség, a kiválóság, a transznacionális mobilitás doktori kutatás” POSDRU/187/1.5/S/155383 projektből.

antropológiai enciklopédiát ígér: *Hungaria in parabolis sive commentarii in adagia, et dicteria Hungarorum*" (Csörsz 2006: 529).

A latin nyelvű kötet szerzője Szirmay Antal (Eperjes,[2] 1747–1812) Zemplén megyei főúr, táblai ülnök, helytörténész, mű- és könyvgyűjtő, aki versírással is foglalkozott.[3] Műve értékmentő gesztusként értelmezhető, példatárába tetszőlegesen, saját ízlése szerint válogatott saját munkáiból és más szerzőktől (legyen az anonim szerzőségű közköltészeti vagy műköltészeti anyag, már kanonizált szerzőktől is). A szerzők között ott találjuk Aranka György nevét is. Szirmay csupán egyszer jelöli meg Aranka nevét, mint akinek verséből idéz, azonban a kötetben számos Aranka-vers található.

Dolgozatomban elsősorban arra kerestem a választ, hogy Szirmay említett munkájában és más kéziratos gyűjteményeiben mit és hogyan vesz át Arankától, saját ízlésének szűrőjén keresztül hogyan fogadja be és szelektálja ki (gyakorlati okból) az Aranka-szövegeket. Kiemelkedő fontosságú volt forráskritikai módszerekkel ellenőrizni, hogy mi alapján azonosíthatjuk és bizonyíthatjuk Aranka szerzőségét, hiszen a közköltészet rendszerében, cserefolyamataiban nem mindig egyértelmű, hogy ki a „házigazda" és ki a „vendég." Azt átvett szövegek esetében komparatív módszer által megvizsgáltam, hogy Szirmay hogyan retorizálja, igazítja saját mondanivalójához és rekontextualizálja azt, amit átvesz; hogyan simulnak, igazodnak a közköltészet technikái-eljárásai nyomán Aranka versei Szirmay poétikájához, és válnak/váltak tovább variálható, nyílt szöveggé. Mivel Aranka György nem tartozik a magyar irodalom kanonizált költői-írói közé, szükségesnek tartottam röviden ismertetni irodalmi tevékenységét, elsősorban kéziratos gyűjteményeinek fényében.[4]

[2] Eperjes (szlovákul Prešov) város Kelet-Szlovákiában. Az eperjesi kerület és az eperjesi járás székhelye.

[3] Az életrajzi adatokat lásd: Szinnyei 2000: http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/sz/sz26745.htm (Internetes változat. 2016. 04. 15-i elérés).

[4] Szirmay Antal irodalmi tevékenységéről lásd: Csörsz 2006, Szirmay 2008, Fehér 1999.

Aranka György irodalmi tevékenységéről röviden

A valamikori marosvásárhelyi királyi táblabíró, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság (a továbbiakban: EMNyT) egykori alapítója és titoknoka, Aranka György irodalmi tevékenysége javarészt a 18. század utolsó fele, valamint a 19. század első harmada irodalmi hagyományába ágyazódott be. Életrajzírója és egykori barátja, Székely Márton marosvásárhelyi református pap tömören foglalja össze költészeti tevékenységét: „[Aranka György számára] a' Poësis nem született, hanem szerzett tulajdonsága volt. E' mellett is mind azon által irott Verseit igen sokszor meg-megigazítva, változtatva, rostálva 's másokkal rostaltatva, végezetre a' jovait ki válogatván, ki-nyomtatta in 8-o" (Székely 1818: 78–79).

Székely Márton sorai jól tükrözik a felvilágosodás korabeli irodalomművelésről való gondolkodást. A kor irodalmárainak szemléletéhez és poétikáinak (értsd: irodalomelméleti kézikönyveinek) felfogásához híven maga Aranka is azt vallotta, hogy a költészet tanulható; ha a természettől kapott tehetségnek híján is van a poéta, gyakorlattal (elsősorban a klasszikusok imitálásával) el lehet jutni „Parnasszus hegyére". A korabeli poétikák felfogása szerint ez az úgynevezett *poeta doctus*, azaz tanult költő. „Az alkotót is megkötő normatív poétikán nevelődött normatív ízlésről van itt szó tehát, amely a művelt befogadó ízlését is meghatározza" – írja Csetri Lajos (Csetri 1990: 123). Az idézetből a kor irodalomszemléletének egy másik szelete, a horatiusi „nonum prematur in annum" elve körvonalazódik. Eszerint a kor poétáihoz hasonlóan Aranka is élt a horatiusi tanítás követelményével, a gondos csiszolgatásnak is szerepe volt abban, hogy első (és egyetlen) (nyomtatásban megjelent) verseskötete, amelyre Székely is utal, csupán 1806-ban jelent meg, *Elme játékjai* címmel, 69 éves korában.

Bár verseskönyve meglehetősen megkésett, jóval előtte, az 1780-as évek végén – kiterjedt levelezésének és a levelekben elküldött verseknek köszönhetően – a kor vezető irodalmárai (köztük Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Ráday Gedeon és Révai Miklós) elismeréssel nyilatkoznak verseiről, és hosszabb-rövidebb levelezés, illetve egyeztetés után számos versét közlik a kor két vezető irodalmi lapjában (*Magyar Museum* és *Orpheus*). Ráday Gedeonnal 1789-ben kerül kapcsolatba Zilai

Sámuel marosvásárhelyi professzoron keresztül,[5] az akkoriban induló *Magyar Museum* Ráday Gedeon által Arankának dedikált mutatványpéldánya ürügyén. Aranka Rádaynak írt levelében[6] tájékoztatja irodalmi munkásságának addigi állásáról, kész és félkész munkáiról, fordítási terveiről, illetve arról, hogy miképpen adta fejét a poézis művelésére. Ebben a levélben Aranka különböző verseit veszi lajstromba és ajánlja fel a *Magyar Museum*nak: „A második darab áll az én időtöltéseimből, 10 arkus; van benne 80 darab apróság vers. A harmadik darab negyedfél árkus és csak 19 darab vers igen kicsiny, ez is az én idötöltésecskéim közül való" (Ladányi 1973: 162). 99 darab versről ír, amelyek „időtöltésecskéi" közül valók, „aprosag vers"-nek is nevezi őket, mintegy összekapcsolván a versek genézisét a mentegetőzés gesztusával (értsd: csak alkalmi költemények főleg). A levélrészlet különösen fontos recepciótörténeti adat, ugyanis, amint levél- és kézirattári kutatásaim alapján felvázoltam,[7] ezek a versek, illetve az ezekből a versekből kiválogatott és az említett irodalmi lapokban közölt darabok Aranka György versfüzérének, a *Magyar Parnaszszus Virágjai* címet viselő kéziratos szövegegyüttesnek a részét képezték. Innen válogatta ki Kazinczy, Batsányi és Ráday az *Orpheus*ban, illetve *Magyar Museum*ban közlésre kerülő verseket. A versfüzérnek három különböző másolatát ismerem különböző gyűjteményekbe ágyazva (a háromból egy esetben szerepel önmagában, azaz az adott kéziratos gyűjtemény kizárólag csak a versfüzért tartalmazza), azon a másolaton kívül, amely egyaránt járt Kazinczy és Ráday kezében. A Kassára Kazinczyhoz, majd onnan általa Rádayhoz Pestre továbbküldött másolat feltehetően vagy elveszett, vagy

[5] Zilai Sámuel (1753–1800) Utrechtben és Heidelbergben folytatott tanulmányok után 1788-ban tér vissza Marosvásárhelyre, ahol 1792-ig segédtanár, majd a filológiai katedra rendes professzora a református kollégiumban. A folyóirat [*Magyar Museum*] mecénása, a péceli id. Ráday Gedeon még a megjelenés előtt elküldi a lap Batsányi által írt „Bé vezetését" Marosvásárhelyre Zilai Sámuel professzornak, aki Arankának is megmutatja (Enyedi 1981: 698). A kapcsolatfelvételről lásd: Ladányi 1984: 724.

[6] Aranka első köszönőlevele Rádayhoz dátum nélküli, Ráday válasza 1789. június 9-én kelt. A levelet közölte: Ladányi 1973: 159–171. Ráday válaszát lásd: OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 1994. 112-113. A levelet közölte: Enyedi 1981: 698–718.

[7] Ennek részletes bemutatását lásd: Kerti 2015: 173–184.

lappang.[8] Az adatok birtokában megítélésem szerint a kronológiai sorrend a következő:[9] 1. *Fejérvári Károly-féle gyűjtemény*,[10] 2. *Zágoni Aranka György versei*,[11] 3. *Név napi köszöntő aprolékos versek*; *Aproság versek – Aranka György munkái – s másokéi is.*[12] Mindhárom gyűjtemény alapos vizsgálata után egyértelmű, hogy a nagy gonddal egy helyre összegyűjtött, számozott szövegegyüttes tudatos szerkesztésre utal. Mivel a korpusz meglehetősen letisztult, tisztázat jellegű, könnyen elképzelhető, hogy az alkotó egy leendő kötetbe szánta.

Szirmay Antal és Aranka kapcsolatáról

Az eddigi Aranka-kutatás nem helyezett hangsúlyt Szirmay és Aranka kapcsolatára. Ehhez nyilván az is hozzájárult, hogy Szirmay és Aranka levélváltását mint elsődleges forrást nem ismerjük, éppen emiatt keveset tudunk kettejük kapcsolatáról, ám az a kevés annál értékesebb. Bár nem Aranka-kutatóként, Csörsz Rumen István irodalomtörténész Szirmay Antal *Hungaria in parabolis* (magyar címe: *Magyarország szóképekben*) című művének sajtó alá rendezőjeként hívta fel elsőként a figyelmet Aranka és Szirmay irodalmi kapcsolataira (Csörsz 2006; Csörsz 2008), és mutatott rá, hogy Szirmay különböző gyűjteményeiben, munkáiban számos Aranka-vers található.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság megalakulásakor Aranka kapcsolatba lépett Szirmayval (valószínűsíthetően Kovachich Márton

[8] A gyűjtemény útjáról lásd: Uo.

[9] Itt nem a versfüzér címét adtam meg, hanem a kéziratgyűjtemény levél- és kézirattári megnevezését.

[10] A teljes cím: *Keresztes Komlósi Fejérvári Károly külömbféle Magyar Verseknek, – Enekeknek, – és Szirmay Antal Apophtegmáinak Gyüjtemennye* (1782), Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban: OSZK Kt.), Quart. Hung. 179.

[11] OSZK Kt., Oct. Hung. 37.

[12] Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Osztálya [Serviciul Judeţean Cluj al Arhivelor Naţionale ale României], Kolozsvár (a továbbiakban RNLtKol), Aranka György gyűjteménye [Colecţia Aranka György], fond 258, [nr. inv.] 26-os iratcsomó.

Györgyön[13] vagy Kazinczyn keresztül),[14] s meg is hívta a Társaságba, erről Szirmay így emlékezik meg:

> Az Erdélyi Magyar túdós társasságba hogy állyak bé, levele által hivott engemet Aranka György azon társasságnak tagja; Kinek én ekképpen feleltem: Uram! Köszönöm becses vélekedésedet felőlem: hogy túdós társasságtokra méltónak állittottál; de én a' miólta Jesus társaságának-is ezen a' világon rosz ki menetelét láttam, fogadást tettem: hogy semmi társasságba bé nem állok.[15]

Bár állítása szerint nem volt hajlandó a Társasághoz csatlakozni, az EMNyT névlajstromán, melyet Aranka saját kezűleg írt, Szirmay neve a tagok között szerepel (Jakab 1884: 38). *A' Magyar Nyelvmivelö Társaság' munkáinak elsö darabja* (Szebenben, Nyomtattatott Hochmeister Márton betüivel, 1796) második szakaszának IX. cikkelyében (melyet Aranka jegyez) szintén szerepel Szirmay neve, mint akitől a Társaság régi kézírásokat remél (Enyedi 1988: 169), mindezt azok után, hogy a Társaság megbízásából

> [Aranka] 1794-ben Magyarországra utazott, ahol többek között információkat gyűjtött a Pesten, vidéken, sőt Bécsben őrzött fontosabb kéziratgyűjteményekről. Számba vette […] Batthyány József, Széchényi Ferenc, Festetics György, Szirmay Antal, Jankovich Miklós, Koppi Károly és Kovachich Márton György gyűjteményeit, vagyis szinte minden nevezetesebb korabeli kézirat-kollekciót, néhányat személyesen is meglátogatott, pl. az Egyetemi Könyvtárét, Batthyány József prímását, Teleki Józsefét, Prónay Sándorét, Kovachichét és jegyzeteket készített állományukról (Csanak, F. 1976: 346).

A források arra mutatnak, hogy nemcsak ismerték egymást, hanem tájékozódtak is egymás kéziratos gyűjteményeiről, azonban ar-

[13] Kovachich Márton György (1744–1821) bölcseleti doktor, az EMNyT tagja. Életrajzát lásd: Szinnyei 2000: http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/k/k12180.htm (Internetes változat. 2016. 04. 15-i elérés).

[14] Szirmay Kazinczy Ferenc közeli barátja volt, Kovachich-csal pedig szintén közeli kapcsolatot ápolt. Kovachich Szirmay *Hungaria in parabolis* (Buda, 1804, 2. bőv. kiad. 1807) című legismertebb, eredetileg latinul publikált művének mindkét kiadásához külön ajánlást írt.

[15] A levél egy részét közölte: Csörsz 2006: 531. Az 1795. június 1-jére datált, Eperjesen írott levelet Szirmay széljegyzeteként olvashatjuk *Collectio Ingeniosarum Cogitationum incholata* c. kéziratában (OSZK Kt., Fol. Lat. 1699, 81b).

ról nincs tudomásunk, hogy Szirmay ténylegesen együttműködött volna a Társasággal.

A fennmaradt és eddig hozzáférhető Aranka-levelezésekben alig található nyoma kettejük kapcsolatának, egymásról való vélekedésének, így különösen értékes Aranka egy közeli barátjának és pártfogójának, gróf Fekete Jánosnak írott levele.[16] Bár érdeklődési körük és törekvésük is hasonló volt (régi kéziratok, diplomatikák gyűjtése, helytörténet iránt való érdeklődés, nemzeti hagyománymentő szándék), és értékelte Szirmaynak a magyar nyelv és kultúra érdekében tett erőfeszítéseit, Aranka ebben a levélben elítélte Szirmayt, amiért bizonyos témakörökben még mindig latinul ír a 19. század fordulóján:

> Váradrolis ujjságokat vettem. Ladislai Bielek[17] Majores Hungarorum Pars 1. Pest 8. Attila életét irja meg és Antonii Szirmai Notitia Montium et Locorum Viniferorum Comitatus Zempliniensis Casoviae 8. Gondold Barátom azén bumat? Ezeka jo Emberek még déákul irnak mind, a' mik éppen a' Magyart és Magyar Nemzetet illetik, a' Magyar Kereskedésről, a' Tokai Bor Termő Hegyekről és a' Magyarok Eleiről irván. Oh hogy az az elmés nyelvű Kis Aszszony a' Satyra, nem Barátom nékem a' jo Hazámfiainak Neveket ugyan megkimélleném; de azta' hagymázas valoságos furiáját azoknak, a' kiknek nem vallás dolgában, hanem Hazát Nemzetet illető dologban, deákul irnak inkább mint Magyarul, elevenen lefesteném (Enyedi 1990: 492).

Aranka kifakadása jogosnak mondható, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy Szirmay *Hungariá*jának mindkét kiadása latinul látott napvilágot. A latin nyelvű kiadás mögött feltehetően egy tudatos szerzői-kiadói szándék is meghúzódhatott (tudjuk, hogy a *Hungaria* kiadásában komoly szerepet vállaló Kovachich Márton György jobban tudott latinul írni, mint magyarul), ugyanis a korban a latinra sokáig úgy tekintettek, mint felsőbbrendű irodalmi nyelvre. Másrészt úgy gondolom, a latin nyelvű kiadástól a szerző és a szerkesztő egyaránt azt remélte, hogy több helyre (külföldre is) eljuthat, mint magyar nyelven.

[16] Aranka György Fekete Jánosnak, Marosvásárhely, 1799. december 3. A levelet közölte: Enyedi 1990: 488–492.

[17] Bielek László (1744–1807) kegyesrendi pap, egyetemi tanár, a bölcselet professzora.

Hogyan kerülhetett Szirmay Antalhoz Aranka versfüzére?

A budapesti Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában fellelhető *Keresztes Komlósi Fejérvári Károly külömbféle Magyar Verseknek, – Enekeknek, – és Szirmay Antal Apophtegmáinak Gyüjtemennye* című kézirategyüttes paratextusai (paratextus alatt értve az összeírói-másolói bejegyzéseket, tehát az ún. *keretszöveg*et is) sokkal beszédesebbek, mintsem azt első pillantásra hinnénk. Aranka versfüzére *Magyár Parnászuss Virágjái mellyeket őszve szedett Erdélyi Aranka Győrgy* címmel a 43a–69b leveleken található. A ceruzával bejegyzett évszám (1782) a gyűjtemény bekötése előtt kerülhetett rá, feltehetően tévesen, ugyanis a kéziratos kötet gerincén aranyozott betűkkel ez áll: *Fejérvári Vers Gyűjtemény 1789–1791*. Munkájában Stoll Béla a Fejérváry Károly-féle gyűjteményt említi,[18] bár nem nevezi meg, hogy pontosan mi a benne foglalt Aranka-gyűjtemény címe. Mint a kéziratból kiderül, a versfüzér másolója a kézírás alapján Fejérváry Károly volt, azonban a gyűjtemény nagy részét Szirmay Antal gyűjtötte. Komlóskeresztesi[19] Fejérváry Károly (1743–1794) földbirtokos, törvényszéki tag, könyv- és régiséggyűjtő; kollekciójának számos darabja Jankovich Miklóshoz került[20] (Takács 2012: 350). A közös érdeklődésnek, célnak (könyvek és kéziratok gyűjtése, nemzeti hagyománymentő szándék), a polgári státusnak, valamint a földrajzi közelségnek köszönhetően Fejérváry és Szirmay nemcsak ismerte egymást, hanem kéziratokat is csereberéltek, Aranka versfüzére valószínűleg így kerülhetett Fejérváryhoz. Nem tudjuk pontosan adatolni, hogy Szirmay mikor, kitől és hogyan szerezte be Aranka versfüzérét. König György közlésében említi, hogy „Nagy csomó manuscriptuma van a Nemzeti Múzeum gyűjteményében, melyben összeírogatta az ő korában élt néhány költő (Aranka, Faludi stb.) ver-

[18] *Fejérvári Károly versgyűjteménye. (1785–1790) – 88 lev. 23 cm*. Stoll 2002: 364. Itt jegyezném meg, hogy Stollnál hibásan jelenik meg az, hogy Szirmay írta össze a kötetet, ugyanis a rajta végigfutó kézírás, eltekintve pár verstől, Fejérváry Károly kézírása. Ettől függetlenül elképzelhető, hogy a kötet anyagát Szirmay Antal gyűjtötte össze.

[19] Komlóskeresztes (szlovákul: Chmeľov) község Szlovákiában, az eperjesi kerület eperjesi járásában.

[20] Az életrajzi adatokat lásd: Szinnyei 2000: http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/f/f05283.htm (Internetes változat. 2016. 04. 16-i elérés).

seit" (König 1902: 65), azonban nem árulja el, hogy Szirmay honnan szerezte be Aranka verseit. A levelek tanúsága szerint a *Magyar Parnaszszus Virágjai*t első kézből Kazinczy olvashatta, majd többszöri kérés után elküldte Rádaynak is.[21] Könnyen elképzelhető, hogy Kazinczy, aki nemcsak levelezett Szirmayval (Fejérváry Károly is volt levelezőpartnere) – a levelezések (Kazinczy 1890–1911)[22] szerint a rokonsági szálakon túl szoros barátságot ápoltak –, a versfüzért lemásolásra kölcsönadhatta Szirmaynak (aki továbbadhatta Fejérvárynak másolásra), és csak késve kapta vissza, éppen ezért Rádaynak sem tudta időben elküldeni.[23] A források birtokában egészen biztosan állítható, hogy a gyűjtemény járt Szirmaynál, ugyanis kéziratos, valamint könyv formájában megjelent gyűjteményeiben[24] egyaránt számos Aranka-vers található a *Magyar Parnaszszus Virágjai*ból.

A versgyűjtemények jellege

Jellegénél fogva Aranka György a *Magyar Parnaszszus Virágjai* kéziratos versgyűjteménye a 18. századi világi tartalmú kéziratos vers- és énekgyűjtemények hagyományához kapcsolható. A 18-19. századi kéziratos vers- és énekeskönyvekkel Küllős Imola és Csörsz Rumen István foglalkoztak. Vizsgálataik során többféle szempontot vettek figyelembe. Az egyik csoportosítás alapján egy gyűjtemény jellege, azaz összeírója, szerző-szerkesztőjének szándéka szerint lehet *auktoriális*, azaz saját verseket tartalmazó,[25] szerzői gyűjtemény. Egy másik csoportosítás szerint lehet *receptuális*, azaz befogadó, megörökítő jellegű, amelyben csak mások alkotásai vagy anonim művek szerepelnek; ilyen például

[21] Erről bővebben lásd: Kerti 2015.
[22] A továbbiakban: KazLev.
[23] Erre vonatkozóan lásd uo.
[24] *Poemata, Elegiae, Epigramata, Versus, tam Latini, qvam Ungarici, Antonii Szirmaÿ:, de Szirma,* […] 1806. – OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 1634, valamint egy másik másolata Fol. Lat. 1635, a továbbiakban: *Poemata*; *Collectio Ingeniosarum Cogitationum inchoata 1a Julij 1782o Per Antonium de Zirma.* […] – OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 1699, a továbbiakban: *Collectio*; *Hungaria in Parabolis*, Buda, 1804, újrakiadása bővítve 1807, magyar nyelvű kiadása Szirmay 2008, a továbbiakban: *Hungaria.* Hivatkozáskor mindig az új, magyar nyelvű kiadásra utalok. (*A szerző megj.*)
[25] Nem normatív, kizáró jellegű előírás, hiszen bőven találni példát arra, hogy auktoriális gyűjteményekbe más szerzőktől is kerülnek be versek.

Szirmay Antal 1812-es *Quodlibet*je (Stoll 2002: 633), magyarul *Mindenféléje*, vagy *Aranka György dalgyűjteménye* (1782–1790) (Stoll 2002: 345). A harmadik csoport e két szempontot vegyítő keverék (elegyes) jellegű gyűjteményeket tartalmazza, ilyen volt például Pálóczi Horváth Ádám *Ó és új mint-egy Ötödfél-száz énekek, ki magam csinálmányja, ki másé* című, 1813-ban lezárt dalgyűjteménye, de ide sorolható Szirmay Antal *Collectio Ingeniosarum Cogitationum inchoate* című kéziratos versgyűjteménye is (Küllős 2004: 54–55; Csörsz 2009: 39). Az összeíró és a kéziratos versgyűjtemény feltételezett viszonyára, a repertoár kialakulásának/kialakításának folyamatára vonatkozóan létezik egy másik (voltaképpen az előbbi felosztást kiegészítő, árnyaló) kettős csoportosítás is: *primer* kéziratnak nevezzük azokat, amelyek teljesen vagy nagyobbrészt a saját ízlés nyomán, spontán módon alakultak ki. Ezeket összeállítóik rendszeresen használták, repertoárja belső fejlődésű, évek, sőt olykor évtizedek és tulajdonosi generációk során áll össze, a mindennapi életbe és az adott kulturális hagyományba ágyazottság együttesen jellemzi őket (ilyenek a diákgyűjtemények, emlékes-énekes füzetek, a lakodalmi énekeket és vőfélyverseket is tartalmazó, ún. *Makói énekeskönyv* 1826-ból,[26] valamint a mi szempontunkból fontos, már említett Szirmay-féle *Collectio Ingeniosarum Cogitationum inchoate* című versgyűjtemény, amelyet 1782-től egészen haláláig bővítgetett). A *szekunder* kéziratok ezzel szemben reflexív jellegűek, és gyakran tudományos alapúak, mivel az összeíró tudatos, programszerű munkáját őrzik (nemzeti hagyománymentés, iskolai szöveggyűjtemény, ide sorolható Pálóczi már idézett gyűjteménye, valamint Aranka dalgyűjteménye is, de ide tartozik a mi szempontunkból fontos Szirmay *Hungaria in parabolis* című munkája is; Küllős 2004: 55; Csörsz 2009: 38–39). Aranka *Magyar Parnaszszus Virágjai* versfüzére a felvázolt szempontok alapján szerzőjének szándéka szerint *auktoriális*, hiszen zömével saját szerzeményeit, versfordításait tartalmazza (a versek között találni egy-két, a közköltészeti alkotásokhoz közel álló alkotást, ezekről a kutatás jelen állása szerint nem állíthatjuk biztosan, hogy valóban saját szerzeményei). A másik csoportosítás szerint, az összeíró és gyűjteménye feltételezett viszonyát tekintve *primer*, hiszen a gyűjtemények alapján tisztán kirajzolódik, hogy reper-

[26] Tartalmáról lásd: Stoll 2002: 1267.

toárja saját fejlődés során állt össze, Aranka folyamatosan használta, javítgatta, bővítette a gyűjteményt. Ezt jól mutatja az a tény, hogy a Fejérváry-féle gyűjteményben fellelhető Aranka-versfüzér 75 verset,[27] a *Zágoni Aranka György versei* kézirata már 77 verset, míg a kolozsvári gyűjteményben (*Név napi köszöntő aprolékos versek; Aproság versek – Aranka György munkái – s másokéi is*) fellelhető versfüzér már 97[28] verset tartalmaz.

Szirmay Arankát másol

Aranka György versfüzérét Szirmay Antal nemcsak olvasta, hanem le is másolta magának. Azt nem tudhatjuk biztosan, hogy teljes egészében mindent lemásolt volna (Fejérváry Károly legalábbis megtette), de annak írásos nyoma maradt, hogy mindjárt egy filológiai vizsgálódásból származó fontos statisztikai adattal szolgáljunk, hogy Aranka versfüzérének 75 verséből 22 (!) verset – ha nem is szöveg- és betűhíven – bemásolt a *Collectio* címet viselő verseskönyvébe. A verstöredékekhez Szirmay gyakran ad jegyzeteket, melyekkel – a *Hungariá*hoz hasonló eljárással – a dalok és versek keletkezésének körülményeit értelmezi, vagy képzelt történeteket rendel hozzájuk (Csörsz 2006: 533). A *Collectio* leírása hiányzik Stoll (2002) kézikönyvéből, ezt az üresen maradt tételt (1099. sz.) később Csörsz Rumen István pótolta (Csörsz 2008: 40–41). Megállapítása szerint „A kézirat nagyobbik hányada – a kéziratтári besorolás ellenére – magyar nyelvű, közte két ismeretlen Kazinczy-verssel. […] A gyűjtemény néhány részlete felbukkan Szirmay Antal másik kéziratában[29] (Stoll 2002: 633), illetve a *Hungaria in parabolis* (1804, 1807) címszavaiban. A *Collectio* mindenekelőtt ez utóbbi gyűjtőkönyveként szolgálhatott" (Csörsz 2008: 41). A *Collectio* mellett a *Poemata* szintén kapcsolódik a *Hungariá*hoz, hiszen „a kéziratos forrásokban több olyan anekdotát és kommentárt magyarul olvashatunk,

[27] Fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a versek számozása esetleges, hiányoznak bizonyos sorszámok, illetve ismétlődnek számok, így elképzelhető, hogy eredetileg több verset tartalmazott, amelyet a másoló(k) valamilyen okból kifolyólag kihagyott.

[28] Ez a szám valójában több is lehet, hiszen a gyűjteményben számos olyan vers található, amely ugyan nem kapott sorszámot, de egyértelműen a versfüzér részét képezi.

[29] Szirmay *Mindenféléje.* (*A szerző megj.)*

amelyek a *Hungariá*ban latinul jelentek meg" – írja Csörsz Rumen István, a kötet sajtó alá rendezője (Szirmay 2008: 303). Találni kapcsolódási pontokat, azaz olyan konkrét szöveghelyeket, teljes szövegeket, amelyek megtalálhatók a Fejérváry-féle gyűjtemény, a *Hungaria*, a *Collectio* és a *Poemata* között is (lásd pl. a Csáky grófok nevének eredetéről: Szirmay 2008: 89–90). A *Hungaria* szövegei között 7 olyan szöveget találunk, amelyek Aranka verseit teljes egészében, vagy azok egy töredékét tartalmazzák. Ebben a tekintetben a *Poemata* a legszerényebb, itt ugyanis „csupán" 5 Aranka-versre bukkanunk, kisebb-nagyobb változtatásokkal. A Szirmay-gyűjteményekben fellelhető Aranka-versekről (ugyanott megjelölöm ezen versek közül azokat az Aranka-verseket is, amelyek nyomtatásban is megjelentek Aranka szerzői kötetében, vagy a kor két vezető irodalmi lapjában) készített táblázatot a dolgozat végén *Függelék*ként közlöm a statisztikai adatok alátámasztására, valamint ugyanott egy válogatást is közlök (betűhív átirattal) a dolgozatban tárgyalt szövegekből[30] az elemzés könnyebb nyomon követhetősége érdekében.

Szirmay újraírja Arankát. Aranka versei a Szirmay-gyűjteményekben

Mielőtt górcső alá vennénk a szövegeket, hogy Szirmay mit és hogyan vett át, érdemes felidéznünk Csörsz Rumen István sorai segítségével a közköltészet fogalmát, hiszen nemcsak Szirmay, de Aranka irodalmi tevékenysége is szorosan kötődik a közköltészet hagyományához, (irodalmi) létmódjához, és voltaképpen – Csörsz Rumen István kedvelt szavaival – irodalmi tevékenységük teljesebben csak „a közköltészet szemüvegén keresztül" érthető meg.

> A közköltészet definíciója kettős, miként maga az anyag is többrétegű. Elsődlegesen azt az anonim vers- és daltermést soroljuk ide, amely »tömeges« mértékben, szabadon variálódva terjedt kéziratok vagy kisnyomtatványok (ponyva, kalendárium) segítségével, de természetesen a szájhagyományban is, hiszen a művek elsődleges létmódja mégiscsak a társasági vagy egyéni szórakoztatás volt. Tágabban véve viszont közköltészetiesen viselkednek mindazok a szerzőhöz köthető irodalmi alkotások is, amelyek ugyanezeken a hordozó-

[30] Ha nincs nagyobb mértékű szintaktikai variálódás, csak az Aranka-szöveget közlöm.

> kon terjedtek, ezáltal föl sem merült a szerzői szöveg sérthetetlensége. Inkább »nyílt szöveg«-ként vizsgálhatjuk mindazt, ami itt előfordul[31] (Csörsz 2007: 157).

Miről is van tehát szó, ha rávetítjük ezt a definíciót Szirmay „szövegkezelésére"? Azáltal, hogy Szirmay mint befogadó saját szempontja szerint kiválogatja, lemásolja, saját ízlése és (rekontextualizáló) igényei szerint alakítja a szerzői művet, személyes olvasói reflexióhoz is juttatja azt, maga is szöveggazdává válik (Csörsz 2005b: 170). A másolat így „nyílt szöveggé" válik, újabb változat hozható létre. A másolás (elírás, félreértelmezés), a használat („szövegromlás", javítás, az egyéni stílusjegyek eltűnése, rövidítés, parafrázis stb.) során létrejövő változat ugyanakkor azt bizonyítja, hogy a befogadó-értelmező szöveghez való viszonyulása nem közömbös (erre jó példa, hogy Szirmay rögzíti egy-egy vers keletkezési körülményeit vagy a verssel kapcsolatos személyes benyomásait, számos esetben akár a vers paratextusaként, „álcímként"; Vogel 2012: 104). A (ki)választás gesztusa révén a lemásolt versek ezek népszerűségét, korabeli ismertségét is tükrözik. Ehhez a vonulathoz tartozik tehát nemcsak a szűkebb értelemben vett közköltészet anonim, variánsokban létező, tömeges terjesztésű vershalmaza, hanem minden olyan szöveg (köztük a műköltészet is), amely a kéziratos hagyománylánc részévé válik, illetve napvilágot lát a népszerű nyomtatványok (ponyvák, kalendáriumok) lapjain (Csörsz 2009: 16).

Amennyiben tömören össze akarjuk foglalni Szirmay *Hungariá*ját, hogy szemügyre vegyük, Aranka szövegei milyen új szöveg- és témakörnyezetbe kerültek, akkor érdemes idéznünk kötetének egyik szakirodalmi ismertetéséből:

> A nagy műveltségű, széles olvasottságú, jó humorú, kedélyes természetű Szirmay e művében Magyarország fő jellegzetességeit, a magyarság jellemrajzát, a magyar jellemvonásokat kívánta megragadni, nem feltétlenül komoly történetifilozófiai-gondolati munkában, hanem szórakoztatva, szólások, közmondások, adomák, tréfás történetek segítségével. A 174 oldalon nyomtatott mű latinul íródott, a közölt versek, magyarázatok, közbevetések, értelmezések pedig magyarul. Három részből áll: I. Magyarországról s a közmondásokban szereplő népéről; II. Egyes

[31] A közköltészet definícióját részletesen lásd Küllős 2004; Csörsz 2009; Csörsz 2006: Közköltészet – irodalom alatt, kultúrák fölött. *Literatura* XXXII. (2), 273–282.

> szavainak és közmondásainak eredetéről és jelentéséről; III. A többi példabeszédek, anekdoták, közmondások (Fehér 1999: 572);

továbbá az irodalmi vonatkozásokat illetően:

> Szirmay – példázatainak alátámasztására – kora sok ismert és népszerű költőjének verseit beleírta Parabolisába. Főleg Faluditól, Gvadányitól, Amadé Lászlótól, Aranka Györgytől, valamint a kevésbé ismertektől: Mátyási Józseftől, Szilágyi Sámueltől, Aszalay Józseftől, Édes Gergelytől és a Biblia hatalmas tárházából idéz, többnyire a szerző megnevezése nélkül, így sokszor nehéz a szövegből kideríteni, melyek a saját szerzeményei, gyűjtései, s melyek az irodalmi dalok (Fehér 1999: 576).

Szirmay célja tehát egy alapvetően nyelvi-költészeti alapú művelődéstörténeti enciklopédia (esetleg zsebkönyv) létrehozása volt, mely a kötet példaanyaga alapján (a mű- és közköltészeti alkotásokon át a folklórszövegekig és adomákig) hűen tükrözi a 18. század végi literátus nemesség ízlését és ilyen irányú ismereteit (Csörsz 2006: 536).

Elemzésem során a dolgozat terjedelmi korlátai miatt sajnos nem törekedhettem a teljességre, így önkényesen csupán azokat az Aranka–Szirmay-szövegeket válogattam ki, amelyek a közköltészet rendszerét, technikáit a legjobban képesek tükrözni, illetve az Aranka-szövegek Szirmay általi recepcióját, illetve „továbbírását" a legjobban szemléltetik.

Aranka verseinek szemügyre vételekor a *Hungariá*ban (a magyar nyelvű kiadás alapján) lineárisan előrehaladva mindjárt az első részben rátalálunk Aranka egyik szövegére. Szirmay Arankától másolt szövege révén festi le a magyar nők és az egykori „szittya amazonok" harciasságát, ugyanakkor a kor – művelődéstörténeti szempontból fontos – női (mai szemmel nézve különös) viseletét is megörökíti. Rövidsége miatt érdemes teljes egészében itt idéznünk a Fejérváry-féle kéziratból, melyben *Az Amazoni Kőntes* címen szerepel: „Alúl Papúts, Szóknya; felyűl kalap dolmány. / Azt gondólnád Fiu, nézed egy Szép Leany." Szirmay csupán egy szót cserél ki, „kalap" helyett nála „csákó" szerepel.

A különböző szinteken megvalósuló szövegváltozások, variánsképződések egyik állomását a szöveg határain belüli változtatások jelentik, amelyek nincsenek hatással a vers struktúrájára, például a strófák sorrendjére vagy számára (Csörsz 2009: 178). Ennek első, morfematikus szintjét Küllős Imola *lexikai variálódás*nak nevezi

Amade László verseinek folklorizációja kapcsán. Ebben az esetben a fonémák,[32] a szavak és formulák kicserélődnek, megváltozik a szórend, illetve a versbeli közlés iránya például általánosból tegeződő személyesbe (egyes szám második személy) fordul, illetve „objektivizálódik" és egyes szám 1./2. személyűből 3. személyűvé válik (Küllős 2005: 81). Ezek az apró változtatások a versszöveg aktualizálásának, adaptálásának jelei.

A szócserének minden bizonnyal megvolt az oka, hiszen Szirmay a szócsere („kalap" helyett „csákó") által gyakorlatilag pontosította Aranka szövegét. A barokk kor úri viselete sokáig dívott.

> A nemzeti viselet fennmaradásának egyik főoka a magyarnak az a tulajdonsága, hogy magát többé-kevésbbé katonának tartotta. Tette ezt annál is inkább, mert a nemesség kötelezettsége e tekintetben az egész korszakon át fennállott. A legsajátosabb magyar katona, a huszár a 18. században is végig megmaradt férfiideálnak. Ruháját, tartását, deliségét mindenkor utánozták azok is, akiknek a vitézkedés nem volt élethivatásuk, hiszen a korszak végén még a nők is huszárdolmányt, csákót (!) (és nem kalapot, ahogy Aranka írta) viseltek, ha díszbe öltöztek (Undi 2003).[33]

A *Hungaria* jegyzetapparátusában a kötet sajtó alá rendezője, Csörsz Rumen István úgy véli, hogy a vers valószínűleg Szirmay saját verse (Szirmay 2008: 307). Arra ő is felhívja a figyelmet, hogy a vers megtalálható a *Collectió*ban, valamint a Fejérváry-kéziratban Aranka versciklusának részeként, én azonban inkább afelé hajlok, hogy Szirmay Arankától másolta, ugyanis az általam ismert mindhárom Aranka-versfüzérben megtalálható, változatlanul ugyanabban a sorrendben. A kolozsvári másolatban *Mese*[34] címen szerepel. Aranka a verset fejtörő versikeként (találós kérdésként) értelmezte. Ez a fajta játék a szavakkal, a nyelvvel Arankától nem idegen. Ezek az érvek még nem bizonyítják Aranka szerzőségét, azonban ami igazán Aranka felé billentheti a mérleg nyelvét, az az, hogy Szirmay kéziratos másolatában, a *Collectió*ban az Arankától másolt versek mind egy tömbben helyezkednek el (52b–

[32] Aranka különböző gyűjteményeinek másolatát érdemes lenne a régióra jellemző nyelvjárás szempontjából megvizsgálni.

[33] Internetes változat: http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/66.html (2016. 04. 17-i elérés).

[34] A szó korabeli jelentése 'talány'.

57a leveleken), azaz sorozatot alkotnak, ami Szirmay tudatos másolói-összeírói eljárására mutat. Még egy apróság: Aranka első, ide bemásolt versének (*Ahoz, ki az házasságtul fél*) címe után Szirmay odaírja, hogy „[i]rta Aranyka György". Ez az adat, bár kétségkívül értékes, igazából kicsit félrevezető, ugyanis azt vélnénk, hogy Szirmay csupán ennél az egy versnél jelzi, hogy Arankától másolta. Annak számára, aki első ízben veszi kézbe a gyűjteményt, illetve nem ismeri kéziratban maradt verseit, azt jelezheti, hogy a gyűjteményben csupán ez az egy Aranka-vers található meg. Valójában szó sincsen arról, hogy Szirmay (bár az Aranka-versek esetében élt a közköltészet egész eszköztárával és eljárásával) el „akarná hallgatni", hogy kitől származnak az alkotások, és sajátjaként vagy legalábbis anonimként akarná feltüntetni őket. Itt Szirmay gazdaságos eljárásáról van szó, ugyanis fölöslegesnek tartotta minden verscím mellé odaírni Aranka nevét, ha már amúgy is egy tömbben, egymás mellet szerepelnek az ugyanattól a szerzőtől másolt versek. Aranka verseit Kazinczy *Sóhajtás* című verse követi, ahol már ismét odaírja, ki a vers szerzője. A bizonytalan vagy nem ismert szerzőségű versek esetében (mint pl. *Disznóság: Poemata*, 57b) odaírja, hogy „[i]ncerti auctoris".

Szintén a *Hungaria* első részében találkozunk Aranka *Engesztelés* című versének első két sorával („Ne haragudj Klári, Szép Klari! Szépséghez. / Nem illik az harág egy szép Istenséghez."). A *Collectió*ban *Engesztelés Nánikához, a' ki azért meg haragudott: hogy vele álmodtam* címen található meg (második változatként, egyedüliként eltávolodva a többi Aranka-verstől a 107a levélen; ez a másolói-szerkesztői megoldás valahol érthető, hiszen „csupán" az első két sort kölcsönözte Arankától, a többi saját alkotása, így már ő számít szöveggazdának). A *Collectió*ban még egyszer megvan, ezúttal az Aranka-versek között *Engesztelés Klárikához* címmel, rövidített formában, ugyanis az eredeti versnek csupán az első két sora, valamint a legutolsó sor előtti két sora található meg. Ezeket a változatokat Csörsz Rumen István is megemlíti a *Hungaria* jegyzetében, azonban ő Szirmaynak tulajdonítja a *Náni*hoz címzett verseket, illetve egy változat esetében (*Engesztelés Klárikához*) említi, hogy a szerző megjelölése nélkül szerepel. Annyiban mindenképpen igazat kell adnunk, hogy az Aranka soraihoz hozzátoldott sorok feltehetően Szirmay sajátjai, azonban a lerövidített Aranka-versváltozat a

Collectio Aranka-versei között szerepel, tehát tudjuk biztosan, hogy ez Aranka szerzeménye.

Ezt a fajta, strukturális változásokat előidéző eljárást, amit Szirmay követ Aranka *Engesztelés* című versével (főképpen a saját Aranka-adaptációival), a variálódást illetően „*pars pro toto* (*PPT*), vagyis rész az egész helyett kifejezéssel jelölhetjük. Ezek az egyszakaszos szövegek mintegy esszenciái a dalnak, tömörített és lekerekített kivonatai a legnépszerűbb soroknak" (Csörsz 2005a: 68). Ez azzal magyarázható, hogy gyakran „ellensúlyozva a raktározó-túltelítő variánsok jelenlétét – a kéziratokba nem teljes alkotások kerültek, csupán töredékek. Az egyszakaszos szövegek lehettek esszenciái a dalnak, tömörített és lekerekített kivonatai a legnépszerűbb soroknak, sőt végsőkig lerövidített változatok is, például *A Reményhez* esetében, amelyet gyakran csak első szakasza képvisel" (Csörsz 2009: 185–186). Mit tesz tehát Szirmay Aranka egykori didaktikus célzatú udvarló költeményével? A *Collectio* esetében (*Engesztelés Klárikához*) a PPT elvéhez hasonlóan egy másik esszenciatechnika (*szegmentálás*, a fogalomról lásd alább) segítségével lerövidíti Aranka versét, mintegy kivonva magának a lényeget. Ez a technika már egy másik szinten is érinti a szöveget. Csörsz Rumen István írja, hogy „A szöveg »felületének« épségét érintő beavatkozásokon túllépve a következő szintet a strófákban végbemenő strukturális változások jelentik" (Csörsz 2009: 181). Küllős Imola ezt „a tartalom szintaktikai szintű változásai" címmel foglalta össze (Küllős 2005: 82). Ebben az esetben a vers megrövidülhet (*PPT*-jelleg, s*zegmentálás*), ugyanakkor arra is van példa, hogy bővülhet egyedi strófákkal. A „Ne haragudj Náni! szép Náni!" sorkezdetű, a *Hungariá*ban 6 soros versnek egy 8 soros változata (csupán az első 4 sor egyezik meg) megtalálható a *Poematá*ban *Engesztelés Nánikához, midőn ezen álomért meg haragudott vólna* címmel, Aranka versének első két sorát kölcsönvéve, Szirmay saját változato(ka)t hozott létre. Ezzel az eljárással voltaképpen nemcsak az Aranka, hanem a saját versét is „közköltészetiesítette", hiszen olyan egyedi sorokkal bővítette, amelyek csak a *Poemata*-beli verzióban találhatók meg. A szerzői és az új szakaszokat, sorokat vegyítő változatokat összefoglaló néven Csörsz Rumen István nagyon találóan *alternánsok*nak nevezi (Csörsz 2005a: 70). A *Hungariá*ban közölt „Ne haragudj Náni!" sorkezdetű alkotás esetében azt jelenti, hogy Szirmay Aranka sorait fölhasználva, átkomponálva új szöveget hozott létre. Az így létrehozott új szöveg Aranka udvarlóköltemények didaktikus „arcát" teljesen eltün-

tette, és helyette egy pajzánabb, humoros, sőt anekdotával fűszerezett költeményt tár elénk, amelyet gyakorlati céllal Szirmay arra használ fel, hogy a magyarok poézisre való rátermettségét bizonyítsa. Nemcsak időben, hanem térben is áthelyezte a verset, hiszen a *Collectio* második variánsából, valamint a *Poemata*- és *Hungaria*-beli változatból tudjuk, hogy Kassára utal, ezáltal Marosvásárhely és környéke helyett Kassán járunk. A vers „átszabása" mögött nemcsak a gyakorlati felhasználás igénye, saját ízlésre való átalakítás húzodott meg, hanem egyfajta „virtuózkodás" is. Csörsz Rumen István szavaival: „Az ismeretlen költőket valóságos poétavirtus fűthette, hogy versenyképes quodlibet-strófákat illesszenek az ősversszakok mellé" (Csörsz 2005a: 70).

A szavakat érintő beavatkozások közül (*lexikai variálódás*) a nevek használata, cseréje szintén érdekes tanulságokkal szolgál. Bíró Ferenc írja, hogy:

> a tényleges élet és a készülő művek közötti távolságot jelzi az a közismert és a magyar irodalom nagy alkotói között egyedülálló mód, ahogy Csokonai V. Mihály a női neveket használja. A Lilla-dalok viszonylag jelentős részének címzettje is más volt eredetileg, a költő utólag applikálta a versekbe egyik múzsája, Vajda Juliánna általa adott költői nevét. A versekben szereplő nevek cserélhetősége arra utal, hogy a születő műveknek a költő érzelmeivel való kapcsolata nemcsak laza és könnyen felbontható kapcsolat, de azt sem lehet pontosan tudni, hogy milyen, vagyis: valóságos vagy fiktív személyek álltak-e a nevek mögött (Bíró 1995: 403).

Szirmay kéziratairól kiderül, hogy első feleségét, Pintér Annát Náninak becézte, sőt egy szerelmi ciklust is létrehozott kettejük szerelméről (lásd első feleségével való megismerkedéséről és szerelmükről szóló verseket: *Nánikával alkú az házasságrúl*, *Nánikának levelére*, *Álom Nánikárúl*, ezt követi a már ismerős *Engesztelés Nánikához, midőn ezen álomért meg haragudott vólna* stb., *Poemata* 45b–54a). Náni és az egy másik Aranka-„adaptációban" előforduló Fáni nevét nemcsak Aranka versébe „szőtte" bele, hanem a *Quodlibet*ben Csokonai Vitéz Mihály *A pillangóhoz* című versének soraiba is (itt nemcsak lexikai, hanem szintaktikai variálódás is történik). Idézzük mindkét poétikai „megoldást" (csak szemléltetésképpen, a versből csupán két strófát idézünk): 1. Csokonai versének 8. és 9. szakasza: „De én csak egy *Rózsát* szerettem; / Ah! csak egy bírta szívemet, / S miólta már ezt elvesztettem, / Örök tél dúlja létemet. // Az

én lelkem is hajdanában, / Mint te, vídám s eleven volt, / Még ifjúságom tavaszában / A virágzó Lilla bájolt" (Csokonai 1973: 722); 2. Szirmay változata: „Én mindég csak eggyet szerettem / Csak egy birta szivemet, / Az eggyikét el-vesztettem, / Más utállja létemet / Akkor lelkem jó Kedvébe / Mint te, vig eleven vólt / Mikor szivemnek hevébe / Náni, és Fáni bájolt" (*Quodlibet*:[35] 9b–10b).

A nevek cseréjét, illetve cserélhetőségét jól szemlélteti Aranka *Egy Nyilo Szépségnek [B. Bornemisza Biri Kis Aszszonnak]*[36]című versének Szirmay-féle átvétele. Szirmay mindkét esetben módosítja a vers címzettjét (ez a technika a közköltészethez közel álló alkalmi költészetnek is sajátja). Aranka az érzékletes költői képekkel, kecses kézvonásokkal, mintegy képfestőként a medalionszerűre „megkomponált" költeményt eredetileg Báró Bornemisza Borbálának ajánlja.[37] Szirmay a *Collectió*-ban a szöveget teljes egészében átveszi, azonban a címen már másoláskor módosít, itt már *Egy nyiló szépségnek, még csak 12 esztendős Boriskának* paratextussal találjuk. Azt sajnos nem tudom, hogy a családjában, egyáltalán a rokonságában volt-e egy ilyen nevű kislány, az azonban mindenképpen érdekes, hogyan fogadta be Szirmay a költeményt és rajzolódott ki számára Aranka soraiból egy 12 éves kislány képe, akihez illik a leírás. Másrészt úgy vélem, hogy az etimologizálást, „históriakovácsolást" (már említettük, hogy szövegei paratextusaiban gyakran utal azoknak keletkezési körülményeire, vagy próbálja megmagyarázni, hogy miért választotta az adott szöveget egy-egy példa szemléltetésére) kedvelő Szirmay egyfajta feladványversként is tekinthetett az alkotásra, hiszen nem ismerhette azt a fiatal nőt-asszonyt, akinek Aranka szánta a verset, sem a korát, csupán annyit, idézzük Aranka versének záró sorait, hogy „[i]llyen a szép Biri ki illyen szivet nyér / Őt, hat nyár ell telve az arány időt ér". Igy Szirmay a versben elsősorban nem egy fiatal nő szépségének a méltatását látta, aki még ezután „nyílik, virágzik ki" és válik igazán szép asszonnyá, hanem egy – mai szóhasználattal – serdü-

[35] OSZK Kt., Quart. Hung. 225, leírása: Stoll 2002: 633.

[36] A címzett teljes neve nem szerepel a költemény címében, Aranka ezt utólag írja be saját kezűleg *A Zágoni Aranka György versei* gyűjteményében fellelhető változatba.

[37] Bornemisza Borbála gróf Gyulay Sámuel (Tornanádaska, 1723 – Székelybere, 1802) felesége volt. Székelybere, románul Bereni, település Maros megyében.

lőkorban lévő kislányt, aki öt-hat év múlva érik igazán nővé. A *Poemata*ban ugyanezt a verset különböző módosításokkal szintén megtaláljuk. Az utolsó sort kicseréli egy saját sorra („Oh ha én vólnék az! : / az arany időt ér!", *szintaktikai szintű változás*), ugyanakkor a verscímet sem hagyja érintetlenül, hiszen a verset *Fánihoz* „írja". Fáni báró Ghillányi Franciska, Szirmay második felesége, akivel 1784-ben kelt egybe. Csak érdekességképpen jegyezném meg, hogy a kolozsvári Aranka-gyűjteményben többé már nem szerepel Biri neve, helyette Aranka a mitológiai Fillis nevét applikálta versébe, így a lexikai variálódás révén a kompozíció elszemélytelenedik, de ugyanakkor rekontextualizálódik is. A szövegek ilyenfajta „emberi" használata tárgyalt időszakunk szervetlen kompozíciós eljárásának bizonyítéka. Szigeti Csaba szerint

> [a] versszöveg megváltoztathatatlanságának újkeletű elvével szemben (amely a szerzői intenció fetisizálásán alapszik) a XVII–XVIII. század olvasója és olvasó írója a szövegekkel emberarcú módon, szabadon bánt, mert használta azokat: bizonyos szabályok alapján elvehetett a versből vagy hozzáírhatott, élhetett a részek sorrendjének cseréjével stb. […] Korábban már megírt vers beépíthető egy későbbi, terjedelmesebb kompozícióba, de a hosszabb kompozícióból is kiemelhető »zárt versrész« és önálló verssé tehető (Szigeti 2005: 225–226).

A teljesség igénye miatt részletesebben kell szólnunk a variálódás egy másik irányáról, a fentebb már említett *szegmentálódás*ról, amely egybevág a közköltészet fejlődési irányával. „A XVII–XVIII. századi, viszonylag szilárd műfaji rendet 1810 táján érik el a felaprózódás és újrakapcsolódás hullámai, s nemsokára végérvényesen átrendezik. Ez részeben épp az esszenciatechnikával függ össze. A régi, teljes szövegek új, egyszakaszos kivonatai mintegy nyomjelzőként szolgáltak azok számára, akik az ősformát is ismerték" (Csörsz 2005a: 69–70). Ezt a technikát alkalmazza Szirmay Aranka *A' veréb* című, nyomtatásban is napvilágot látott költeményében (ez a példa jól szemlélteti, hogy a kor „emberarcú" irodalomhasználatában a nyomtatásban megjelent alkotásokat is átszabták, ha úgy ítéltélték jónak, nem tartották „érinthetetlennek"). Szirmay az eredetileg 16 soros költemény 7–8., valamint 15–16. sorpárját veszi át, és, kivonva belőle az esszenciát, hoz létre új változatot a *Hungariá*ban. Csörsz Rumen István figyelmeztet arra, hogy

> az iskolákban megtanult retorikai és poétikai elvek alkalmazása szigorúbb, számonkérhetőbb követelmény volt az értelmiség körében, mint azt ma gondoljuk, s felülmúlhatta a mű épségére vonatkozó későbbi, filologizáló hajlamú szabályozást. Esetünkben ez azt jelenti, hogy egy verskedvelő nem *reprodukálni* akarta a mások gyűjteményeiből lemásolt vagy akár emlékezetből leírt szöveget, hanem saját céljaira *átretorizálni* – beleértve a változatlan lemásolást. A nyílt szöveg tehát a retorikai játéktér résztvevője volt: nem önmaga konzerválását szolgálta, mivel a tetszőleges, szabad újraíró gesztusok (javítás, rövidítés, parafrázis, travesztia stb.) nyomán éppúgy *teljes értékű* variánsként kellet élnie" (Csörsz 2009: 10).

Aranka a verset eredetileg a gazdagok, a tehetősebb emberek (legyen az polgár vagy nemes) szegényekkel szembeni „szűkmarkúságárára" írta, ami egyfajta társadalomkritikaként is értelmezhető. Szirmay átretorizált szövegében mintha a magas rangú tisztviselők (ez benne van a címben is) „tisztaságát" kérdőjelezné meg, akik egy-két morzsát azért a szegényeknek is ejtenek. Szirmay rekontextualizált, a szócikkhez igazított szövege teljes értékű variánsként élt tovább a *Hungaria* lapjain. Csörsz Rumen István jelzi, hogy a *Collectió*ban megtalálható egy teljesebb változata, Szirmayt jelölve meg szerzőként. A költemény azonban minden kétséget kizáróan Aranka alkotása, hiszen *A' veréb* Kazinczy Ferenc lapjában, az *Orpheus*ban megjelent 1790-ben, az irodalmárok körében történt fogadtatásáról a Kazinczy-levelezés tanúskodik. Ráday Gedeon így nyilatkozik arról a lapszámról, amelyben eredetileg megjelent: „Az első Negyedben a' versek között, nékem leg különössebben tettzenek a' Földi' Horatiusból való fordíttása, és az Aranka' Verebe" (KazLev. II. 308. sz. 55).

Zárásként említjük *A Dél* című verset, melyet Szirmay a *Collectió*ban teljes egészében átvesz, még a címét sem módosítja. A *Hungariá*ban a PPT elve alapján rövidíti a verset, két versszakot elhagyva a *Prandium fossorum Tokaiensium* (a tokaji kapások étele) szócikk szemléltetésére használja. Aranka zsánerképét Tokajba helyezi át, és ezen a képen keresztül ábrázolja a paraszti, az ottani szőlőművelők táplálkozási kultúráját, mintegy mítoszt teremtve; „jórészt neki köszönhető Tokaj-Hegyalj és a tokaji bor mítoszának megteremtése" (Fehér 1999: 581). Ez a szerzemény tematikájában a közköltészeti alkotásokhoz egyik legközelebb álló verse Arankának, amennyiben az tényleg az ő alkotása. Amit bizonyosan tudunk róla a források alapján, hogy mindhárom említett Aranka-gyűjteményben megtalálható. A verset Aranka különösen kedvelhet-

te, hiszen Kazinczynak is elküldte, aki szintén kedvezően nyilatkozik róla, mindamellett, hogy változtatási javaslatokat tesz: „Verseidet is ismerem már alkalmasint […]. De a' Dél nekem legjobban tetsze, abban mindazáltal – akarod nem akarod – változtatásokat fogsz tenni" (KazLev. I., 240. sz. 448). A szakirodalom óvatosan közelíti meg az alkotást, hiszen Csörsz Rumen István úgy véli, hogy bár a kortársak Aranka költeményeként ismerték, feltehetően anonim alkotás (Szirmay 2008: 349). A kérdést nyitva hagyjuk, hiszen pro és kontra érvek egyaránt felhozhatók Aranka szerzősége mellett és ellen, a további kézirat- és levéltári kutatómunka, forrásfeltárás talán segít megoldani ezt a filológiai rejtélyt.

Összegző gondolatok

A dolgozat végére érve, tekintsük át röviden a dolgozatba foglaltakat. A Szirmay Antal gyűjteményeiben fellelhető Aranka-szövegeket forráskritikai módszerek segítségével feltártuk, ellenőriztük, hogy mely szövegekhez köthető biztosan Aranka neve, illetve melyek azok a referenciapontok, melyek alapján biztosan tudhatjuk, hogy Szirmay másolta Arankát, és ez nem fordítva történt. A komparatív és a szövegfilológiai módszerek segítségével összevetettük a szövegeket, rámutatva arra, a közköltészet technikái hogyan valósultak meg egyes szövegszinteken (lexikai, szintaktikai, szemantikai) tudatos poétikai eljárásokkal. E módszerek segítségével Szirmay „közköltészeti szemüvegén", egy 18. századbeli értelmiségi nemes szemszögén keresztül újraolvastuk Aranka szövegeit, így azt is láthattuk, Szirmay hogyan retorizált át saját célja és ízlése szerint egyes szövegeket, ugyanakkor hogyan kanonizálta Arankát a *Hungaria in parabolis* oldalain. Ezeknek az elemzéseknek a segítségével a (korabeli) Aranka-recepcióhoz is hozzátettünk egy szeletet, hiszen láthattuk, hogy Szirmay nemcsak kedvelte, megőrzésre érdemesnek tartotta Aranka alkotásait, hanem használta is, esetenként továbbírta (bővítette) vagy újraírta (*szegmentálás*, *alternáció*) őket. Reményeim szerint sikerült bepillantást nyerni a közköltészet (szabó)műhelyébe, ahol szükség, ízlés és igény szerint alakítják (kivesznek, hozzátoldanak, átalakítanak) a (költészeti) anyagot, hogy minél csinosabb, kelendőbb legyen, mikor újabb vándorútjára indul. Az elemzésből talán az is kirajzolódhatott, hogy nem a véletlen munkája, hogy Szirmay Aranka szövegeit ily nagy számban és annyiszor másolja, írja újra, és

alkalomadtán aktualizálja, illetve épít be belőlük meglehetősen sokat legnépszerűbb munkájába. Mindenképpen érdekesnek tartom azt, hogyan vált Aranka „apróság" verseiből Szirmay számára nyersanyag, amit újra és újra át lehet formálni, újra lehet hasznosítani. Aranka Rádayhoz küldött levele[38] sorainak megírásakor még nem sejtette, hogy sokkal több „elme" rejtőzik kis „időmulatásaiban", mintsem ő azt szerényen vallja: „Szegény Elme szüleményei azok Nacsád Uram; nem méltok a' leiratásra: […] Elme játékjai, ifiu emberek mulattságokra való inkább mint példára vagy bé láto tanult Szemek látására. Semmi dicséretemet bennek vagy vélek nem keresem" (Ladányi 1973: 169), és mégis, több mint kétszáz évvel később, lefújva az idő porát ezekről az „apróságokról", hisszük, hogy tudnak újat mondani, tanítani, gyönyörködtetni és érdemesek a „leiratásra."

Függelék

(Válogatás különböző szövegekből)

1. Engesztelés (*Fejérvári Károly versgyűjteménye.* [1785–1790] – OSZK Kt., Quart. Hung. 179., 49a, Stoll 364. sz.)

Ne haragudj Klári, Szép Klari! Szépséghez.
Nem illik az harág egy szép Istenséghez.
Az Istennek csak az Hűségtelenséget.
Utalyák, szeretik az igáz Hűséget
A Szerelem Ánnya mikór Szűlletetett
Hogy mérges tengernek habjából vétetett.
Azt tsak a jó régi őrőgek kőltették
Kik jó mellé magók erkőlcsők kőtőték.
A Világ még akkor ifiu tűzébe
Lévén kőnnyen forrot a vér az erébe.
Tűkőrők sem vólt még akkór a Szépeknek
Hogy meg láttak vólna kárat Szépségeknek.
Mellyet akkór, midőn menykő húllást, okóz
Arra a' rút harág felleg modjára hóz.
Azért vélték: Szépség és fórtély szépen űl

[38] Aranka György Ráday Gedeonnak, Marosvásárhely, 1790. február. 28.

Együtt nem lehet egyik masik nélkűl.
A Szép Gyemántot is tsak nagy darabjába.
Betsűlték bár homály vólt is vilagába.
Végy példát szép Klári ezekből mert már ma
E világ ideje jutott Ember korra.
Ha nem meczett, kitsid a Gyemantnák árra
's Haragnák nem Szabád hágni Szép órczára
Légy kegyesbb. Engedj meg ha talán vétettem
Ha nem. szány meg hogy óly ók nélkűl szenyvettem.
Szenvedd meg; áldózzam ismét szépségednek.
Fenn tártom meg gyújtótt tűzét Hűségemnek.

2. Engesztelés Klárikához (*Collectio Ingeniosarum Cogitationum inchoata 1a Julij 1782o Per Antonium de Zirma* – OSZK Kt., Fol. Lat. 1699, 54a, Stoll[39] 1099. sz.)

Ne haragudj Klári! Szép Klári! szépséghez.
Nem illik az harag egy Szép Istenséghez.
Légy Kegyesbb! engedj meg ha talám vétettem,
Ha nem? szánny meg hogy olly ok nélkűl szenvettem!

3. Engesztelés Nánikához, a' ki azért meg haragudott: hogy vele álmodtam (*Collectio Ingeniosarum Cogitationum inchoata 1a Julij 1782o Per Antonium de Zirma* – OSZK Kt., Fol. Lat. 1699, 107a, Stoll 1099. sz.)

Ne haragudj Náni! szép Náni! szépséghez
Nem illik az harag földi Istenséghez.
Aludni, álmodni természet munkája,
hatalmunkban nintsen, nints annak zablája.
Mit tehetek rólla: hogy igy, 's' igy álmodtam?
Nem bánték, nem sérték senkit, még nyugottam.
Jaj! ha minden álom valóságot tenne (*)
Kassán egy Proffessor be sok lyányé lenne!
(*) Kassán akkor Proffessor Fark tőrvényt tanitott (*Szirmay bejegyzése*).

[39] Csörsz 2008 nyomán.

4. Engesztelés Nánikához, midőn ezen álomért meg haragudott vólna (*Poemata, Elegiae, Epigramata, Versus, tam Latini, qvam Ungarici, Antonii Szirmaÿ:, de Szirma,* 1806. – OSZK Kt., Fol. Lat. 1634, 53b)

Ne haragudj Náni! Szép Náni! Szépséghez
Nem illik az harag, Főldi Istenséghez.
Aludni, álmodni természet munkája,
Hatalmunkban nincsen, nints annak zablája.
Mit tehetek rólla: hogy igy, 's igy álmodtam?
Nem bánték, nem sérték senkit, míg nyugottam.
Jaj! ha minden álom valóságot tenne,
Kassán egy Professor (l.)[40] – be sok lyányé lenne!

5. „Hasonlóképp az álom miatt haragvó kedveshez:" (bevezetéssel) (*Hungaria in parabolis*, 2008, 76. old.)[41]

Ne haragudj, Náni! szép Náni! szépséghez
Nem illik a harag földi istenséghez,
Aludni, álmodni természet munkája,
Hatalmunkban nincsen, nincs annak zablája.
Jaj! ha minden álom valóságot tenne,
Kassán egy professor – be sok lyányé lenne!

Egy nyiló Szépségnek (*Fejérvári Károly versgyűjteménye.* [1785–1790] – OSZK Kt., Quart. Hung. 179., 50b, Stoll 364. sz.)

Mint arány kapúit Hajnál mikór nyitya
's hármatós Szárnyáit a reggel mozdittya.
Az Égg fell őltezvén ezűstős szinében
Ujj remént őrőmet gyújt Ember szivében.
Vagy a szép Rósa száll még ván bimbójába.
És még nem érkezett épen viragjába.
Ólly kedves A mesze élessen látó Nap.
Őrűl ha láthattya hasónlót ritkán kap.
A Mester Természet a midőn formálta.

[40] Ugyanaz a bejegyzés, mint az előző versnél.
[41] Ezt a szöveget a cenzor eredetileg kivágta a könyvből.

Meg nézte,’s maga is szerette, csudálta.
Szelidségnek tette képét homlókára.
A Szemérem szinét gyenge órczajára.
Szemiben gerjesztett ártátlán tűzeket
Nyelvére hintett izt és lépes mézeket.
Majd szelid Galamb vért botsatott erébe.
’s betsűlet petsétyít nyómta a szivébe.
Illyen a szép Biri ki illyen szivet nyér
Őt, hat nyár ell telve az arány időt ér.

1. Rendes Tréfa[42] (*Fejérvári Károly versgyűjteménye.* [1785–1790] – OSZK Kt., Quart. Hung. 179., 56b, Stoll 364. sz.)

Hess Madár! Hess! Mónd a Gazda mert ezt én szántóttam
Én vetettem, boronáltám, érte én farádtam.
Vess Te is ha enni akársz, mert ha rájta érlek.
Nyakad szegem tólváj! tőbbi túd meg hogy nem kérlek.
Oh kegyetlen! Mért sajnálósz egy szemetskét tűllem
Mond a Madár, már meg jettél, nem éhecz felőlem.
Egy két Szemel ell nem fógyna, enyhitném éhségem
Én is, és néked is jútna. Ne légy elenségem.
Ha elég ván? ’s ell nem fógyna engedd részesűlni
A Szegényt is irigységből ne kiványd meg őlni.
Szerez Kóma! mond az Őrőg Te is lesz mit enni
Mert bőrivel fizet aki másin akár élni.
Haddell Apa! mónd a Fia. Am marád néked is
Hadd jussón vagy egy szemetske szegény Verébnek is.
Ha a fogát mind ki szednék ki másiból lopótt
Magúnk kőzt is alíg kapnánk fogást százbúl hatot.

2. Praetor modica non curat (kicsivel nem törődik az elöljáró). (*Hungaria in parabolis*, 2008, 267. old.)

Egy-két szemmel el nem fogyunk, ám marad
nékünk is.
Hadd jusson vagy egy szemecske szegény

[42] Kazinczy irodalmi lapjában, az *Orpheus*ban *A’ veréb* címmel jelent meg.

verébnek is.
Ha a fogát mind kiszednék, ki másébúl lopott,
magunk közt is alig kapnánk fogast százbúl
hatot.

A Dél (*Fejérvári Károly versgyűjteménye.* [1785–1790] – OSZK Kt., Quart. Hung. 179., 66a-66b, Stoll 364. sz.)

A Dél el múlt
Arnyéka fórdúlt.
A szép Napnak.
Már Eszaknak.

Az elmés óra
Szam mutatója
Már félen áll.
Jóbra sétál.

Az űres Gyómór.
Meg lankadt kómór.
Korrógva jár.
Ebédet vár.

Vizit meréti
Tórkát enyhíti
Szomjúságtól.
A Patakból.

Tészi Kápájat.
Es Tarisznyájat.
Veszi a szegény
Meg faradt Legény.

Fejét álómra.
Hajtya az hantra.
El aluszik
Jól nyugúszik.

Sajtót, Szálónát.
Kenyeret, hagymát.
Elő keres
Falatot mess.

Busúlt elméjét.
Fogyot erejét
Meg ujittya
Es vidittya.

Kezdett munkáját
Le tett Kapáját
Ujjra veszi
'S dolgát viszi

Magyár Parnászuss Virágjái mellyeket őszve szedett Erdélyi Aranka Győrgy	**A versek másolatai/variánsai Szirmay Antal gyűjteményeiben, valamint nyomtatásban megjelent változatai Aranka György szerzői kötetében és különböző szépirodalmi lapokban**

(OSZK Quart. Hung. 179)	
Ki az Hazaságtúl fél	Ahoz, ki az házasságtul fél (Collectio, 52b–53a)
Egy Szép Betegnek Latasára	Egy szép Betegnek látására (Collectio, 54b) Egy szép beteg' látására (Elme játékjai, 104–105. old.)
Góndolatócska	Egy széprűl (Collectio, 53a) Hizelkedés (Elme játékjai, 105. old.) Gondolatotska (Magyar Museum, Első kötet, utolsó negyed, 194.old., forráskiad.)
Egy Szépnek. G. T. S - nák	Egy szépnek teremtése le iratik (Collectio, 53a–54b)
Engesztelés	Engesztelés Klárikához (Collectio, 54a) Engesztelés Nánikához, a' ki azért meg haragudott: hogy vele álmodtam (Collectio, 107a) Hasonlóképp az álom miatt haragvó kedveshez: „Ne haragudj, Náni! szép Náni! szépséghez..." (Hungaria 2008, 76. old.) Engesztelés Nánikához, midőn ezen álomért meg haragudott vólna (Poemata, 53b)
Tréfa	A Mariskárul (Collectio, 54a) Fillisnek (Elme játékjai, 106. old.)
Más	Miért akarnak parancsolni az asszonyok a férfiaknak (Collectio, 54a)
Az Amazoni Kőntes	Amazon kőntős (Collectio, 54a) Szittya amazonokról: „Alol papucs, szoknya, felül csákó, dolmány..." (Hungaria 2008, 52. old.)
Levél kihez, a nevét maig sem tudóm	Levél az ajándék mellett (Collectio, 54a)
Más bútsúzó ugyán attúl	Más bútsúzó levél (Collectio, 54b)
Egy nyiló Szépségnek	Egy nyiló szépségnek, még csak 12 esztendős Boriskának (Collectio, 54b) Fánihoz (Poemata, 54b)
Miklos Napjára egy Kitsinnek.	Toncsi fiacskámnak neve napjára 1787 (Collectio, 54b–55a)
Rendes Tréfa	A' tilalmasban járókrúl (Collectio, 55a) Praetor modica non curat (kicsivel nem törődik az elöljáró) (Hungaria 2008, 267. old.) A tilalmasban járókrúl (Poemata, 55a–55b) A' veréb (Orpheus, Első darab, Vízöntő hava 1790, 18. old., forráskiad.)
Fórditás	Szüzességnek hasonlatossága (Collectio, 55a)

	Aranka György jó nevű erdélyi költő a szüzességet pelyhes madárkához hasonlította (Hungaria 2008, 283. old.) Fordítás (Elme játékjai, 86. old.)
Kopórsó kőre	Koporsó kőre (Collectio, 55a) Koporsó-kőre (Magyar Museum, Első kötet, utolsó negyed, 194. old., forráskiad.)
Egy kép ala	Boriskának képe alá (Collectio, 55a) Boriskához (Poemata, 54b) Az ifjúság képe' látására (Elme játékjai, 96. old.) A' Boriska képe alá (Orpheus, 1790 Rák hava, 197. old., forráskiad.)
Oda Egy idősnek ki szegbe lépet	Intés egy idősnek látására, ki szegbe lépvén nagyon meg sértette a' lábát (Collectio, 55b) Annak Magyarázattya: miért az Úr Isten iffiuságomba annyi sok bajaim kőzőtt mindég szerencséltetett, és csak vénségembe meg buktam? (Poemata, 61a) Bővebb magyarázattya ezen versnek: Ugyan miért az Úr Isten iffiuságomban annyi sok bajaim kőzőtt mindég szerencséltetett, és csak vénségembe meg buktam? (Poemata, Fol. Lat.1635-ben is, 35a)
Óda	Szerencsés gyermek (Collectio, 55b–56a) A szerencsés örököst így írja le a magyar (Hungaria 2008, 233–235. old.)
Fordítás a szarúról	Minden házas férfinek van szarva (Collectio, 56a) A magyar minden férjet felszarvazottnak tart (Hungaria 2008, 232. old.) A' szarvak (Orpheus, 1790 Halak hava, 51–52. old., forráskiad.)
A Dél	A' Dél (Collectio, 56a–56b) Prandium fossorum Tokaiensium (a tokaji kapások étele) (Hungaria 2008, 266–267. old.)
a. M. K. Tablától való Bútsúztatas. 1786. Félelet[43]	A[nn]o 1786o Midőn az ~~Uj~~ tőrvénynek uj rendi bé jőnne, Aranka György Királyi Tablánál visellt Assessori hivatalátul ell bocsátattott (Collectio, 56b–57a) Felelet: (Collectio, 57a)
Hóráról a kép iróhóz	Képiróhoz a Hora képéről (Collectio, 57a)

[43] Bár külön szerepel a két cím, mégis egy egységet képeznek, ezért nem választottam külön. (*A szerző megj.)*

Irodalom
Primer források

ARANKA György
1806 *Elme játékjai*. Nyomtat: Szigethy Mihály' betűivel, Nagy-Váradonn.
ARANKA György
Gyűjteménye [Colecţia Aranka György]. Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Osztálya [Serviciul Judeţean Cluj al Arhivelor Naţionale ale României], Kolozsvár, fond 258, 26-os csomó
ARANKA György
Levelezés. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Quart. Hung. 1994.
[Zágoni] ARANKA György
Versei. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Oct. Hung. 37.
FEJÉRVÁRY Károly – SZIRMAY Antal
1782 *Keresztes Komlósi Fejérvári Károly külömbféle Magyar Verseknek, – Enekeknek, – és Szirmay Antal Apophtegmáinak Gyüjtemennye*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Quart. Hung. 179.
SZIRMAY Antal
1782 *Collectio Ingeniosarum Cogitationum inchoata 1a Julij 1782o Per Antonium de Zirma.* […] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fol. Lat. 1699.
SZIRMAY Antal
1806 *Poemata, Elegiae, Epigramata, Versus, tam Latini, qvam Ungarici, Antonii Szirmaÿ: de Szirma,* […]. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fol. Lat. 1634.
SZIRMAY Antal
1812 *Quodlibet, az az: Minden=Féle. idő tőltésűl őszve irta a' Szinyéri magánosságában Szirmay Szirmaÿ Antal, Császári, 's Királyi Apostoli Felség Udvari Tanátsossa, és a' Magyar Nemzeti Kőnyv=Tárnak ajánlja.* 1812dik Eszt. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Quart. Hung. 225.

Szekunder források

BÍRÓ Ferenc
1995 *A felvilágosodás korának magyar irodalma.* Balassi Kiadó, Budapest.
CSANAK Dóra, F.
1976 Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság megalakulása. *Magyar Könyvszemle* XCII. (4), 333–349.

CSETRI Lajos
1990 *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*. Akadémiai Kiadó, Budapest (Irodalomtudomány és kritika).
CSOKONAI Vitéz Mihály
1973 *Minden munkája* I. VARGHA Balázs (összegyűjt., szöv. gond. és jegyz.). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest (Magyar Remekírók).
CSÖRSZ Rumen István
2005a „Csipkebokor, kormos agyag énekemet énekeli": Közköltészeti cserefolyamatok Pálóczi Horváth Ádám *Érthetetlen ének*ében. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom.* Akadémiai Kiadó, Budapest (Folklór a magyar művelődéstörténetben 1.), 61–78.
2005b „Zörgettek rózsám ablakán": Csokonai a közköltészet kapujában. In: DEBRECZENI Attila – GÖNCZY Mónika (szerk.): *„Et in Arcadia ego": A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése.* Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen (Csokonai Könyvtár 36), 150–170.
2006 A „Régi Magyar Közbeszéd Tára": Szirmay Antal és a *Hungaria in parabolis* (1804, 1807). In: CSÖRSZ Rumen István – HEGEDŰS Béla – TÜSKÉS Gábor (szerk.) – BRETZ Annamária (munkatárs): *Historia litteraria a XVIII. században*. Universitas Kiadó, Budapest (Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok), 528–544.
2007 Közköltészet Erdélyben a XVIII. század második felében (Néhány kutatási szempont). *Erdélyi Múzeum* LXIX. köt. (3–4), 157–166.
2008 Stoll 1099. In: ÁCS Pál – SZÉKELY Júlia (szerk.): *A Stollwerk: Stoll Béla 80. születésnapjára.* MTA Irodalomtudományi Intézet – Balassi, Budapest, 38–39.
2009 *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere. 1700–1840*. Argumentum, Budapest (Irodalomtörténeti Füzetek 165).
DEBRECZENI Attila (forráskiad. és s. a. r.)
2001 *Első folyóirataink: Orpheus.* KLTE Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet – Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen (Csokonai könyvtár. Források: régi kortársaink 7.).
2004 *Első folyóirataink: Magyar Museum I-II.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen (Csokonai Könyvtár. Források).
ENYEDI Sándor
1981 Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhöz. *Irodalomtörténet* LXIII. (3), 698–718.
1988 *Aranka György erdélyi társaságai.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

1990 Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben. *Irodalomtörténet* LXXI. (2–4), 435–498.

FEHÉR József

1999 Szirmay Antal *Hungaria in parabolis*-a. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 37, 571–583.

JAKAB Elek

1884 *Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő és Kéziratkiadó Társaság*. Külön lenyomat a Figyelő márciusi füzetéből, Rudnyánszky A. Könyvnyomdájából, Budapest.

KAZINCZY Ferenc

1890–1911 *Összes művei: Harmadik osztály, Levelezés* I–XXI. VÁCZY János (s. a. r.). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

KERTI József

2015 A Magyar Parnaszszus Virágjai: Aranka György kéziratos versgyűjteménye közkézen. In: CSÖRSZ Rumen István (szerk.): *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 4., reciti, Budapest, 173–184.

KÖNIG György

1902 Népdalok és egyéb versek gyűjteménye (1812). *Irodalomtörténeti Közlemények* XII. (1), 65–77.

KÜLLŐS Imola

2004 *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*. L'Harmattan, Budapest (Szó-hagyomány).

2005 Amade László verseinek folklorizációja. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest (Folklór a magyar művelődéstörténetben 1.), 79–101.

LADÁNYI Sándor

1973 Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789–1791). *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae (Acta Historiae Litterarum Hungaricum13.*), 159–171.

1984 Aranka György levele Zilai Sámuelhez (1789). *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXXVIII. (5–6), 724–727.

STOLL Béla

2002 *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. Összeáll.: Stoll Béla. 2., jav. és bőv. kiadás, Balassi, Budapest. Hálózati változat: http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/stoll.html (2016. 04. 17-i elérés) [A bibliográfiai tételek jelölése: Stoll + sorszám]

SZÉKELY Márton
1818 Méltóságos Aranka György Úrnak élete. *Tudományos Gyűjtemény* II. (12), 68–91.
SZIGETI Csaba
2005 *Magyar versszak.* Balassi Kiadó, Budapest.
SZINNYEI József
2000 [1891] *Magyar írók élete és munkái.* Arcanum Adatbázis Kft., Budapest. Hálózati változat: http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/ (2016. 04. 17-i elérés)
SZIRMAY Antal
2008 *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis).* VIETÓRISZ József (ford.) – CSÖRSZ Rumen István (s. a. r.). Kriterion, Kolozsvár (Téka).
TAKÁCS Gábor
2012 *Műgyűjtők Magyarországon a 18. század végétől a 21. század elejéig*. Kieselbach Galéria, Budapest.
UNDI Mária
2003 Úri és népviselet a barokk korban. In: DOMANOVSZKY Sándor et al. (szerk.): *Magyar művelődéstörténet: Barokk és felvilágosodás,* 4. kötet. Arcanum, Budapest. Hálózati változat: http://mek.oszk.hu/09100/09175/index.phtml# (2016. 04. 17-i elérés)
VOGEL Zsuzsa
2012 Faludi Ferenc verseinek recepciója a XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvekben. In: CSÖRSZ Rumen István (szerk.): *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 1., reciti, Budapest, 103–140.

Lőrentz Éva Noémi

A gyermeki nézőpont és a mágikus látásmód összefüggései Dragomán György *Máglya* című regényében

Mágikus realizmus – oximoron vagy egymást kiegészítő viszony?

Dragomán György *Máglya* című regénye már címe által is, a hangzásbeli asszociáció révén, de a cselekményben előforduló természetfölötti, csodás történések révén is felkínálja a mágikus realizmus felőli olvasat lehetőségét, erre a megközelítésmódra csábítja, hívja az értelmezőt.

Engedve ennek a kísértésnek, a következőkben azt fogom megvizsgálni, hogy a *Máglya* működteti-e a mágikus realizmus klasszikus kánonjába tartozó művek[1] sajátos textuális, retorikai és képi eljárásait.

Elemzésem elsősorban Bényei Tamás *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről* című munkájának meglátásait alkalmazza. Ez a mű alapos történeti összefoglalót nyújt, majd bemutatja a mágikus realizmusra vonatkozó legfontosabb elméleti megközelítéseket, azok mélyreható és értő kritikáját fogalmazva meg. Ezután a szerző saját koncepcióját taglalja, mely elsősorban írásmódként, nem pedig műfajként tekint a mágikus realizmus fogalmára. Írásmódként megközelítve, ez a kategória a szűken vett stilisztikai sajátosságok mellett tematikus és poétikai természetű vonásokat is figyelembe vesz (Bényei 1997: 14–15). A posztmodern irodalom fontos részbeszédének tekinthető, ugyanis a mágikus realista írásmód vizsgálata rávilágíthat a posztmodern narrativitás, szubjektumfelfogás és nyelvértelmezés lényeges vonásaira, de nem mosható össze a két kategória (Bényei 1997: 15).

Bényei koncepciójának vázolása előtt a mágikus realizmus néhány teoretikusának meglátását vázolom, kiemelve az írásmódra jellemző néhány tematikai és textuális sajátosságot. Célom ezzel az, hogy több el-

[1] Gabriel García Márquez*: Száz év magány*, Salman Rushdie*: Az éjfél gyermekei*, Günter Grass: *A bádogdob*, Graham Swift: *Lápvilág*

méleti irányból is bizonyítsam a *Máglya* című regénynek a mágikus realizmus felőli olvashatóságát.

Maggie Ann Bowers összefoglaló munkája bemutatja a mágikus realizmus fogalmának történetét. Szerzői szándéka szerint eligazítást akar nyújtani a különböző, zavaros és zavart keltő mágikus realizmus koncepciók és terminusok aknamezején (Bowers 2004: XI). Különböző művészeti ágakban (irodalom, képzőművészet, film) és kulturális kontextusokban, a posztmodern és a posztkolonializmus összefüggéseiben, geokulturális megközelítésben tárgyalja a mágikus realizmus megjelenési formáit.

A mágikus realizmus fő sajátossága a csodás elem természetesként, köznapiként való bemutatása (Bowers 2004: 24). Amaryll Chanadyt idézi Bowers, aki szerint a mágikus realizmus toleráns és elfogadó írásmód, nem utal nyíltan az események valós, avagy természetfölötti voltára. Az elbeszélő egyforma jelentőségűként mutatja be a valóságnak mind a mindennapi, mind a mágikus megközelítését. A szövegek az olvasó megértésére, az elbeszélői látásmód teljes elfogadására alapoznak (Bowers 2004: 4). A mágikus jelző az élet titokzatosságára irányítja a figyelmet, olyan rendkívüli történést jelöl, amely megmagyarázhatatlan a racionális gondolkodás számára, mint például: szellemek megjelenése, eltűnések, csodák, különleges képességek, furcsa hangulatok. Ám mindez nem trükként, varázsmutatványként, hanem valóban megtörténtként állítódik be a mágikus realizmushoz tartozó szövegekben (Bowers 2004: 26).

Az írásmód bölcsője Latin-Amerika, az ott íródott regények mágikus elemei a helyi folklóranyagból táplálkoznak (Bowers 2004: 33). Ám az írásmód nemzetközi elterjedése folytán, valamint a narratológiai, poétikai megközelítésű regényértelmezések alapján nyilvánvaló, hogy a mágikus realizmus nemzetközi gondolkodásmód (Bowers 2004: 31), írásmód (Bényei 1997: 21); megjelenése, értelmezhetősége nem köthető egy adott geokulturális kontextushoz. Nem a kulturális elemek (mert azok előtérbe helyezése csupán naiv, egzotizáló álláspontho vezet, és nem adhat lényegi értelmezési szempontokat) határozzák meg a fantasztikus elem létrejöttét, hanem a textuális, a szövegszervező eljárások.

Bowers meggyőzően mutatja be, hogy minden geokulturális tér mágikus realizmus-termése bőven szolgáltat példát a perifériára szorultak, a valamilyen szempontból kisebbségi helyzetben lévő rétegek

megszólaltatására: az Egyesült Királyságban élő muszlimok nézőpontját Rushdie *Sátáni versek* című regénye képviseli; Arundhati Roy műve, *Az apró dolgok istene* az indiai kasztrendszer peremére szorultak világát mutatja be a gyermeki sziporkázó fantázia perspektíváján keresztül; Ben Okri a *The Famished Road* című könyvében a nyugat-afrikai nézőpontot és hiedelemvilágot jeleníti meg (Bowers 2004: 54–55).

Bényei Tamás írásmódként tekinti a mágikus realizmus kategóriáját. Azt állítja, hogy a természetfölötti elem jelenléte szükséges, de nem elégséges feltétele a művek mágikus realistaként való címkézésének. Az ilyenfajta elemek listázása helyett fontos egyrészt azt megvizsgálni, hogy ez a jelenlét az írásmódban milyen poétikai (és/vagy metafizikai) alapfeltevéseknek köszönhető, másrészt azt, hogy ezek az alapfeltevések milyen stilisztikai, retorikai és figuratív szövegformáló eljárásokban fejeződnek ki. Bényei Tamás megközelítése a fantasztikum ismeretelméleti problémáját retorikai problémává változtatja, a tárgyak valószerűségi foka az elbeszélő szöveg által létrehozott hatás (Bényei 1997: 53). Mindezek hátterében az a nietzschei belátás áll, hogy a valósághoz való viszonyunk alapvetően figuratív (Bényei 1997: 93). A mágia az elkerülhetetlenül retorikai szerkezetű létértelmezés és a világról való beszéd retorikai, szemantikai, pragmatikai és ontológiai szempontú megnevezése. A mágikus jelző egyrészt a mágikus realista írásmód lehetetlen mimetikusságának metaforikus megnevezése, amennyiben a létértelmezés és a történetmondás retorikai meghatározottságának modalitására utal. Olyan szempontból nevezhető mágikusnak a szöveg, hogy felhasználja a mágikus világkép bizonyos strukturáló elemeit, tehát számos szövegformáló, figuratív eljárása metaforikusan mágikusnak nevezhető. Másrészt a mágikus jelző a nyelv, az elbeszélés ontológiai és pragmatikai pozíciójának metaforikus megnevezése, amennyiben az írásmódhoz tartozó szövegek az elbeszélést aktusnak tekintik, s a mágiát mint ennek a cselekvésnek kimondott vagy kimondatlan trópusát használják (Bényei 1997: 80).

A Tzvetan Todorov által leírt fantasztikumban a természetfölötti jelenségekkel való találkozás, általában a főszereplő perspektívájából észlelve, magában foglalja a kétkedés, habozás momentumát is (Todorov 1973: 42). Bényei Tamás elveti a mágikus realizmusnak a fantasztikumtól való megkülönböztetés alapján történő meghatározását. A helyette javasolt retorikai szempontú olvasatban eltűnik az az ismeretelméleti alapokon elkülönített valós– természetfölötti binaritás, amit a fantaszti-

kum alapú megközelítések tételeztek, helyette sokkal rétegzettebbnek tűnik fel a szövegvilág. Átmeneti fokozatok iktatódnak be a két ellentétes pólus közé: úgy mint hiperbolikus túlzások, véletlen egybeesések vagy bizonyos események ismétlődése. Ezáltal látható, hogy a természetfölötti elemek nem illeszkednek egy koherens kódba (Bényei 1997: 71). Bényei szerint nincs szó a két kód konfliktusmentes együttéléséről, előfordul, hogy a fokalizáció szintjén is megrökönyödés fogadja a természetfölötti elemeket: például már azzal, hogy tematizálódik valóság és nem valóság ellentéte, megjelenik az álmélkodó képesség, a csodálkozás momentuma a *Száz év magány*ban (Bényei 1997: 65). A mágiát és a realizmust nem oximoronként tételezi Bényei, hanem antropológiai szemlélettel rámutat, hogy a mimézisként felfogott realizmus inkább része, mint ellentéte a mágikus aktusnak, hiszen például a gyógyító sámán eljátssza, elmondja a betegséget, a gyógyulást vagy éppen a halált. A mimézis csodája abban áll, hogy a másolat az eredeti tulajdonságaiból és hatalmából merít, akár magára is öltheti ezt a hatalmat és tulajdonságokat. Tehát a mimézis és realizmus között komplementáris–szupplementáris viszony van (Bényei 1997: 74).

A szemiotizált, mágikus figurativitás terévé változtatott regényvilág legfontosabb összetevője a mágikus kauzalitás, ami nem más, mint „az ismétlődés mögött feltételezett rend, a véletlenszerűség kétségbevonása: minden »találkozás«, »kereszteződés« törvényszerűnek feltüntetése" (Papp é. n.: o. n.). A mágikus kauzalitás létrehozásának fő figuratív eljárása a kettős zsúfoltság: a telített történetkódra ráhelyeződik egy, a regényvilágnak lehetőleg minden elemét metaforikusan egymáshoz rendelni vágyó figuratív logika. A regényvilág minden egyes eleme kapcsolatba kerülhet a többivel, jelentésessé válik, ezt a jelenséget Bényei a figurativitás burjánzásának nevezi. A metaforikus kapcsolatok a metonimikus logika megnyilvánulásai lesznek, a két tengely nem választható el élesen egymástól. Az antropológiai szempontból megközelített mágiafogalom alapján a dolgok közötti metaforikus hasonlóság a participáció eredménye: a világ minden elemét összeköti egy, a valamikori együvé tartozásból megmaradt kötelék, vagyis a metaforikus kapcsolatok egy alapvetően metonimikus vagy szinekdochikus logika megnyilvánulásai (Bényei 1997: 90).

A mágikus realista nyelvhasználat ontológiai és pragmatikai sajátosságai a mágia mint cselekvés, tevékenység értelmezésében érhető-

ek tetten. Mágikus cselekvésekben bővelkednek a mágikus realista regények, például szerelmi mágia (Toni Morrison: *Salamon-ének*), fekete mágia (Angela Carter: *Esték a cirkuszban*), jövőbelátás (Gabriel García Márquez: *Száz év magány*), ráolvasások. A mágikus realista regények alapvető visszatérő témája a történetmondás (például Graham Swift *Lápvilág* című regényében). Ezekben a művekben az identitás (re)konstrukciója és a történetmondás viszonya Paul Ricoeur történelemmel, emlékezettel és felejtéssel kapcsolatos megfontolásai fényében vizsgálható, amennyiben az elbeszélést a valóság megértésének, a világról való tudásnak paradigmatikus eszközének tekintik (Bényei 1997: 101).

A *Máglya* című szöveg értelmezésében termékeny kiindulópontnak tekintem Bényei Tamás elméletét. A mágiát retorikai és figuratív eljárások által létrehozott *hatás*ként tételezem, létrejöttét és működését tárom fel bizonyos regényrészletek elemzésével. A mágia ugyanakkor az ember és a dolgok közötti sajátos retorikai kapcsolat által létrehozott nyelv, általa válik elbeszélhetővé a főszereplő sajátos világa. Ennek a nyelvi működésnek a megfigyeléséhez a mágia és a valóság szupplementáris viszonyának, a mágikus cselekvésként tételezett történetmondás rétegeinek a feltárása vezethet. Az alábbiakban röviden ismertetem a regény cselekményvázát, mely fogódzót nyújthat az elemzésben kiemelt részletek értelmezéséhez.

A regény elbeszélt ideje körülbelül egy évet ölel fel a főszereplő-narrátor kamaszlány, Emma életéből, aki szülei halála után intézetbe kerül. Hamarosan megjelenik az addig nem ismert Nagymamája, és magával viszi lakhelyére, egy Emma számára ismeretlen városba. Forradalom utáni időszakot jelenít meg a történet.

Új lakóhelyén osztálytársai, tanárai közül sokan, egyetértésben a közvéleménnyel, ellenségesen viszonyulnak Emmához a nemrég elhunyt Nagytata állítólagos besúgói múltja miatt. Emma a kamaszok jellegzetes iskolai helyzeteit éli meg, tanórák, tájfutásedzések, rajzkörök váltogatják egymást. Nagylánnyá érik, majd találkozik a szerelemmel, Péter személyében. Lassanként összebarátkozik padtársával, Krisztával, aki kezdetben agresszíven bánik vele.

Ezt a mindennapi, tipikusnak tekinthető diákéletet kiegészíti, helyenként átszövi az otthoni életét meghatározó varázslat. Mágikusnak nevezhető cselekvéseket tanul nagyanyjától: lisztbe rajzolnak, máglyán űzik el a rosszat, agyagembert készítenek. Megmagyarázhatatlan ese-

ményeknek lesz a tanúja, például többször látja megjelenni Nagyapát. Barátai, segítői a hangyák és a rókák.

Nyugtalanító kérdésekkel (és többféle válaszlehetőséggel) találkozik: ki jelentette fel fiatalkorában apját? Besúgó volt-e valójában Nagyapa? Hogyan halt meg? Mi a szerepe Nagymamának ezekben az eseményekben? Hol vannak az állambiztonság irattárának eltűnt dossziéi? Hova temették a forradalom áldozatait?

Az elsődleges elbeszélésbe ékelődik Nagymama egyes szám második személyű, tipográfiailag is elkülönített elbeszélése, mely fiatalkorának traumatikus elbeszéléseit fedi fel Emma számára.

A diegetikus elbeszélés forradalmi jelenettel ér véget, a városlakók bosszút akarnak állni az előző rendszer kiszolgálóin. Így elhurcolják a közben emlékezetét vesztett Nagymamát is. Emma akciófilmre emlékeztető jelenetben menti meg az idős asszonyt, és Péterrel a főtérre szállítják a dossziékat, amelyekből kiderülhetne a város közelmúltjára vonatkozó igazság. A befejezés nyitott, a szanaszét szóródott dossziék látványával ér véget a történet elbeszélése.

A *Máglya* című regény mágikus realista írásmódhoz köthető elbeszélő eljárásait és történetelemeit a következő kérdések köré sűrűsödve látom vizsgálhatónak: miért tekinthető a kamasz a mágikus világlátásra ráhangolható elbeszélőnek? Milyen fokalizációs eljárásokat működtet az elbeszélő? Milyen összefüggés van a fejlődésregény és a természetfeletti események látásmódja között? Milyen rendszerré szerveződnek a metaforák a mágikus okozatiság megteremtése céljából? Mi a szerepe a beékelt elbeszélésnek a történet és az elbeszélés szintjén? Hogyan érvényesül a többnézőpontúság a mágikus látásmód megteremtésében?

A gyermek mint mágikus elbeszélő

Feltételezésem szerint e regényben érvényesül Bényei antropológiai alapú meglátása: „a mágia nyelvet biztosít, amely által a valóság elemei beilleszthetők egy jelentésteli rendszerbe” (Bényei 1997: 97). Az alábbiakban megvizsgálom, miért alkalmas a kamasz képzeletvilága a mágikus nyelv létrehozására, illetve hogyan valósul meg a kettő találkozása a fokalizáció szintjén.

Emma árva gyermekként kiszolgáltatottja környezetének. A regény a traumákon átesett gyermek (kamasz) csoportot helyezi éles megvilágításba, bemutatva viszonyukat a hatalmon lévő felnőttekkel

(ez az alávetettség főként a tekintélyelvet gyakorló tanárokkal való viszonyból tűnik ki). A gyermek mint homodiegetikus elbeszélő képes bentről, alulról láttatni azt a fajta kiszolgáltatottságot, amit a felnőttek jó szándéka, de meg nem értése fed el. A felnőtteknek erre a fajta viselkedésére például szolgálhat az a jelenet az *Egy* című fejezetből, amelyben a tanárnő nem találta a megfelelő szavakat az intézetből távozó Emma búcsúztatására, ezért éneklésre szólította fel az osztályközösséget.

Emma folyamatos jelen idejű, más szereplők verbális megnyilvánulásait függő beszéddé alakító elbeszélésmódja a kiszolgáltatottság leképeződéseként értelmezhető, amennyiben ő közvetíti, de nem alkot véleményt, nem fűz reflexiókat a megszólalásokhoz. Ugyanakkor bizonyos helyzetekben Emma utánozza a felnőttek nyelvi viselkedését, udvarias közhelyeit, így próbál alkalmazkodni a világukhoz. A következő idézetben a H. K. Bhabha által leírt mimikri megnyilvánulását találjuk: „Tudom, hogy mondanom kellene még valamit, mondjuk azt, hogy örülök, hogy itt lehetek. (…) Nem mondok semmit (…). Mégiscsak megszólalok, azt mondom, ami elmúlt, elmúlt, közben tudom, hogy ez nem igaz, ez egy mérhetetlen nagy hazugság.” (Dragomán 2014: 55) A mimikri gyakorlata révén az alávetett helyzetben lévő megpróbálja a gyarmatosító diskurzusát, nyelvét utánozni (idézi Faris 2002: 119). Az elbeszélőfőszereplő a felnőttek világának kiszolgáltatott, gyermeki látásmódját fedi fel, ezért posztkoloniális megközelítésben is olvasható a regény. A mágikus realista szövegek az alárendelt, kisebbségi helyzetben lévők hangját szólaltatják meg, így ebből a szempontból is besorolható a *Máglya* a mágikus realizmus írásmódját alkalmazó szövegek közé.

A fokalizáció a narratív kijelentés és a szereplői észlelés közti viszony leírására alkalmazható narratológiai fogalom. Azokban az esetekben használható a legeredményesebben, amelyek során a narráció valamilyen formában hozzáférést biztosít a szereplők tudatához. A fokalizáció sokkal termékenyebb a nézőpont kategóriájánál, mert magába foglalja a látott és látás közti viszonyt is. Emma fokalizációja a Gérard Genette-i belső fokalizációnak felel meg, mert más szereplők gondolatait nem olvashatjuk, csak az elbeszélő-szereplő értelmezése által átszűrtek révén férünk hozzá a diegetikus világhoz (Füzi – Török 2006: o.n.). Emma fokalizációja a jelenségek mágikus látásmódjában és értelmezésében körvonalazódik. A mágikus látás az igazság felfejtésének vágyához kapcsolódik, segíthet kideríteni a történteket.

A főszereplő őszintesége, kíváncsisága, fogékonysága tételezésem szerint azok a gyermekre, kamaszra jellemző tulajdonságok, amelyek az események mágikus látását és láttatását hívják elő. Ezek a tulajdonságok teszik lehetővé a kínos kérdések feltevését, így a mesélés, a válaszadás mágikus aktusa ezek révén válik megjeleníthetővé.

A mágia az elkerülhetetlenül retorikai szerkezetű létértelmezés megnevezéseként (Bényei 1997: 81) jelenik meg, amennyiben Emma több nézőpontból kap válaszokat súlyos kérdéseire, a mágikus cselekvéshez vagy látáshoz kötött felelet pedig lehetséges válaszként tételeződik. A fokalizációs tevékenység elemzéséhez a Bényei által leírt *mágikus kauzalitás* (Bényei 1997: 82) keresése és a *mágikus intuíció* nyújt támpontokat. Emma választ keres arra a kérdésre, hogy mi az igazság nagyszülei besúgói múltjával kapcsolatosan, melyikük volt az ügynök. Többféle válaszlehetőséget kínál a közvélemény, a tájfutó edző, a Nagymama, a könyvtárosnő. A *Negyvenkettő* című fejezetben a mágikus világértelmezés válaszlehetősége tűnik fel. Emma addig ismétli magában a fülére tapasztott csigaházból meghallott ESNEMÜR szót, hogy „egyszerre mindent" megértve rájön az összefüggésre: a koporsók nem üresek, mert a dossziék vannak bennük. A csigaház figuratív szinten úgy kerül összefüggésbe a titkosszolgálati jelentések dossziéhalmazával, hogy tárgyként mágikus tevékenységre szolgált, a titkokat kellett belekiabálni, illetve a titokzatos látogató (a besúgói múlt ismerője) közeledését a kapura rajzolt csigavonal jelezte. A mágikus kauzalitás működik a babacsere-sorscsere összefüggésrendszerben is: Kriszta értelmezése szerint ikernővére azért halt meg, mert ő annak idején kicserélte az ajándékba kapott egyforma babákat.

A kamasz elbeszélő életkorából következik az, hogy a fogékonyság, a tanulás időszakában van. A történet több ponton is elbeszéli, hogy leckét tanul, például matematika házi feladatot ír. Az elbeszélés szintjén megfigyelhető, hogy az összes szereplői megszólalás függő, illetve szabad függő beszéddé alakítva Emma fokalizációján keresztül észlelhető, ami a folytonos megfigyelés, tanulás helyzeteként is értelmezhető, tehát Emma figyelmesen átéli, magába szívja a körülötte történteket. A tanulásra való fogékonyságából származnak a mágikus cselekvések, a mágikus látásmód, hiszen hajlandó megtanulni a nagymamától ezeket.

A kamaszt tipikus mágikus elbeszélőnek tekintem, mert életkorából következően olyan erényekkel bír, mint a kíváncsiság, fogékonyság, tanulékonyság, amelyek létrehozzák a következő fejezetekben tárgyalandó retorikai és figuratív eljárásokat: a történetmondás ismétlődéses, párhuzamos, beékelt narratívákat mozgósító szerkezetét, a metaforák és metonímiák láncát, a mágikusnak tekinthető cselekvéseket. Az elbeszélő fokalizációs tevékenysége tételez mágikus kauzalitást bizonyos események között.

A természetfeletti meglátása és elbeszélése

A továbbiakban a regény természetfölötti, racionálisan megmagyarázhatatlan eseményeinek elemzése révén feltárom azt, ahogyan a fokalizációs eljárások létrehozzák a mágikus látásmód retorikai, figuratív megoldásait.

Feltűnő figuratív eljárás a tárgyak többféle szempontú megnevezése. Bizonyos tárgyak esetén eldönthetetlen „valóságos" mivoltuk, ez arra irányítja a figyelmet, hogy a mágikus, illetve a valóságos világlátás is konstrukció, a dolgok nevei csupán metaforák, „amelyek azok eredendő lényegének a legkevésbé sem felelnek meg" (Nietzsche, idézi Bényei 1997: 93). Ezek a tárgyak általában egy nagyobb ívű mágikus cselekvés részét képezve metonímiaként működnek: a kavics-fog-kenyérbél a fáskamrai eseményekhez, a pók-parázs a máglyarakáshoz, az árnyéktükörkép az anya-lány viszony alakulásához, a könnycsepp-izzadságcsepp a réteskészítéshez kapcsolható. A mágikus tárgyak retorikai-nyelvi megalkotásának érzékeltetésére az első két példát választottam, mert ezek tematikusan is jelzik a mágia elsajátításának folyamatát.

A kavics-fog-kenyérbél jellegű tárgy először kavicsként jelenik meg. Az elbeszélő a kavics leírásakor nem reflektál a látás momentumára, ugyanakkor pontos érzéki leírását adja a kis tárgyaknak: „Apró, fehér kavicsokat önt a kezembe [Nagymama]. Simák, nem nagyon súlyosak. Mindegyik fog formára van faragva." (Dragomán 2014: 121) Ezután közvetíti Nagymama véleményét a kavicsok mágikus szerepéről: „Azt mondja, ha átlépek rajtuk, azt tudni fogja." (Dragomán 2014: 121) A következő találkozás a kavicsokkal akkor történik, amikor Emma megpróbálja megszegni a tilalmat, átlépve rajtuk. Ekkor a mágikus értelmezést elhárítja, anatómiaival helyettesíti: „Fájdalom nyilall a lábujjaim közé, a földet nézem, azt gondolom, hogy nem a fogtól van, hanem attól, hogy túl hirtelen guggoltam le a nyújtás után." (Dragomán 2014:

128) A fokalizáció aktusa a közelről való megfigyelés. A látás cselekvése a mágikus értelmezés fő forrása: „Egész közel emelem az arcomhoz, és látom, hogy nemcsak egy repedés van rajta, hanem egy csomó. Ez nem kő és nem csont, csak egy összegyurkált, kiszáradt kenyérbél." (Dragomán 2014: 129) Ám a megfigyelés nemcsak vizuális, a tapintás érzéke is igazolja a látottakat: „A mutatóujjam és a hüvelykujjam között összedörzsölöm a kenyérbélből formázott fogat, szétporlik és morzsákká esik, odaszórom a hangyáknak, vissza a tenyerembe." (Dragomán 2014:129) A tárgy megnevezésének változása nem csupán a kategorizálás lehetetlenségére irányítja a figyelmet, hanem maga után vonja a tárgy használati körének változását is: a kezdeti tiltás eszközéből a vidámság forrása lesz a kenyérbél. Mialatt a hangyák lehordják a morzsát a tenyeréből, csiklandó érzés fogja el Emmát, „mosolyogni kell tőle" (Dragomán 2014:129). Ez a jelenet felfogható Emma lázadásaként a nagymamai mágia ellen: a lány racionalizálja azt, ami a Nagymama szerint mágikus működésű. Ugyanakkor a hangyák szerepeltetése már a mesei logika szerint működő motivikus láncnak a része, amely Emma mágikus világlátásának sajátos, azt a Nagymamáétól megkülönböztető eleme.

A parázspók a máglya égetésekor tűnik elő, amikor Emma egy földből kitépett fűcsomót dob a tűzbe.

> Nekicsapódik az egyik vastag diófaágnak, rátapad, előbb a fű kap lángra, a gyökerek csak fehéren sisteregve tekeregnek, a homokszemek és a kicsi rögök pattogva pörögnek kifele közülük, mint a fekete szikrák. Aztán a gyökerek összehúzódnak, megfeketednek, lángra kapnak, tüzesen tekeregnek, mintha kicsi bogárlábak volnának, fölöttük a fűcsomó meggypirosan parázslik, olyan az egész, mint egy nagy szőrös parázspók, végigszalad az ágon, kerülgeti a lángoló betűket, az ág tetejéről megáll, felemelkedik, mintha körülnézne, előbb rám, aztán Nagymamára, aztán megint rám, aztán sisteregve összehúzza magát, és én tudom, hogy ki fog ugrani a tűzből, bele akarja fészkelni magát a hajamba. Nagyon megijedek, nem tudom mit csináljak. (…) A piszkafával a tűzpókra vágok, azt is tudom, hogy mit kell közben mondani. Azt, hogy: netene. Netene! Mondom, netene! A pók szikrákra szakad, a szikrák az ég felé szállnak, a diófaág, amelyiken ül, ropogva a tűzbe roskad. A szikrákat nézem, aztán a tüzet. A földre dobom a piszkafát. Naa, mondom, na. A hangom egészen olyan, mint a Nagymamáé. (Dragomán 2014: 330)

A hosszú idézés szükséges, mert így figyelhető meg az, ahogyan Emma fokalizációja a tűz érzékletes, ám valóságos láttatása után fokozatosan átfordul a jelenség fantasztikusként való leírásába: előbb a feltételes, hasonlító „mintha" kötőszó és a feltételes módú ige vezeti be a bogárlábak látványát, ám még bizonytalan a látottak értelmezhetősége. A következő lépésben a hasonlat jelenlevővé teszi a parázspók látványát. Ez még csak szókép maradna, ám a megszemélyesítés igéi már valószerűvé váltják azt: végigszalad, megáll, mintha körülnézne. A külső leírás után a tudati működés, vagyis a látottak Emma általi értelmezése következik: „tudom, hogy rám fog ugrani." A harmadik lépés a mágikus cselekvés, reagálás, ami igazolja a jelenség mágikus értelmezését. A piszkafával a parázspókra vág és varázsigeként funkcionáló szavakat használ: „netene". A varázsszó a tagolatlan mondatok rituális használatával alakult ki, a különálló, köznapi nyelvi elemek összeforrtak, tulajdonképpen az ismétlődő használat kölcsönöz neki mágikus jelleget.

A természetfölötti megjelenésének elbeszélésében a látás tevékenységéhez a bizonytalankodás mozzanata kapcsolódik. A tudatvilág, a fantázia működése emeli a természetfölötti szférájába a jelenséget az „és én tudom, hogy ki fog ugrani" pillanatában. A természetfeletti azért nem vált ki csodálkozást, egzaltált reakciót, mert az elbeszélő fantáziájának működése folytán a mellérendelés alakzatába, ráadásul egy többszörösen összetett mondatba szerkeszti a tűz előbb valós, majd természetfeletti leírását. A *zeugma* alakzatába rendeződő két megnevezés, a pók és a parázs közül egyik sem tételeződik elsődlegesként, a metaforikus nyelvhasználat, a parázspók metafora jelzi a két világlátás egyidejű létét. Így jön létre a nulla fokú tonalitás, mely rácsodálkozás, egzaltáció helyett mellérendelést alkalmaz, a természetfelettit pedig metafora révén ragadja meg.

A fent elemzett két jelenségben a fokalizáció, a megnevezés, a nyelvhasználat szintjén is megfigyelhető, hogy a mágia a racionális gondolkodás szupplementuma, nem kívülről megidézett segédeszköz, hanem már eleve része a realitásnak (Bényei 1997: 80). A dolgok megnevezésében, a látás és többi érzékszerv működésének leírása révén, valamint a tudati tevékenység igéinek használatában (leggyakoribb a „gondoltam" és a „tudom") érhető tetten az elbeszélőnek az a fokalizációs aktusa, mely elvezet a mágikus megnevezésekhez. A világ a létezők közötti nyelvi-retorikai kapcsolatteremtés által, az elemzett részletben a

szóképek, megnevezések által ruházódik fel valami mágikusnak nevezhető hatalommal (Bényei 1997: 95).

Metaforák hálója

A mágikus látásmód konstruálására jellemző az, amit Bényei kettős zsúfoltságként és a figurativitás túlburjánzásaként ír le. Az amúgy is telített történetkódra metaforák sokasága vetül, ezek gyakran a metonimikus, oksági vagy szinekdochikus, rész-egész viszony alapján szerveződnek. A metaforák a szöveg különböző, a történet egymástól távol eső pontjain bukkannak fel, így a „minden mindennel összefügg" érzetét keltik, illetve a mágikus kauzalitást teszik láthatóvá (Bényei 1997: 88).

E kettős zsúfoltság jól érzékelhető, mert a cselekménysorra jellemző a kalandosság, iskolai és otthoni történetek, emlékidézések, álomelbeszélések váltogatják egymást, a néhol véletlenszerűen felbukkanó elemek viszont igen szoros kapcsolatot alakítanak ki az események között. Az alábbi leltárszerű felsorolás célja érzékeltetni a regényszöveg ilyenfajta zsúfoltságát, zárójelben azt jelöltem, hogy melyik fejezetben fordul elő a kiemelt metafora:

A por előhozza Nagyapa alakját (Három), illetve az osztályteremben megmutatja, hol van az elveszített hajgumi (Tizenkilenc). A tengeri csiga a titkok őrzője (Tizenhat) és a titkos látogató jele (Harminc), a dossziék megtalálásának eszköze (Negyvenkettő). A hangya a segítségnyújtás (Huszonkettő, Harmincegy), a vidámság (Tizenhárom) eseményeit kapcsolja össze, ugyanakkor tipográfiailag is az olvasás kísérője, mintegy iránymutatója, mert az egyes részfejezetek kis hangyát ábrázoló rajzzal vannak elválasztva. Továbbá a metaforák zsúfoltsága az egymással való összekapcsolódásukban is megfigyelhető: a madár, az éneklés (Öt, Huszonöt), a vigasztalás (Öt), az emlékkonstrukciók (a huszadik fejezetben az összerakott kancsón kék-zöld kakas látható, a negyvenkettedikben Emma kakast rajzol, hogy meggyógyítsa amnéziás nagyanyját) képzetével kapcsolódik össze, máskor meg a fantázia leképeződése: a sütött fánk mátyásmadár alakú (Harminc), a lepedőn a vérfolt vörös kakas (Tizenegy).

A továbbiakban a metaforák és metonímiák működését a regény egyik hangsúlyosan mágikus, racionálisan nem magyarázható eseményének elemzése révén mutatom be.

A tizenkettedik fejezetben Emma sírást hall a fáskamrából, ezért a nagyanyai tilalom ellenére a tetőről beereszkedik a helyiségbe. A sok limlom között, törött, recsegő dióhéjon lépkedve talál egy bölcsőt, benne egy síró rongybabát, amelynek „az arca kerek, a szeme két gomb, a száját rúzzsal rajzolták" (Dragomán 2014: 122). A mágikus realista írásmód jellegzetessége a nulla fokú tonalitás alkalmazása a csoda elbeszélésében, vagyis hiányzik a rácsodálkozás, az egzaltált hangnem (Bényei 1997:61). A természetfölöttivel való találkozást az érzékelés révén írja le: „Erősen magamhoz szorítom, és akkor azt érzem, hogy valami belém szúr. (…) Megijedek, visszateszem a babát. Megint meghallom a sírást. Azt mondom, semmi baj. Kigombolom a baba ruhácskáját, és látom, hogy a teste egy nagy nyolcasba tekert fonalgombolyag." (Dragomán 2014: 123)

A belső fokalizációt követve az figyelhető meg, hogy Emma nyelvileg nem reflektál a helyzet különleges voltára, ám testi reakciója mégis a szokatlannal való találkozást, a félelem megnyilvánulását jelzi: „Nagyon erősen dobog a szívem." (Dragomán 2014: 122) A síró rongybabával való találkozást nem kíséri csodálkozás, a lány reakciója a sírással szembeni ösztönös válasz, a vigasztalás: „Magamhoz ölelem, azt suttogom, nyugodj meg, nincs semmi baj. (…) Erősen ölelem, ringatom, nyugtatom." (Dragomán 2014: 122) A következő mozzanatban reflektál saját reakciójára, ám a történéseket nem a csodával való találkozásként értelmezi, hanem a játszás ismerős fogalomkörével írja le: „az jut eszembe, hogy túl nagy lány vagyok én a *babázáshoz*, de mégse teszem vissza a bölcsőbe, tartom és ölelem" (Dragomán 2014: 123, kiemelés tőlem – L. É.).

A mágikus helyzet kellékei – a fonalgombolyag, a kötőtű, a rúzzsal rajzolt száj, a dió, a fáskamra – a szöveg távolabbi pontjain is fel fognak bukkanni, a metonimikus viszony által visszautalva erre a szokatlan eseményre. Így a Nagymama intradiegetikus elbeszéléssorozatának ötödik részében is megjelennek ugyanezek a tárgyak: a zsidóüldözések idején Nagymama a fáskamrában, a dióval tele szuszékban bújtatta el a kisbabát váró barátnőjét, Bertukát, aki kötögetéssel töltötte ott napjait. Első olvasatban csupán mágikus egzotikumként, vudukellékként tűnik fel a tűvel átszúrt rongybaba, a valószerűtlenségre irányítja a figyelmet. Ám a szövegben előrehaladva érintkezési viszonyba kerül Bertuka szomorú történetével, és így motiválttá válik a szokatlan tárgyak megjelenése. A síró rongybaba ez alapján egyszerre metaforája és metonímiája a

Nagymama bűntudatának. A fáskamra padlóján levő recsegő dióhéj ottfelejtett szemétnek tűnhet, ám a metaforahálóban jelentést kap. A cselekmény több pontján a dió előkerülését a nagymama megtorpanásai kísérik: „[a] tányéron megcsörren a dió, mert megrebben a kezében" (Dragomán 2014: 399). Eszerint a dió mint tápláló eledel a túlélés bűntudatkeltő tanújává vált. A fáskamrás kaland a cselekmény szintjén előrevetíti Emma terapeutai tevékenységét: ő az, aki vigasztal, és át meri hágni a tilalmakat azzal, hogy belép a tiltott helyre. A különféle tárgyak megjelenését és kapcsolatait követve felfejthető tehát a mágikus figurativitás terévé változtatott regényvilág működése, az a tér, ahol a tárgyak szerepét és értelmezését egymáshoz való viszonyuk határozza meg.

Mágia – meglátni és cselekedni

Az események mágikusként való érzékelése aktív figyelési tevékenységet feltételez. A fokalizáció nem csupán a csodás érzékelését rögzíti, hanem a fokalizáló együtt cselekszik azzal, amit láttat. Így a mágia nem csupán nyelvi és retorikai kapcsolatteremtésben jön létre, hanem a kapcsolat által előírt cselekvések végzésében is.

A harmadik fejezetben az elbeszélő tanúja lesz Nagyapa első megjelenésének. Ezt a jelenséget a nagymamai tanítás készíti elő. A kiemelt igék is mutatják, hogy a mágikus látás egyfajta szemantikai-pragmatikai világlátás: „Azt mondja, [k]ésőbb, ha *akarom*, *megnézhetem*, ahogy tornászik. A perzsaszőnyeg rojtjait *figyeljem*, azokon majd meglátom, mikor kezdi. Ha igazán látni *akarom*, akkor *hunyorítsak*, és *tartsam* egy kicsit *vissza* a lélegzetem." (Dragomán 2014: 46) Nagyapa megjelenése a látás és a hallás élesítésével kezdődik. Előbb a mozdulatlan, mindennapi környezetet látja az elbeszélő. A természetfeletti megjelenése a feltételes kötőszóhoz köthető, majd az érzékelés biztonságát állító kijelentő mondatok váltakoznak a feltételes jelentéstartalmú mondatokkal. A hangutánzó szók szerepe pedig a hitelesség megteremtése, a mágikusnak „mindennapiként való ábrázolása" (Bényei 1997: 61-62):

> *Állok*, a szőnyeget *nézem*, a mintába szőtt kacsakaringós fehér vonalakat. *Hallom*, hogy megreccsen a padló. *Mintha* a napfénycsík alatt *futna* végig a recsegés. Ahogy a hang a szőnyeg széléhez ér, *látom*, hogy megmozdulnak a perzsaszőnyeg rojtjai, *Szétnyílnak* és

> *összezárulnak*, *szétnyílnak* és *összezárulnak*, *mintha* topogva lépkedne végig rajtuk valaki, tap-tap-tap-tap-tap. (Dragomán 2014: 46)

A két világlátás határának átlépése a hunyorgás tevékenysége: „A fény élesebb, hunyorognom kell tőle." (Dragomán 2014: 46) Az érzékszervek működtetése után a koncentrálás veszi át az irányítást, azt jelezve, hogy a mágikus jelenség értelmezés, világlátás kérdése (is):

> [h]irtelen azt *gondolom*, hogy látni szeretném. Mélyet nyelek a levegőből, porízű, *visszatartom* a lélegzetem. A szemem is *lehunyom* egy pillanatra, *erősen* összeszorítom, annyira, hogy kavarogni kezdnek a szemhéjam mögött a színek, várok egy kicsit, aztán lassan kinyitom. Hunyorgok. (…) Először nem látok semmit, de aztán a fényben kavargó porszemcsék egy alakot *rajzolnak* ki (…). Olyan, mintha üvegből lenne. (Dragomán 2014: 46, kiemelések tőlem – L. É.)

A természetfölötti leírása belső fokalizáció révén történik, az elbeszélő saját tevékenysége okozataként érzékeli a természetfölötti megjelenését.

Az elemzett jelenetek (a parázspók észrevétele, a fáskamrai kaland, a Nagyapa megjelenése) fontos közös sajátossága rávilágít a mágia működésére: az elbeszélő nem reflektál az események különleges voltára, ehelyett cselekvéseket végez. Emma mint fokalizátor nemcsak látja és láttatja a természetfölötti eseményeket, hanem együtt is cselekszik velük, nem arra reflektál, amit lát, hanem arra a viselkedésmintára, amit a helyzet előír. Például a fáskamrában Emma úgy követi a mágikus tárgyak által teremtett helyzet utasításait, hogy ringatni kezdi a fonalbabát. Őt is megszúrta a kötőtű, tehát kihúzza azt a baba fonalgombolyagtestéből. Tettének a következménye ismét természetfeletti jelenség: elhallgat a sírás, megnyugszik a fonalbaba. A Nagyapával való találkozásban úgy hagyatkozik rá a mágikus látás által teremtett helyzetre, hogy utánozni kezdi a megjelent alakot: ő is a szőnyeg szélére áll, fejbőrét masszírozza. A ráhagyatkozás, a cselekvésbe való belefeledkezés Emma gyermeki kíváncsiságának, játékosságának következménye, így ezek a tulajdonságok feltételei a mágikus cselekvések létrehozásának.

Mágikus fejlődésregény

Bényei Tamás elutasítja a racionális-mágikus bináris kettősségének meglétét az írásmódhoz tartozó regények retorikai világszerkezetében, mert rámutat, hogy a nem racionális események többféle síkon jelennek meg, nem alkotnak homogén kódrendszert a regény világában, a csodás

nem egy másik egységes világkép feltárulkozása[2], hanem minden természetfölötti esemény újfajta alkalmazkodást követel meg az olvasótól (Bényei 1997: 70–71).

A *Máglya* cselekményében megjelenő mágikus események és azok Emma általi értelmezése olyan fokozatosságot hoz létre, amely a fejlődésregény logikájával mutat rokonságot. Emma testi és szellemi feljődése párhuzamosan halad a mágikus tevékenységekben való résztvétellel. Azok a gyermekinek tételezett tulajdonságai, melyek fogékonnyá teszik a természetfölötti látására, szerepet kapnak abban, hogy fokozatosan kialakuljon a lány mágikus világértelmezése. A mágikus realizmus írásmódjához tartozó szövegek történetszervező sajátossága a történetelemek ismétlése (Bényei 1997: 125). A regényben az ismétlődő cselekvések (hangsúlyosan a rajzolás, de ide tartoznak a futás, éneklés és más tevékenységek) a tanulás, a fejlődés leírásának retorikai eszközeként jelennek meg.

A történetben Emma Nagymamától sajátítja el a mágikus cselekvéseket. Tanulási folyamata a rajzolási készség fejlődésében képeződik le. Az idős asszony fő mágikus cselekvése a lisztbe rajzolás, amely egyben mimetikus tevékenység is, célja az emlékezés, mert általában Nagyapa arcát rajzolja a lisztbe. A „gondolkozzak", „emlékezzek" utasításokat adja, tehát intellektuális tevékenységként jeleníti meg a mágikus látásmódot. A rajzolás révén a valóság egyfajta értelmezéseként tételeződik a mágia, a világnak azokat a jelenségeit teszi elmondhatóvá, amelyekre nincs verbális nyelv (Bényei 1997: 97). Így különféle helyzetekben tölt be kommunikatív funkciót, amelyekben az emberi nyelv nem elégséges: Emma első sikeres rajzolása szülei arcát ábrázolja, a kimondhatatlan gyász kivetüléseként (Hat); a hangyáktól elveszi a mátyásmadár tetemét, helyette cukrot szór a földre, és madárformát rajzol bele (Tizenkettő); A lapra rajzolásban való ügyesebbé válás a világ birtokbavételének folyamatával párhuzamos. Amikor többszöri próbálkozás után végre sikerül lerajzolnia a diófát, úgy érzi, „ez a diófa most már az enyém" (Dragomán 2014: 167). A történet végén Nagymama elerőtlenedik, Emma úgy gyógyítja meg, hogy megfogja kezét, és vezeti azt, kakasformát rajzol vele a

2 Példaként azt hozza fel, hogy a *Száz év magány*ban nem rendezhető egyetlen kódba Nicanor atya levitációja, a José Arcadió Buendía halálát követő virágeső, a holtak rendszeres visszajárása (Bényei 1997: 70).

lisztbe. Ugyanis a kakas másik előfordulási helye a történetben az összerakott kancsó. Így Emma az emlékezés motívumát idézi meg a kakas ábrájával. A metaforikus lánc ismét a mágikus kauzalitást idézi elő, a rajzolás hatására Nagymama helyrejön. A gyógyításnak ezzel a formájával a lány bebizonyítja, hogy teljesen elsajátította Nagymama tudományát és emlékeit.

A tárgyak megnevezésének kettősségében is fokozatok figyelhetők meg, amint az előző fejezetben azt részletesen bemutattam. A *kő-fogkenyér* értelmezésében Emma elhárítja Nagymama mágiáját, helyette a saját, mesei változatát érvényesíti, a hangyákkal kommunikál. A parázspókos jelenetben viszont már Nagymama cselekedetét, varázsszavait és hanghordozását utánozza, jelezve, hogy birtokában van a mágikus tudásnak.

Az ismétlés a retorika alapvető eszköze, a mágia megtanulásának fő szervezőelve ebben a fejlődéstörténetben. A mágia megtanulása párhuzamosan halad Emma testi, szellemi fejlődésével, így a mágikus kódrendszerek változásai a fejlődésregény logikáját követik. A mágikus cselekedetek a főhős kommunikációs kódjává válnak.

Mesei mágia

Emma a mágikus világlátást, az ehhez kapcsolódó tevékenységeket Nagymamától tanulja, és a metaforák nagy része is az idős asszony világához, életéhez kapcsolódik, például a dió, a kék-zöld kakas az összerakott kancsón, a kötőtű, a csiga. Azonban Emma látásmódjához egy olyan motívumrendszer és mágikus kauzalitás kapcsolódik, amely leginkább a mesei, varázsmesei működés alapján írható le.

V. J. Propp a mesei struktúra vizsgálatában az egyik alapvető funkcióként a tilalmak felállítását és áthágását mutatja be (Propp 1975: 45–46). Ez több variánsban is előfordul a vizsgált regényben: Emma a tiltás ellenére bemászik a fáskamrába; van bátorsága nyíltan kimondani és feltenni nagymamájának a múltra vonatkozó kényes kérdéseket. A mesei struktúrában a tilalom áthágása eseménysorozatot indít el, ez a vizsgált regényben is érvényes, a főszereplő tettei az elbeszélés, történetmondás cselekvésének sorozatát indukálják.

További varázsmesei elem az állatok mint segítőtársak (Propp 1975: 113–114) jelenléte: Emma megeteti és megmenti a hangyákat. A mesei jó tett helyébe jót várj elv alapján, ami a mágikus okozatiság sajátos ese-

ténak tekinthető, a kis bogarak segítenek Emmának összerakni a széttépett levelet.

A mesei látásmód azért kiemelendő, mert olyan sajátossága Emma mágikus világlátásának és tevékenységének, amit nem a Nagyanyjától tanult, hanem saját kíváncsiságának, gyermeki világának fejleménye, saját struktúrával rendelkező kódrendszer.

A történetmondás mint mágikus aktus

A mágikus realizmus írásmódját alkalmazó szövegek valamiféle antropológiainak nevezhető érdeklődéssel fordulnak a dolgok történetbe rendezése, a történetmondás aktusa, a narrativitás felé. Önreflexív, metafikcionális szövegek ezek, az önreflexió „a narratív megértést és az elbeszélés funkcióit általában vizsgáló kíváncsiság eredménye" (Bényei 1997: 100). Az elbeszélés aktusának dramatizálása, a történetmondás érzelmi meghatározottsága és egzisztenciális tétje olyan pontok, melyek a *Máglya* című regényt a mágikus realista írásmódhoz kapcsolják. Ez alapján a regénynek a történetmondással kapcsolatos részeit és létrehozásuknak retorikai eszközeit fogom elemezni, úgy mint a Nagymama intradiegetikus narrációjának kontextusát és szerepét, a más szereplők történeteit, a történelmi igazság felfejtésének többnézőpontúságát, illetve a történetalkotás metaforáit.

A mágikus realista regényekben tematizálódik a történetmondás kontextusa. A *Máglya* elbeszélésmódjának jellegzetes technikája az, hogy Emma kérdez, érdeklődik, a Nagymama pedig válaszol. Így a történet előrehaladása gyakran a dialógus helyzetéhez köthető: „Nagymamára nézek, úgy kérdezem meg, hogy igaz, amit Nagyapáról mondanak? Hogy besúgó volt, és azért ölte meg magát?" (Dragomán 2014: 69) A történet nemcsak Nagymama válaszát foglalja magába, hanem annak kontextusát is leírja, így jelezve, hogy a történetmesélés az élet kitüntetett mozzanata, melyben a külvilág ingereit ki kell zárni: „…int, hogy csukjam be a füzetem. Leül az ágyamra, felhúzza a lábát, a falvédőnek dől. Beszélni kezd." (Dragomán 2014: 399)

Emma narrátori tudásának korlátozottsága életkorából következik. Ebből származik a kíváncsiság és őszinteség is, amivel felteszi a kényes kérdéseket, ezáltal váltva ki az intradiegetikus narráció létrejöttét. A két szint összekapcsolódásának leírására megfontolandó a Füzi–Török szerzőpáros észrevétele: „a tudás narratív elosztásának a

homodiegetikus narratívákra jellemző relatív korlátozottsága együtt járhat azzal, hogy a bemutatott összefüggések részlegesek maradnak. E korlátozottság feloldása sok esetben csak egy másik narratív helyzet bevezetésével lehetséges" (Füzi–Török 2006: o. n.). A kontextus fent bemutatott vonásai bizonyítják, hogy a két narratív szint között következményes viszony van. Emma extradiegetikus nézőponti korlátozottságát egy másik narratív szint beiktatásával, a Nagymama intradiegetikus elbeszélésével oldja fel a narráció, vagyis az intradiegetikus szint válaszként jelenik meg az extradiegetikus szinten felmerülő kérdésekre.

Az intradiegetikus szintű elbeszélés több részletre van tagolva. Két mesélési aktus között hosszabb-rövidebb idő telik el az elsődleges szintű történet idejében. Ez azért fontos, mert a beékelt narratíva nagyon súlyos eseményeket tár fel, és így a kontextuális hallgatónak, Emmának és az olvasónak is ideje, tere van feldolgozni azt, illetve nő a várakozási feszültség, kíváncsiság, ami ebben a mágikus világban alapvető követelmény, hozzáállás: „Hirtelen azt kívánom, mondja el most azonnal." (Dragomán 2014: 399)

A Nagymama intradiegetikus elbeszélése saját fiatalkorának traumatikus élményeit tárja fel. Egyes szám második személyben meséli el a történetet, közvetlenül szólítja meg önmagát, unokáját és az olvasót is. „Kórházban vagy, azt mondják, elmegyógyintézet. Bolondokháza. Azt mondják, azért vagy itt, mert az erdőben találtak rád, egy földbe vájt odúban éltél." (Dragomán 2014: 196) A történet a végével, a következmények elbeszélésével indít: Nagytata halála után bekövetkezett Nagymama második felejtése, ezért elhozta unokáját az intézetből, majd következik Nagymama és Nagytata megismerkedése az elmegyógyintézetben, ahol az amnéziában szenvedő Nagymamának sikerült visszanyernie fájdalmas emlékeit. A megrázó élményt az okozta, hogy a zsidóüldözés idején nem sikerült megmentenie Bertuka nevű barátnőjét és családját. A történet íve a klasszikus elbeszéléstechnika mozzanatai szerint emelkedő, a legutolsó beékelt elbeszélés tárja fel a tetőpontot, a kivégzést.

A regényben az elbeszélés mint aktus tétje a terápia, ez két párhuzamos történetelemben: a nagymama és Kriszta traumaelbeszélésében is tematizálódik. A nagymama mesélésének két egzisztenciális funkciója van: a gyógyulás és a múlt továbbörökítése Emma számára. Ezeknek a fogalmaknak az alaposabb vizsgálatához Paul Ricoeur meglátásait használom fel, aki *Emlékezet-felejtés-történelem* című tanulmányában a tör-

ténelmi tudat megbetegedésének és gyógymódjának modelljét látja Freud terápiaelméletében (Ricoeur 1999: 59). Eszerint a trauma a fájó emlék elfojtásához vezet. A páciens ismétléskényszerben szenved, ez egy cselekvési hajlam, ami az emlék helyébe nyomul. A páciens az elfelejtett eseményt nem mint emléket, hanem mint cselekvést reprodukálja. Az analitikus szerepe az, hogy nagy türelemmel legyen a „megismétlésekkel" szemben, amikor ezek az „átvitel" védelmében manifesztálódnak (Ricoeur 1999: 59).

Olvasatomban Nagymama a páciens, akinek lánykorában, a második világháború idején az okozta a traumát, hogy nem sikerült Bertukának és családjának az elbújtatása. Önmagát hibáztatta a szülei és Bertukáék kivégzése miatt is. A trauma, a seb az a történet, amit nem lehet elfelejteni. Az amnézia, amiben a Nagymama szenvedett, olyan álgyógyulás, ami tulajdonképpen elfojtás (Bényei 1997: 372–373). Nagymama első terapeutája az elmegyógyintézetben megismert férfi, vagyis a Nagytata. Az ismétléskényszer az intézetben való cselekvéseiben nyilvánul meg (szaladás, cserepek összeillesztése), ahol a szintén ismétléskényszertől szenvedő Nagytatával végül sikerül összerakni a tört cserepeket kancsóvá. Ekkor megszűnik az ismételt cselekvéssor, és eszébe jut a múltja, tehát a cserépösszerakás a gyógyulás metaforájaként tűnik fel. A férfi a „te nem vagy hibás" vigasszal gyógyítja a bűntudattól gyötört fiatal lányt. Nagymama második terapeutája az unokája, Emma, aki magára ölti a Freud által előírt viselkedést: nagy türelemmel és figyelemmel hallgatja elbeszéléseit. Ugyanebbe a szerepkörébe tartozik a bátorsága, amellyel kényelmetlen eseményeket feszeget. Kérdései váltják ki az elbeszélés, tehát a gyógyulás folyamatát: „hirtelen megkérdezem, igaz, amit mondanak róla, hogy be volt zárva a bolondokházába?" (Dragomán 2014: 196)

A mágikus realista regények jellemző retorikai vonása a párhuzamos történetek formájában is megjelenő ismétlés (Bényei 1997: 125). Párhuzam figyelhető meg Emma, a nagymama és Bertuka, valamint Emma, a kamaszlány és Kriszta barátsága között, ám ez utóbbi történet pozitív végkifejletű, a kamaszlánynak sikerül megmentenie barátnőjét. Ugyanakkor párhuzamba állítható Emma, a nagymama Krisztával is, a szeretett személyek halála miatt érzett bűntudat révén. A harminchatodik fejezetben Emma és barátnője, Kriszta titkos búvóhelyükön cigarettáznak. Ebben a serdülők világára jellemző

élethelyzetben Kriszta elmeséli saját traumatikus élményét. Ikernővérével, Rékával álltak a téren a forradalmi eufóriában, Rékát lelőtték, Krisztának nem esett bántódása. A mágikus látásmód Kriszta világlátásának is része: gyerekkorukban mindketten egy-egy babát kaptak szüleiktől, ám Kriszta titokban elcserélte őket. Ezt a tettet a lány a mágikus kauzalitás szerint értelmezve a sorscsere aktusaként értékeli, és bűntudata van, úgy érzi, neki kellett volna meghalnia Réka helyett. Emma terapeutai viselkedése abban nyilvánul meg, hogy előbb figyelmesen meghallgatja Kriszta traumaelbeszélését, majd megnyugtatásként elénekeli neki a forradalomkor felhangzó dalt. Ennek hatására felfakadnak Kriszta elfojtott érzelmei, és a két lány sírva borul össze. Ebben a fejezetben összegződnek a regény története által felvázolt terápiás módszerek: meghallgatás, kibeszélés, énekszó mint megnyugtatás és együtt sírás. Az ének szövege: „meghalt a hazugság, éljen az igazság" mintegy összefoglalója ennek a terápiának, arra figyelmeztet, hogy élni csupán a múlt feltárása után lehet, ezt fogalmazza meg a fejezet zárómondata is: „Folynak a könnyeink. Élünk." (Dragomán 2014: 381)

A Nagymama számára a történetmondás a valóság megértésének, a világról való tudásnak, az időbeliségélmény feldolgozásának paradigmatikus eszköze. Saját történetmondására reflektálva több szentenciát fogalmaz meg a múlt, az emlékezés és a felejtés problémaköréből. Mindezek egy olyan referenciális olvasatot is lehetővé tesznek, melyben a Nagymama mintegy példát mutat arra, hogy a huszadik század történelmi traumáit csak az elbeszéléssel lehet átértelmezni, meggyógyítani. A következőkben az elbeszélés aktusára való reflexió kontextusában értelmezek néhányat ezek közül.

„A legfájdalmasabb történeteket csak úgy szabad elmondani, hogy aki hallja, azt érezze, hogy vele történt meg, az ő története." (Dragomán 2014: 96) Ez a mondat a regény önreflexív alakzata, magyarázatot nyújt arra, hogy a Nagymama történetei azért nincsenek függő beszéddé alakítva (a többi szereplői megszólalás Emma tudatán átszűrődve jelenítődik meg), hogy ne finomítsanak önmarcangoló közvetlenségén. Ám ugyanakkor a mágia és a realizmus Bényei által kifejtett komplementáris–szupplementáris viszonyára irányítja a figyelmet: antropológiai megközelítésben a mágia a mimézis aktusa, mely során abból a célból játsszák vagy beszélik el az eseményeket, hogy valami változás jöjjön létre a hallgatóban (Bényei 1997: 74). Az elbeszélés ideje, a kitágított jelen idő, valamint a tér- és időkoordináták referenciális azonosíthatósá-

gának lebegtetése (egy lehetséges referenciális olvasat alapján sejteni lehet, hogy a történet térideje a forradalom utáni Románia) szintén közel hozza, aktuálissá, személyessé teszi az elbeszélt történetet. Ezáltal a történetben szereplő hallgató, Emma, valamint az olvasó is úgy viszonyulhat a történethez, hogy az akár saját lehetséges tapasztalataként is artikulálódhat.

> A fájdalom segít emlékezni, de úgy, hogy mégse csak a fájdalomra emlékszünk, hanem mindenre, mert muszáj mindenre emlékezni, mert csak az van, amire emlékszünk, amit elfelejtünk, az nincs többet, eltűnik a múltból, eltűnik a világból. (…) Még a legfontosabb dolgokat is el lehet felejteni. (Dragomán 2014: 77)
>
> Nagymama azt mondja, hallgassak csak, az néha könnyebb. De tudjam meg, hogy minél tovább hallgatok, annál nehezebb lesz a hallgatás és a beszéd is. (Dragomán 2014: 96)

Ez az idézet emlékezés és felejtés kapcsolatára irányítja a figyelmet. A hallgatás a felejtés okozójaként tűnik fel, tehát az, amiről hallgatnak, elfelejtődik, pontosabban elfojtódik. Az emlékezet (szemben a történelemmel) az, ami biztosítja a múlt és a jelen közti kontinuitást, a mindenkori tudathoz való hozzátartozás érzését, és az emlékezet őrzi a dialektikus kapcsolatot aközött, amit Koselleck nyomán tapasztalattérnek és elváráshorizontnak nevezhetünk (Koselleck 2003: 402). A felejtésnek két formáját különbözteti meg Paul Ricoeur: a passzívat és az aktívat. A passzív felejtésben az ismétléskényszer kifejeződései elfoglalják az emlékezés helyét (Ricoeur 1999: 64). Nagymama amnéziái ide sorolhatók, mert traumák (szülei elvesztése, férje halála, a forradalom utóhulláma) váltották ki. A passzív felejtésre való hajlam mindenkiben megvan: „[a] felejtés olyan, mint egy átok, amelyik ott ül mindenkinek a vállán" (Dragomán 2014: 77), és a Nagymama vélekedése szerint a sokáig tartó hallgatás váltja ki.

Az aktív felejtésben szelekció működik, melyet a narráció vezérel. Ez a felejtés elbeszéléssé alakítja a történeteket, és nem a hatalmon lévők, hanem az áldozatok történetére összpontosít (Ricoeur 1999: 63-66). Az aktív felejtés a fő célja Nagymamának, ezért mesél, narrációvá alakítva saját traumáit. Másik célja az, hogy fenntartva és továbbadva a múlt emlékezetét, biztosítsa, hogy Emmának legyen a jövőre vonatkozó elváráshorizontja, melyben a megbocsátás tud munkálni. Paul Ricoeur rámutat arra, hogy a megbocsátás az emlé-

kezet egyfajta meggyógyítása, gyászának végigvitele, és a jövőt adja az emlékezetnek (Ricoeur 1999: 61). A Nagymama eléri a célját, Emma tudomásul veszi és vállalja az asszony múltját, mégis megbocsát neki, mert mellette marad, és megmenti a csőcselék támadásától.

A regény történelemhez való viszonya az emlékezés-felejtés ellentétpár mentén szerveződik. A regény szereplőinek az elmesélt, illetve meghallgatott történetekhez való viszonyulása feltárható Ricoeur meglátásai, illetve az általa javasolt freudi módszer analógiája révén. Ezáltal a regény bemutatja a passzív felejtés káros, illetve az aktív felejtés jótékony hatását, a múlt feldolgozásának és a megbocsátásnak útját, melynek fő eszköze a párbeszéd és a meghallgatás.

Történelem és metaforák

A mágikus realizmus írásmódjához tartozó regények sajátossága az egységes, domináns történelemfelfogás kikezdése (Faris 2002: 11). A történelemtanítás motívuma, a mellérendelés alakzatai, valamint az egyes szereplők emlékezetében összerakott narratívák, igazságkeresések arra mutatnak rá, hogy nem létezik egy egységes, nagy történelem, a tekintélyelvű elbeszélés csak egy a lehetséges, a szereplők tapasztalatai alapján létrejövő történelemkonstrukciók közül.

A *Tizenhét* című fejezetben a történelemtanár az autoriter tanári tekintély képviselője, tantárgya pedig a győztesek, a hatalom szempontjából megírt, domináns történelemfelfogás. Mindez abból tűnik ki, ahogy a tanár a tankönyv szövegéhez ragaszkodik, és hatalmára támaszkodva megbünteti azt a diákot, aki feleléskor másképp meri előadni a francia forradalom történetét.

A mellérendelés, a *zeugma*, a különnemű elemek azonos szintaktikai funkcióban való, ironikus hatást keltő egymás mellé rendelésének alakzata (Bényei 1997: 66). Így egymás mellé helyeződnek olyan események, mint a rendszerváltás, Emma búcsúja az intézettől, szülei halála.

A regény tematizálja azt, hogy nincs végleges igazság, mert az mindig nézőpontok függvénye. A Nagyapa halálát rejtély övezi, amely a különféle szempontokból elmondott történetek, meglátások szövevényében alakul ki: Emma új osztálytársai besúgónak nevezik és becsmérlik Nagyapát, mert gyávaságból akasztotta fel magát. Nagymama szerint „hogy az istennyilába lett volna besúgó” (Dragomán 2014: 69). Ő azt állítja, tudja az igazat: „ők ölték meg, felakasztották a fényképezőgépe szíjára, hogy öngyilkosságnak tűnjön.” Pali bácsi, a tájfutó edző azt ál-

lítja magáról, hogy Nagyapa ifjúkori barátja volt, és elmeséli saját verzióját arról, hogy „[a] szeku ölte meg és kész" (Dragomán 2014: 106). Pali bácsi számára egy titokzatos térkép az igazság materiális testet öltött formája, és arra buzdítja Emmát, hogy keresse meg azt. Megnyugtató választ nem kapunk a történetben, ám abbahagyni se szabad a kutatást, mert Pali bácsi megszidja Emmát a következő mondata miatt: „Azt mondom, nincs igazság, pont úgy ahogy apa mondta volna" (Dragomán 2014: 108).

Az igazság totális megismerése a nyelvi kód által lehetetlen, nézőpontok ütközésében létezik csupán, ám a test beszéde felülírja a verbális kódot, elárulja a szereplők ki nem mondott véleményét. Az elbeszélő függő beszédben és szabad függő beszédben közvetíti a szereplők megnyilatkozásait, és az ezt kísérő metakommunikációs jeleket. Így a Nagymama „szeme villan egyet" (Dragomán 2014: 69), Pali bácsi pedig köp, és „arca kipirult a haragtól, már kiabál" (Dragomán 2014: 108).

Az események, emlékek történetbe rendezése az aktív felejtés módszere Ricoeur szerint, ami hozzájárul, hogy szelektáljuk azt, amit megőrizni érdemes. Ugyanakkor a történetben a múlt megismerésének kényszere hajtotta Nagymamát és Emmát. A történetbe rendezés szándéka négy metaforában realizálódik az elbeszélés szintjén: az összerakott kancsó a nagyszülők közti kötelék metaforája, Nagytata darabkákból összeragasztott fényképe a Nagymamának a Nagytatáról alkotott szilárd emlékkonstrukciója. Ez a két metafora a már megalkotott, kidolgozott emléknarratívákra utal.

A széttépett papírfecnikből összeálló levél Nagyapa ártatlanságának bizonyítéka. Az összerakás elbeszélése a fantázia és valóság közötti lebegést valósítja meg. Az elbeszélő látásmódja szerint a hangyák serege jelent meg és rakta össze a levelet. Az esemény racionálisan is értelmezhető, hiszen lehetséges, hogy az erőltetett hunyorgás után összefolytak a fekete betűk, ezért tűnik úgy Emmának, hogy mozognak szeme előtt a papírdarabkák. Ám a mágikus kauzalitás működése kapcsolja össze a fecniket a hangyákkal, mágikus-mesei „jó tett helyébe jót várj" elv alapján, visszautalva arra, hogy Emma megmentette őket Nagymama hangyaölő szerétől.

Az igazság összerakásának negyedik metaforája a szétdobált dossziék halmaza. Ez a metafora a múlt megismerésének függvényében alakuló, a jövőre vonatkozó elváráshorizont kialakíthatóságának

nyitott kérdése, az elvégzendő feladat parancsa. A történet nyitott befejezése azt a kérdést veti fel, hogy kiderülhetne-e az igazság, ha a dossziékat elrendezné és elolvasná valaki, illetve sikerülne-e egy olyan értelemegészet összerakni, mint amilyent a papírdarabokból lehetett.

Bényei kiemeli a mágikus történetmesélés fontosságában a talizmánszavak jelenlétét, ezek olyan szavak, melyek tulajdonképpen képpé sűrűsödő események, illetve szóvá váló képek, események (Bényei 1997: 98). A regényben a *Tizenhárom* című fejezetben szereplő márciuska működik talizmánszóként. Emma számára a gyerekkor boldogságát, apjával és előző életével kapcsolatos vidám emlékeket idéz fel ez a tárgy, és nagyon megörvend, mikor új iskolájában is kap egyet, valamiképp a múltja és jelene közötti folytonosság biztosítékaként tekint rá. A márciuska egy kézzel készített sárga virág. Nagymama viszont teljesen eltérő nézőpontból tekint rá: sárga csillagnak látja, rosszindulatú támadásként értelmezi. Számára múlt és jelen törését, a jövő bemocskolását jelenti. Magyarázatként elbeszéli Emmának a tárgyba sűrűsödő emléket, azt a napot, amelyen Bertuka egy hasonló sárga csillagot volt kénytelen varrni kabátjára. Elbeszéléstechnikai szempontból a talizmánszó szerepe az, hogy kibontja a benne rejlő történetet, az intradiegetikus elbeszélés metaforikus folytatását lendíti előre.

A regényben a mágikus realista művekre jellemző történetkezelési stratégiák több változata is megjelenik: az elbeszélés aktusának egzisztenciális tétje van, ez a terápia. A múlt átörökítésének célja az elvárás-horizont alakítása. Az igazság és a történelem megismerhetetlensége a különféle nézőpontok ütközésében tematizálódik. A mágikus világlátás az elbeszélő fokalizációjában, valamint a metaforák és az eseményeket képbe sűrűsítő talizmánszavak használatában jelenik meg. Az események történetté való rendezését négy metafora tematizálja, ezek egyben a folyamat állomásait jelzik: vannak már összerakott, az aktív felejtés számára elrendezett, megnyugtató történetek (a kancsó, a Nagyapa fényképe), a mágikus látásmód egy lehetséges megoldása az összerakásnak (a Nagyapa levele), az összerakandó szétdobált dossziéhalmaz a közösség múltfeldolgozásának szükségességét jelzi.

Összefoglalás

Dragomán György *Máglya* című regényének értelmezéséhez termékeny megközelítési lehetőséget nyújtott Bényei Tamásnak a mágikus realizmusról alkotott koncepciója. A mágia retorikai és figuratív eljárá-

sokkal képződő nyelv, mely által a valóság elemei beilleszthetők egy jelentésteli rendszerbe.

Az elméleti felvezető után a kamasz elbeszélő mágikus világlátását konstruáló prózapoétikai eszközöket tártam fel. A kérdezés a regényvilágnak az a szervezőelve, amely az intradiegetikus narrációt hozza létre. Az ismétlődő szituációkra épülő szerkezet a gyermeki fejlődés állomásait modellezi. Tehát a szöveg olyan szempontból is mágikus, hogy a mágia szövegstrukturáló (ismétléses, párhuzamos, mesélési szituációt kreáló) elemeit alkalmazza.

Mágia és realizmus egymást kiegészítő világlátásként tételeződik a gyermeki látásmódban. A kettő különféle arányban keveredik, erre néhány jellegzetes példát hoztam a regény eseményei közül, azt bizonyítandó, hogy a mágikus világlátás olyan kódrendszereket alkot, melyek a gyermek fejlődésével változnak. A tanulékonyság mint gyermeki tulajdonság a mágia elsajátításának feltétele, ám sajátos kódot is létrehoz, a mesei motívum és struktúra beépítésével.

A mágikus látásmód kialakulását a természetfeletti eseményeket elbeszélő részletek elemzésével mutattam be. A vizsgált jelenetekben működő fokalizációs eljárás főbb jellegzetességei: a mágikus világértelmezés elsősorban vizuális és gondolati tevékenységek formájában jön létre; a mágikus jelenségek működése a cselekvés, a látottak/elképzelt tárgyaknak használatában, az utasításaiknak való megfelelésben érhető tetten; a mágia a kommunikáció kódja azokban az esetekben, amelyekben a verbális nyelv nem működik. A metaforák és metonímiák hálója olyan jelentésteljességét hoz létre, mely a mágikus okozatiság érzetét kelti, megteremtve a természetfeletti események értelmezési lehetőségeit.

A történetmondás mint mágikus aktus az ismétlések, a párhuzamok, a dialógus struktúrája mentén szerveződik. Megvizsgáltam az elsődleges narrációs szint és a beékelt narratíva viszonyát, feltártam, hogy a történetmondás célja a terápia és az aktív felejtés. A múlt feldolgozásának fő eszköze a párbeszéd és a meghallgatás. A mágikus látásmód, a mágikus kauzalitás feltárása, a talizmánszavak és metaforák értelmezése a múlt felderítésének egyik lehetséges módjaként tételeződik.

A figuratív, a retorikai és a narrációs eljárások arra mutatnak, hogy a gyermek elbeszélő és a mágia mint látásmód szervesen összekapcsolódik a vizsgált regényben.

Irodalom

BÉNYEI Tamás
1997 *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
BOWERS, Maggie Ann
2004 *Magic(al) Realism*. Routledge, London – New York.
DRAGOMÁN György
2014 *Máglya*. Magvető Kiadó, Budapest.
FARIS, Wendy B.
2002 The Question of Other: Cultural Critiques of Magical Realism. *Janus Head*, 2002, 5.2, 101–119. http://www.janushead.org/5-2/faris.pdf (hozzáférés: 2016. 04. 12.)
FÜZI Izabella – TÖRÖK Ervin
2006 *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe.* Szeged http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Magyar/58F%FCzi/Vizu%E1lis%20%E9s%20irodalmi%20narr%E1ci%F3%20(E)/tankonyv/tartalom.html (hozzáférés: 2016. 04. 12.)
KOSELLECK, Reinhart
2003 ‘Tapasztalati tér’ és ‘várakozási horizont’ – két történeti kategória. In: uő: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 401–430.
PAPP Ágnes Klára
2008 A mágikus realista anekdota (A mágikus realizmus és a magyar elbeszélői hagyomány találkozása – a mágikus realizmus kronotopikus jellege). In: PAPP Ágnes Klára: *Átlátunk az üvegen? Gondolatok a kortárs irodalomról*, Napkút Kiadó, Budapest. periferia.btk.pte.hu/old/perif3/pappagnesklara3/pappagnesklara.htm (hozzáférés: 2016. 04. 12.)
PROPP, V. J.
1975 *A mese morfológiája.* Ford. Soproni András. Gondolat Kiadó, Budapest.
RICOEUR, Paul
1999 Emlékezet – felejtés – történelem. In: THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó, Budapest, 51–68.
TODOROV, Tzvetan
1973 *Introducerea în literatura fantastică*. Román nyelvre fordította Tănase, Virgil. Univers Kiadó, Bukarest.

Máté István

Az egyházi fegyelmezés lehetőségei Kalotaszegen

Dolgozatomban azt a változást szeretném megragadni, amely az egyház fegyelmező tevékenységében következett be a mai Kalotaszeg gyülekezeteiben. Feltételezésem szerint a fegyelmezést egyfelől a megelőzésre való fokozott odafigyelés váltotta fel, másfelől pedig a szekularizáció hatásaként az egyház egyre kevesebb teret kap a közösségi erkölcs őrzésében.

Ferdinand Tönnies fogalmaival élve, az egyre inkább zsugorodó, organikus jellegüket vesztett közösségek helyére személytelen és szegmentált társadalmi lét kerül. A lelkész elsődleges feladata közösségi vonatkozásban az, hogy, dacolva a társadalmi változásokkal, népét összetartsa. Erre nézve két ellentétes stratégiát vélek felfedezni: 1. a civil teendők kiszélesítését, amivel az egyház társadalmi jelenlétét igyekeznek biztosítani, valamint 2. a csupán kimondott egyházi elvárásokat szem előtt tartó, de abban elmélyülő magatartást, amely nem kíván széles körű hatást kiváltani, azokra összpontosít, akik igénylik a specifikus szolgáltatásokat. Grace Davie-vel egyetértve, életkori különbségekben látom az eltérő stratégiák létjogosultságát (Davie 2010: 322–328). A különböző nemzedékek eltérő módon élik meg hitüket, és ez érvényes lehet a lelkészi szolgálat minőségére és mennyiségére is. Az életciklusok változása magával ragadja a lelkészt is, aki nem tud, nem is akar versenytársa lenni azoknak, akik még nem, vagy már elértek bizonyos életstációkat. Így nem csoda, ha a fiatalabb lelkészi generáció korának megfelelő lendülettel veti bele magát az egyház szerteágazó, sőt világi tevékenységébe is, míg az idősebbek a szűkebb hatósugarú, de mélyebb teológiai meghatározottságú szolgálatot vallják magukénak. Az egyházi fegyelmezés terén is érzékelhető ez a kettősség. A fiatal lelkészek jobban igénylik a fegyelmezés közösségi alkalmait, mint az idősek, akik talán tisztábban látják annak veszélyeit, és inkább a megelőzésre összpontosítanak.

Kutatásom terepe Kalotaszeg. A tájegységet abban a tág értelemben jelölöm kiterjedése szempontjából, ahogy azt Balogh Balázs és Fülemile Ágnes teszi. Ők a kalotaszegi önazonosság-tudatot vizsgálva számos bizonytalan behatárolással találkoztak. A peremvidék kétségtelenül távol esik attól a kulturális fővonaltól, amely Bánffyhunyadtól Magyarlónáig

Alszegre és Felszegre osztja a tájegységet. Ha Szucság hovatartozása tekintetében van is némi bizonytalanság, a Nádas-mente egészét „cifra Kalotaszegként" azonosítja a köztudat. A szerzők hármas tagolást alkalmaznak régi és új kalotaszegiekről, valamint az identitás legújabb adaptálóiról beszélve. Az identitás kritériumai: a magyarságtudat, a viselet,[1] a nemes falvak és a román falvak kizárása (Balogh–Fülemile 2004: 86–95). Legrégebbi tagolása Jankó János *Kalotaszeg magyar népe* című leírásában található 1892-ből. Ő a Körös, az Almás, valamint a Nádas medencéjét sorolja ide. A „muszuj-elmélet" első képviselője, Czucza János kalotaszentkirályi tanító Jankó Jánost megelőzve a régió tágabb azonosítását tartotta szem előtt (Kürti 2000: 11–54). Pávai Istvánnál hasonló tág térazonosítással találkozunk. Ö különbséget tesz a tulajdonképpeni Kalotaszeg és Kalotaszeg–Mezőség átmeneti vidékei között. Az első felosztása: Alszeg, Felszeg, Nádasmente, Kapus környéke, a másodiké pedig: a Kolozsvár-környéki kisnemesfalvak, valamint Erdőalja (Pávai 2005: 38). A 40 falvat felölelő tájegység szinte teljes mértékben református. A falvak népessége néhány kivétellel alig haladja meg a félezret.

Elemzésem során minden kalotaszegi alegységet megszólaltatok. Az empirikus anyagot a lelkészekkel és lelkészfeleségekkel készített interjúk, egyházmegyei levéltári adatok képezik, illetve a tájegységben eltöltött 16 év megfigyelései.

Dolgozatom két olyan tanulmány ismertetésével indítom, amelyek a Tönnies által használt kategóriákat – közösség és társadalom –, valamint az egyénre vonatkozó (mikroszintű), illetve a tágabb közösség mindennapjait elemző (makroszintű) megközelítést alkalmazzák. Bár egyik tanulmány sem kötődik Kalotaszeghez, a változás általános tendenciáját ragadják meg, amely az egyén és a közösség életében bekövetkezik.

Az egyén világképének bemutatását találjuk Vetési László *Egy aranyosszéki idős férfi vallásos világképe* című tanulmányában (Vetési 1997). Táti, a 92 éves református férfi számára az iskola biztosította a primer ismeretforrást, amelyet kiegészített a paraszti életvitelből származó, örökölt gondolkodásmodell. Hosszú évtizedek alatt

[1] Főleg a párta használata, amely pl. Kajántón elmarad, a muszuj vagy a bagazia használata: „Kalotaszeg addig tart, ameddig a muszuj ér." http://www.imediaskiado.com/kalotaszeg.html

széles körű olvasottságra tett szert a helyi könyvtárban könyvtárosi szolgálatot teljesítő lánya révén, de a helyi értelmiségiektől kapott könyvek által is. Így tovább artikulálta világképét, ami egy sajátos, egyéni hiedelemvilág megszületéséhez vezetett. A kognitív szférához tartozó mindennapi munkavégzés területén a hiedelmek kevésbé jelentkeznek. Itt a tárgyi tudás dominál, ám ahol hiányosakká válnak az ismeretek, helyet kap az egyénileg konstruált hiedelem. Az iskolai és olvasói élmények átellenében találjuk a helyi közösségi életből származó hiedelmeket, amelyeket a racionalizáció következtében részint elavultnak tekint, részint elfogad és internalizál. Táti gondolatvilágában „együtt él és elfér" a heliocentrikus világkép, a Holdra szállás, az idegen égitesteken való élet lehetősége és az a mesevilág, amely az ismeretlent megszemélyesíti, hogy a Hold-foltok Szent Péter fényképévé állhassanak össze. A technika mitizálása gazdag nyelvi és szellemi képekben jelenik meg. Metaforák születnek így, melyek hiányos technikai szocializációról tanúskodnak, de arról az értelmi kísérletről is, hogy valamiképpen saját világából kiindulva értelmezze őket, és azokat elhelyezze életvilágában. A patefon számára tányér, a rádióban ember lakik, aki beszél, de nem lehet felelni neki, a magnó a hangján túl talán a nyakát is megfogja. Vallásos ismeretei nemcsak pontos bibliai háttérrel rendelkeznek, de sok benne az intellektuális elem is. A szerző megfigyelései szerint a vallás és a természettudomány dualisztikus szembenállást idéz elő a kérdezett tudatában, de összekeveredik a tételes vallásosság és a hagyományozott hiedelem is. Az elmúláshoz kötött nézetei a meghalt feleségével folytatott örökkévalóságot vetítik előre, miközben a jelenben a társtalanság, a kapcsolatok hiánya és az élet értelmetlensége a markáns élmény. Racionalizált hiedelemvilágról és vallásos képzetekről tesz vallomást az agg mesélő, amikor a mennyről és a pokolról, illetve az ördögről beszél. Nem fél homályban hagyni a másvilág Istenre tartozó dolgait, vallja, hogy a jók, a szentek a Krisztus jobbja felől lévő mennyországba mennek, de a bűnösöket nem főzik meg a pokolban, hiszen a test „úgyis semmivé lesz". Az ördög számára nem létezik, de van ördögi munka az ember életében. Angyalok pedig azokból az ártatlan gyermekekből lesznek, akiket Isten pártfogásába vett, akik nem ismerték meg az e világi életet. Vallomása végén a közössége részeként ad számot az eltelt életről. Felidézi elvesztett testvéreit és a terhekkel teli életet, a nehéz munkát és a háborút. A szép gyermekkort szülei gondoskodásának köszönheti, akkor még „a falu egészben volt, nem volt így szétszéllyedve" (Ve-

tési 1997: 341). „Ismeret- és hiedelemvilága egy letűnő világkép sajátosságait őrzi, hagyományozza, amely egy faluközösség, etnikum, társadalmi osztály, életkorréteg fogyó-kopó tulajdona" (Vetési 1997: 323). A szerző szerint az egyre általánosabbá váló természettudományos ismeretek révén egy új világkép kialakulásának lehetünk tanúi, amely egyre jobban eltávolodik egy-egy közösség hiedelemvilágától, utat nyitva egy sokkal személyesebb, kevésbé általános érvényű és társadalmi méretű gondolkozásmodell felé.

Makay Endre a Dévára és környékére beköltözött bukovinai csángók vallási és fegyelmezési szokásaiból ad ízelítőt *A dévai székely telepesek vallásos életéről* című tanulmányában. A közösség áttelepedése két hullámban történt: először a 19-20. század fordulóján, majd a második világháború idején. A több ezer lelket számláló közösség magával vitte új lakóhelyére is kultúráját, népi hagyományait, vallási szokásait. A diktatúra 70-es éveiben a városrendezés következtében ez a közösség tömbházlakásokba kényszerült, sajátos életvitelük felmorzsolódott és veszélybe került.

A szerző az egykori gazdag vallási életet számtalan példával szemlélteti, tisztelegve egy eltűnő kultúra szellemi kincsei előtt. Az érintett csoport egyaránt magába foglal római katolikus és református híveket, akik bár egyházi szertartásaik vonatkozásában különböznek egymástól, erkölcsi életük egységes normarendszerről tanúskodik. A fegyelmezés egyházi teendői szorosan összefonódnak a nép mindennapi erkölcsi igényességével. A vallásosság mélyen áthatja a közerkölcsöt, amely a városiasodás következtében elveszíti kényszerítő erejét. A trágár beszédet, káromkodást megítélő közösség ma már egyszerűen tudomásul veszi az egykori normák csorbulását. Szembenáll az idősebb korosztály és a fiatalok életvitele is, ez utóbbiak számára a templomba járás főleg az ünnepekre korlátozódik. A bérmálás, illetve a konfirmáció az a korhatár, amely megnyitja a közösségi élet magasabb színterét: a fiatalok előtt kitárul a fonó ajtaja, táncba járhatnak, családi felügyelet mellett „beszélgethetnek" egymással. A közerkölcs íratlan szabályait a szülők megkövetelik gyermekeiktől az udvarlás során is. A kapuban sokáig időző fiatalokat kiszólva figyelmeztetik arra, hogy eltelt az idő, de nem riadnak vissza a szóbeli vagy testi fenyítéktől sem. „Ma már szabad a világ! – mondja Makay Endre egyik adatközlője. – Sok anya azt sem tudja, hol járkál, honnan kerül haza a leánya, s ha szól az ember, még rosz-

szabb (…). Az öregek tudták, hogy az ördög nem alszik… a fiú nem sokat törődik a következményekkel… a leánynak kell viselni a falu száját" (Makay 1991: 108). Ha egy lány teherbe esett, ha valaki lopott, ezzel az egész közösség ellen vétkezett, ám ha megvallotta bűnét, és elfogadta az egyházi penitenciát, akkor lezártnak tekintették az ügyet, és a szóbeszéd is abbamaradt.

A fentebb idézett két tanulmányt azért tartottam fontosnak ilyen részletesen bemutatni, mert jól jelzik azokat az irányvonalakat, amelyeken keresztül megragadható a Kalotaszegen szolgáló lelkészek mai szellemi, közösségi környezete is. Az egyház specifikus és hivatalos üzenete mellett a természettudományos ismeretek is helyet követelnek az egyéni világképben, mintegy kognitív disszonanciát idézve elő, mely feloldására a hit vagy a tagadás egyaránt adekvát stratégiának bizonyul. A világképet ért kihívásokra a lelkészek egyéni szocializációjuk, kapcsolathálójuk, egyéni ambícióik, a közösség elvárásrendszere tükrében születik válasz. Megszületnek az olykor ellentétekké merevedő kegyességi különbségek, a szervezeti (egyházmegyei struktúrába való) integráció egyéni preferenciái. A hiedelmeknek sajátos gócpontjai tetten érhetők a munkájukban tapasztalt prioritásokban. Az egyházi jellegű munka és a civil tevékenység két egymásnak feszülő szerepet, sőt erkölcsöt von maga után. A választott viszonyulási mód engedményeket vagy elhatárolódást eredményez például az adminisztráció, illetve az egyházi fegyelmezés terén. A kérdés felveti a versengő plauzibilitási struktúrák hatását mikro- és makroszinten egyaránt. Sorin Gog – Peter Berger és Thomas Luckmann nyomán haladva – megállapítja, hogy Kelet-Európában a kommunista berendezkedés egy monopolhelyzetű társadalmi valóságot teremtett, mely a rendszerváltás következtében felbomlott, és teret nyitott az életvilág pluralizációjának, versengő plauzibilitási struktúrákat kínálva mind az egyén, mind a társadalom számára (Gog 2007: 55–56). Kettős morál lép életbe az egyházi mindennapokban, igazolva, hogy egymásnak ellentmondó világképek egyidejűleg érvényesülnek. Az egyházfegyelem terén a leginkább szembetűnő az egymásnak feszülő egyházi és világi értékrend jelenléte. Gyakori példa, hogy a presbitériumok tagjai megválasztásukat követően elvesztik a megbízatásukból származó kötelességtudatot, nagyobb figyelmet szentelve a magánjellegű, háztáji vagy világi feladataiknak. Fegyelmezésükre az egyházi jogszabályok ismerete sem ad elég támaszt. A lelkészek többsége kénytelen számot vetni ezzel a helyzettel. Az elöljárók aktivizálásához a vallási

elkötelezettség megerősítése vezethet, ám ennek határt szab a lelkész egyéni attitűdje, a gyülekezetben kialakult szokásrend vagy a tisztségviselők vallási szocializációja. A történelmi jellegű tanulmányok fényében láthatjuk, hogy mind a lelkészek, mind az elöljárók fegyelmezése az éppen aktuális világkép függvényeként alakult. Minél inkább összefonódott az egyén vallási és mindennapi világképe, annál hatásosabb volt az egyházi fegyelmezés vagy az önfegyelmezés lehetősége. P. Gaál Anikó a Kalotaszegen gyakorolt egyházfegyelem változását ragadja meg, amikor az eklézsiakövetésről értekezik. Rövid történeti kitekintésének egyik markáns üzenete, hogy az egyházfegyelmet az egyház elsősorban a hívek irányába gyakorolta, és a presbitériumok által hajtatta végre.

Szembetűnő tehát a különbség a jelen és a múlt gyakorlatában, hiszen ma a presbitériumok inkább a közösség, a rokonság érdekeit képviselik, és az egyházi fenyítéknek alig adnak teret. A lelkészek így magukra maradnak, ellenszenvet gerjesztve, amennyiben érvényt szereznének az egyházi törvényeknek, de legtöbbjük esetén a fegyelmezés teljes mellőzése tapasztalható. Kívülről érkezettekként a befogadóközösség értékrendjén leginkább az igehirdetés szavaival változtathatnak, amennyiben az egyházi alkalmakon részt vevők befogadják és közvetítik az üzenetet. A presbitérium nem az egyéni életvitelt követi, hanem az egész közösséget érintő kirívó esetekben hallatja szavát. A legtöbb esetnek anyagi vonzata is van, például az egyházfenntartói járulék, a temetkezési jog körüli viták. A magánélet kihágásainak tekinti mind az istenkáromlást, mind a lopást vagy a paráznaságot. Jól látható tehát, hogy a fegyelmezés akkor lép érvénybe, ha az egyház szervezeti érdeke azt végső soron megköveteli. Itt is sokkal inkább a nagyobb közösség (főleg vidéki) rendjének, a közös teherviselés kötelezettségének szerez érvényt a fegyelmezés, mely aztán ki is merül abban, hogy behajtatja az adósságot. Ha a közösség ideig-óráig ki is beszéli a megbotránkoztató viselkedést, hamar fel is menti azt a jelen szabadelvűségére hivatkozva. Ilyenkor a múlt megszépül, és szembekerül a jelen ethoszával.

A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás (1562) megtiltotta a presbitereknek, hogy testi fenyítéssel vagy tömlöcbe vetéssel fegyelmezzenek, helyette az Isten Igéjének alkalmazását és a gyülekezet előtti nyilvános bűnvallást, bocsánatkérést írta elő. A kálvini irányelvek alapján megfogalmazott követelések teremtették meg az évszázado-

kon át gyakorolt egyházi fegyelmezést, az eklézsiakövetést. Évszázadokon át a főbb kihágások a következők voltak: Isten Igéjének és a keresztény vallás alapigazságainak megvetése, az istenkáromlás, kicsapongó életvitel, jegyesség felbontása, házasságtörés, viszálykodás. A szankciók között alkalmaztak pénzbírságot, vesszőzést, majd később ezek a büntetések a templomtól és az úrvacsora vételétől való eltiltássá szelídültek (P. Gaál 1997: 378).

Kósa László az egyházi és világi bírói hatalom összefonódásában látja a középkori egyházi fegyelmezés erejét. A 16-17. századokban az egyéni erkölcs hiányosságai, a vallásgyakorlás mulasztásai szinte kivétel nélkül maguk után vonták a fegyelmi eljárást. A 18. században a házassági-családi visszásságok elbírálása dominált, a vallásgyakorlattal kapcsolatos vétkek kevesebb figyelmet kaptak (Kósa 1993: 24). Az évszázadok során a kiszabott büntetések súlya is változott. Ha a reformáció kezdetén a testi fenyíték, sőt a kivégzés is elfogadott volt, II. József az 1781-es rendeletében még a megszégyenítő büntetéseket is eltörölte. A világi és az egyházi hatóság ebben a korban egymásnak ellentmondó ítéleteket hozott, hozzájárulva ahhoz, hogy a fegyelmezés intéssé szelídüljön. A hatósági tekintély nélkül maradt lelkészek szigorúsága is alábbhagyott, nem beszélve arról a kettős mércéről, amelyet alkalmazniuk kellett a nemesek, illetve a jobbágyok által elkövetett vétkek esetén: „a patrónustól és az állásvesztéstől való félelmükben enyhébb büntetést szabtak ki, vagy a kollektív szertartást magányossá minősítették" (Kósa 1993:25). „A 20. század magyar reformátussága már elutasította az egyház megszégyenítő módszereit, és az egyházfegyelem a templomi csend és rend biztosítására korlátozódott" (P. Gaál 1997: 378). A világi törvény által büntetett vétkek csak akkor kerültek gyülekezeti fegyelmezés alá, ha már megszületett a hatósági eljárás. A 20. századra a fegyelmezés tárgyi kellékei is lassan eltűntek, a feddés csupán néhány presbiter jelenlétében, a gyülekezeti nyilvánosságtól távol, a parókián zajlott. „Paradoxonként a protestáns egyházak épp akkor mondtak le az erkölcsbíráskodásról, midőn teológiájuk középpontjába az erkölcsöt helyezték, a prédikátorok legfontosabb célja az erkölcsi tanítás lett" (Kósa 1993: 26).

A kalotaszegi falvakban évtizedek óta nem volt példa olyan bűnökre, mint a gyilkosság, a súlyos testi sértés, lopás, írja P. Gaál Anikó, de annál inkább jelentkezett a „paráznaság vétke". A közösség a pártaviselet által szabályozni tudta a szexuális jellegű kihágásokat. A párta viselésé-

re méltatlanná lett lány kendőt köt, és udvarlójával együtt kér eklézsiakövetést. Az eljárás az egyetlen ma is fenntartott fegyelmezés, amikor a faluközösség és az egyház együtt fejti ki hatását a gyülekezet erkölcsének védelme érdekében. A szankciók között találjuk az eklézsiakövetéssel összekötött házasságot, amikor a lelkész csupán néhány tanú jelenlétében, a palást felöltése nélkül áldja meg a párt. Ugyanakkor tiltott a díszes, több napig is eltartó, számos helyi szokást, rítust tömörítő hagyományos lakodalom, ami egy életre szóló traumát jelent, főleg a menyasszony számára. A gyakorlat egyre inkább háttérbe szorul. Jól jelzi ezt az a tény, hogy a templomi nyilvános bűnvallást felváltotta a parókián, néhány presbiter jelenlétében lebonyolított eljárás. Az egyházi fegyelmezés térbeli elmozdulása – a gyülekezet nyilvánosságát jelentő templom és a sokkal intimebb parókiális környezet – a gyakorlat visszaszorulásáról tanúskodik, míg napjainkban szinte teljesen megszűnik (P. Gaál 1997: 380). Napjainkban a magánszféra területére korlátozódó kérdés legfeljebb verbális szankciót vált ki, amennyiben a rokonok, szomszédok kibeszélik az esetet. A lelkészek is megelégednek a közösségi megítélés e könnyed formájával, hiszen gyakran magukra maradnak az eklézsiakövetés igénylésével.

Az egyházi fegyelmezés folyamatos enyhüléséről tanúskodik Ács Anna tanulmánya is (Ács 2007). A bakonyaljai Noszlop református gyülekezetében gyakorolt egyházi fegyelmezést a 18. századtól kezdődően elemzi. Kiemeli Tokai Pál lelkész esetét, aki nagy részletességgel jegyzett fel a matrikulában minden vétket, amit hívei elkövettek, majd azokat méltánytalanul szigorú büntetéssel és megszégyenítéssel szankcionálta. Ennek következtében két évi szolgálat után el is kellett hagynia az egyházközséget, a hívek pedig az anyakönyvet elégették (Ács 2007: 256). A későbbi anyakönyvek nagyobb visszafogottságról tanúskodnak, hiszen a lelkészek egy-egy rövid megjegyzéssel jelzik csupán a vétkeket. A szerző szerint „sok esztendő adatai hiányoznak, ezért arra következtethetünk, hogy valóban csak a legkirívóbb esetekről adhattak számot a lelkészek, illetve több prédikátor egyáltalán nem fordított gondot a fegyelmezésre, pontosabban annak írásban való rögzítésére" (Ács 2007: 257).

Ács Anna összeveti az általa vizsgált egyházközség adatait egy másik tanulmány eredményeivel, amely 2001-ben született Lackovits Emőke tollából, a Dunántúli Református Egyházkerület gyülekezete-

ire vonatkozóan. A 18-19. századot felölelő elemzés 203 esetet rögzít, és a következő sorrendet állapítja meg a fegyelmi vétségek terén: első helyen áll a templomkerülés, második helyen a paráznaság és a házasságtörés, harmadik helyen az iskolatanító hivatali mulasztásai, majd ezt követi az egyházi járandóság befizetésének elhanyagolása, valamint a presbiteri gyűlésektől való távolmaradás. Sorrendben ezek után jelentkezik a káromkodás, a veszekedés, a részegeskedés, az engedetlenség, a lelkészek hivatali mulasztása, a kegyeletsértés. Noszlopon viszont nyoma sincs hasonló bűnlajstromnak, a paráznaság és a házasságtörés esetei szinte ki is merítik az egyházi fegyelmezés alkalmait, jelezve, „hogy a faluközösség és az eklézsia különösen nagy gondot fordíthatott az erkölcsi élet tisztaságára, a házasság szentségének megőrzésére" (Ács 2007: 258). Különösebb indoklás nélkül az esetek egy részében csak a nőt büntették. Az eklézsiakövetés gyakorlata a 18. század elején már bevett szokás volt: „a vétkesnek olykor két-három hétig is a szokott helyre kellett felállnia, a közönséges gyülekezet előtt pedig térden állva végbevitt könyörgéseivel nyerhette el a bűnbocsánat kegyelmét" (Ács 2007: 260). A rágalmazás szintén gyakori véteknek bizonyult, melyre szóbeli megintés és pénzbírság volt a fegyelmezés eszköze. A szerző kiemeli, hogy ebben a korban a világi és az egyházi hatóság együtt gyakorolta a fegyelmezést.

A püspöki vizitációk jegyzőkönyveit elemezve Varga György a 19. századi Csúzai Református Egyházközség (Horvátország) fegyelmezési gyakorlatába nyújt betekintést. Az első látogatásra 1817-ben került sor. A jegyzőkönyv arról tanúskodik, hogy a fegyelmezést a „predikátor" és a presbitérium együtt gyakorolja. Akik beismerik vétküket, azokat „kegyes jó intések s jóra való serkentések mellett el ereszt". A lelkész pedig az isteni tisztelet gyakorlását elhanyagolókat először négyszemközt meginti, ám ha továbbra is engedetlenséget tanúsítanak, a vétkeseket a presbitérium előtt fenyíti meg. A szóbeli figyelmeztetésen túl a presbitérium ebben a gyülekezetben egyéb büntetést nem alkalmaz. A következő püspöki látogatásra az évszázad végén került sor, 1985 áprilisában. Az ebből az alkalomból felvett jegyzőkönyv szerint a fegyelmi kihágások a következők voltak: hívek közötti versengés, káromlás, perlekedés, családi viszályok. A presbitérium leginkább az utóbbi ellen intézkedett. A gyülekezet lelkésze a polgári hatóságoktól kéri számon a fegyelmezés hiányát. A presbitérium a komolyabb kihágásokat pénzbírsággal is igyekezett visszaszorítani, de leginkább a polgári hatóságra bízta a bo-

nyolultabb ügyeket (Varga 2007: 265–269). Varga György elemzése szerint a 20. század első felében már arra is van példa, hogy a lelkész az észszerűségre hivatkozva elutasítja a presbitérium fegyelmi indítványát. A lelkész inkább a felekkel való együttimádkozással sietett a házassági gondok megoldására, de eredménytelen közbenjárására is volt példa. Az évszázadok során az egyházi fegyelmezés alkalmai és lehetőségei átalakultak. „A szekularizáció hatására, a közömbösség eluralkodása folytán a presbitérium ma már ilyen szerepkörre nem vállalkozhat" – írja a szerző, aki tudatában van annak, hogy a fegyelmi vétkek ma is gyakoriak, és reméli, hogy a presbitérium fegyelmező szerepköre egy jobb erkölcsi élet érdekében megerősödik (Varga 2007: 269).

A Kalotaszegi Református Egyházmegyében szintén tapasztalható az a tendencia, hogy a fegyelmi kivizsgálást igénylő ügyek, valamint az eklézsiakövetés gyakorlata háttérbe szoruljon. Ez távolról sem jelenti azt, hogy a gyülekezetekben ne lennének a közösséget megbotránkoztató vétkek. A magántulajdon megsértése kivételes esetnek számít. Tizenhat év magyarlétai szolgálatom alatt soha semmi nem tűnt el a parókia udvaráról. Amikor az egyháztagoknak ezt szóvá tettem, akkor azt mondták, hogy ez azért van, mert kint laktam a parókián, és nem városról ingáztam a vasárnapi istentiszteletekre. Gyakran elmondták viszont, hogy két szegény család, akik között romák is vannak, zöldséget lopnak a mezőről vagy tűzifát, főleg a védtelen özvegyasszonyok udvaráról. Ugyanakkor egyetlen magyar falubelit sem vádoltak lopással. Valószínűnek tartom, hogy ez a helyzet az előítéletek és sztereotípiák létezéséről tanúskodik. A rokoni szálakkal szorosan egymáshoz kapcsolt közösség saját önazonosságának és nyugalmának védelméért kettős mércét alkalmaz, és felerősíti az etnikai alapú sztereotípiákat. A magyar nem lop, vagy nem beszélnek róla. A „cigány" lop, és ki is beszélik, sőt ha csak a lopás gyanúja is felmerül, máris ehhez a két családhoz kötik a vétket. Igaz, hogy a 9, illetve 6 gyereket számláló két romacsalád eltartása nagy terhet ró a szülőkre. A férfiak alkalmi munkát végeznek, a nők gyermekeikkel együtt kéregetnek élelmiszert, ruhaneműt vagy éppen kenyérrevalót. Egy alkalommal otthon ülő munkanélküli férfiak munkaeszközöket tulajdonítottak el egy helyi gazdától, mégis az első számú vádlottak a szegénységgel megbélyegzett romacsaládok voltak. Az alig félezer

lelket számláló közösség mégis valamiképpen elfogadja jelenlétüket, igénybe veszi munkájukat, biztosítja a megélhetésüket.

Más a helyzet a Kalotaszeg déli peremének számító Alsójárán. Itt három történelmi egyház van jelen. A római katolikusok, az unitáriusok, a reformátusok magyar közössége pedig alig éri el a százas létszámot. A környéken egykor bányatelep működött, a munkásokat betelepítették. A munkalehetőség megszűntével elszaporodtak a lopások is, az embereken eluralkodott a félelem. Megfenyegették a rendőrt is, ellopták a református templom harangját, vaskályháit. A megtorlástól tartva az emberek nem vállalták a tanúskodást.[2] Az Alsójárai Református Egyházközséget ért károkat jegyzőkönyvbe vették, és hivatalból polgári eljárás indult a rendőrséghez benyújtott feljelentés alapján. Az elítélt pénzbírságot kapott. Gyülekezeten belül is volt pénzügyi kihágás, melynek rendezése még folyamatban van. Az egykori gondnokasszony, aki helyi szokásra hivatkozva otthonában őrizte az egyház pénzét, az év végi zárszámadás elkészítésekor nem tudott azzal elszámolni, arra hivatkozva, hogy fiát megbüntették, és ebből fizette ki a büntetést. Néhány héttel a hiány kiderülte után viszont a gondnokasszony egy súlyos agyvérzés következtében elhunyt. A gyülekezet és a családtagjai hiába kérték számon az elöljáró fiát, az megtagadott minden közreműködést. Bár a szintén római katolikus vallásban megkeresztelt lánya vállalta, hogy a családi birtokok értékesítése révén törleszti az adósságot, ez a mai napig sem történt meg. Az eset felhívta az egyházi közvélemény figyelmét arra, hogy hasonló visszaélések elkerülése végett az egyház pénzalapjait semmiképpen nem kezelheti egyetlen személy, sőt olyan személy sem, aki nem vállalja a hivatalos könyvelés felelősségét.

A közösség fegyelmező ereje

Tárkány Szücs Ernő a néprajzkutatók megfigyeléseit summázva megállapítja, hogy a közvélemény bűnfogalma nem azonos a polgári törvényekben használt fogalommal. A nép helyhez és alkalomhoz kötötten, korszakonként és rétegenként eltérő módon ítéli meg mindazt, amit erkölcsi vonatkozásban kifogásol. A közvélemény formálásában fontos szerepet kap a személyi érdek is. Társadalmi szimmetriát idéz elő és tart fenn az a gyakorlat, hogy a „hasonló a hasonlót” figyeli, „azzal a belső

[2] Hasonló bizalmatlanságról tanúskodik Kinda István csángókutatása a kívülről betelepített, megvesztegethető rendőrök vonatkozásában (Kinda 2005: 17).

vággyal, hogy a másik státusszimbólumait ellesse, kövesse, erkölcseit ellenőrizze" (Tárkány Szücs 1981:786). A közvélemény által az egyéni helyes magatartás, illetve a közösség rendjének helyreállítása és fenntartása valósul meg (Tárkány Szücs 1981: 782–787).

A kisebb falvakban működik egy kölcsönösségen alapuló rendszer, melyen keresztül a családok anyagi, illetve terménybeli segítséget kapnak. Egyre ritkábban szerveznek helyi lakodalmat a rokonság és a szomszédok összefogásával, hiszen a vendéglők kínálta lehetőségek felszabadítják őket a szervezés fáradalmai alól, azonban van még némi nyoma a kölcsönösségen nyugvó adakozásnak. A férfiak a hely előkészítésében, az asszonyok a laskagyúrásban, főzésben, tésztasütésben segítenek. Aki egyéb teendőire hivatkozva elmulasztja az alkalmat, arra számíthat, hogy családja soron következő esküvőjét egyedül kell lebonyolítania. A közösség számontartja a kapott és az adott segítséget. Érdekesen artikulálják ezt a viszonyrendszert az újonnan létesült vallási kisközösségek, akik által egy alternatív integrációs közeg jön létre, amely szembefordul a történelmi egyházzal összefonódott hagyományos kapcsolatokkal. Lehetséges ugyanis, hogy az egykori keresztszülők, komák, fogadalmukat megtagadva, cserbenhagyják egymást a vallási hovatartozás következtében. Az ilyen esetet a közösség a maga felekezetén belül kivétel nélkül kibeszéli, levonva a sajátos tanulságokat. Nemcsak a rokonság, de az egész falu kárát látja ennek a megosztottságnak.

Hasonló a helyzet a gyászoló család felkarolása terén. Ekkor az elhunyt családjának a temetés költségeire főleg pénzt gyűjtenek. Amennyiben valaki huzamosabb ideig kimarad a rendszerből, a haláleset minden terhét egyedül viseli. Azokban a falvakban, ahol a temető egyházi tulajdonban van, a sírásást is hasonló módon rendezik. Bogártelkén a családok sorrendjét a sírásás terén az egyházközség gondnoka tartja nyilván. A füzetbe írt névsor az egyház intézményétől függetlenül, önfenntartó módon tartja számon az éppen következő sírásókat. A hetvenedik életévüket betöltött emberek nem kötelesek fenntartani a rendszert. Máshol viszont a hetvenévesek csak „fél sírt ásnak", és csak a nyolcvanadik életévüket betöltöttek részesülnek felmentésben. A fiatalok a családalapítást követően lépnek be a körforgásba. Azok a családok, amelyek sem az adakozásban, sem a sírásásban nem vesznek részt, a maguk költségén végzik el a temetést. Ez leginkább a temetésen megjelentek számán és a hantoló férfiak

számán mérhető le. Ahol nagy gyülekezet búcsúzik az elhunyttól, és sokan vannak, akik a hantolásban segédkeznek, azok megbecsült tagjai voltak a közösségnek, akik nem vétettek a kölcsönös segítségnyújtás íratlan szabálya ellen. Arra is van példa, hogy valaki visszaáll a rendszerbe, és akkor a közösség nem tartja számon a kimaradását. Mások pedig az elmaradás ellenére is segítenek, keresztyéni kötelezettségükre hivatkozva. A rendszert veszélyeztetik azok, akik kihasználják a közösség jóindulatát és együttérzését, mondván: „engem sem fognak temetetlenül hagyni", „utánam is valaki majd becsukja az ajtót". A rendszernek minden lehetséges visszaélés ellenére is jól működő fegyelmező ereje van a faluközösség körében.

> *A sírásással kapcsolatosan és a közmunkák terén kialakult egy olyan szokás, hogy ha nem tudok elmenni, akkor küldök magam helyett valakit, és akkor azt kifizetem. Ugye nálunk is házszám szerint megy a sírásás hetvenéves korig, és hogyha olyan valakire esik a sor, aki nem templomos, nem egyházias ember, akkor sem merül az fel* [hogy kimarad]. *A gondnoknak van egy füzete, ő abban vezeti, ő az, aki felszólítja az embereket, hogy kik következnek. Ebbe én abszolút nem látok bele, mert ezt egymás között rendezik.* (P. L., 42 éves)

Az egyházfenntartói járulék befizetésének elmulasztását sem a presbitérium, sem a tágabb faluközösség nem hagyja annyiban. Találkoztam olyan esetekkel, amikor az egyházközség több évtizedre visszamenő tartozást „hajtott be". Az elsődleges érv nem gazdasági jellegű volt, hanem közösségi. Az elöljárók attól tartottak, hogy a befizetés kötelezettségének elengedésével precedenst teremtenek, és sokan elhanyagolják majd egyházuk iránti kötelességüket. Ugyanakkor a hűséges teherviselőket arra buzdítaná ez az eljárás, hogy ők maguk is elhanyagolják az egyházfenntartást. A fegyelmezés ebben az esetben egyházunk népegyházi jellegéből adódik. Sajnos a hátralékosokat akkor lehet a befizetésre kényszeríteni, amikor valamilyen egyházi szolgálatot igényelnek – keresztelést, házasságkötés megáldását, temetést –, ám ez ellentmond az evangélium szellemének. „Nagyon sok egyháztag csak azért fizeti az egyházi adót, hogy amikor elköltözik az árnyékvilágból, egyházi szertartással temessék el. Nagy igazságot fejezett ki az a lelkésztársam, aki azt mondta, hogy a mai ref. egyház legtöbb gyülekezetében temető egyház lett" – írja Nagy Ödön (Nagy 1991: 184).

A templomi ülésrend a faluközösség leképezése volt évszázadokon át. A gazdag patrónusok az első sorokban kaptak helyet. Egy felsőbb

rangú személy helyének elfoglalása nem kerülte el a közösség figyelmét. A férfiak és a nők számára fenntartott, egymástól jól elkülönített padsorok a mindennapokban érvényesülő férfiuralmat jelenítették meg a szent térben (Szőcsné Gazda 2001: 99–100). Kalotaszegen a kommunista rendszer következtében a társadalmi, vagyoni különbségek jelentősége háttérbe szorult, ám megmaradt a nemi alapú megoszlás, illetve az egyházi tisztségekhez kötött elsőbbség a templomi ülésrendben. A városi környezetből származó „vegyes" ülésrend, mellyel a falubeliek a fokozott mobilitás révén találkoznak, ezt a szokásrendet is lassan kikezdi, és megkérdőjelezi jelentőségét.

A pletyka

A Kinda István által adott definíció szerint a pletyka olyan hírértékű információ, amelynek legalább minimális valóságalapja van, egyéni állásfoglalást közvetít a kölcsönös bizalom révén. A pletyka által megbélyegzett egyén marginalizálódik és láruházott negatív identitást kap.

Ha a falu „szájára vesz" valakit, akkor az esetet véget nem érő okokozati elemzésben beszéli ki. Olyan elemek is belekeverednek, amelyek a távoli múltat, elődöket idézik, vagy fogódzót nyújtanak a racionalizált ítéletre. Olykor évekig elhúzódhat egy-egy rendezetlen helyzet kibeszélése. A fiatalok házasság előtti együttélése, idős szülők terhén élő munkaképes férfiak felelőtlensége, iszákosság, parázsnaság, káromkodás – ezek a leginkább számon tartott vétkek. Innen már csak egy lépés a megbélyegzés. Van, akiről mindenki tudja, hogy „forró a vére", másnak pedig „csúnya a szája", a harmadik „életében sohasem dolgozott", mert egy-két hónap után felmondott a munkahelyén. „Nem szereti, ha parancsolnak neki" – hangzik az ítélet; „olyan az udvara, mint ő", „ez se volt templomajtó". A hitehagyás vagy egyháztagadás bűnét a következő szavakkal veszik tudomásul: „az ment el, aki odavaló", vagy „nem tartoztak ezek soha sehova". A református egyház elhagyása tehát nem vallási, hanem a közösség ellen elkövetett véteknek minősül, és ha fájdalommal is veszik tudomásul a rokonság vallási megoszlását, a kitérést nem tartják olyan súlyos bűnnek, mint a csángók. Peti Lehel megfigyelése szerint a hit elhagyása halálos bűn a csángók között (Peti 2008: 198), Kalotaszegen viszont furának, okoskodónak bélyegzik azt, aki szóvá teszi hitetlenségét, de tudomásul veszik a különcködést. Ma már alig

tapasztalhatunk olyan mértékű kiközösítést, amilyenről Szőcsné Gazda Enikő kutatásai tanúskodnak a 17-19. századi Orbai szék falvaiból. A korabeli deviáns viselkedés marginalizációja által a közösség a kísértések tudatos elkerülésére tett kísérletet, a fennálló erkölcsi rend védelméért (Szőcsné Gazda 2001: 170).

A pletyka hathatósan inkább az alacsony presztízsű emberek esetében működik, a vezető pozícióban levő pap ellen nem jelent hatékony fegyvert (Kinda 2010: 138–139). Kinda István moldvai csángók mentalitására érvényes pletykadefiníciója Kalotaszegen annyiban módosul, hogy a faluközösség minden további fenntartás nélkül kibeszéli papját is, amennyiben megtörik az iránta táplált bizalom. A lelkész kibeszélt tévedései, helytelennek tartott döntései és magatartása végső soron a közösség összefogását is előidézheti, amely során ellehetetlenítik annak munkáját, vagy ellene szóló aláírásgyűjtéssel, bepanaszolással szorgalmazzák, hogy távozzon a gyülekezetből. A helybéli lelkész tekintélye ily módon az esperesre vagy a püspökre ruházódik át, akik végső bírái lesznek a konfliktusnak (Kinda 2010: 124). A közösség ily módon elérheti célját anélkül, hogy hivatalos fegyelmi eljárás indulna a lelkész ellen. Egy olyan eset történt a közelmúltban Kalotaszegen, amelynek eredményeképpen a lelkész önként távozott a gyülekezetből.

A kiprédikálás

Minden erkölcsi és egyházi ellenjavallat mellett, a lelkészek gyakran élnek a névtelen kiprédikálás eszközével mint a „becsületbeli büntetések" egyik formájával. A kiátkozás, a gyertya- vagy kereszttartás katolikus közösségekben gyakorolt büntetési eszköz volt. Házasságtörés, házasság előtti nemi élet, káromkodás voltak az elsődleges okai (Kotics 2001: 37). Mai formája megmarad a névtelen kiprédikálás szintjén. A közösség felismeri a vétket, de az megmarad az általánosságok szintjén, és nem kapcsolódik egyetlen személyhez sem. Az elrettentő példa erejével hat. Sok esetben viszont hamis vádaskodásoknak, bűnbakkeresésnek ad táptalajt. A szószék biztonságában megfogalmazott ítélet talán többet rombol, mint amennyit a negatív példa elrettenő erejével használna.

A lelkész fegyelmezése

A 18. század végéig a papmarasztás gyakorlata nem csak a gyülekezetek szabad lelkészválasztásának gyakorlatáról szólt, hanem fegyelmezési, sőt szankcionáló eljárásként is működött. A lelkészt egy évre vá-

lasztották meg, majd az új évben eldöntötték, hogy elbocsátják vagy marasztalják szolgálati helyén. A gyakorlat arról a szabadságról tanúskodik, melyet a reformáció biztosított a gyülekezeteknek a lelkészválasztás terén. A reformáció tanbeli alapjaitól való eltávolodás, mindenekelőtt unitárius vonatkozásban, kiválthatta a lelkész elbocsátását. A lelkész családjának megbotránkoztató viselkedése, részeges, szabad szájú felesége, a prédikátor káromkodása vagy az, hogy „nyilvános helyen cigarettázott", kiváltotta a hívek ellenszenvét. A parciális zsinatok a gyülekezetből érkező panaszok ellenére is felülírhatták a helyi döntést, de gyakran helyet is adtak annak (Hella 1997: 57–61). A kora újkori egyházi iratok alapján Kiss Réka megállapítja, hogy főleg a lelkészek normasértő viselkedését jegyezték fel. A jegyzőkönyvek a „jó pap" jellemzését konkrétumok nélkül idézik, mivel elsősorban a megbomlott gyülekezeti béke okára figyeltek (Kiss 2011: 170). A 17-18. századi Hunyad-Zarándi Református Egyházmegyében a lelkészek által elkövetett bűnlajstromban a következők szerepelnek: házassági perek, ígéretszegés, pereskedés az iskolamesterrel, alkoholizmus, pedofília (Buzogány–Ősz 2007: 11–12). A jogszolgáltatás a parciális zsinatok feladatköréhez tartozott, ahol a „fegyelmi tárgyalás szabályos perként zajlott le, amelyre az alperes akár prókátort is fogadhatott a maga ügyének védelmében" (Buzogány–Ősz 2007: 11).

A kommunista rendszer a megfélemlítés számos eszközével igyekezett kontrollt gyakorolni a lelkészek és az egyházi élet felett. Az államhatalom az „Erdély-ügyet" felvállaló, vagy az 1956-os eseményekben aktívan részt vevő személyeket kegyetlen megtorlásban részesítette. Lecsaptak mind a Protestáns Teológiai Intézet tanáraira és hallgatóira, mind az egyházi élet megújulását sürgető mozgalmakra. A forradalmat követő évtizedben több mint 20 000 embert ítéltek el, több mint 3 500-at munkaegységekbe internáltak, szinte 2000 személyt lakhelye kényszerű elhagyására köteleztek országszerte (Buzogány–Jánosi 2011: 82–88). A rendszer második felében némelyeket sikerült informátorokként is beszervezni az állami titkosszolgálatba. Az Erdélyi Református Egyházkerület hivatalos lapja, az *Értesítő* az átvilágítás jegyzőkönyveit közzétéve adott hírt a lelkészek múlt rendszerbeli, az államhatalommal való együttműködéséről. A közölt anyagok, dokumentumok megosztották az egyházi és világi közvéleményt. Makkay József kérdéseire válaszolva Dr. Pap Géza,

az Erdélyi Református Egyházkerület egykori püspöke elmondta, hogy a világi sajtó előzetes egyeztetés nélkül és önkényesen tett közzé átvilágítási jegyzőkönyveket. Az átvilágítás helyzetéről pedig így nyilatkozott:

> Nos, több mint 15 ezer oldal titkosszolgálati anyag áttanulmányozása után annak a meggyőződésemnek adok hangot, hogy a dossziékat valóban leválogatták, de csupán az tűnt el belőlük, ami az egykori titkosszolgálat számára kompromittáló volt, amikor saját törvényeiket sem tartották be, aminek alapján ma perelni lehetne az államot. Na, persze egyházi viszonylatban is vannak olyan dossziék, amelyek teljes egészében »eltűntek«, de mivel a jelentéseket több példányban gépelték le, és több más iratgyűjtőben is elhelyezték, ezeknek alapján rekonstruálni lehet a legtöbb esetet, és át lehet világítani az érintetteket. Azt nem hiszem, hogy 1990 után dossziékat gyártottak volna, s a tapasztalat azt mutatja, hogy a legtöbb iratgyűjtő alapján világos választ lehet kapni arra, hogy kik tartoztak a hálózathoz, és kik voltak a megfigyeltek. Persze vannak nehezen kezelhető esetek is. A fogadtatásra térve, azt mondhatom, hogy az átvilágítás vegyes érzéseket gerjeszt a egyházi és világi közvéleményben. A médiát általában csak az érdekli, hogy ki volt a besúgó, s ezt a bombahírt egyetlen mondatba bele is sűrítik. Mi szeretnénk ennél mélyebbre hatolni, a helyzetek bonyolultságát is bemutatni, s nem csak a tartótisztek, illetve az informátorok működését, de az ellenállók helytállását is bemutatni. Ezen kívül mindenkit személyesen meghallgatunk. Az egyházi közvélemény nem érintett része megelégedéssel fogadta az átvilágítást, s biztattak is, hogy ezt folytatni kell. A kételyeket általában azok fogalmazták meg, akiket beszerveztek (http://erdely.ma/publicisztika.php?id=100082).

A római katolikus egyház nem követte a protestáns történelmi egyházak eljárását, az ortodox pedig elutasította az átvilágítás igényét, nyilatkozta a püspök. A titkosszolgálati dossziék bonyolult hálózatának elemzése – a számonkérés igényén túl – a felső szintű egyházi intézményes fegyelmezés és rehabilitáció eszköze kívánt lenni.

Visszatérve a kalotaszegi jelenbe, elmondhatjuk, hogy a helyi közösség figyelme nem kerüli el a lelkész magaviseletét, családi életét, hétköznapi szóhasználatát sem. Ha mindenki más könnyedén áthágja a közösség íratlan szabályait, a lelkésztől akkor is megkövetelik, hogy megismerje és betartsa azokat. Ha kell, egyedül is, mások helyett is, ekképpen ő maradt a „régi rend” egyetlen őrzője.

Egyházi közhely, hogy „a parókia falai üvegből vannak”. A hívek követik a parókián zajló életet, a lelkész családjának a viselkedését, mikor és meddig ég a villany, mennyire hangoskodnak, milyen a virágos-

kert vagy a veteményes, a gyermekei hogyan beszélnek az utcán játszó társaikkal, és így tovább. A pletyka kifinomultabb formájára utal az olyan megfogalmazás, amikor mintegy a lelkész segítségére sietnek az ítéletalkotásban: „a pap is csak ember", „ha nincs fent a szószéken, akkor ő is olyan, mint mi". Általában ilyen szavakkal igyekeznek bevonni a lelkészt a mindennapi élet profán dolgaiba. Ha végképp elmérgesedik a helyzet, többnyire egy-két rátarti elöljáró indítványára, aláírásgyűjtéssel, pontokba szedve írnak panaszt a felsőbb egyházi hatósághoz. Ezt a végső gesztust hosszas kibeszélés előzi meg az egyházi közélet minden szintjén.

A Kalotaszegi Református Egyházmegye esperese, Vincze Minya István a következőképpen látja az intézményes fegyelmezés lehetőségét a 30 lelkészt számláló egyházmegyei közösségben.

> *Én azt el is mondtam a kollégáknak, amikor megválasztottak, hogy egy dolgot... Tehát nem ígértem semmit, mert nem akarom megváltani sem az egyházmegyét, sem az egyházkerületet, sem az egyházközségeimet, mert Jézus azt megváltotta, tehát én nem akarok ilyen messiás, megváltó szerepet játszani, de azt elmondtam, hogy megpróbálnám azt, és az lesz az én szolgálatomnak a csődje, mint esperes, hogyha fegyelmi ügyet kell beindítsak, vagy legalábbis kérjek, mert akkor úgy fogom érezni, hogy az én szolgálatom ezennel csődbe jutott, és hála Istennek, hogy bár olyan ügyek voltak, amik ritkák az egyházkerületben – hiszen mi élen járunk Kalotaszegen, hogy eléggé forrongott az a rész –, de eddig még nem kellett fegyelmit beindítanom. Én mindig azt mondom, hogy amikor fegyelmit kell beindítani, akkor nagy baj van. Addig kell sokat dolgozni, hogy a fegyelmit megelőzhessük,* (…) *volt olyan gyülekezet, ahol nagy volt a baj, veszekedés és verekedés is volt, és azért imádkoztam, hogy ne kelljen fegyelmit kérni a szolgatárs ellen, és ott van, hogy három hónap alatt negyvenhétszer voltam kinn egy gyülekezetben, volt, hogy naponta kimentem, és meglett az eredménye végül, és megoldódott.* [Ez a békéltető szerep rengeteg munkát jelent!] *Igen, és úgy látom, hogy bizalommal vannak legtöbben irántam a kollégák, és olyan esetekben is mernek személyesen felhívni, ami teljesen családi kérdés, nemcsak egyházi. És akkor menni kell, és ha beszélgetni kell éjjel kettőkor egy kollégával* [Ilyen is van?], *akkor, kettőkor kell kimenni, és kimegyek a feleségemmel, és reggelig beszélgetünk. Nagyon sokat segít ebben a feleségem, mert ő pszichológiát végzett, és akkor kimegyünk, és a mediátori tanfolyamot is elvégeztem, ami nagyon sokban segített, de ki szoktunk menni, és meg kell előzni mindig*

a fegyelmit. Voltak elég kemény ügyek, de sikerült megelőznöm minden egyes fegyelmit. (V. M. I., 49 éves)

A Kalotaszegi Református Egyházmegyében 2010-ben volt utoljára lelkipásztor ellen indított fegyelmi eljárás. A Kalotaszeg, Kolozsvár, Kolozsvár-Külső és Torda Református Egyházmegyék Közös Fegyelmi Bizottsága által készített dokumentáció bizalmi okokból nem kutatható. Az egyházmegye esperesi hivatalában viszont kézbe vehettem az iktatott és nyilvános fegyelmi határozatot. A bepanaszolt lelkészt a fegyelmi eljárás során adminisztrációs kihágásokban, helytelen pénzkezelés mellett iszákosságban találta vétkesnek a bizottság. A 2010. augusztus 17-én meghozott határozat értelmében az említett egyházmegyék közös fegyelmi bizottsága „fegyelmi úton való áthelyezésre, valamint 5 000 lej perköltség megtérítésére" ítéli a bepanaszoltat.

Eklézsiakövetés és fogadalomtétel

Az istentiszteleti rendtartást előíró református Ágenda mindkét esetre nézve közöl egy liturgiai keretet. Általános irányelvként a következő utasításokkal találkozunk:

> Az egyházkelőkért az istentisztelet végeztével az Úr asztalánál imádkozunk. Az eklézsiakövetés az Úr asztalától ideiglenesen eltiltott, de bűneit megbánt és jóvátett egyháztag ünnepélyes visszafogadása, mely rendszerint a presbitérium jelenlétében vagy az istentisztelet végeztével a templomban megy végbe. Ilyenkor fohász, a megtérő bűnvallása és fogadalma után a lelkész imádkozik érette, feloldozza és megáldja. Az egyéni bűnvallás és fogadalomtétel csak a lelkipásztor jelenlétében történik (A Magyar Református Egyház Istentiszteleti Rendtartása 2010: 19–20).

Figyelni kell továbbá az eljárás fokozatosságára a bibliai útmutatás alapján. A vétkes először négyszemközti megintésben részesül, majd a feddés a lelkipásztor mellett egy-két presbiter jelenlétében történik. A bűnvallásra és megjobbításra serkentő, eredménytelen felszólítás esetén a presbitérium tárgyalja az ügyet, és elrendeli a büntetést. A mai gyakorlat viszont inkább arról tanúskodik, hogy a közösség nyomására vagy hagyománytiszteletből, önkéntesen kérnek eklézsiakövetést az érintettek. A kalotaszegi gyülekezetben az egyháztagok ellen évtizedek óta nem volt hivatalosan elindított fegyelmi eljárás. A presbiterek rokoni szálakkal kötődnek a közösség valamennyi tagjához, ezért nem vállalják

a konfliktusokat. A nagyobb botránytól félve inkább „szőnyeg alá seprik a dolgot”. Ugyanakkor:

> *a fegyelmezést a presbitérium kéne kezdeményezze, legalább is helyi szinten, és amennyiben érzik, hogy ők is kikezdhetők, akkor ez egy nagyon kényes dolog. Nincsenek teljesen feddhetetlen presbitereink. Az eklézsiakövetés nem is fegyelmezés, bár valamilyen szinten mégiscsak a dolgoknak a rendezése. Eklézsiakövetés mindig is volt a gyülekezetekben, de ezt berögzött hagyománynak nevezném, mintsem valós eklézsiakövetésnek.* (…) *Azért is suta, mert eklézsiát akkor követ valaki, hogyha előtte volt egy fenyítés és egy eltiltás, na, most ez az, ami nem történik meg. Tehát elméletileg nem történik meg a fegyelmezés, hanem megtörténik egyfajta feloldása az általuk elkövetett bűnöknek, de kérdem én, minek alapján oldunk fel valakit, ha az illetőt nem fegyelmeztük, és nem tiltottuk el az úrvacsorától.* (…) *Ha van egy ilyen esetünk, akkor szószékről kihirdetjük, hogy megtörtént az eklézsiakövetés, és akkor utána nincsen semmiféle mendemonda a faluban, hogy hát milyen jogon adott úrvacsorát a lelkész X-nek vagy Y-nak. De mondom, hogy már rég nem gyakoroljuk itt, hogy fegyelmezünk, hanem eklézsiát követtetünk, feloldjuk, és újra úrvacsorához engedjük, de mi alapján, ha nem volt felszólítva.* (P. L., 42 éves)

A fenti interjúrészlet jól példázza a fegyelmezés gyakorlatának változását. A presbitérium és a lelkész kitér a fegyelmezés kötelezettsége alól, mintegy rábízva a tágabb faluközösségre, hogy a kibeszélés által figyelmeztesse a vétkeseket, akik a maguk során önként kérik az eklézsiakövetést. Az esperes véleménye szerint a lelkészre hárul a nagyobb felelősség.

> *Ha a lelkész nem elég erélyes, akkor van olyan helyzet, hogy a gyülekezet nyomására elcsúszhat az eklézsiakövetés, és átnéznek vagy eltekintenek tőle, de hát ha a közösség ezt kéri vagy követeli, akkor a lelkész nincs, mit tegyen.* (…) *Városon lehet, hogy együttélnek* (a fiatalok)*, de kisebb közösségben, ha együtt is élnek, az úgy történik, hogy éjjel egy órakor úgy néz ki, hogy hazamegy valamelyik fél. Persze nem megy haza, de azt is tudják, hogy együtt élnek, van egy ilyen íratlan szabály, hogy ettől eltekintenek a legtöbb helyen.* [Tehát igazán csak a várandós… (félbeszakított kérdés)]. *Igen*. (V. M. I., 49 éves)

A lelkészre háruló teherről és a közösség értetlenkedéséről tanúskodik a következő interjúrészlet:

Egyedül én akarom, hogy eklézsiát kövessen, senki más nem. Senki másnak nem jutott eszébe, hát mi az? (…) *Viszont mögötte meg az van, hogyha ők elindítják ezt a lavinát, akkor lavina lesz belőle, mert mindenkinek van valamilyen mocskos ügye, olyan árnyékban tartott dolga, amit félnek a napvilágra hozni, s ha I.-t megpiszkálják, akkor ők is piszkálhatók lesznek. Én inkább azt látom mögötte, hogy nem tiszták. Na, ki az, aki nem bűnös, az vesse rá az első követ! Na, ilyen úton-módon nem vetik rá, nem dobnak rá követ. Én nagyon szeretném őket összeházasítani.* (B. Cs., 39 éves)

A közösség fegyelemigényét szólaltatja meg egy alszegi idős lelkipásztor: *Eklézsiakövetést az utóbbi tíz esztendőben már nem gyakoroltunk, de azelőtt volt, volt. Kiváltképpen akkor, hogyha vadházasságban éltek az emberek, akkor a gyülekezet úgy megkövetelte azt, hogy ha az illető úrvacsorát akar venni, akkor gyakorolja az eklézsiakövetést.* (M. I., 62 éves) A múlt idő használata jelzi, hogy ma már a heterogénné, szegmentálttá lett közösség nem követi az egyéni életvitelt, egyházi fegyelmezésre nem tart igényt. A fogadalomtételt Kalotaszegen szenvedélybetegek gyógymódjaként, főleg a közvetlen hozzátartozók unszolására gyakorolják. A néhány percig tartó liturgia történhet istentiszteleti keretben, de leginkább a parókia tanácstermében vagy irodájában történik. Legtöbben azt ígérik meg, hogy lemondanak az alkohol fogyasztásáról egy bizonyos időre (akár fél évre is). A fogadalomtételek zöme az ünnepek végén születik, és a következő ünnepig tart.

Fogadalomtétel van úgy a reformátusok, mint a román ortodoxok közösségében. Tehát nemcsak a gyülekezethez tartozó reformátusok jönnek el hozzám fogadalomtétel végett, hanem az ortodoxok is, s én azt a szöveget mindig elmondom nekik is, s ahogy láttam, vagy ahogy hallottam, mindegyik igyekeznek a fogadalmat teljesíteni. [Hogyan értékeled, azért van erre igény, mert itt vannak az ortodoxok?] *Igen, s én mindig itt vagyok a gyülekezetben, az ortodox kolléga, az általában csak a hétvégén jön Almásra, megtartja az istentiszteletet, s utána elmegy, de énhozzám akármikor jöhetnek.* [Tehát te az ortodoxnak ortodox vagy?] *Igen, úgy van. A szolgálatot is úgy elvárják tőlem, temetések alkalmával is meghívnak, tehát nem jellemző 100%-ban, de 50-60%-ban ezt az ortodoxok gyakorolják.* [S akkor kell románul is beszélni?] *Igen, kell románul. Röviden elmondom magyarul, felolvasom a textust, rövid kis igemagyarázat, s ugyanezt elmondom románul is. S ezt, ahogy látom, ezt nagyon jó néven veszik, s nagyon szeretik.* (M. I., 62 éves)

Czégényi Dóra Zsibón végzett kutatást az interetnikus kapcsolatok vallási vetületeit keresve. Megállapítása szerint

> az ortodox román környezetben élő református magyarság átvette a román pap hiedelemköréhez tartozó hiedelmeket és hiedelemcselekvéseket. Ezek mögött az ortodox vallás doktrínarendszere húzódik meg. A protestáns közösség saját hiedelmeinek csak egy kis részét tartja a vallás, a hit körébe tartozónak, éppen azért, mert a mágikus eljárásokat, a gyógyításokat, a jóslásokat az ortodox lelkész hatáskörébe vitte át. Saját felekezeti hovatartozásuk nem tett lehetővé más megoldást (Czégényi 1999: 29).

Ha különböző veszélyhelyzetekben a magyar emberek is felkeresik a román papot, annak rejtett tudására, mágikus erejére, titkos imáira számítva (Czégényi 2001: 156–157), esetünkben egy fordított irányú igénnyel találkozunk. Az ortodox paphoz társított vallási képzetek és elvárások a vegyes etnikumú és vallású peremvidéken átruházódnak a helyben lakó református lelkészre. Esetünkben a fogadalomtételre nem a mágia, hanem a tekintély teremt alapot.

A családi vallásgyakorlat fegyelmező ereje

Kósa László történelmi visszapillantása szerint a protestáns egyházak a szentírás olvasása céljából szorgalmazták az írni-olvasni tudást. A 18. században már valamennyi családban volt olvasni tudó ember. Fontos szerep jutott a családi kegyesség ápolásában a bibliai történetek szóbeli átadásának is. A rögtönzött imák helyett a magányos imádságot vagy a leírt imádságokat javallották. Bár a belmissziós mozgalmak szorgalmazták a közösségi, hangos imádkozást, éppen Szikszai György 1786-ban kiadott imádságoskönyvének több évszázados népszerűsége jelzi, hogy a kegyesség gyakorlása (több mint harminc kiadás) csak lassan változott. A családban zsoltárokat énekeltek, a gyerekektől kikérdezték a vasárnapi prédikáció tartalmát. A napi munkára, a várható termésre reggeli áhítatokon kérték Isten áldását, komolyan vették az egyházias böjtöt, melynek a racionalizmus terjedése vetett véget (Kósa 1993: 42–43).

Heller Ágnes figyelmeztet arra, hogy a modern társadalomban a nukleáris család az egyetlen „természetinek tekinthető közösség”. A gyermekek számára a szülők jelentik az erkölcsi viselkedés külső tekintélyét. Ám ez a tekintély személyessé vált a társadalmi normák közötti szelektálás révén, ahogy a szülők gyermekeikkel szemben tanúsított magatartása is. Ha erkölcsileg sokszínű közösségben élnek, akkor a család egyénileg elfogadott normái kiválthatják a gyerekek ellenszegülését, illetve a családi értékrend mint külső tekintély a szé-

gyen állandósulását idézi elő. Az erkölcsi tekintélyek összeütközése bűntudatként csapódik le az egyén tudatában, ha az „ellenáll a külső tekintély egydimenziós homogenizálásának". A külső tekintély nemcsak előír bizonyos magatartási formákat, de annak a lehetőségét is felkínálja, hogy azok, akik megszegték követelményeit, visszafizessék adósságukat. A bocsánatkérés ennek ritualizált formája. Heller Ágnes a velünk született jó tulajdonságoknak, az egyéni lelkialkatnak tulajdonítja azt a lehetőséget, hogy nagyobb sérelmek nélkül megküzdjünk a szégyennel. A nukleáris családon kívül a szégyen ritualizált megnyilvánulásai alig tapasztalhatók (Heller 1996: 32–38).

Tanulmányom szempontjából elmondható, hogy az egyházi fegyelmezés gyengülése azt sugallja, hogy a mások tekintete által képviselt közösségi elvárás folyamatosan a nukleáris család területére korlátozódik, és itt lel egyéni értelmezést. Hasonló tendenciát idéz Kotics József munkája, amikor a Charivari, magyarosítottan macskazene kíséretében előadott közösségi kontroll hanyatlásáról beszél. A gyakorlat a 20. század első felében Magyarországon és erdélyi falvakban még egyaránt jelen volt. A kisközösség felháborodása a normaszegő házasságkötésekhez kapcsolódott: özvegyek újraházasodása, a házasulandók közötti nagy kor- és termetbeli különbség esetén, de akkor is, ha elmaradt a megígért hozomány átadása. Az éjszakai csörömpölés és kiabálás által a közösség kritikát gyakorolt és elégtételt szerzett. A fegyelmezés által visszaállította a „mások tekintetében" rejlő hatalmat. Amikor a gyakorlat elvesztette érvényességét, a házak szimbolikus határai tényleges határokká lettek. Az erkölcsi pluralizálódás útjára lépett közösségekben a ház határainak védelme, a szembenállás jelezte mind a szokás, mind a maradéktalan közösségi kontroll hanyatlását (Kotics 2001: 13–26).

Dolgozatom hiányosságaként vetek számot a családi emlékiratok összegyűjtésének mellőzésével. Legalább a lelkészek családi emlékiratait lenne hasznos elemezni a felvetett kérdések alapján. Ezek az iratok a jövő generációi számára a felmenők életének tapasztalatait sűrítik. A kontrapezentikus emlékállítás oktató, nevelő, moralizáló szándékot rejt (Keszeg 2007: 163), a fegyelmezés családi bázisát teremti meg.

A városi munkalehetőségek kiemelik a híveket a faluközösség és a gyülekezet normarendszeréből, relativizálják a hagyományos értékeket. Heller Ágnes egy közmondássá tömörült bibliai idézettel érzékelteti a jelenséget: „Az atyák ették meg az egrest, és a fiak foga vásott el bele" (Jer 31,29). A megállapítás érvényét veszíti, ha a fiak elköltöznek, és

kivonják magukat a szülők tetteinek lokális következményei alól. A külső tekintély elnyomó erejét az autonómia veszi át, ahol az érdekszabályozás érvényesül (Heller 1996: 29–30). Nyárszón a 270 egyháztagot számláló gyülekezetből csak 150 él a faluban, a többiek beköltöztek városra, csupán alkalmanként mennek haza, főleg a nagyobb egyházi vagy családi ünnepekre, eseményekre. Ezért az identitás megőrzésének jó alkalmat biztosít a „beöltözős vasárnap", amikor mindenki népviseletetben jelenik meg a templomban, majd az egész közösség ünnepi ebéden vesz részt. A falusi élet szereplői szinte spontán módon ragaszkodnak azokhoz a hagyományokhoz, rendezvényekhez, amelyek képesek őket az együvé tartozás tudatában összefogni és a darabjaira hullt, szegmentált társadalmi léttől megóvni. Pozsony Ferenc ekképpen értékeli a rendszerváltás időszakában oly gyakran tapasztalt látomásokat a Bákó-környéki, illetve a székelyföldi falvakban: „Ezek a látomások a közösségek egyensúlyának helyreállításához járulnak hozzá (…), egy politikailag, társadalmilag, vallásilag, nyelvileg önmagára utalt, önmagába hulló népcsoport kilátástalan jelképei" (Pozsony 1991: 193). Legyen szó vallási vagy akár világi indíttatású élményről, alkalomról, a közös tudás, hitrendszer, az ünneplés eufóriája újrarendezi az egyének, intézmények viszonyát, és közvetett módon hozzájárul a közösség újjáteremtéséhez, a kollektív fegyelmezés pillanatnyi megvalósulásához.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az intézményes egyházi fegyelmezés folyamatosan háttérbe szorult a kalotaszegi református gyülekezetekben. A lelkészek gyakran magukra maradnak a fegyelmezés igényével, hiszen a presbitériumokban rokoni kapcsolataik által inkább a helyi érdekek elkötelezettjei, mint az egyházé. Abban az esetben mondható sikeresnek a rendfenntartás, amikor egyetértés van a lelkész és a közösséget képviselő elöljárók között. A tekintélyét elvesztett lelkésztől nem fogadják el az intést. Az igehirdetés és a kapcsolattartás által a lelkészek számára nyitva áll az út a hívek teljes körű pasztorolására. Ebben az esetben a megelőzésre kerül a hangsúly. Illyés Endre az egyházi fegyelmezés kérdésében ekképpen zárja történelmi visszatekintését:

> Az egyházfegyelem hanyatlása – nagyon jól tudom – nem oka az egyház hanyatlásának, de azt viszont teljes joggal állíthatom, hogy a fegyelmezés munkájának megerőtlenedése az egyház hanyatlásának egyenes arányban mutatója. Amint gyengül, erőtlenedik a fegyelem, olyan mértékben gyengült és erőtlenedett minden más szolgálatában

> az egyház. Ha egy tag beteg, betegek a többiek is. Amilyen mértékben nem az Isten igéjét hirdette tisztán és elegyítetlenül az egyház, olyan mértékben gyengült a bűnök felismerése és megítélése, ennélfogva azok fegyelmezése is (Illyés 1941: 192–193).

A posztmodern kor az intézményes vallásosságtól való elidegenedést tovább mélyítette. Az individualizáció és vallás privatizációja átrendezi az egyházak és közösségek viszonyát (Pozsony 2011: 52). A lelkészek státusza a deszakralizáció következtében egyre inkább elveszteni látszik lelki, egyházi jellegét, és hivatalnokká vagy éppen menedzserré alakítja a szolgálattevőt, a felértékelődött anyagi jellegű kihívások közepette (Kinda 2004).

A helyi közösség fegyelmező ereje abban nyilvánul meg, hogy a kibeszélés által tudatosítja a normaszegést, és elvárja az önkéntes megbánást és jóvátételt. Régi hagyományokra hivatkozva olykor a lelkésznél is következetesebben tartja számon a vétket. Igaz, szelektív módon, hiszen a vallásgyakorlás általános visszaesésével bizonyos vétkekre már fel sem figyel.

Irodalom

ÁCS Anna
2007 Egyházfegyelem egy bakonyalji falu református gyülekezetében a 18. században. In: S. LACKOVITS Emőke – SZŐCSNE GAZDA Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7. II.* Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 255–264.

BALOGH Balázs – FÜLEMILE Ágnes
2004 *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

BUZOGÁNY Dezső – JÁNOSI Csongor
2011 *A református egyház Romániában a kommunista rendszer első felében*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

BUZOGÁNY Dezső – ŐSZ Előd
2007 *A Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 4.)

CZÉGÉNYI Dóra
1999 Magyar–román interetnikus kapcsolatok vallási vetülete. In: BORBÉLY Éva – CZÉGÉNYI Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. KJNT, Kolozsvár, 29–43.

2001 A hiedelem és hiedelemszöveg mint reprezentáció. In: CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos (szerk.): *Emberek, szövegek, hiedelmek*. KJNT, Kolozsvár, 141–206.

DAVIE, Grace

2010 *A vallás szociológiája.* Bencés Kiadó, Pannonhalma.

GAÁL Anikó, P.

1997 Eklézsiakövetés Kalotaszegen. In: LACKOVITS Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében. II.* Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Laczkó Dezső Múzeuma, Veszprém–Debrecen, 377–385.

GOG, Sorin

2007 Az ateizmus után. Románia a vallási újjászületés és szekularizáció között. *Erdélyi Társadalom* 5. 1, 51–65.

HELLA Ferenc

2005 *Papmarasztás az Erdélyi Református Egyházban.* In: LACKOVITS Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Laczkó Dezső Múzeuma, Veszprém–Debrecen. 57–62.

HELLER Ágnes

1996 *A szégyen hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest.

ILLYÉS Endre

1941 *Egyházfegyelem a Magyar Református Egyházban*. Debrecen.

KESZEG Vilmos

2007 Élettörténetek populáris regiszterekben. In: JAKAB Albert Zsolt – KESZEG Anna –KESZEG Vilmos (szerk.): *Emberek, életpályák, élettörténetek*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – KJNT, Kolozsvár, 151–198

KINDA István

2004 A protestáns pap és közössége konfliktusa. *Korunk* XV. 12. http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2004&honap=12&cikk=7716

2005 A társadalmi kontroll és intézményei a moldvai falvakban. Normák, normaszegők és szankciók a csángó társadalomban. In: KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban.* KJNT, Kolozsvár, 21–57. http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=44&k=5

2010 *Ellenőrzött közösségek.* Erdélyi Múzeum Egyesület – Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

KISS Réka

2011 *Egyház és közösség a kora újkorban. A Küküllői Református Egyházmegye a 17–18. századi iratainak tükrében.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

KÓSA László
1993 *Egyház, társadalom, hagyomány.* Ethnica, Debrecen. (Societas et ecclesia 1.)
KOTICS József
2001 *Mások tekintetében.* Miskolci Egyetem, Miskolc. (A Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék Könyvei 4.)
KÜRTI László
2000 *Kalotaszeg – Határ, régió, fogalom.* In: CZÉGÉNYI Dóra – KESZEG Vilmos (szerk.): Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–54.
MAKAY Endre
1991 A dévai székely telepesek vallásos életéről. In: LACKOVITS Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében I. VEAB Néprajzi Munkabizottsága – Caritas Transsylvania, Veszprém, 101–117.
MAKKAY József
2010 *A tartótisztek „szocialista versenyben" szervezték be a besúgókat.* http://erdely.ma/publicisztika.php?id=100082 Letöltve: 2016. 05. 02.
NAGY Ödön
1991 *Az egyház szerepe halottas szokásaink alakításában.* In: LACKOVITS Emőke (szerk.): Népi vallásosság a Kárpát-medencében I. VEAB Néprajzi Munkabizottsága – Caritas Transsylvania, Veszprém, 179–184.
PÁVAI István
2005 Az erdélyi nagytáj a néprajz-, népzene-, néptánckutatás szemléletében. In: KESZEG Vilmos – TÖTSZEGI Tekla (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 13.* Tanulmányok Gazda Klára 60. születésnapjára. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 15–47.
PETI Lehel
2008 *A moldvai csángók vallásossága. Hagyományos világkép és modernizáció.* Lucidus Kiadó, Budapest.
POZSONY Ferenc
1991 Látomások a vallásos közösségek életében. In: LACKOVITS Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 1. VEAB Néprajzi Munkabizottsága – Caritas Transsylvania, Veszprém, 184–194.
2011 Társadalmi változások Orbaiszék településein (1850–2010). In: KINDA István (szerk.): *Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fiatal Néprajzkutatók Szemináriumainak anyagából (2008–2011).* Kriza János Néprajzi Társaság – Csángó Néprajzi Múzeum, Kolozsvár–Zabola, 11–56.

SZŐCSNÉ Gazda Enikő
2001 *Erkölcs és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században*. Pro-Print, Csíkszereda.
TÁRKÁNY Szűcs Ernő
1981 *Magyar jogi népszokások.* Gondolat, Budapest.
TÖNNIES, Ferdinand
1983 *Közösség és társadalom.* Gondolat, Budapest.
VARGA György
2007 Egyházfegyelmezés Csúzán a 19. században. In. LACKOVITS Enikő – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7. II. Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 265–270.
VETÉSI László
1997 *Egy aranyosszéki idős férfi vallásos világképe*. In. LACKOVITS Enikő – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7. II. Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 320–344

Széman E. Rózsa

„álmatlan éjszakák gyötrődéseiben siratott álmom” Tessitori Nóra művészete leveleinek tükrében

Bevezető

Doktori kutatásom témája a két világháború közötti erdélyi magyar szavalóművészet. A téma ilyen megközelítésben egyáltalán nem kutatott, így megvan az esély a merőben új kutatási eredményekre, viszont rendkívül meg is nehezíti a kutatást, szakirodalom és korábbi kutatások által kijelölt követendő (vagy akár elvetendő) utak, csapások híján.

A magyarországi párhuzamot tekintve, illetve a szavalástörténet magyar szakirodalma után érdeklődve kitűnik, hogy minden részletre kiterjedő, összefoglaló elméleti munka tulajdonképpen egy sem született, viszont egy elméleti összefoglaló található a 2009-ben megjelent Böhm Edit-kötetben (Böhm 2009). Emellett lexikonszócikkekben, rövidebb tanulmányokban, majd leginkább gyakorlati tanácsokat adó művekben már az 1830-as évektől kezdve találkozhatunk a szavalás meghatározására, leírására tett kísérletekkel. Később, a nyelvtudományok fejlődésekor pedig egyre több nyelvész, kutató foglalkozott a szavalás kérdésével, pontosabban a versek meghangosításának problematikájával, hiszen ez a nyelvészet kérdéskörébe (is) vág. A nyelvészetnek a hangzó beszédre, a beszéd dallamára vonatkozó kutatásai sokban segítették a versmondók munkáját. Mindezen elméleti, illetve gyakorlati eszmefuttatások jelentős részét Böhm Edit kutatta fel, és közölte részletekben vagy egészében *A vers szószóló* című kötetében (Böhm 1989).

Az utóbbi néhány évtizedben a verselőadás kérdéseivel leginkább nyelvészek, főleg fonetikusok foglalkoztak: például Fónagy Iván, Deme László, Wacha Imre, Montágh Imre (Böhm 2000: 124). Fónagy Iván a költői nyelvről írott munkájában a szakirodalomra hivatkozik, mikor azt állítja, hogy maguknak a hangoknak ugyan nincs önálló jelentéstartalmuk, ám azt is kiemeli, hogy egyes versekben bizonyos hangokat jelentésesebbnek érzünk másoknál (Fónagy 1959: 15–16). Ez a tény, valamint a nyelv, a beszéd zeneiségének ismerete elengedhetetlenül lényeges ahhoz, hogy a vers zenéjét és tartalmát, gondolatiságát egyformán kifejezésre lehessen juttatni.

A műfaj jelenlegi irodalmáról kevés szót ejthetünk, ugyanis nincs, nemigen van elméleti kutatója. Egy 2000-ben, a Rátkai Klubban megtartott előadó-művészeti konferencia előadásainak anyagából megjelent kötet (Kiss [2002]) ad közre néhány tanulmányt a szavalásra vonatkozóan: a műfaj múltjáról, jelenéről, jövőjéről. Az előadások több kérdést is érintenek: önálló műfaj-e a szavalás; melyik a helyénvaló megnevezés (szavalás vagy versmondás); szüksége van-e a XXI. század magyar társadalmának vershallgatásra, és hasonlóakat. Szigethy Gábor színháztörténész szerint tragikus, hogy nincs százezer ember sem, aki fontosnak tartaná a verseket (Szigethy [2002]). A kérdésfelvetésekből pedig egyértelműen látható, hogy a szavalóművészet tárgykörében a mai napig sincs olyan elméleti és gyakorlati megalapozottságú munka, amely minden kétséget kizáróan kimondaná azt, amit már az 1800-as évek végétől kezdődően érzékeltek és érintettek is a szavalattannal foglalkozók: hogy tudniillik egy sajátos művészetről van szó, melynek önálló módszertanra, kritikai kritériumrendszerre, egyértelmű terminológiára volna szüksége.

Ugyanebben a fent említett, 2000-ben napvilágot látott kötetben jelent meg egy tanulmány Némethné Böhm Edit tollából, aki a szavalás történetének egyetlen kutatója. *A versszavalás történetének néhány tanulsága* (Böhm [2002]: 15–27) című szöveg rövid kivonata lehetne az 1992-ben írott disszertációjának (ez is elsődlegesen történeti, nem elméleti munka). A monográfiát 2009-ben adták ki (Böhm 2009), néhány részlet azonban már korábban napvilágot látott belőle a *Versmondó* folyóirat hasábjain. Böhm Edit könyve hiánypótló a szakmában, hiszen korábban nem létezett egyetlen olyan összefoglaló mű sem, amely feltárná és összegezné a szavalás magyarországi történetét. A bekezdés elején említett tanulmányában kiáll Jancsó Adrienne állásfoglalása mellett, aki – Kosztolányi Dezső szellemében – szavalásnak nevezte a műfajt, annál is inkább, mert történeti kutatásai is ezt támasztják alá. Rövid áttekintést ad a szavalás szó kialakulásáról, melyben kiemeli, hogy a népnyelvben már korábban is élt a fogalom ’sokat beszél, felesel’ értelemben, s ez a jelentés hozzájárult a későbbi pejoratív jelentés kialakulásához. Felvázolja az újfajta verselőadás megszületésének körülményeit a XX. század elején, majd a század-középi újításokat, s ezzel párhuzamosan folyamatosan reflektál arra is, hogy a szóhasználat hogyan módosult, a különböző törekvések hogyan viszonyultak a szavalás, illetve versmondás szó

használatához. Böhm arra hívja fel a figyelmet, hogy kezdetben nem gondolták összetartozónak a szavalóművészetet és a színészetet, a két művészeti ág összefonódása csak a XIX. század második felétől kezdve történt meg, amikor egyre több színész foglalkozott szavalással, s ennek tanulását azóta is a színészmesterség előkészítő lépésének tartják (vö. Böhm [2002]: 18–20, Böhm 2009: 38–40). Az önálló szavalóművészet megszületésének igénye az 1910-es években vált sürgető szükséggé, és ennek első képviselője Ódry Árpád volt. Azonban az önálló szavalóestek csak akkor váltak elfogadottá, amikor a kor jeles és körülrajongott színészei, a már említett Ódry, Bihari József és Beregi Oszkár szavalókként is felléptek. Végül, a tanulmány záró részében Böhm Edit felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy az irodalom- és nyelvtudományban, a színházelméletben, a kommunikációkutatásban az utóbbi évtizedekben született új elméletek hasznosítása a versszavalás művészetének elméletében és értékelésében még nem történt meg, erre pedig a művészeti ág továbbfejlődéséhez elengedhetetlen szükség volna.

Ugyancsak a disszertációm témájába vágó szavalókórus-mozgalom története még feltáratlan a teljes magyar nyelvterületen, lexikonok szócikkeiben találhatunk rövidebb-hosszabb meghatározásokat, értelmezéseket. K. Horváth Zsoltnak a magyar munkásmozgalmakkal foglalkozó tanulmányai[1] mellett egyetlen nagyobb lélegzetű jelenkori tudományos munka, Szolláth Dávid a doktori disszertációja tartalmaz egy összefoglalót *A forradalom rítusai – A szavalókórusok szerepe a két világháború közötti munkáskultúrában* c. fejezetben a mozgalom kialakulásáról, életéről (Szolláth 2008: 112–145).

A trianoni békeszerződés, vagyis a romániai magyarság kisebbséggé válása után az erdélyi magyar művelődés egyszerre több téren kényszerült létjogosultságának bizonyítására. Az irodalomban addig is léteztek bizonyos eltérések és regionális sajátosságok, amíg a magyarság több-

[1] Többek közt: Kulturális vonzások és baloldali választások: A Munka-kör és a „társadalmi tér” kettős fogalma, 1928–1932. In: BIRÓ Annamária – BOKA László (szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*. Partium–Reciti, Nagyvárad–Budapest, 2014, 257–270.; Az új művészet társadalmi programja: Hevesy Iván, Palasovszky Ödön és a megélt jövő imperatívusza. *2000 – irodalmi és társadalmi havilap*, 25. évf. (2013)7-8. sz. 53–61.; Természetközelség és közösség a munkáskultúrában. *Múltunk* 58. évf. (2013)2. 127–144.

ségi nemzet volt Erdélyben, azonban az első világháború után ezeket a sajátosságokat felszínre kellett hozni és kamatoztatni. A színjátszás ugyancsak nagy, két százados múltat mondhatott magáénak, esetében a gondot az állami támogatás, valamint a magyar színészképzés hiánya jelentette (vö. Kántor–Kötő 1994: 15–53). A szavalóművészetben ezzel szemben más a helyzet. Bár nem kétséges, hogy jelesebb előadóink felléptek azelőtt is egy-egy előadás erejéig Erdélyben, a szavalás újfajta formája, az előadóestek rendszerességének kialakulása éppen ezekre az évekre tehető. Ekkor (1921-ben) írja Kosztolányi, hogy egymást érik a szavalóestek. N. Tessitori Nóra, a korszak egyik, vagy tán legismertebb szavalója Erdélyben 1920-ban lép fel először, ekkor kezdődik a műfaj mai értelemben vett önállósulása, Erdélyben pedig a magyar kultúra talpra állítása. Az erdélyi magyar szavalóművészet tehát a magyarországival párhuzamosan, de attól tulajdonképpen függetlenül jött létre. Életre hívói Európa bármelyik dobogóján megállták volna a helyüket. Közülük ma a legismertebbek: Brassai Viktor, György Dénes és Tessitori Nóra.

Jelen tanulmányban ez utóbbinak művészetét szeretném egy újszerű megvilágításból vizsgálni, bemutatni. N. Tessitori Nóra legendás levélíró volt, s ezek a levelek, mint látni fogjuk, szavalói munkásságához is szorosan kötődnek. Tanulmányomban foglalkozom már megjelent levelekkel, de olyan szövegekkel is, amelyek nehezen hozzáférhetőek, vagy kéziratban vannak.

A kutatás forrásanyaga

Mivel disszertációm témája feltáratlan, a kutatásom elsősorban forráskutatás. Alapvető forrásaim a legnagyobbnak ítélt erdélyi periodikák, illetve társarságok irattára, levelesládái.

A korabeli sajtó mellett elsődleges és rendkívül fontos forrásom volt a kor irodalmi életében tevékenykedőknek, közszereplőinek hagyatéka, levelezése. Ennek egy részét a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) Kézirattárában leltem fel, másokat már megjelent szövegkiadásokban vizsgáltam; illetve néhány dokumentumot találtam az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Reményik-hagyatékában is (Kolozsvár, EMKE – Szabédi László Emlékház, 2. sz. doboz, sz. n.). Így tehát átolvastam és kijegyzeteltem Áprily Lajos (PIM Kézirattár V. 4566), Becsky Andor (PIM Kézirattár V. 4659), Benedek Elek (PIM Kézirattár V. 4657), Reményik Sándor (PIM Kézirattár V.

4767), Tabéry Géza (PIM Kézirattár V. 4718) és Tamási Áron (PIM Kézirattár V. 5791) tejes PIM-beli hagyatékát. Emellett megvizsgáltam Benedek Marcell (PIM Kézirattár V. 3187), Füst Milán (PIM Kézirattár V. 4140), Gulyás Pál (PIM Kézirattár V. 4324), Kiss Jenő (PIM Kézirattár V. 4759) és Méliusz József (PIM Kézirattár V. 5583) ugyanitt található hagyatékának néhány Tessitori Nóra-levelét.

A kutatás alapműve a Marosi Ildikó által összeállított Tessitori-kötet (Marosi 1986), kiegészítve a már említett forrásokból származó plusz adatokkal, illetve a *Babits és Tessitori Nóra levelezése* c. miniatűr könyv (Téglás 1983) leveleivel. Ez utóbbi külön kiemelendő, hiszen olyan Tessitori-leveleket is közöl, amelyeknek Marosi csak a szavalóművésznél levő, Babitsék által írott párját tudta közölni. Emellett a Téglás János által összeállított válogatás pontosabban datálja a leveleket (legalábbis a levelek szövegének összevetése őt igazolja, Marosival szemben). Nemrégiben jelent meg a PIM és Polis Könyvkiadó közös kiadványaként, Liktor Katalin gondozásában a *Rokon álmok álmodója* c. kötet, mely Áprily Lajos és Reményi Sándor levelezését adja közre (Liktor 2014).

N. Tessitori Nóra, a hivatásos versmondó

Apja korai halála miatt színésznői pályakezdés helyett tisztviselőként tartja el családját, míg férjhez nem megy felfedezőjéhez, Kőmíves Nagy Lajoshoz, s 1920 után két évtizedig, visszavonulásáig kizárólag a szavalásnak él, ami akkoriban európai viszonylatban is ritkaságszámba ment. Repertoárja rendkívüli igényességében és újszerűségében. Valószínűleg neki köszönhető Ady megismertetése az erdélyi köztudatban; mellette munkásoknak tartott estjein többek között Kassák Lajos, Várnai Zseni versei szerepelnek; azon kívül a Nyugat költőinek jelentős része, köztük Kosztolányi, Ignotus, Kaffka Margit, Juhász Gyula, Babits, Szép Ernő művei, s egyiküket sem törli repertoárjából, akkor sem, mikor a hivatalosságok szemében egyik vagy másik nemkívánatossá válik. A leginkább kedvelt szerzői azonban egyértelműen a kortárs erdélyi költők voltak, főként a *Helikon* köre, de nem csak. Szívesen adott elő székely népballadákat, valamint román vagy külföldi szerzők, illetve folklóralkotások is szerepeltek repertoárjában. Összesen legalább 30 költőtől válogatott műveket, és több tucat vers volt tarsolyában.

Fent említett megállapításom, miszerint ritkaságszámba ment, hogy egy előadó kizárólag szavalóként működött, és ezt tekintette elsődleges és egyedüli hivatásának, abból a szempontból is figyelemre méltónak

tűnhet, hogy ezt Tessitori nőként tette. A korszak versmondóiról összeállított, a disszertációmban részletesen tárgyalt adatbázist vizsgálva nemi megoszlás tekintetében a teljes csoport 218 személy, és külön-külön a két előadótípus (ún. amatőr versmondók és színészek) esetében egyaránt érdekes eredményre jutottam. Mindkét csoportban többségben vannak ugyan a férfiak, de alig pár százalékkal, vagyis a mezőny nemi szempontból kiegyensúlyozott. Mai szemmel nézve ez meglepőnek hathatna, hiszen korunkban a verselőadói hivatás (mint sok egyéb szakma) meglehetősen elnőiesedett, az 1920–30-as években azonban még éppen csak hogy virágzásnak indult az önálló előadóművésznők karrierje. A nők a XVII. századtól szerepelhettek színpadon, majd a XX. század elején, a film megjelenésével és elterjedésével a színészet presztízse általában pozitív irányba változott. A női előadóművészek széleskörű elismertségére magyar nyelvterületen ugyancsak a XX. század elejéig kellett várni, amikor a szabad tánc, melynek képviselői szinte kivétel nélkül nők voltak (legjelesebbek Loïe Fuller, Isadora Duncan, Wiesenthal-nővérek), polgárjogot nyert a fővárosi színpadokon, és már nem a züllöttséget szimbolizálta a meztelen test, hanem egy modernkori szépségeszményt (Bécsy–Székely é. n.: 73–84). Ez a változás magával hozta a nők művészéletben való létjogosultságának elfogadását és megbecsülését. Azonban épp amiatt, hogy ekkor, a 19–20. század fordulóján változik a befogadói magatartás a nőkkel szemben, külön említést érdemel, hogy az első magyar szavalóművész, aki nem színészként állt a pódiumra, szintén nő volt. Ez részben a folyamat részének tekinthető, részben azonban előfutárként is értelmezhetjük az első magyar „amatőr" versmondót. A tordai származású (Tordai) Grail Erzsi Németországból hozta az új művészetet, nem egészen három évtizeddel az általam kutatott időszak kezdete előtt áll pódiumra kizárólag versekből szerkesztett önálló esttel Budapesten (Böhm 2009: 121). Tessitori Nóra művészete részben az ő örökségének, illetve folytatásának is tekinthető; sokkal inkább, mint például a szintén szavaló Jászai Mariénak, aki a színészet mellett lépett fel versek előadásával is.

A férfi, illetve női előadók között a fent tárgyaltak ellenére is meglévő egyenlőtlenségeket azonban jól bizonyítja Osvát Kálmánnak ugyan pozitív, de mégiscsak nemi megkülönböztetést tevő szövege, mellyel Tessitorit értékeli: „Miben különbözik Ódrytól? Megértő közönségét foglalkoztatta ez a kérdés. Istenem, Ódry – férfi. És

Tessitori Nóra – asszony. Ódry kitűnően mondja a Változatokat. Tessitori vele egy szinten A Danaidákat. S bár több volt mindennél (amit eddig hallottam), ahogy a művésznő Ady férfi-líráját éreztette, mégis – ezt Ódrytól is szeretném hallani.” (Osvát 1986: 21) A felvetés szavalóművészeti–szavaláselméleti problematikát is megfogalmaz: mondhat-e nő ún. férfiverset. A kérdés megválaszolása jelen gondolatmeneten túlmutat, ám a Tessitori Nóráról megjelent beszámolók tanúsága alapján tudható, hogy közönsége és elemzői egyaránt pozitívan írtak azokról az interpretációiról is, amikor a közfelfogás által férfiakhoz társított verseket adott elő.[2]

Tessitori térítő útnak nevezte hivatását, 1939 után nem lépett többé önálló esttel a közönség elé, de a negyvenes évek végétől (1948–1954 között) a verselőadás művészetét, a beszédtechnikát, a poétikát, a fonetikát tanította a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézetben.

A korabeli kritikák, beszámolók tanúsága szerint Tessitori Nóra a „stilizáló előadóművészet” (Kádár 1986: 19-20) szavalója volt, aki egyformán fontosnak tartotta a vers tartalmát és formáját is. Molter Károly szerint „[t]udatos programja a magyar költészet kis tükrét adta Aranytól Kassákig” (Molter 1986: 21), mindegyik versét hitelesen tudta elmondani, hiszen olyanokat választott, amelyek úgy hatottak, mintha a saját gondolatai lettek volna. Ligeti Ernő 1923-as írásában (Ligeti 1986: 27–28) azt mondja, már maga az a tény áldozat volt és nagy kockázatot hordozott magában a művésznő indulásakor, hogy egész estét betöltő versműsorral állt a közönség elé. Tessitorinak viszont sikerült olyan költőket is megismertetnie és megszerettetnie az erdélyi közönséggel, akik az ő közvetítése nélkül talán el sem jutottak volna hozzá. Valamennyi beszámoló elragadtatással ír róla, de hogy „hogyan csinálja”, kideríthetetlen titoknak tartják.

A korabeli sajtót böngészve az *Ellenzék* két világháború közötti időszakából Tessitori Nórának 16 megjelenését találjuk. Ez, 20 évre vetítve, első ránézésre nem sok, de összevetve a levelekkel, látható, hogy sok minden akadályozta fellépéseiben. A *Keleti Újság*ban azonban 57-szer jelenik meg a neve – ez kb. kétharmad ennyi fellépést jelent, hiszen

[2] Ady Endre *Májusi zápor után* c. versének előadásáról jegyzi meg Földessy Gyula, hogy a mások által „brutálisan durva erotikával” (Böhm Edit szavai) befejezett mű Tessitori értelmezésében egyetemes életigenléssé vált. Földessyt id. Böhm 2009: 239–240.

egy-egy estnek (akár több) beharangozója, illetve tudósítása is volt. Megjelenik egy-egy alkalommal a *Napkelet*-antológiában és a *Pásztortűz*ben is. Mindez összességében 40 önálló műsort, illetve 11 egyéb fellépést jelent – legalább is, ami az újságokban dátummal és helyszínnel megjelenő előadásokat illeti. Marosi Ildikó könyvében 55 szereplést gyűjtött össze (Marosi 1986: 281-282). Ám az ő adatai nem mindenütt egyeznek az általam felleltekkel: van, hogy a Marosi szerkesztette kötetben önálló estként szerepel olyan fellépés, amely az újságokban nagyobb rendezvényen való részvételként szerepel; van, hogy a dátum nem egyezik, vagy olyan adatok jelennek meg egy-egy helyen, amelyek a többiben nem. A következőkben szavalóművészi pályájának a két világháború közti fontosabb állomásait emelem ki, különös tekintettel azokra az esetekre, amikor nemcsak egy-egy kishír erejéig tűnik fel a neve, hanem részletesebb, elemző cikket, vagy esetleg interjút is olvashatunk Tessitorival.

Nem tudjuk egészen pontosan, hogy mikor és hol volt az első estje, de minden bizonnyal 1920-ban. Az első hír róla az *Ellenzék*ben jelent meg, 1920. december 11-én, azonban nem biztos, hogy ez volt az ő első fellépése is, hiszen egy 1921-es nagybányai cikk (Réthy 1921) szerint már előző évben is járt a városban. Az 1920. decemberi estről pár nappal később jelent meg egy, kritikai megfogalmazásokat is tartalmazó cikk (*Ellenzék.* 1920. dec. 14.) névtelenül, vagyis valószínűleg az újság valamelyik szerkesztőjének tollából, ahogy az a korban bevett szokás volt. A szerző avatott tolmácsolásnak nevezi Tessitori előadásmódját, mint írja „A változatos hangu, hangulatu és irányu költemények mindenike szint és életet kapott az előadásban." De elégedetlenségének is hangot adott: „N. Tessitori Nóra nem mindenben adta azt, amit a versek előadójától vártunk, de amit nyujtott, mégis értékes és érdekes volt. A közönség zugó tapsözönnel jutalmazta minden versét." Ezt követően 1925-ig folyamatosak a fellépései, majd jó hatéves szünet után lép megint pódiumra.

„Az a fontos kulturmisszió, amelyet N. Tessitori Nóra lelkes és fáradhatatlan munkásságával a magyar irodalom érdekében vállalt és betölt, megérdemli mindenki támogatását" – írja róla az *Ellenzék* 1921. nov. 16-i számában. Az idézett részből két fontos következtetést is levonhatunk. Az egyik az, hogy Tessitori úttörő volt nemcsak a versek előadásmódjának terén, de az előadott versek tekintetében is. Nem egy cikk emeli ki, hogy olyan Ady- vagy Babits-verseket

adott elő, amelyeket még Erdélyben nem ismertek, vagy olyan külföldi (például német, angol) szerzők műveit tolmácsolta, amelyeket még senki nem szavalt magyarul. A másik fontos tényező az estek anyagi vonzata – nem az előadó, hanem a közönség szempontjából. Az egyre emelkedő színházjegyárak mellett a pódiumi előadások több árkategóriájú, de mindenképpen elérhetőbb összegű jegyárakat szabtak. A legolcsóbb (általában álló-) helyektől, melyek 5 lejbe kerültek, ötlejenként emelkedtek az árak egészen 25 lejig. Minden bizonnyal a viszonylag mérsékelt helyárak és Tessitori művészete együttesen vezettek oda, hogy az előadótermek mindig megteltek.

Sőt, nem csak az előadótermek. A szavalóművészet egész történetében rendhagyó, de Erdélyben egészen biztosan egyedülálló volt Tessitori Nórának az a vállalkozása, hogy szabadtéren tartson estet. 1932 augusztusában olyannyira nagy volt az érdeklődés a kolozsvári református kollégium udvarán tartott estje iránt, hogy szeptember 18-án meg kellett ismételnie (vö. *Ellenzék.* 53. évf. 190. sz., 1932. aug. 21.; 53. évf. 198. sz., 1932. aug. 31.; *Keleti Újság.* XV. évf. 199. sz., 1932. szept. 1.; XV. évf. 206. sz., 1932. szept. 9.; Marosi 1986: 281–282). Ekkor a gimnáziumi tanárok kérésére külön az ifjúságnak tartott estet, majd október 2-án ismét szabadtéren lépett fel.

A korszak legismertebb, úttörő szavalóművészéről egyébként is szinte kizárólag pozitív kritikákat olvashatunk. Tófalvy György 1922-ben úgy fogalmaz, hogy előadásában „annyi átértés, annyi gyöngédség, s ezért oly teljes hatás volt,” hogy a lehetetlent is lehetővé, az elszavalhatatlant is elszavalhatóvá tette (*Ellenzék.* 1922. nov. 19.). Előadásmódjáról nemcsak Kádár Imre jegyezte meg, hogy elérkezett a szavalóművészet „legmagasabb állomására” (Kádár 1986: 19–20). Több elemzője is kiemelte, hogy versmondásában forma és tartalom egyformán esik a latba, egyaránt értelmezi és érzi át a szöveget, és előadásának köszönhetően a „magyar rimek teljes szépségükben bontakoztak ki a vers zárt formáiból s találtak utat szivünkhöz” (*Ellenzék.* 1923. márc. 6.). Ugyanezt akkor is meg tudta tenni, amikor rendkívüli szellemi energiákat megmozgató, nagy volumenű költeményekről volt szó. A már említett, ’32-es szabadtéri előadásának gerincét Szent Ferenc *Naphimnusz*a és egy ófrancia népének adta (vö. *Keleti Újság.* XV. évf. 197. sz., 1932. aug. 29.), de a műsor többi része is „a szabad térhez stilusosan többnyire nagyvonalu, deklamációs hanghordozást követelő versekből állitott összse” (*Ellenzék.* 1932. aug. 31.). Ahogy a cikk szerzője fogalmazott, Tes-

sitori „hatalmas sugalló ereje” le tudta kötni a közönséget ilyen nehéz versekkel is.

Marosi Ildikó korábban már említett kötetében 80 levelet közöl, ezek közül 74-et Tessitori Nórának címeztek, 6-ot ő írt. A vizsgált hagyatékokban 39 Tessitori által írt levelet találtam (némelyik egy-egy Marosi által közöltnek a párja), a KZST iratgyűjteményében (Marosi 1973) két Molter Károlyhoz címzett, valamint a Babits–Tessitori levelezéskötetben összesen 34 levél található. Ez utóbbiaknak egy része bizonyos kihagyásokkal szerepel Marosi kötetében is, bár néhol hibás keltezéssel, vagy esetenként csak a levélpár egyik felét sikerült az 1986-os kötetben kiadni. Az EMKE Szabédi László Emlékházában őrzött Szabédi-hagyaték 11 Tessitori-levelet őriz, s egy Szabédi által a művésznek írottat (Bartha 2007: 261-262, 360–366, 372, 389, 412), ezek azonban 1940 utániak, így csak érintőlegesen képezik jelen kutatás tárgyát. Mindezek, mint a továbbiakban kifejtem, a versmondó műhelyébe engednek bepillantani, abba a munkába, hogy hogyan készül egy előadó egy-egy estre, hogyan tervezi meg turnéját (mai szóval: hogyan menedzseli magát), és hogyan próbál túllépni a folyamatosan előálló nehézségeken és akadályokon.

„Álmatlan éjszakák gyötrődéseiben siratott álmom” – a művész és művészete a levelek tanúsága szerint

Tessitori Nóra éppolyan szenvedélyes levélíró volt, mint amilyen szenvedélyes versmondó – erre nemcsak eddig közölt vagy a hagyatékokban őrzött leveleiből következtethetünk, hanem levelezőpartnerei, ismerősei elejtett mondataiból is. Liktor Katalin szerint „a művésznő, akinek múlhatatlan érdemei vannak az erdélyi líra közönségének kialakulásában, közmondásosan híres volt terjedelmes leveleiről” (Liktor 2014: 484; jegyzet R. S. 1928. okt. 4-i leveléhez). Áprilynak írott levelében Reményik Sándor amellett, hogy szavalói erényeit messzemenően elismeri, erre is utal: „Ne félj, nem leszek oly hosszadalmas, mint Tessitori Nóra, s egyebekben is igyekszem hozzá nem-hasonlatosnak lenni. Verset előadni, azért szeretnék úgy, mint ő” (Liktor 2014: 169-170); de Szabédi László is túlzónak ítélte néha Tessitori kérdésözönét, melyekkel elhalmozta.

A vizsgált források szerint Ábrányi Emillel, Áprily Lajossal, Babits Mihállyal, Bartalis Jánossal, Ferenczy Noémivel és Reményik Sándorral folytatott terjengős levelezést, de egy-két levélváltása volt

a legtöbb jelentős korabeli költővel, irodalmi személyiséggel. Leveleinek jelentős részében különböző, újonnan megismert költőről ír nagy lelkesedéssel, ezeknek, vagy épp a címzetteknek egy-egy versét elemezgeti, formálja előadásának lehetőségét. Továbbá irodalommal vagy versmondással kapcsolatos cikkekről ír élménybeszámolót, vagy épp új szerzőt ajánl a szerkesztőként is működő költőknek. Emellett leveleinek nagy hányadát teszik ki a személyes részek, például egészségével kapcsolatos gondjai. Ám, mint jeleztem, készülő műsorainak terveiről, versekkel való viszonyáról is részletesen beszámol.

Egyik korai, 1921-es levelében vall így Reményik Sándornak:

> eddigi robotos proletár-munkás-életem, – ami nem adott időt *minden* szépnek *alapos* megismerésére. De már második éve: lehullott a járom a vállamról és élhetek annak, ami álmatlan éjszakák gyötrődéseiben siratott álmom volt: *a versnek* úgy, – hogy *minden* teremtő géniuszát magamba itassam, vele eggyéolvadással, – hogy ne legyen lelkének legrejtettebb zuga se ismeretlen előttem[3] (kiem. eredetiben, aláhúzással).

Máshol arról beszél, hogy mennyire lételeme az érzések kifejezése, mennyire szüksége van erre a fajta önkifejezésre. Mint írja, szöveg nélkül is tudna „artisztikus hangokat megszólaltatni,”[4] de mivel szöveg nélkül az emberi beszéd értelmetlen, ezért kellenek a versek – ezek pedig természetesen csak olyanok lehetnek, amelyek fedik indulatait, érzéseit, egész lényét. Ugyanitt fogalmazza meg ars poeticáját: „Ezért nevezem én magamat »hangos lirának« (hanggal megszólaltatott lirának).”

1923-ban, Reményiknek írott levele egyike azoknak, amelyekből kiviláglik, milyen volt az alkotói folyamat, az ihletett környezet Tessitori Nóra számára. Torockóról írja, erdélyi költők verseiből összeállított estre készülve:

> A költők lelkével mindig künn, a szabadban szeretek foglalkozni és lehetőleg teljes magányban. Így most is. És sokszor, mikor egy-egy természeti képet festő versre künn a természetben készülök: annyira összeforr a vers lényege a környezet képével, – hogy valahányszor elmondom a koncertteremben: megjelenik előttem a kedves kép és újraélem annak lenyűgöző hangulatát. (…) Ezért olyan gyönyörű élmény

[3] Tessitori Nóra Reményik Sándornak. H. n. 1921. márc. 2. PIM Kt. V. 4557/252/1.

[4] Tessitori Nóra Füst Milánnak. Szekszárd, 1927. dec. 10. PIM Kt. V. 4140/514/1.

> számomra a szabadban való versszavalás és a szabadban tanult versek előadása a pódiumon.[5]

Ugyancsak a költőnek szóló levelében – melyben egyik előadásáról írott kritikáját köszöni meg – olvashatunk arról, hogy milyennek képzelte Tessitori saját szavalóművészetét, mit tartott fontosnak a versinterpretálásban saját személyére vonatkozóan és általános értelemben. Tessitori szerint

> megérezte és megállapította e mondanivaló a verselőadóművészet összetevő elemeiből azt a lényeget, aminek éreztetésére és megoldására erőm legteljesebbjét akarom fordítani, valahányszor verset interpretálok, s ez a lényege a verselőadóművészetnek nem más, mint az a »kiegészítő« munka, aminek segítségével a magányos és néma olvasás útján a versnek nem érzékelhető szépségei is megszületnek.[6]

Versmondói pályájának elején a következőképpen vall: „Ez a leggyönyörűbb része az én munkámnak amit a vers-kultuszban produkálok: első friss hatásában átélni a költőt. És ezt csak én! csak én láthatom és érezhetem senki más, – mert amit azután a közönségnek adok: újra átélt reflexe csupán az első átélés isteni erejének."[7] Leveleiből, és nem mellesleg az előadóestjeiről írt beszámolókból, kritikákból is kitűnik, hogy rendkívül sok időt fordított a versek elemzésére, tanulására. Egy-egy estre akkor is heteket-hónapokat készült, ha a bemutatót nem sikerült az eredetileg tervezett időpontban megtartani, vagy esetleg teljesen elmaradt (sokszor késett valamelyik estjének első előadása Tessitori gyakori betegeskedése, illetve szanatóriumi pihenése/kezelése miatt). Erről tanúskodik több, Babits Mihálynak, illetve a Babits-házaspárnak írott levele is.

Dokumentáltan 1918-tól álltak intenzív levelezésben, bár ez részben egyoldalú volt. Ez utóbbi nemcsak annak volt köszönhető, hogy Babits maga is híresen rossz levélírónak tartotta saját magát, hanem Tessitori már emlegetett lelkes levélírói szenvedélye miatt. A szavalóművész azonban rendszeresen beszámolt terveiről, mind a saját te-

[5] Tessitori Nóra Reményik Sándornak. Torockó, 1923. ápr. 21. PIM Kt. V. 4557/252/2.

[6] Tessitori Nóra Reményik Sándornak. H. n. 1923. nov. 5. PIM Kt. V. 4557/252/3.

[7] Tessitori Nóra Reményik Sándornak. H. n. 1921. márc. 2. PIM Kt. V. 4557/252/1.

vékenységére vonatkozóan, mind pedig azon elképzeléseiről, amelyek Babitsnak (és költőtársainak) fellépéseire, turnéira vonatkoztak. 1921 őszére például Babits–Tessitori estélyeket tervezett rendezni egész Erdélyben, melyeken „Babits Mihály részben prózai előadással, részben saját verseinek előadásával, én pedig kizárólag Babits-versek előadásával szerepelnék” (Téglás 1983: 81–83). Ez év őszén Tessitori valóban turnézott, de Babits nem tartott vele. Erre részben a lapokból, melyek nem említik őt, részben Babits egyik leveléből következtethetünk. Ez utóbbinak ugyan pontos dátumát nem tudjuk, Téglás István könyvecskéjében 1921-22-es (Téglás 1983: 86–95), Marosi Ildikó szerint 1922-23-as (Marosi 1986: 181–182), bár jelzése szerint bizonytalan keltezésű, így az előbbi valószínűbb.

Pár évvel később, 1924. szept. 24-én magyarországi, pontosabban budapesti esteket tervezett a következő év első, illetve második felére, melyekről szintén Babitsnak írott leveléből tudunk. Nyolc estet tervezett, de legalább négyet mindenképpen meg akart, melyek közül „a legelső estélyem *az erdélyi költők* estélye lesz. A második vagy a klasszikus magyar estélyem vagy az Ady-estélyem, s amelyik *nem a* második: az a harmadik lesz. És a *negyedik*, a *Babits-estélyem*, amely elé a bevezető előadás megtartására Tóth Árpádot kértem fel” (Téglás 1983: 97–98; kiem. eredetiben). Annak ellenére, hogy nem tudunk róla, hogy ezeket az esteket végül megtartották-e vagy sem, az a nagyon tudatos építkezés látszik ebből, ahogyan Tessitori Nóra, mintegy saját maga menedzsereként, minden évét felépítette. Ugyanúgy egyedülálló volt, de legalábbis ritkaságszámba ment, minthogy Tessitori kizárólag szavalóművészként tényked ett. Rendszeresen megtervezte és meg is szervezte turnéit, termet foglalt, időpontokat egyeztetett, s mindezeket úgy, hogy közben a művészetén nem esett csorba, nem ment az ügyvezetés a szavalás kárára. Budapesti estjéről biztos tudomásunk egyébként csak 1926 januárjából van, Benedek Marcellnek címzett levelében említi, hogy négy estére lefoglalta a Zeneakadémia termét, s hogy az esteken többek közt Benedek két „várva várt költője”, Erdélyi József és Dévény Jenő is műsoron lesz.[8]

Az a fajta előadói magatartás, amellyel Tessitori a versek felé fordult, nem garantál anyagi sikert, viszont olyan átélést biztosít, amely tel-

[8] Tessitori Nóra Benedek Marcellnek. H. n. 1925. okt. 2. PIM Kt. V. 3187/592/1.

jesen alárendelődik a versnek, a mondanivalónak, a költőnek. Ehhez olyan típusú szerénység és alázat szükséges, amit ma talán el sem tudunk képzelni. Ez önmagában nem értékítélet, csak megkísérlem érteni és megértetni Tessitori viszonyulását a versekhez és versmondáshoz. Ugyanakkor nem hagyhatjuk azt sem figyelmen kívül, hogy – legalább is mai szemmel nézve – ez a szerénység legtöbb esetben inkább álszerénységnek hat. Jó példa erre, amikor egy összejövetelen Tessitori végül nem szavalt, mert nem kérlelték eléggé – de, mint írja, nem kéretni akarta magát, azonban ő annyira akart szavalni, hogy tolakodásnak érezte volna, ha akkor is előáll vele, ha a közönség nem akarja maradéktalanul; „Fenségesen szép hangulat volt az, és én még most is sajnálom, hogy terméketlenül hagytam elsuhanni az alkotni vágyás szent lázának azt a nagyszerű óráját."[9] (Téglás 1983: 55–57)

Azt írtam, hogy mai szemmel. A kor kutatott előadói közül ugyanis többek közt Adorjánné Weress Margit is ír ilyen lelkiállapotokról, ő is folyton szabadkozik, tehát hajlamos vagyok azt hinni, hogy inkább a '30-as évek (művészként különösen érzékeny lelkű) női magatartásmintái közé sorolható ez, semmint számottevő személyes tulajdonságok közé. Tessitori minden szavával azt igazolja, hogy ő mint művész alárendeltje a versnek, de nem kívülállóként adja tovább őket, hanem egyként azokkal a gondolatokkal, amelyeket a költők megfogalmaztak. „A költők szép szavakba, szép ruhába és szép formába öltöztetve megszólaltatják az én néma átéléseimet. S mikor én ezeket a szavakat hangosan megszólaltatom: egybeolvad az átélt hangulatom a költő lelkével."[10] Néhány évtizeddel később Latinovits Zoltán, XX. századi előadóművészetünk egyik legkiemelkedőbb alakja fogalmaz hasonlóan: „aki verset mond, annak költővé kell növekednie" (Latinovits 1985: 128).

A levelek ahhoz is jó dokumentumokként szolgálnak, hogy mikor, hol és milyen esteket tartott a verselőadó-művész, vagy hogy miket tervezett. Ugyanis néhány levélben szereplő dátum nem található meg sem Marosi Ildikó kötetében, sem a fellapozott újságokban. Ennek ellenére nem zárható ki annak a lehetősége, hogy a levelekben említett esteket valóban megtartották, hiszen már Marosi adatainak

[9] Tessitori Nóra Babits Mihálynak. Kv. 1918. jún.
[10] Tessitori Nóra Reményik Sándornak. Torockó, 1923. ápr. 21. PIM Kt. V. 4557/252/2.

és a saját kutatásomnak az összevetéséből is kitűnt, hogy a lapok nem dokumentálták maradéktalanul a fellépéseket. Ugyanakkor a kutatás további feltárandó területei közé tartozik az esetleges műsorlapok felkutatása, összevetése az eddigi adatokkal[11].

A KZST levelesládájában, mint utaltam már rá, két Molter-levelet találunk. Ezek az 1926-ból és 1931-ből való levelek leginkább azért bírnak jelentőséggel, mivel a lapok és Marosi Ildikó könyve alapján összeállított adatbázisom szerint 1925 és 1932 között Tessitori Nóra nem lépett fel. Molter Károlynak azonban ’26 elején, bár búskomorságáról számol be – „amennyire egy reneszánsz derűvel megáldott lélek búskomor lehet!” (Marosi 1973: 144–145), egy febr. 28-án tartandó aradi búcsúelőadásról ír.[12] Majd ugyanezen levél későbbi soraiban az azévbeli terveiről beszél: március végére vagy április elejére tervezett Marosvásárhelyen búcsúestélyt tartani, utána Magyarországra készült. Tavasszal Szegedre és Békéscsabára ígérkezett el Ady-estjével, és egész nyárára magyarországi és csehszlovákiai turnét tervezett, budapesti bemutatkozását 1926 őszére időzítve. Ezekre az estekre sehol máshol nem találunk utalást, így nem tudhatjuk, hogy végül bemutatták-e őket. Több jel viszont arra utal, hogy nem. Néhány későbbi (igaz, 1928-as) Babits-levélben[13] is utalást tesz magyarországi, pontosabban budapesti, szekszárdi estekre, illetve turnéra, de ezek rendre elmaradnak egészségi állapota vagy egyéb tényezők miatt. Azonban ez év őszén Kolozsváron valóban visszatért a pódiumra, és estjei beharangozójában, illetve a róla szóló kritikákban azt írják, hogy háromévi hallgatás után lépett ismét a nézők elé (vö. *Keleti Újság.* 1928. júl. 16.; 1928. szept. 12.; 1928. szept. 19.).

Téglás János külön tanulmányt szentelt annak a sokat és nagy körültekintéssel készülő szekszárdi Babits-estnek, ami végül elmaradt. A *Dunatáj*ban megjelent, *Egy elmaradt szekszárdi Babits-est dokumentumai*

[11] Jelen gondolatmenet keretei között túl messzire vezetne, de mint néhol utalok is rá, még a meglévő műsorlap sem garancia egy est megtartására. A cenzúra ugyanis sok esetben az utolsó pillanatban tiltott le egy műsort.

[12] Tessitori Nóra – Molter Károly. Kolozsvár, 1926. febr. 5.

[13] Vö. Tessitori Babits(ék)hoz írott 19-es (Szekszárd, 1928. febr. 21.), 22-es (Szekszárd, 1928. márc. 9.), 23-as (Szekszárd, 1928. márc. 9.), 25-ös (Szekszárd, 1928. márc. 17.), valamint 27-es (Szekszárd, 1928. márc. 27.) leveleit (Téglás 1983).

(Téglás 1981: 25–32) c. tanulmánya azokra a levelekre épít, amelyeket minikönyvébe is beválogatott, s amelyek Babits leveleivel együtt szélesebb spektrumot is nyitnak, mint „csupán" az alkotói műhelybe való bepillantást. Szekszárdról, 1928. febr. 21-én írt először Tessitori Nóra Babitsnak. A levélből megtudjuk, hogy 25-re tervezett budapesti estje – melyre Babits Ilona levelében rá is kérdezett – elmaradt, majd a szegedi, debreceni, békéscsabai estjét is lemondta egy készülő szekszárdi Babits-est miatt. A gondolat, hogy Szekszárdon Babits-estet tartson, voltaképpen a véletlennek köszönhető. Szekszárdon csak néhány napot akart tölteni, és bár odaérkezése első pillanatától „hő vágya volt" ott Babits-estet tartani, végül is kényszerűségből maradt a városban, mivel a Makkaitól kapott összeg, amelyre a későbbiekben még kitérek, már nem volt elegendő az Olaszországba utazáshoz (vö. Marosi 1986: 211). Az mindenesetre mindkét levelező fél írásaiból kiderül, hogy a szavalóművész ezzel az esttel akarta a költőt szülőföldjével megszerettetni, sőt, megismertetni, különösen a Babitsot akkoriban ért támadások után. Az 1920-as évek végén Babits Mihályt többek közt nemzetietlenséggel, illetve a kommün alatti tevékenységéért vádolták meg, s a túlérzékeny Tessitori mindenképpen rehabilitálni akarta a szekszárdiak előtt, akik – erre Babits Ilona leveleiben is találunk egyértelmű utalásokat – teljes közönnyel viseltettek Babits Mihály költészete iránt. Babits Mihály maga is örömmel fogadta a gesztust, amint írja: „én vagyok hálás, hogy szülővárosomat meg akarja ismertetni költészetemmel, melyet különösképpen talán minden magyar város közül ott ismernek legkevésbé" (Marosi 1986: 207). Arra viszont külön kérte Tessitorit, hogy ne túlságosan védelmezze, mint mondta: a versek az ő előadásában éppen megfelelőek és elégségesek lesznek.

Az említett – 1928 februári – levél után március végéig Tessitori hat levelet írt még Babitséknak. Ezekben részben amiatt szabadkozik, hogy folyamatos rossz egészségi állapota miatt hétről hétre halasztania kellett estjét; a munkával azonban ezalatt sem állt le, tervezte, csiszolta, alakítgatta a műsort. Ezt is a levelekből tudjuk, ugyanis Tessitori rendre hol a műsor-összeállítással kapcsolatban kér tanácsot, illetve küldi el javaslatait, hol a versekben használt idegen szavak jelentését kérdezi Babitstól. Máskor pedig arra kér engedélyt, hogy a versek címét vagy néhol egy-egy szót máshogy mondjon. Az előadásmódról, hangsúlyozásról is sokszor ír, némelykor tanácsot kér

a költőtől – mint a leghitelesebbtől – az értelmezéshez. Március 16-án mellékeli leveléhez a végérvényes műsort, mely valószínűleg Babits válaszlevelében írt módosító javaslatai figyelembe vétele után vált véglegessé.

Az estre azonban sosem került sor. 1928. márc. 27-i hosszú (Marosi 1986: 210–212, Téglás 1983: 201–235) levele keserű vallomás egészségi állapotáról, amely miatt mégsem tarthatja meg az estet, ugyanitt személyes szomorúságának is hangot ad. Nehezen szánta rá magát az írásra, de „mégis szeretnem kell önmagamat is annyira – de legfőképpen magát és kedves itteni hozzátartozóit –, hogy egynyolcadnyi erővel ne akarjak egészet produkálni, s hogy az itteni közönségnek belém helyezett, és Babits Mihály iránti bizalmát ne kockáztassam nyolcadnyi teljesítményemmel” (Marosi 1986: 210–211). Személyes hangvételű a levél, de arra, hogy Tessitori mégiscsak tehetségére hiú *művész* volt, rávilágít az a megjegyzése, hogy mennyire fáj *neki*, hogy nem lehetett *ő* az, aki megszeretteti Szekszárddal Babits Mihályt.

Tessitori Nóra 1920 előtt is tevékenykedett már versmondóként, azonban ettől az évtől életét kizárólag a versmondásnak szentelte, illetve ekkortól állított össze egész estét kitöltő önálló műsorokat is. Az 1920–1925 közötti években összesen 56 önálló estet tartott Erdély-szerte (kb. évente jelentkezett új műsorral) és legalább négy estet tervezett Budapestre[14], valamint volt legalább négy fellépése egyéb rendezvényeken is. Valószínűleg az általam összeállított adatbázis sem teljes, de az eddigi legteljesebb – azt mondhatjuk ez alapján, hogy a kutatott időszak (mely teljes egészében egybeesik Tessitorinak a kizárólagos versmondói pályafutásával) első 5 évében volt a legtermékenyebb. Ezt követően több év kényszerszünetet kellett tartania egészségi állapota miatt, hosszú heteket töltött szanatóriumban itthon, Magyarországon, vagy a volt dalmát tengerparton. Ez utóbbira Makkai Sándor jóvoltából kerülhetett sor, aki Adyról írt, *Magyar fa sorsa* c. kötetéért elnyerte a *Helikon*, azaz Kemény János 30.000 lejes pályadíját, melyet teljes egészében „egy erdélyi magyar művésznő javára [ajánl fel], aki az erdélyi magyar irodalom propagálása érdekében nagy és értékes munkát végzett, de aki jelenleg beteg” (*Ellenzék.* 1927. aug. 10.). Tessitori a „Krisztus-lelkű” Makkainak levélben köszönte meg az adományt, melynek egy példányát Áprilynak és Kuncz Aladárnak is elküldte, hogy nyílt levél formájában hoz-

[14] Vö. Tessitori Nóra Benedek Marcellnek. 1925. X. 2. PIM Kt. V. 3187/592.

zák le az *Ellenzék*ben. A levél Marosinál is szerepel, 44-es számmal, a 199–202. oldalon, illetve *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh Levelesládája (1924–1944)* c. kötetben (közzéteszi Marosi 1979) 28-as számmal a 87–91. oldalakon. Innen tudjuk, hogy az összeget hogyan kívánta felhasználni, illetve Adyval való különleges kapcsolatára is itt utalást tesz:

> Hogy lássa, édes Makkai Sándor, mennyire megbecsülöm a Maga Ady-pénzét (különös és rendkívüli élmény számomra még az is, hogy Adynak kellett a világon élnie ahhoz, hogy Makkai Sándor Tessitori Nórát új életre keltse! Evvoé Ady! Evvoé Makkai! És evvoé: én!) – íme, lejegyzem, hogyan és mikor szándékozom felhasználni:
>
> Körülbelül 10 000 lejbe kerül itt az ideggyógyászaton az augusztus hónapom,
>
> A következő 10 000 lejjel elmegyek a jugoszláv (volt dalmát) tengerpartra, Veglia szigetének Malinska nevű üdülőhelyére (most Krk a sziget neve), ahol egy jelenleg ott lévő tanárnő barátom napi 250 lejből vidáman kijön – tehát 7500 lej megy el ott egy hónap alatt, és a maradó 2500 lej körülbelül az útiköltségre. Ez a második 10 000 lej.
>
> A harmadik 10 000 lejhez hozzá sem nyúlok: beteszem Pesten a takarékba, és mikor visszajövök Vegliáról: ebből a harmadik 10 000 lejből fogom a legelső pesti estélyem termét lefoglalni (ti. éppen kereken 10 000 lej egy terem díja Pesten egy estére a Zeneakadémián!) (Marosi 1979: 90)

A pódiumra, mint néhány sorral fennebb jeleztem, 1928-ban tért vissza végül, abban az évben két, majd 1932-ben tizenegy, 1939-ben pedig négy estet tartott, és még legalább négy rendezvényen lépett fel. Gulyás Pálnak írt 1942. nov. 19-i leveléből tudjuk,[15] hogy ekkor is készült még három új műsorral, melyekkel a következő évben Erdélyben és az Anyaországban (Tessitori szóhasználata) tervezett turnézni, de nincs arról adatunk, hogy ezekre a műsorokra végül sor került volna. Egy 1950-es évekbeli, Áprilynak írt leveléből az derül ki, hogy még mindig bántotta, hogy felhagyott a hivatásszerű versmondással, és tervezte a visszatérést:

> Ady Endrétől is tudom, hogy »Ki ma nincs: az nem is volt soha«… (Vidám temetés éneke), – és én naponta ezzel a sötét, vigasz-

[15] Tessitori Nóra Gulyás Pálnak. Marosfő, 1942. nov. 19. PIM Kt. V. 4324/238.

talan érzéssel ébredek és fekszem le mostanában és azóta, amióta »elnémultam«… De nem akarok örökre elnémulni!! És éppen mostanában kezdem akaraterőmet szilárd elhatározással megedzeni, hogy a tóth-árpádi »szép búcsúra jusson még egy kis szelíd idő«… (Kathágó kövein)[16]

Tessitori Nóra azonban az 1940-es évektől kezdődően nem jelentkezett többet önálló esttel, és rendezvényen való fellépésről sincs tudomásunk. A versekkel való foglalkozást azonban nem adta fel, az 1949-1950-es tanévtől tanított a Szentgyörgyi István Színiakadémián annak Marosvásárhelyre helyezéséig.

Összegzés

N. Tessitori Nóra az a fajta művész volt, aki a végletekig menően módszeresen készült estjeire. Ezt nemcsak azzal magyarázhatjuk, hogy húsz éves pályafutása alatt, még gyenge egészségi állapotához mérten is, milyen *kevés* műsorral állt elő, hanem leveleiből is láthatjuk. A versek nagyon alapos tanulmányozása, elemzése mellett Tessitori rendszeresen írt költő-ismerőseinek, és tanácsukat vagy véleményüket kérte egy-egy szövegről, szóról, hangsúlyról. Ez a korban nem volt annyira kirívó eset, mint amilyennek ma tűnik. Kortársa, Adorjánné Weress Margit is gyakran fordult ilyen jellegű kérdésekkel Áprily Lajoshoz vagy Reményik Sándorhoz. Számos, Babitshoz címzett levele tanúskodik arról, hogy amikor a költő verseiből készült estet összeállítani, műsorterveit is rendszeresen elküldte. Reményikhez írott soraiból pedig az tűnik ki, hogy mikor, hogyan és milyen körülmények között szeretett verset tanulni. Ugyanitt tudjuk meg azt is, hogy bár rendkívül mélyen átszűrte a verseket magán, és részletesen elemezte a szövegeket, mégis nagyon erősen közrejátszott az interpretáció miként jébe az a hangulat, amelyben rögzítette a textust: egy kedves táj, kellemes illat, napsütéses nap valahol a természetben.

Szavalóművészet-felfogásának, ars poeticájának is nyomát találjuk a levelekben. Egy előadó ugyan magával a művészetével állást foglal, de tán épp ezért az élőszó művészei szavakban nem szokták megfogalmazni, hogy mi az esszenciája művészetüknek. A levél kétségtelenül jó platform erre, és így gazdagodhat az illető művészről alkotott képünk is.

[16] Tessitori Nóra Áprily Lajosnak. Kolozsvár, 1957. nov. 19. PIM Kt. V4566/198.

Tessitori az a fajta versmondó volt, aki elsőnek a költőt tekintette, alkotásban mégis társának tartotta magát. Azt vallotta, hogy a szavalónak előadáskor eggyé kell válnia a költővel, *költővé kell emelkednie*, ahogyan később Latinovits fogalmazott. Ugyanakkor felfogásában a szavalás valami pluszt is hozzáad a vershez, olyat, amit néma olvasáskor nem lehet érzékelni. Ehhez járul még hozzá az előadó személye, egyénisége, tehetsége és hangulata is.

A levelek a művészről mint emberről, művész-emberről is árulkodnak. Hosszú leveleit már Reményik is említi, ezek egy részében magáról ír. Önreflexiója világít rá arra, hogy – művészhez illően – volt benne is büszkeség és hiúság is, tudta magáról, hogy művészete majdhogynem egyedülálló. Akaratáért keményen küzdött, néha ezzel túlzásokba is esett – Szabédi László többek közt hosszú, gyakori és sürgető leveleiért pirított rá némelykor. Tessitori levelei nélkül azt sem tudnánk ugyanakkor, hogy 1940 után is tervezte visszatérését a pódiumra, ám ez végül mégsem sikerült neki.

Kutatásaim alapján elmondható, hogy szavalói pályafutása alatt fellépett majdnem 40 településen Erdélyben és Magyarországon, és még néhány helyen Felvidéken, összességében 90-szer. Művészetének legkiemelendőbb vonása, hogy meghonosította Erdélyben azt a fajta, új típusú szavalóművészetet, amelyet Ligeti Ernő és Kádár Imre is olyan sürgető lelkesedéssel várt és üdvözölt. A harmincas években azt fogalmazták meg róla, hogy „N. Tessitóri [sic!] Nóra asszony az kevesek közé tartozik, aki a költők könyvekbe temetett álmait, a verseket muzsikális lelkünkbe az élő szó zengésével [?]. Szép és magasztos s talán kissé hálátlan feladat a mai kétszerkettős, rideg józanságú napokban.” (*Ellenzék.* 1923) Annak ellenére, hogy majdnem csak pozitív kritikából nem lehet alkotni teljes, átfogó képet arról, hogy milyen lehetett Tessitori Nóra művészete, a korábbi és jelenlegi kutatás eredményei alapján elfogadhatjuk, hogy kiemelkedő tehetségű és érzékű versmondó volt a két világháború között.

Irodalom

BARTHA Katalin Ágnes (szerk.)
2007 *A Lázár utcától a Postakert utcáig – Szabédi László naplófeljegyzései*. Komp-Press, Kolozsvár.

BÉCSY Tamás – SZÉKELY György (főszerk.)
é. n. *Magyar színháztörténet 1920–1949.* Magyar Könyvklub Rt., Budapest.
BÖHM Edit (Némethné)
1989 *A vers szószólói*. Múzsák Kiadó, Budapest.
2000 Az irodalmi szöveg hangzó formájának befogadása. In: FÁBIÁN Miroszláva – HORVÁTH Katalin (szerk.): *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára*. Ungvári Egyetem, Ungvár, 120–125.
[2002] A versszavalás történetének néhány tanulsága. In: KISS József (szerk.): *Egy műfaj tündöklése…* Magyar Versmondók Egyesülete – Mikszáth Kiadó, Budapest. 15–27.
2009 *A magyar versszavalás története*. Ad Librum, Budapest.
FÓNAGY Iván
1959 *A költői nyelv hangtanából*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KÁDÁR Imre
1986 N. Tessitori Nóra szavalóestélye. In: MAROSI Ildikó (szerk.): *Tessitori Nóra művészete*. Kriterion, Bukarest, 19–20.
KÁNTOR Lajos – KÖTŐ József
1994 *Magyar színház Erdélyben 1919–1992*. Bukarest, Kriterion.
KISS László (szerk.)
[2002] *Egy műfaj tündöklése…* Magyar Versmondók Egyesülete – Mikszáth Kiadó, Budapest.
LATINOVITS Zoltán
1985 *Emlékszem a röpülés boldogságára*. Magvető, Budapest.
LIGETI Ernő
1986 Tessitori Nóra. In: MAROSI Ildikó (szerk.): *Tessitori Nóra művészete*. Kriterion, Bukarest, 27–28.
LIKTOR Katalin (s. a. r.)
2014 *Rokon álmok álmodója. Árpily Lajos és Reményik Sándor levelezése*. Polis–PIM, Kolozsvár–Budapest.
MAROSI Ildikó (szerk.)
1973 *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája*. Kriterion, Bukarest.
1979 *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh Levelesládája (1924–1944)*. Kriterion, Bukarest.
1986 *Tessitori Nóra művészete* (bev. és s. a. r.). Kriterion, Bukarest.

MOLTER Károly
1986 Tessitori Nóra. In: MAROSI Ildikó (szerk.): *Tessitori Nóra művészete*. Kriterion, Bukarest, 21.
OSVÁT Kálmán
1986 N. Tessitori Nóra szavalóestélye. In: MAROSI Ildikó (szerk.): *Tessitori Nóra művészete*. Kriterion, Bukarest, 21.
RÉTHY Károly
1986 N. Tessitori Nóra. In: MAROSI Ildikó (szerk.): *Tessitori Nóra művészete*. Kriterion, Bukarest, 23–24.
SZIGETI (Szigethy) Gábor
[2002] Előadóművészet és társadalom. In: KISS László (szerk.): *Egy műfaj tündöklése…* Magyar Versmondók Egyesülete – Mikszáth Kiadó, Budapest, 35–46.
SZOLLÁTH Dávid
2008 *A kommunista aszketizmus esztétikája*. PhD-értekezés. (Online elérés: http://irodalomdoktori.btk.pte.hu/files/tiny_mce/szollath_doktori.pdf; letöltés ideje: 2015. május 24.)
TÉGLÁS János (szerk.)
1983 *Babits és Tessitori Nóra levelezése*. 54. sz.. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet, Budapest.
TÓFALVY György
1922 Egy híres német Petőfi-szavaló. *Ellenzék,* 43. évf. 262. sz. nov. 19.
xxx
1927 A Helikon a 30.000 lejes Kemény-díjat Makkai Sándor Adyról irt könyvének ítélte oda. *Ellenzék,* 48. évf. 178. sz. aug. 10.

Újságcikkek (cím és szerző nélkül)

1920 *Ellenzék.* XLI. évf. 261. sz., dec. 14.
1923 *Ellenzék.* 44. évf. 52. sz., márc. 6.
1928 *Keleti Újság.* XI. évf. 159. sz., júl. 16.
1928 *Keleti Újság.* XI. évf. 206. sz., szept. 12.
1928 *Keleti Újság.* XI. évf. 212. sz., szept. 19.
1932 *Ellenzék.* 53. évf. 198. sz. aug., 31.

Hagyatékok

Ápriły Lajos-hagyaték. PIM Kézirattár V. 4566
Becsky Andor-hagyaték. PIM Kézirattár V. 4659

Benedek Elek-hagyaték. PIM Kézirattár V. 4657
Benedek Marcell-hagyaték. PIM Kézirattár V. 3187
Füst Milán-hagyaték. PIM Kézirattár V. 4140
Gulyás Pál-hagyaték. PIM Kézirattár V. 4324
Kiss Jenő-hagyaték. PIM Kézirattár V. 4759
Méliusz József-hagyaték. PIM Kézirattár V. 5583
Reményik Sándor-hagyaték. Kolozsvár, EMKE – Szabédi Emlékház, 2. sz. doboz, sz. n.
Reményik Sándor-hagyaték. PIM Kézirattár V. 4767
Tabéry Géza-hagyaték. PIM Kézirattár V. 4718
Tamási Áron-hagyaték. PIM Kézirattár V. 5791

Tóth Orsolya

Kolozsvár filmtörténeti reprezentációi az első filmfelvételektől 1948-ig. Helytörténet a megtalált mozgóképek tükrében

1. Bevezető

> Ragyogó, fiatal meleg májusi napsütésben nézek le a hegyoldalból, s alattam a Szamos térségén terpeszkedik a város. Látom a piaci öreg Szent Mihály-templom tornyát, látom a nagy út kanyargó vonalát, ahogy jön kifele, felém a pályaudvarig, látom a Fellegvárat és a zöld hegyoldalt, a Kőmált, s látom hátul, messze a Feleki-hegyet s az utat, aki a hegytetőről fehér szalagban csavarodik lefelé, a város felé s odasimúl szépen a vén Bethlen bástya mellé. S ott íme a Farkas utcai toronytalan templom magas fedele is, a Magyar utcai templom kétágú tornya, meg az a furcsa tűzoltótorony, akinek a tövében laktunk egykor. (…) Ez itt alattam, ez a város: Kolozsvár. Tudom. A házak, a templomok, a kivillanó utcakanyarulatok, ott messze a vashíd, négy sarkán a négy »palotával«, alatta a Szamos, a lombos Házsongárd (Kós 1934: 377).

A Kós Károly által bemutatott város hangulatának jelzésével szeretném jelen dolgozatom alaptémáját felvetni. Ez a város Kolozsvár, számtalan levél, emlékirat, történeti és művészettörténeti, irodalmi munka örökíti meg, illetve többezer rajz, festmény, fénykép készült róla az évszázadok során, de ami dolgozatom szempontjából a legfontosabb: számtalan mozgókép is rögzített számos, a város történetében fontos vagy kevésbé jelentős pillanatot. Minden leírás képpé alakul az olvasó képzeletében, ezáltal a meglevő ismeretek összessége és az emlékezet egy közös virtuális képpé válik. Mindenki látja a várost, az is, aki sosem látta a valóságban, elképzeli a leírt sorokat. Ezért is tartom fontosnak dolgozatom megírása közben, hogy összefoglaljam a város írott és vizuális történeti reprezentációit, valamint ezek kapcsolatát a megtalált filmek számadatai alapján. Az alábbiakban a hely- és társadalomtörténeti kutatások irodalmát foglalom össze, beleágyazva a filmtörténeti vonatkozásokat a kutatásom során megtalált mozgóképek segítségével.

Az 1896-tól 1948-ig tartó történelmi időszakot az általam megtalált filmek alapján négy hosszabb periódusra osztottam. Az első szakasz az

első világháború kitörése előtti évben ért véget, amikor Janovics Jenő 1913-ban megalapította az első filmgyárat Kolozsváron.

A második szakasz Janovics Jenő filmgyárának első forgatásától egészen az 1920-as trianoni békeszerződés aláírásáig tart, és a világháború éveit foglalja magába. Ezt a korszakot nevezi a magyar filmtörténet az erdélyi némafilmgyártás aranykorának.

A Romániához való csatolást követő évek képezik a harmadik korszakot, egészen a második bécsi döntésig, ami visszacsatolta Magyarországhoz Erdély északi és keleti részét.

A negyedik szakaszt pedig a bécsi döntést követő évek jelentik, egészen a második világháborút lezáró, 1947-es párizsi békeszerződésig, amikor is a bécsi döntést érvénytelenítették, és a korábban visszacsatolt területeket újra Romániának ítélték. A korszakolás elsősorban társadalom- és politikatörténeti eseményeket vesz alapul. Ezek az események azonban meghatározták a filmgyártás és -használat lehetőségeit is.

A 19. század végén bekövetkezett változás gyökeresen átformálta az európai mentalitást mind kulturális, mind ipari és társadalmi téren. Keszeg Vilmos erről az időszakról és folyamatról a következőket írja:

> Megszületik a történelem. Narratív formája révén […] megtapasztalható és átélhető. Megszületik a történelem iránti igény, érdeklődés. Megismerése, birtoklása, a vele való rendelkezés, a vele való foglalkozás, a róla való beszélés habitussá alakul át. Patrimonizálódik a múlt, felértékelődnek a nagy idődimenziók. Az időben való létezés, az időbe való belehelyezés a dolgok és események tulajdonsága lesz. Tudatosodik a környezeti elemek (épületek, tárgyak) életkora (Keszeg 2008: 329).

Azért tartom fontosnak, hogy dolgozatom részeként felvázoljam Kolozsvár történeti fejlődését, és megkeressem benne a filmes reprezentációk elhelyezkedését, valamint feltárjam az alkotások készítőinek társadalmi helyzetét és lehetőségeit, mivel éppen a 19. és 20. század fordulóján született hetedik művészet szemtanúja és alakítója is volt ezeknek az eseményeknek.

Kutatásom célja a Kolozsvárról készült (archív filmanyag, játékfilmek, különböző hagyatékokban fellelhető amatőr) filmek vizsgálata. Az eddig feltárt anyagok alapján kutatásom időbeli határvonalát a második világháború vége jelenti, a térbeli határokat a város teljes te-

rületén készült mozgóképek térszerkezete fedi le. Elkészítettem az eddig felkutatott mozgóképeknek az adatbázisát, amely tartalmazza az 1896–1948 között Kolozsvárról Kolozsváron készült felvételeket, valamint megkerestem a mozgóképek által meghatározott történeti határvonalakat, korszakokat. A megtalált filmek összesítése, elemzése során pedig a város és a helyi média történetét igyekszem összefoglalni.

Kolozsvár rengeteg társadalmi és történelmi, privát és publikus eseménynek adott és ad színteret mind a mai napig. A film történetének több mint egy évszázada alatt ezekhez az eseményekhez kapcsolódva számtalan filmes reprezentáció készült a városról. A kutatás célja ezeknek a képi reprezentációknak (professzionális, valamint amatőr/privát filmfelvételek) adatbázis formájában való összegyűjtése, kategorizálása. Majd a képek történeti, médiatörténeti, kulturális kontextusainak feltárása, és annak a vizsgálata, hogy a képi reprezentációk hogyan alakítják ki a főtér, illetve a város fontosabb kulturális intézményeinek (pl. iskola, templom) és ezek által a város privát, valamint publikus képét, hogyan és milyen összetevők nyomán áll össze a filmes reprezentációk nyomán egy immár emblematikussá váló kép a főtérről, s ennek nyomán Kolozsvárról. A kutatások arra is fényt vetnek, hogy melyek voltak azok alkalmak, amikor a városról filmfelvételek készültek (a filmezés mint új kulturális cselekvés, az emlékgyártás új gesztusa), kik voltak a városkép megörökítői (új szociális kategória a város társadalmában), milyen céllal készültek a filmek (új kommunikációs stratégia), és milyen körülmények között őrződtek meg ezek a vizuális-narratív reprezentációk.

2. A városfilm történetének korszakolása

Az első szakasz, 1896–1913

A filmkészítés szempontjából vizsgált történelmi korszak a 19. század végén, azaz 1896-ban kezdődik. A 19-20. században Kolozsvár demográfiai és ugyanakkor térbeli növekedése rohamosan megindult. Ehhez kapcsolódóan, rákeresve néhány releváns népességbeli számadatra, a következőket emelem ki: 1890-ben a város lakossága 32 756, 1900-ra már 49 295-öt ér el, és alig tíz évre rá 60 808-at. A lakosság anyanyelv szerinti megoszlása akkori adatok szerint: magyar 40 845, román 6 039, német 1784, szlovák 83, szerb 22, horvát 12, rutén 9, egyéb 501 (Thirring 1912: 242, 262, 473–474). Az általam vizsgált történelmi korszak végére, 1948-ra ez a létszám is megduplázodott, és elérte a 117 915 főt. Közben természetesen az etnikai arányok is jelentősen megváltoztak

(Varga E. 2002). A rohamos technikai fejlődés és a mozi megjelenése utáni igény és kínálat is igazodott a népesség igényeihez.

De hogyan is érkezett meg a mozi Kolozsvárra? Ebben a folyamatban az egyik legfontosabb mozzanat, hogy az 1860-70-es évek fordulóján kiépült Nagyvárad–Kolozsvár közötti vasútvonalon megindult a személy- és áruforgalom, így az információ és a különböző technikai eszközök sokkal rövidebb idő alatt érkezhettek meg a városba. 1890-ben Nagyvárad és Kolozsvár között 3 személy- és 2 gyorsvonat közlekedett. A gyorsvonatok menetideje valamivel több, mint 3 óra volt, a személyvonatoké 4 óra (Szász 1986: 1512–1518). Kolozsvár bekapcsolódott az Osztrák–Magyar Monarchia és ezáltal az európai közlekedés hálózatába (Egyed 1981: 276). Időközben Kolozsvárt több jelentősebb, fejlesztett út is elérte. Ennek köszönhetően gyorsan fejlődött a város kézműipara mellett a gyáripara is (dohány-, élelmiszerfeldolgozó, szesz-, bútor-, bőr-, gépipar, vasúti gépgyár, szappangyár, gyufagyár) (Egyed 1981: 278–80).

A kiegyezés után felgyorsult a külföldi tőke beáramlása, és a belső helyi tőkeképződés is. 1908-ban már 12 bank és 2 takarékpénztár létezett a városban (Thirring 1912: 32). 1854-ben Kolozsváron már volt távíró, majd az 1890-es években telefon, 1908-ban a város 5 posta-, 5 távíró- és 4 távbeszélőhivatallal volt felszerelve (Thirring 1912: 372). 1908-ban 1 ipartestület és 5 ipartársulat létezett a városban (Thirring 1912: 323).

A vízvezeték-hálózat első 13 kilométeres szakaszát 1898-ban nyitották meg, majd elkezdték a csatornaépítést. A nagyvárosok közül Kolozsváron építették ki a legkésőbb a villanyvilágítást. A villanyfény 1906-tól világított a lakások, a terek, az utcák egy részében. Azonban gázlámpás közvilágítás már 1827-től létezett a városban. A századfordulón nagyobb arányokat öltött az utcák és terek burkolatának építése, portalanítása, az utak öntözése és a szemétszállítás (Thirring 1912: 414, 420).

Pölöskei Ferenc *Kolozsvár a századfordulón* című tanulmányában írja, hogy a századfordulón rendkívül élénk volt az egyesületek, klubok, autonóm szervezetek élete (Pölöskei 2001: 191–197). Irodalmi, közművelődési, művészeti, gazdasági, ifjúsági, női, jótékonysági, egyházi és sportegyesületek jöttek létre, tagjaik száma tízezer körül mozgott. 1859-ben megalakul az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME), majd 1885-ben az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EM-

KE) (Thirring 1912: 473, 474, 499, 531), amely 1910-ig mintegy 250 iskola és közel 100 óvoda építését segítette, több mint 200 népkönyvtárat alapított.

Kolozsvár az 1910-es évekre fejlett iparral és kereskedelemmel, élénk szellemi élettel, magas szintű oktatási intézményekkel, kultúrával rendelkező nagyvárossá vált. Infrastruktúráját megalapozta, közegészségügye Budapest után a legfejlettebb volt az országban, amit a kórházi ágyak és az orvosok nagy száma is jelez. A városban élő orvosok jelentős eredményeket értek el a járványok visszaszorításában, a betegségek megelőzésében és gyógyításában. Gyors, szerves fejlődését csak a világháború kitörése állította meg. Ezzel Kolozsvár történetének új fejezete kezdődik.

Erdélyben az első filmvetítések Gyulafehérváron, Erzsébetvárosban, Kézdivásárhelyen, Balázsfalván voltak 1898-ban. Kolozsváron legelőször 1899. január 2-án Benkő (Stein) úr vetített a Farkas utcai Nemzeti Színházban egy 18 filmből álló műsort. Brassóban 1901-ben már vetített az első állandó mozi. 1906-ban az első, míg 1907-ben a második filmszínház is megnyílt Kolozsváron (Jordáky 1980: 12).

A mozilátogatók 1908. január 9-én *Kolozsvári látkép* címmel láthatták az első felvételeket Kolozsvárról: Udvari András készítette, aki később felépítette az első mozit, az Uraniát, a ma üresen álló Favorit mozit. 1907–1909 között 5 felvételt készített a városról. A némafilmgyártás viszont valójában csak 1913–1914 között bontakozott ki. A háborús állapotok, a filméhes közönség, aki a moziba járt felejteni a háború okozta szenvedést, és a kevés film teszi lehetővé Janovics Jenőnek, hogy jelentős filmgyártást alakítson ki Kolozsváron (Jordáky 1980: 18).

A második szakasz, 1913–1920

A második szakasz Janovics Jenő filmgyárának első forgatásától egészen az 1920-as trianoni békeszerződés aláírásáig tart, és a világháború éveit foglalja magába.

1913-ban már 5 filmszínháza van Kolozsvárnak, Janovics Jenő ugyanezen év augusztusában-szeptemberében forgatja az első játékfilmet, a *Sárga csikó*t. 1914–1921 között több mint száz film készült el, melyek közül 73-ról találtam adatokat archívumokban, azonban csupán négy filmből maradtak fenn részletek, és ezek közül három teljes egészében. Ezen filmek másolatai a Budapesti Filmarchívumban vannak.

Dávid Gyula *Miképpen lett Kolozsvár újra Erdély szellemi fővárosa 1918 után?* című tanulmányában foglalja össze a következő évek eseményeit:

> Kolozsvár politikai és hatalmi konfrontációk színhelye: 1918 novemberében itt alakult meg a Magyar Nemzeti Tanács (Apáthy István professzorral az élén), a Székely Nemzeti Tanács (elnöke Sándor József, az EMKE főtitkára). Csakhogy 1918 karácsonyán bevonulnak Kolozsvárra a román csapatok, s kezdetét veszi az új hatalom erőszakos berendezkedése az élet minden területén. Az esküt megtagadó tisztviselőréteg helyett jönnek a románok a Regátból, elkövetkezik az egyetem, a Nemzeti Színház birtokbavétele, s az akkor még 80%-osan magyar városban megkezdődik arculatának az az átformálási folyamata (Dávid 2001: 236–240).

Kolozsvár történetének egyik filmes szempontból is kiemelkedő történelmi mozzanata az 1918. december 22-én tartott népgyűlés. Ekkor a város főterére 50 000-es tömeg gyűlt össze, 26 vármegye magyarsága nevében tiltakoznak a december 1-jei gyulafehérvári döntés, vagyis Erdély Romániába való bekebelezése ellen, a gyűlés fő szónoka Apáthy István volt. Ez az első olyan mozzanat, amelyről már híradó anyagot készít az Est Film, és ez teljes egészében megtekinthető. Az itt készült összeállítást 1919 januárjában láthatták a korabeli mozikban. Ez a legkorábbi mozgókép, amely fennmaradt a városról. Két nappal a gyűlés után, 1918. december 24-én a román királyi csapatok bevonulnak Kolozsvárra.

Az Erdély 26 vármegyéjének kolozsvári nagygyűléséről készült első kockákon a vasútállomást látjuk, ahol a vasúti zenekar fogadja az érkező különvonatokat (*A vasúti zenekar várja a különvonatokat*). A képeket követő inzert: *Kalotaszeg népe megérkezik*. A feliratot követően a mozgóképsorozat folytatódik, népviseletbe öltözött emberek vonulnak rendezett sorokban, majd az *Egyetemi ifjúság felvonulása* inzert után fiatalok is rendezett sorokban menetelnek. *A küldöttségek vég nélküli sora* a jelenlegi Horea, egykori Ferencz József úton vonul a főtér fele. A főtéren hatalmas tömeg hallgatja a Filstich–Kemény-ház teraszán álló szónokokat (a Fő tér északkeleti oldalán, 27. szám). Az elhangzó beszédek rövid és lényegretörő kivonatát inzertek ismertetik, köztük a beszélőkről készült felvétellel: *Apáthy István főkormánybiztos: „maradjatok együtt lélekben örökké egybeforrva a szabad, független népköztársasággal!” – Sándor József, a Székely Nemzeti Tanács elnöke: „életünket és vérünket erdélyért!” – Jano-*

vics Jenő, az Erdélyi Nemzeti Tanács alelnöke: „a fegyverek gyászos győzelme után, meg nem ingó hittel várjuk az igazság ragyogó győzelmét." – dr. Vincze Sándor, az Erdélyi Nemzeti Tanács elnöke: „éljen a forradalmi népköztársaság!" – Strenger Domján, a román proletárság szónoka – Avarescu Gyorgye, a bukaresti szocialisták vezére: „nem kell bojáruralom, éljen a keleti svájc!" – dr. Lencz Géza egyetemi tanár, Debrecen küldötte. A kamera mindvégig az erkélyen marad, egyszer vált szemszöget, a legtöbb képben a beszélőt látjuk oldalról az előtte elterülő óriási tömeggel, háttérben a Bánffy-palotával.

1919 májusában a román királyi pár kolozsvári látogatását már bukaresti kamerák kísérik. Valamint több, a román bevonulást megörökítő anyag készült, azonban egy sem maradt fenn. Az első anyag, amely az Est Film híradója után fennmaradt, és Kolozsváron készült, Ferdinánd királyt örökíti meg, amint felavatja az új román egyetemet. Ezt a filmet a párizsi Pathé archívumában őrzik. Ugyanerről az eseményről egy helyi operatőr által készített részlet is fennmaradt Bukarestben.

A harmadik korszak, 1920–1940

Kolozsvár szellemi súlya erdélyi viszonylatban rohamosan növekedett 1919–1925 között. A romániai magyar könyvkiadásban Kolozsvár részesedése 27%-ról 51,3%-ra nőtt, ugyanakkor az egész romániai magyar sajtónak 34,2%-a jelent meg Kolozsváron. Köszönhető volt ez a háború után rövid idő alatt megerősödött magyar érdekeltségű nyomdaiparnak, amelyben meghatározó szerepet töltött be az 1920-ban létrehozott Minerva Könyvnyomda, majd a minőségi könyvkiadást illetően az 1924-ben alakult Erdélyi Szépmíves Céhnek és, Dávid Gyula szerint, kulcsemberének, Kós Károlynak (Dávid 2001: 236–240). Kolozsvár lakossága 1938-ban elérte a 115 000-et (Gaal 2001a: 25).

1920-ban két művészfilm készült a Transsylvania Filmgyárban. Az egyik *A két árva*, a másik a *Világrém*. Az utóbbi filmnek megmaradt egy példánya a bukaresti Nemzeti Filmarchívum tulajdonában. Annak ellenére, hogy rendkívül érdekes, tudományos szempontból mégis a művészfilmek kategóriájába sorolható, hiszen a betegség elleni küzdelmet drámai cselekményben jeleníti meg.

Janovics filmgyártó tevékenysége 1924-ben zárul. A Transsylvania folytatja működését mint filmkölcsönző vállalat, és Janovics ellenőrzése alatt marad Kolozsvár két legjelentősebb mozgóképszínháza is (a mostani Favorit és a Művész mozi, mindkettő zárva). Nemcsak a saját filmjeit forgalmazza, hanem az Amerikai Egyesült Államokba és Angliába

került barátai – főleg Incze Sándor és Korda Sándor – révén jelentős külföldi cégek filmjeinek képviseletét is megkapja, előnyös feltételekkel.

Ezekben az években jelennek meg az első hangosfilmek. A Warner Brothers *A dzsesszénekes* című, 1927-es munkájával vette kezdetét a hangosfilm korszaka.

Az akkori idők erdélyi magyar arisztokráciája és vállalkozórétege tudta, hogy a vagyon nem csak előjogot biztosít, de kötelez is. Ennek egyik legkiemelkedőbb példája a *Helikon*, melyet báró Kemény János karolt fel 1926-ban. Gyáni Gábor szerint Erdély, mint az egykori Oszták–Magyar Monarchia legkeletibb része, a központi egységekhez képest később és egyenetlen módon kapcsolódott be a gazdasági és társadalmi modernizáció 19. századi folyamatába (Gyáni 2012: 138). Ennek oka a szerző szerint nemcsak a távolság volt, hanem a terület többnyelvű lakossága is. Szerinte a magyar, német (külön említi a svábokat és szászokat), román lakosság mellett jelentős népcsoport az erdélyi zsidóság, akiknek nagy jelentősége volt a vállalkozó polgárság és a szakértelmiség kialakulásában. De ugyanakkor az erdélyi arisztokrácia (pl. Bánffy, Lónyay, Lántzky, Török, Waldstein) is részt vett befektetőként a különböző erdélyi iparágak kialakításában (pl. bányászat, faipar). A román és szász polgárság külön szerveződött, szemben a magyar, zsidó, örmény közös vállalkozásokkal. Ezek a társulások a trianoni döntés után még erőteljesebben elkülönültek a nemzettudat fényében, és lassúbb ipari fejlődéset eredményeztek.

Mindezek következtében az 1920-as években Kolozsvár tehetősebb polgárainak lehetősége nyílt a kor vívmányait beszerezni. Orbán Lajos kolozsvári vegyészmérnöknek is így lett az 1920-as években 16 milliméteres filmfelvevő kamerája, amellyel sikerült megörökítenie családja életét és a várost.

A két világháború közötti időszakból 57 filmrészletre bukkantam archívumokban. Ezek között csupán egyetlen a Magyar Film Iroda által készített híranyag van: *A románok lefoglalják az Erdélyi Közművelődési Egyesület néprajzi gyűjteményét*. Három okatófilm (dokumentumfilm) maradt fenn, az egyik 1928-ból, és a Szamos mentét követve mutatja be Kolozsvárt, a következőt Janovics Jenő készítette 1935-ben, ebből csupán vágóképek maradtak fenn. 1937-ben pedig a *Magyar emlékek nyomában* címmel készült oktató útifilm. Az 1938-

ban Márton Áron püspökké szentelésén készült felvétel mellett két vallási ünnepet örökítettek meg a kamerák, az egyiket a Szent Mihály-templom körül, a másikat pedig az Alvernánál. Az eddig említett filmeken kívül 50 híradó- és dokumentumfilm-részletről sikerült információt gyűjtenem. Ezeket a felvételeket Bukarestben őrzik, és vagy a kolozsvári székhelyű Foto-Film készítette őket, vagy a helyi katonaság. A legtöbb filmen május 10-ei felvonulások, ifjúsági ünnepek jelennek meg.

A két világháború közötti időszakból eddig 14 amatőr felvétel került elő. Ezek többnyire családi felvételek, amelyeket a városban élő amatőr filmesek készítettek saját családjukról, valamint a városról. Akad azonban köztük olyan felvétel is, amelyet vendégek készítettek. Budapesten az ecseri ócskapiacon került elő két erdélyi kirándulás emlékét őrző mozgókép 1930-ból, valamint 1938-ból.

A negyedik korszak, 1940–1948

1940. augusztus 30-án a második bécsi döntéssel Erdély északi és keleti része Kolozsvárral együtt újra Magyarország részévé vált. September 11-én bevonult Kolozsvárra a magyar hadsereg. Ez az az időszak a város életében, amelyről a legtöbb mozgókép készült. Szeptember 15-én tartották a Fő téren Horthy Miklós kormányzó jelenlétében a város „visszatérési ünnepségét" (Gaal 2001a: 26).

A bevonulásról, valamint az ünnepségekről 5 híranyag készült, továbbá 3 dokumentumfilm. Többnyire ugyanazokat a felvételeket használták fel, csak különböző narrációval és zenei aláfestéssel, változó hosszúságban. Az egyik legnagyobb lélegzetvételű, 70 perces film *Kelet fele* címmel mutatja be a teljes észak-erdélyi bevonulást. Ez a film egy háromrészes dokumentumsorozat darabja, „örök tanúbizonyság az elrabolt országrészek népének végtelenül boldog, önfeledt, szabad akaratnyilvánításáról. Egyben felidézi azokat a felejthetetlenül örömkönnyekben úszó és virágokban pompázó napokat."[1] Ez a háromrészes, korabeli propagandafilm a Magyar Filmhíradó jóvoltából készült 1938 és 1941 között, és eredeti híradófelvételeket is tartalmaz Magyarország elszakított területeinek visszacsatolásáról. A bevonulás pillanatairól 5 amatőr felvétel is tanúskodik. Van köztük ismeretlen alkotó is, akiről csak feltételezni tudom, hogy az egyik résztvevő katona, de van olyan is, aki ki-

[1] Részlet a film narrációjából.

ránduló, és érdeklődőként követte a magyar csapatok mozgásait 16 vagy 8 milliméteres kamerájával.

1941 januárjában a kolozsvári utcaneveket magyar elnevezések szerint visszaállították, illetve módosították. Ekkor a következő hat mozi működött Kolozsváron: Capitol (Fő tér), Edison (Hosszú, ma Ploieşti utca), Egyetem (Egyetem utca), Rio (Patak, ma Sindicatelor/Szakszervezetek utca), Royal (Deák Ferenc, ma Hősök utca), Urania (Ferenc József, Horthy, ma Horea út). 1942-re ez a hat filmszínház a következő neveket kapta: Árpád (322 hely), Corvin (460), Egyetem (320), Erdélyi (433), Mátyás király (465), Rákóczi (398) (Gaal 2001b: 351).

Az 1941-es magyar népszámlálás alkalmával 110 956 lakost számoltak, ebből 97 698 magyar, 10 029 román, 1825 német, 1404 más anyanyelvű (Gaal 2001b: 354).

Az 1940-es években Kolozsvár lakosai újra találkozhattak forgatócsoportokkal a város utcáin. Két játékfilmet is forgattak a városban, valamint rendszeres híradó anyagok is készültek. Dokumentumfilmekkel közösen összesen 31-et találtam meg a budapesti és bukaresti archívumokban.

1944. március 19-től kezdve Magyarországra bevonultak a német csapatok, Kolozsvárra március 27-én érkeztek. 1944. május 3-án kezdődött a városban a zsidók (több mint 16 000 személy) gettóba gyűjtése. Május 18-án Márton Áron római katolikus püspök a főtéri templomban mondott szentbeszédében megdöbbenését fejezte ki a zsidóellenes intézkedések miatt, azonban május 25-től kezdve a kolozsvári gettóba gyűjtött zsidókat hat vonatszerelvénnyel szállították a német haláltáborba.

1944. június 2-án a szövetségesek bombázása az állomás környékén okozott nagy károkat, találat érte a Református Kórházat és a Zápolya (Dosztojevszkij/Traian Moşoiu) utcai Ortopéd Kórházat is. Egy amatőr filmes készített pár légifelvételt a bombázás eredményeiről, ennek a filmszalagnak az átírása folyamatban van. A film régisége miatt nagyon töredezett, és lehetetlen vetítéssel digitalizálni.

1944. október 9-én este felrobbantották az óvári telefonközpontot, tűz ütött ki, és megsérült a Ferenc-rendi templom is. Másnap a magyar csapatok feladták Kolozsvárt. 11-én a Malinovszkij marsall vezette szovjet–ukrán csapatok bevonultak Kolozsvárra.

1944. október 12-től 1945. március 13-ig Kolozsvár – Észak-Erdéllyel együtt – szovjet fennhatóság alatt autonóm helyzetbe került. Kolozsvárnak 1945. március 15-től lett újra román közigazgatása. Erről a visszacsatolásról Bukarestben fennmaradt egy 18 perces filmfelvétel.

1947. február 10-én Párizsban aláírták a második világháborút lezáró békeszerződést, Erdélyt – Kolozsvárral együtt – Romániának ítélték. Az 1948. január 25-ei népszámlálás szerint Kolozsvár lakossága 117 915 fő volt, ebből 67 977 magyar, 47 321 román, 360 német nemzetiségű. A mozikat újrakeresztelték, és teljesen új korszak kezdődött a város és annak mozgóképes reprezentációja történetében, melyben a technológiai eszközök fejlődése mellett a politikai ideológia megjelenítése is egyre fontosabb szerepet kapott. Ezért döntöttem úgy, hogy kutatásom határát ez a történelmi pont jelentse.

3. Esettanulmány

3.1. Márton Áron püspökké szentelésének dokumentálása. A megtalált egyperces filmrészlet története, 1939

A következő leírás alapját egy 4 méteres, megkopott, 80 éves filmtekercs megszürkült kockái képezik, amelyre 2009 nyarán bukkantam. Az első méterre egy brassói plébános szekrényében, majd a további 3 méterre egy egésznapos kutatást követően Gyulafehérváron, az érseki palotában bukkantam, az ügyintéző dolgozószobájának könyvespolcán. A filmrészlet 1939. február 12-én készült, amikor Márton Áront a kolozsvári Szent Mihály-templomban Andrea Cassulo apostoli nuncius, Augustin Pacha temesvári és Fiedler István szatmári-nagyváradi püspökök segédletével püspökké szentelték.

Ahogy korábban írtam, az 1896-tól 1948-ig tartó történelmi időszakot az általam megtalált filmek alapján négy hosszabb periódusra osztottam. Ez a film a harmadik korszak (1920–1940) egyik darabja, ezt a korszakot a Romániához való csatolást követő évek képezik a második bécsi döntésig, amely visszacsatolta Magyarországhoz Erdély északi és keleti részét.

Márton Áron (Csíkszentdomokos, 1896. augusztus 28. – Gyulafehérvár, 1980. szeptember 29.) az erdélyi katolikus egyház püspöke.

> 84 esztendőt élt. Nyolc évtizedet a mozgókép korában, ennek a felét Erdély katolikus püspökeként. Élt abban az időszakban, amikor a filmhíradók operatőrei sokkal jelentéktelenebb dolgokat is felvettek, mint az ő életének eseményei. És élt akkor is, amikor amatőr filmesek super8-as

> kameráikkal rögzítették életük majd minden fontos vagy annak vélt pillanatát. Hogyan lehetséges, hogy erről az emberről egyetlen mozgókép sem maradt fenn?[2]

Ennek a kérdésnek köszönhetően közel 6 év kutatást követően sikerült összesen 1 perc filmanyagot találni a püspök életéből. Egy hiányos és homályos amatőr felvételen néhány mozdulat látható a püspökké szentelésből.

> Ez minden, ami mozgóképen róla megmaradt. Hiába is keresünk tovább, mert nem találjuk az archív felvételen. Pedig ott van azon a felvételen, amit már tucatszor megnéztünk, csak mindig rossz helyen keressük. Nincs ott a háborús felvételen, nincs ott a pápai követ fogadásán, de még a baldachin alatt sem látni. Nincs a »fontos« emberek között. Ott jön a menet végén, leghátul, civilben, nagykabátban. Még az operatőr is úgy gondolja, hogy aki számít, az már elhaladt. […] És lekapcsolja a kamerát. […] 24 képkocka. Egyetlen másodperc. Ennyi maradt róla civilben, nagykabátban.[3]

A megtalált szentelési felvételen Márton Áron háttal áll a kamerának, megfordul, hozzá lép egy másik püspök, majd keresztet vetnek, és elindulnak jobbra mindketten. A fennmaradt felvételek a szentelést követő szertartási részben készültek.

A román filmarchívum adatbázisa szerint a felvételek készítője Stefan Miszkowski, a kolozsvári Foto-Film stúdió rendező-operatőre.[4] A felvételek helyszíne a kolozsvári Szent Mihály-templom.

A megtalált filmrészet mindösszesen 1 perc, ebből 10 másodperc, amikor a jelenlevő nuncius fejéről leveszik a püspöki süveget, ezután a 3 főpapról látunk egy beállítást 5 másodpercig. Ezt követően Márton Áront látjuk háttal, majd a hívek felé fordul, és püspöki áldásként háromszor keresztet vet a hívők fele, ez a jelenet mindösszesen 25 másodperc. Az utolsó részleten pedig kimegy a képből, majd vissza-

---

[2] Részlet Zágoni Balázs *A püspök reggelije* című dokumentumfilm narrációjából, a film készítése 2007-ben kezdődött, és befejezés előtt áll. A dokumentumfilm operatőre és vágója vagyok.

[3] Részlet Zágoni Balázs *A püspök reggelije* című dokumentumfilm narrációjából.

[4] Mivel a megtalált pár méter készítőjéről semmi adatom sincs, lehetséges, hogy amatőr felvétel. A film eredetének kutatása folyamatban van.

tér, letérdel a nuncius előtt, aki áldását adja, ez a részlet is csupán 20 másodpercig tart.

A fennmaradt filmrészlet egyetlen beállításból rögzíti az eseményeket, 5 vágás található benne, de a szög és a beállítás is azonos marad. A vágások oka, hogy a filmrészletet két darabban találtam meg, ezért a vetítés során ez a törés összerakva történik meg, valamint a három további vágópont események sűrítésére utal. A két megtalált részlet közeli időpontban készült, valószínűleg csak néhány kocka hiányzik, ami a képugrást okozza. A felvételeken a szentelő püspökök és a pápai nuncius képviselte az egyházi hierchia legmagasabb fokozatát: Andrea Cassulo apostoli nuncius, Augustin Pacha temesvári, Fiedler István pedig szatmári-nagyváradi püspök. A teljes eseménysor a szentélyben zajlik, a templom legfontosabb részében. A kamera nem mozdul, nem követi a szereplőket, megfigyelőként rögzíti az éppen zajló eseményt, amely a teljes szertartás egyik legjelentősebb pillanatát, a püspöki áldást is tartalmazza.

A diszkréten díszített templom, a szépen öltözött közönség olyan ünnepélyességet és meghittséget sugároz a felvételekről, amely egyértelműen magával ragad nézőként is, megfigyelőként is. A megtalált fotókat nagyon sok helyszínről sikerült begyűjteni, rokonoktól, albumokból, történészektől. Ezek a felvételek részleteket, pillanatokat őriznek, a mozgókép azonban ennél is több, bemutat egy percet ebből az ünnepségből, a gesztusokból, a résztvevőkről.

3.2. Az Orbán-hagyaték

A négy korszak közül a harmadik történelmi szakasz legizgalmasabb darabjai az Orbán Lajos hagyatékából előkerült amatőr városfelvételek. Az 1920–1940 közötti időszakban készült felvételek olyan kor- és városdokumentumok, amelyeknek rögzítője kolozsvári lakosként személyes hangvétellel és közvetlenül mutatta be a változó város és lakói életét saját családi felvételein és városképein keresztül.

Orbán Lajos 1897-ben született Kolozsváron. 16 évesen kezdett fotózni, majd 18 évesen mint önkéntes katona részt vett az első világháborúban. Doberdónál harcolt, de sikerült megszöknie. A háborúból hazakerülve a Dermata cipőgyárban kezdett el dolgozni, majd 1924-től egy fotóboltban dolgozott az 1940-es évek elejéig. A családi képek után művészfotókat is elkezdett készíteni. Idővel a Kovács P. és fiai fotósboltban lett társtulajdonos. Ez a bolt a Fő téren, a mai Egyetemi könyvesboltnak a Román Nemzeti Bankhoz legközelebb eső üzlethelyiségé-

ben volt. A nyersanyagokat a német fotóiparból hozták, főleg AGFA-termékeket. Valamint árusítottak 16 milliméteres tekercseken különböző kisfilmeket, amelyeket szintén külföldről hoztak (pl. a Chaplin-filmek, amelyekből egész sorozatok voltak).

1924-ben megszületett a kislánya (Orbán Ilona), és 1926-ban a fia (Orbán László). Gyerekeit sokat filmezte, fotózta. A fotókat saját kezűleg otthon dolgozta fel, volt egy vágóasztala, amin sokat kísérletezett. Különböző vegyszerfürdőkkel színezte is a képeket. Orbán László elmesélése szerint nekik mint gyerekeknek nagy élmény volt az apjukkal együtt dolgozni a laborban, és látni, ahogy egyik kép a másik után megjelenik a papíron.

A filmfelvételeket a fotóbolt laboratóriumában hívták elő. 1925-ben megalapították a Tessar[5]-Teke Társaságot, és a mai Sora üzletházzal szemben található egykori vendéglőnél és tekepályánál tartották a találkozókat. Ez az amatőr fotós-filmes társaság számtalan rendezvényre és kirándulásra ment el, valamint sikeresebb alkotásaikkal hazai és külföldi fotóversenyeken szerepeltek. Orbán Lajos 3 díjat is nyert a fotóival, amelynek a diplomái a fiánál vannak.

A filmeket csak szűk családi körben, sötét téli estéken vetítették, Orbán László visszaemlékezése szerint ezek nagyon jelentős családi események voltak. A megtalált filmeken kívül gyerekkorából emlékszik még néhány animációs filmre, amelyek sajnos már nincsenek meg (*Félix Egyiptomban* / *Félix és a havasi gyopár*). A Chaplin-filmek is nagyon maradandó élményt nyújtottak a gyerekeknek, Orbán László 80 év távlatából is részletesen el tudta mesélni egy-egy Chaplin-film jelenetét.

A második világháború alatt az Orbán család Erzsébet úti házában katonai kórház volt, és két hét alatt mindent, amit találtak, elégettek. Ekkor tűnt el a filmek és a fotók nagy része.

A teljes hagyaték 11 tekercséből 5 tartalmaz családi felvételeket. Ezek közül most a régi kolozsvári felvételeket tartalmazó tekercset szeretném bemutatni. Ez a megtalált anyag legértékesebb darabja, hiszen azon túl, hogy családi felvételeket tartalmaz, olyan kolozsvári mozgóképekkel gazdagítja a város filmtörténetét, amelyekre filmarchívumok eldugott zegzugaiban sem sikerült rátalálnom.

[5] Objektív lencse http://en.wikipedia.org/wiki/Tessar

Az első pár kocka egy játékos kiskutyát mutat, a következő felvételeken pedig az 1920-as évek kolozsvári főtere elevenedik meg. A lábasház, mellette Wass Ottília háza, konflisok az utca sarkán, valamint az üzlet, ahonnan kilép egy férfi, nem más, mint az az üzlet, ahol Orbán Lajos dolgozott, a mai Egyetemi könyvesbolt helyén. A felirat árulkodik arról, hogy 1920 után vagyunk, mert a Mezőgazdasági Bank neve románul is fel van tüntetve.

A tekercs negyedik képén az egykori Unió utca és a Zokogó Majom nevű vendéglő utcájának találkozási csomópontja jelenik meg, előtérben szekerekkel, jövő-menő emberekkel, háttérben pedig az evangélikus templom.

A nyüzsgő város képei után látjuk a fűzfákkal szegélyezett Malomárkot, majd a Sétateret hattyúkkal. A kis csónakház ma is megvan, a kaszinó épülete a háttérben, a tó partja a felvételeken még nincs betonba öntve. Ezek az első benyomások mai nézőként azok alapján, amik feltűnnek a kockákon.

A kis, csendes kitekintő után ismét a városháza előtti utcát látjuk, amint egy ökrösszekér csendesen elbandukol. A tekercsen ezidáig a városképeken kívül nem jelentek meg a családtagok. Az első jelenet, aminek teljes mértékben már a család a főszereplője, az a vasárnapi mise után a Szent Mihály-templomból kiáradó tömeg. Az út szemközti oldaláról integetnek, konflisok és autók mennek el előttük, majd átjönnek a kamera fele. A vasárnapi sétájukat a Sétatéren folytatják. Pár pillanatra megjelenik Orbán Lajos is, amint ismét mozgóképre rögzít egy beállított családi csoportképet. A gyerekek etetik a hattyúkat, majd bemennek egy kávézóba.

A következő képen az Erzsébet úti családi házuk teraszáról látunk egy panorámaképet az akkori Kolozsvárról. Az ortodox katedrális még épülőfélben van (1923–1933 között épült), jól kivehető a kétágú templom, és a svenk a Mariánum épületegyüttesén ér véget, mert bejön a kamera képébe egy, az erkélyt díszítő motívum, ahonnan az operatőr a felvételt készítette.

Ismét városképek következnek, a Malom utca két sarokpalotája előterében forgalmas utca szekerekkel, konflisokkal, majd a Mátyás király utcába is bekukucskálhatunk pár másodpercre, és végül, de nem utolsósorban Mátyás király lovasszobrát láthatjuk oldalról, mellette a pihenő konflisokkal, amelyek helyén ma a taxisok állnak.

Az összesen két és fél perces tekercs végén pedig ismét Orbán Lajost láthatjuk a fotósüzlet kirakata előtt.

A film összes képkivágása totálkép, a korabeli filmhíradók dokumentarista stílusát idézik. Orbán Lajos ezzel a néhány perces tekerccsel azonban nemcsak kolozsvári képeslapokat és családja emlékeit örökítette meg, hanem az illető korszak szokásait is rögzítette, mind az öltözködésben, mind a mindennapi életben, ebben az esetben egészen konkrétan egy vasárnap délutáni programsorozatot követhetünk végig, amit egy polgárcsalád megélt.

2008 decemberében került elő a ma is Kolozsváron élő Orbán László tulajdonában levő tizenegy, 1920-as évekből fennmaradt, 16 milliméteres filmtekercs. Ezek javarésze családi felvételeket tartalmaz, viszont van köztük felvétel a korabeli Kolozsvárról, egy Chaplin-gegfilmrészlet (*A görkorcsolyázó*), egy animációs film (*Toutembuis*), egy korabeli Kodak-reklám, valamint egy kisjátékfilm egy hűséges kutyáról, aki megmenti egy kisfiú életét. A tekercsek vetítési ideje körülbelül 2-3 perc/tekercs.

Az archív anyagok jelenlegi tulajdonosa Orbán László, a fotográfus fia, aki Székesfehérváron él. A fotók többsége üvegre nagyított, ezért digitalizálásuk és feldolgozásuk bonyolultabb eljárást igényelt. A filmnyersanyagok nagyon rossz állapotban vannak, vetítésük egyszer volt lehetséges, amikor egy digitális kamerával rögzítettük a falra kivetített képet. Utolsó pillanatban kerültek elő ezek a tekercsek, amikor még menthető volt a rajtuk levő kép, azoban valószínűleg még számtalan ilyen kis doboz rejtőzik a kolozsvári padlásokon és fiókokban, amelyek felfedezésre várnak.

Egy olyan korban, amikor még nem volt elterjedt ez az amatőr időtöltés, Orbán Lajos minden képzettség nélkül, egyéni érdeklődésből filmes kamerához nyúlt, a vásárolt filmek mellett, és otthon, családjának vetítette őket. Az apró örömök és percek rögzítésével pedig nemcsak családját bűvölte el régi emlékképekkel, hanem Kolozsvár egykori arcát és lakosainak életformáját a mai digitális korszakon felnőtt emberek elé varázsolja.

4. Összefoglalás

4.1. Tipológia és kvantitatív adatok

A megtalált, összesen 203 felvételt műfaj szerint négy csoportra osztottam: híradók, oktatófilmek, játékfilmek és amatőrfilmek. Ko-

lozsvár rengeteg társadalmi és történelmi, magán- és publikus eseménynek adott és ad mind a mai napig színteret. A film történetének több mint egy évszázada alatt mindezekhez az eseményekhez kapcsolódva számtalan filmes reprezentáció készült róla. A Kolozsvárról készült legtöbb felvétel a második világháborút megelőző korszakot ábrázolja.

A magántulajdonban levő anyagok mellett az achívumokban összesen 99 híradó anyagot, oktató- és dokumentumfilmet találtam meg. Ezekre a híradókra a Budapesti Filmarchívumban, valamint a Bukaresti Filmarchívumban bukkantam. A Budapesti Filmarchívum 8 oktatófilmet és kultúrfilmet őriz. A leggazdagabb számszerű adatokban a játékfilmes műfaj, összesen 75 film készült, azonban ebből csupán 4 darab maradt meg teljes egészében, és még kettőből részletek. Két filmet a második világháború ideje alatt forgattak Kolozsváron, ezek másolatait a Budapesti Filmarchívum őrzi. Az amatőrfilmek közül eddig 29-et dolgoztam fel. Birtokomban van még 4 tekercs, amely átírásra vár.

4.2. Kik filmezték Kolozsvárt?

Kezdetben nagyon kevés alkotó számára adatott meg, hogy kamera mögé állhasson, a technikatörténeti változások során azonban, az egyre olcsóbb előállítást és a filmnyersanyag egyszerűsítését követően, már az 1910-es évek végén megjelentek az első amatőr filmesek, akik saját maguk és családjuk szórakoztatására és emlékeik megőrzésére használták a filmfelvevő gépeket. Az eddig megtalált tulajdonosok hátterének elemzése közben kiderült számomra, hogy Kolozsváron egy kis létszámú elitréteg engedhette meg magának ezt az igen költséges szórakozási lehetőséget. Az Edison által feltalált 35 milliméteres filmformátum és a Lumière testvérek által kifejlesztett (1885–1886) felvételi és vetítési technológia lett kisebb-nagyobb módosításokkal a ma is elterjedt celluloid alapú mozgókép alapja. A későbbiekben még sokféle szabvány született, és gyorsan elterjedtek az egyéni (amatőr) filmesek által elérhető, olcsóbb és szerényebb képminőséget adó formátumok is. 1906-ban jelent meg a 9,5 milliméteres film (Pathé Baby), 1923-ban a normál 8-as, amit csak 1964-ben újítottak meg, ekkor született a szuper 8-as formátum. A 16 milliméteres film, amelyet Orbán Lajos is használt, a professzionális (35 mm) és az amatőr filmek közötti típus volt, amelyet elsősorban az oktatás, az ismeretterjesztés területén és a vidéki (falusi) mozikban való vetítésre használtak. 1928-ban készült az első hangosfilm, és 1936-tól már színesben is készítettek filmeket.

A 8 milliméteres amatőr filmek és a filmfelvevők csak az 1960-as évektől kezdve voltak általánosan elérhetők. Aki beruházott egy egyszerű, szovjet gyártmányú kamerába (pl. Kvarc), és megvásárolta az Orwo vagy Forte gyártmányú 2x8-as fekete-fehér filmet, az megörökíthette a család fontosabb eseményeit, a kirándulásokat és a nyaralásokat. Később a színes film és a (hangos) szuper 8-as formátum megjelenése, a felvevőgépek és a filmtípusok választékának növekedése minőségi ugrást és mennyiségi növekedést hozott. Ez a fejlődés egészen a nyolcvanas évek közepéig tartott, amikor a VHS rendszerű videokamera lassan felváltotta a filmes kamerákat.

Azonban, lévén, hogy közelebb álltak a professzionális technológiákhoz, a 16 milliméteres kamerák az 1920-as években nehezebben voltak elérhetők egyszerű érdeklődők számára, valamit az elkészült felvételek utómunkája is jelentősebb költségvonzatokkal járt, amit egy egyszerű, alacsonyabb keresetű polgár nem engedhetett meg magának. A kamera kezelésének megtanulásához specializálódásra, képzésekre volt szükség, akárcsak a kompozíciók és helyszínek, fényviszonyok kiválasztásához. A szaktudás és az ismeretek megszerzése pedig szintén anyagi vonzattal járt.

4.3. A filmek utóélete: az archívumok állapota

Végül, de nem utolsósorban szeretném összefoglalni a létező adattárak és archívumok anyagait, amelyeket sikerült eddigi kutatásom során feltárnom. Az egyik legérdekesebb felfedezésem, hogy Kolozsváron, sőt egész Erdélyben nincs filmes archívum. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület őriz hagyatékokat, melyeknek részei a filmtekercsek is, és az EDA (Erdélyi Digitális Adattár) részeként léteznek mozgóképes anyagok, de ez az egyetlen intézmény, amely külön kezeli az filmeket. Az EDA részévé vált az Orbán Lajos-féle amatőr filmes hagyaték is. Bukarestben a Nemzetei Filmarchívum összesen 2 órányi anyagot őriz Kolozsvárról és a Kolozsváron készült anyagokból, ez szám szerint 47 filmet jelent. A Budapesti Filmarchívum anyaga 131 filmmel, sokkal gazdagabb, a különbség magángyűjteményekben, valamint az OSA (Open Society Archive) archívumában található meg. A megtalált filmek, híranyagok egy része online videómegosztókon is elérhető, amelyekhez bárki hozzáférhet.

4.4. Kolozsvárt filmezni

A Kolozsvárról készült híradók nagy része olyan események kapcsán készült, amelyek a történelem alakulásában is fontos szerepet játszottak. Önmagukban a médiaesemények ceremóniaként is értelmezhetők (Császi 2002: 102), amelyek a közösség – hajdani és mai – identitását hordozzák és alakítják.

A film ugyanakkor egy elképzelhető teret teremt meg. A sok kis részlet alapján minden néző egy korabeli Kolozsvárt tud rekonstruálni a képzeletében. A film, mivel összetett ábrázolási mód, strukturálja a látás módjait és a szemlélés élvezetét.

A megtalált filmek többsége a város központjában készült, elsősorban fontosabb események dokumentálásaként. Több híradó és bemutató film jelentős forgatási helyszíne a Fellegvár, ahonnan panorámafelvétel készült, amely fentről mutatja be a várost. Az amatőr filmek a város más nevezetességeit is megörökítették, mint például a Sétateret és a botanikus kertet. A játékfilmek háttérként szintén ismert helyszíneket használnak, elsősorban a Fő teret, a Fellegvárat, valamint a Bocskai téri színházat. A város korabeli és ugyanakkor mai emblematikus helyszínei kapják a legjelentősebb szerepet mind az amatőr, mind a híradó, a dokumentumfilm és a játékfilmes anyagokban. Különleges események a sport-, valamint kulturális programok, amelyekről kevés felvétel maradt fenn.

A legtöbb film, legyen az dokumentum- vagy játékfilm, épít a már létező tudásra. Az alkotók szemszögét közvetítve és a befogadók ismereteit együttvéve hozza létre a film mint alkotás egyéni látásmódját. A korai városfilmek első alkotói maguk is városlakók, városkutatók, városértelmezők, akik nem turisták és nem is hivatásos kutatók voltak, hanem érzékeny emberek, akik egy eseményt vagy épp egy városrészt szerettek volna filmen keresztül megmutatni, megörökíteni. Ezen filmek alkotója beleolvad az éppen zajló városi történésekbe, társas kapcsolatokat épít, talányos kérdésekkel foglalkozik, vagy ha magára marad, feloldódik a tömegben. Polyák Levente kiemeli, hogy a helyet puszta díszletként használó film, ami már az általam meghatározott második korszakot jellemzi leginkább, új kontextusba helyezi a város egymástól elszakított képeit, és ezzel megerősíti a hely, a város kollázs-, montázsjellegét (Polyák 2005). „A városok maguk is reprezentációk, és a reprezentációkon keresztük tulajdonítunk egységet társadalmi jelenségek komp-

lex sorozatainak" – állapítja meg Donald McNeill a városról való írás dilemmáinak kapcsán (McNeill 1999: 48).

Kolozsvár belvárosának körvonalait a 15. században kiépült új városfal négyszöge rögzítette, s ezt a keretet a 16. század elejére ki is töltötték az épületek. A falakkal körülvett városmaghoz a városközpontból kivezető legfontosabb utak mentén csatlakoztak a 14. századtól formálódó külvárosok, amelyeket feltételezhető palánkerődítéseik mellett még a városvégi utcákat elzáró sorompók is védtek. A három külváros: Hídelve, a városmagot északról határoló Szamos hídján túl, a Kalotaszegre és Szilágyságba vezető útra fűzve terült el, a Magyar- és Közép-kapu előtti hóstát a Szentpéter felé, Désre, illetve Tordára vezető főút mentén alakult ki, a monostori külváros tengelyét pedig a Gyalu és Bánffyhunyad, illetve Tordaszentlászló és az Aranyos völgye felé elágazó, akkoriban sokkal forgalmasabb út határozta meg, és ez így maradt mind a mai napig. A mozgóképek tanúsága szerint a bevonulás is a Bánffyhunyad felől érkező, Monostor felől a Fő térre torkolló úton történt. A díszpódiumot nem a tér Mátyás-szoborcsoport felőli oldalán állították fel, hanem a templomnak teljesen az ellenkező oldalán, ennek a fő útvonalnak a mentén, ahol a katonai seregszemle is végigvonult.

A 19. század végén, a 20. század elején alakult ki a kolozsvári Fő tér mai arca. A térrendezéssel és a piactér átköltöztetésével növelték a tér méltóságát, és a templom nagyobb jelentőséget kapott.[6] A tér funkciója ezáltal átértelmeződött, és gyakorlati, gazdasági funkcióit szimbolikus értékkel bíró tér vette át. A Mátyás-szoborcsoport és a Szent Mihály-templom összképe monumentálissá avatta és történelmi jelentőséggel ruházta fel a teret. A templom elhelyezkedése is meghatározza a tér funkcióját, mivel főbejárata nem a térre nyílik, ezért a tér mint szakrális tér többnyire ünnepnapi körmenenetekkor jelenik meg felvételeken, más esetekben a templom maga impozáns és szép történelmi épülete a térnek. Turistafilmek kedvelt témája, a főtér minden amatőr felvételen megjelenik a Fellegvár és Mátyás király szülőháza mellett. A tér valódi térré válása óta fiatalok találko-

[6] A 19. század végén felszámolták a templom körüli nagypiacot, melyet áthelyeztek a Széchenyi térre, filmen már csak ezt felújított teret örökítették meg, azonban fotókon megtalálható az 1878 előtti állapot is.

zóhelye lett, ezáltal a társas kapcsolatok építésének is színterévé, manapság pedig a város legtöbbet fotózott, filmezett jelképévé vált.

> És ha fölteszem a kérdést most: ismerem-e ezt a várost hát? Őszintén bevallom: nem tudom; nem merem vállalni, hogy ösmerem. A köveit, az utcáit, ami megfogható, ami szemmel meglátható belőle, azt talán igen, de ami azon belül van, ezer éve él és élni fog, amikor én már rég föld leszek ismét, azt átfogni, összefogni nem tudom, nem bírom, annak csak egy emberélet villanásnyi sugarát láthattam meg, egy emberélet leheletnyi illatát szívhattam magamba csupán… (Kós 1934: 9)

Kolozsvár a mozgóképeken keresztül értelmezhető és megközelíthető mint épített környezet, mint szimbolikus univerzum, mint rend és rendszer, mint rész és egész viszonyában létező jelenség, montázsként összeállítható környezet, mint kulturális tér, mint társadalmi közösség. Ugyanakkor már a korai filmek is felismerték, hogy a város létezik mint ritmus, a benne lakók mint e ritmust kialakítók és ugyanakkor megélők is, befolyásolhatják, továbbadhatják ezt a ritmust. Nem ugyanaz egy kisváros ritmusa, mint egy nagyobb városé. Kolozsvár a méretéből adódóan egy rendkívül sokféle ritmust megélő város. A 203 film mindegyikének egyéni ritmusa és egyéni látószöge segít abban, hogy a filmek elemzése során a város sokféle arcát megismertessem.

Irodalom

CSÁSZI Lajos
2002 *A média rítusai*. Osiris – MTA-ELTE, Budapest.
DÁVID Gyula
2001 Miképpen lett Kolozsvár újra Erdély szellemi fővárosa 1918 után? In: DÁNÉ Tibor Kálmán – EGYED Ákos – SIPOS Gábor – WOLF Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve.* A 2000 október 13-14-én rendezett konferencia előadásai. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Kolozsvár, 191–197.
EGYED Ákos
1981 *Falu, város, civilizáció*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
GAAL György
2001a *Kolozsvár.* Millenniumi kalauz. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár.
2001b Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban. In: DÁNÉ Tibor Kálmán – EGYED Ákos – SIPOS Gábor – WOLF Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve.* A 2000 október 13-14-én rendezett konferencia előadásai. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Kolozsvár, 315–373.

GYÁNI Gábor
2012 *Az urbanizáció társadalomtörténete*. Komp-Press, Kolozsvár.
JORDÁKY Lajos
1980 *Az erdélyi némafilmgyártás története*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.
KESZEG Vilmos
2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 3.)
KÓS Károly
1934/2001 Kolozsvár. In: GAAL György*: Kolozsvár. Millenniumi kalauz*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 9–14. (Első megjelenés: 1934)
McNEILL, Donald
1999 *Urban Change and the European Left: Tales from the New Barcelona.* Routledge.
POLYÁK Levente
2005 Hely és reprezentációja. Nyócker és a nyolcadik kerület. In: BÁRÁNY Tibor (szerk): *A tarkaság dicsérete*. Erasmus Kollégium Alapítvány, Budapest, http://www.filmkultura.hu/regi/2005/articles/essays/nyockervaros.hu.html
PÖLÖSKEI Ferenc
2001 Kolozsvár a századfordulón. In: DÁNÉ Tibor Kálmán – EGYED Ákos – SIPOS Gábor – WOLF Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve.* A 2000 október 13-14-én rendezett konferencia előadásai. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Kolozsvár, 191–197.
SZÁSZ Zoltán
1986 *Erdély története*. III. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1512–1518.
THIRRING Gusztáv
1912 *A magyar városok.* Budapest.
VARGA E. Árpád
Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850-2002 között. http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm

Vincze Eszter Beáta

A reformáció korának megigazulás-tana és Pázmány Péter *Kalauz*a

Bevezető

Pázmány Péter nevéhez nagyon sokan elsősorban a hitvitákat kapcsolják, ám a protestánsoknak címzett, csupán polemikus írások mellett olyan olvasnivalóról is gondoskodott a saját hívei számára, ami tanítja őket, és a hitüket erősíti. A főműve, az *Igazságra vezérlő kalauz* a különböző témákról szóló tanítást egyetlen hatalmas, tizenöt könyvből álló kötetben foglalja össze, és ez által részletesen bemutatja a teljes katolikus tanrendszert. A terjedelmi megkötések következtében ebben a tanulmányban nincs lehetőség a *Kalauz* mindhárom megjelent kiadását összehasonlítani, ezért az *ultima manus* elve szerint az elemzés során a *Kalauz* (Pázmány 1637) harmadik kiadása alapján dolgoztam.

Kutatásom témája a megigazulás, az üdvösség mibenléte és feltételei, amelyet Pázmány Péter annyira fontosnak tartott, hogy a *Kalauz*ában egy külön könyvet szentelt neki. A mű nagy terjedelmére való tekintettel csupán ezzel a témával szeretnék foglalkozni. Azt vizsgálom, hogy milyen szövegkörnyezetben és hogyan beszél róla, ezen kívül megpróbálok rávilágítani arra, hogy ez miért is képezte a 16–17. században többször is vita tárgyát a különböző felekezetek között, hogyan véleked-tek ezekről a fogalmakról, miben tértek el az álláspontok, illetve mi akadályozta a felek nézeteinek a megértését.

Az általam kiválasztott XII. könyv tehát a megigazulás témájával foglalkozik, mely egy igen lényeges teológiai kérdés, ami a hit alapjaival áll kapcsolatban, hiszen a hívek eleve mind az üdvösségre vágynak, az viszont komoly vita tárgyát képezte a felekezetek között, hogy ehhez mi szükséges, hiszen Luthernek és Calvinnak a tanítása ezen a téren eltér a katolikus hittől, kettőjük közül pedig Calvin az, aki távolabb áll a katolikus felfogástól.

A *Kalauz* szövegének vizsgálata előtt tehát elengedhetetlen ezeknek a fogalmaknak a meghatározása, viszont épp az imént említett okokból kifolyólag nem elegendő egyetlen meghatározás, nem csak azért, mert ezek a teológia témakörén is a nehezebben megragadható fogalmak közé tartoznak, hanem azért is, mert mindhárom felekezet másképp véle-

kedik ezekről, így rögtön az elején külön kell választanom, hogy melyik meghatározást melyik alapján fogalmazom meg.

A „pápisták" tanítása a megigazulásról és üdvösségről

Ha meg szeretnénk határozni, hogy a római katolikusok pontosan mit is értenek e fogalmakon, a legcélszerűbb *A katolikus egyház katekizmusát* (Diós 2013) kézbe venni, amelyet Pázmány *Kalauzá*hoz hasonlóan azzal a céllal írtak, hogy bemutassa a teljes katolikus tanrendszert, és összefoglalja, hogy mi az egyház hivatalos tanítása a különböző témákkal kapcsolatban. A katekizmus szövegét azonban az idők folyamán többször is átdolgozták, aktualizálták, kiegészítették a zsinatok határozatainak és az Egyház Tanítóhivatalának további dokumentumai függvényében. Éppen emiatt mégsem a legutóbb kiadott katekizmus alapján fogom a megigazulás és üdvösség fogalmát meghatározni, hanem a trentói zsinat erre a témára vonatkozó dokumentumai alapján, melyekre helyenként Pázmány is hivatkozik, és az ő idejében ezek képezték a katolikus egyház aktuális vélekedését a kérdésről.

A trentói zsinat külön ülést szentelt a megigazulás (*iustificatio*) témájának, mely a 6. volt a 25-ből. A témáról szóló vita 1546. június 22-én kezdődött, majd július 24-én, szeptember 23-án és november 5-én terjesztették elő a határozat egyes tervezeteit, melyeket később további módosításokkal bővítettek, és végül 1547. január 13-án fogadtak el. Már az előszóban megfogalmazták, hogy a megigazulásról tévtanítások terjedtek el, és valójában ezek ellenében határozzák meg a katolikus egyház álláspontját (Hitvallások: 376).

A hatodik ülés határozata tehát részletesen összefoglalja a megigazulásra vonatkozó tanítást az előzményektől (Ádám bűnbeesése, melyről már az 5. ülés 1. és 2. határozata is nyilatkozott; Hitvallások: 374) Krisztus megváltásán keresztül (Hitvallások: 377) egészen a legapróbb résztémákig, viszont számos kijelentés és magyarázat az üdvösség (*salus*) fogalmát is említi, mivel ezek nehezen választhatóak el élesen egymástól, hiszen Krisztus üdvözítő cselekedete tette lehetővé a megigazulást (lásd az 5. ülés 3. határozatát; Hitvallások: 375). A harmadik fejezetben például azt olvashatjuk, hogy „soha senki sem igazulhat meg, csak ha Krisztusban újjászületik [*2. és 10. kánon*], mivel ebben az újjászületésben, Krisztus szenvedésének érdeme által, a megigazulás kegyelme révén részesülnek" (Hitvallások:

375). Az ötödik fejezet kimondja továbbá, hogy a felnőttek megigazulását Isten Jézus Krisztus általi megelőző kegyelméből kell eredeztetni, ugyanakkor az Ő serkentő és segítő kegyelme előkészít a Hozzá való visszafordításhoz és a saját megigazulásuk felé való törekvésre. Tehát nem lehetséges, hogy az ember maga egyáltalán semmit sem tesz, befogadva ezt a sugallatot, ugyanakkor Isten kegyelme nélkül, csak a saját szabad akaratából nem mozdulhat a megigazulás irányában. A megigazulásra való előkészület úgy történik, hogy az emberek – az isteni kegyelem által felindítva és segítve – a hitet, amely „hallásból van" (Róm 10,17), befogadják, s mindazt igaznak hiszik, amit Isten kinyilatkoztatott és megígért (elsősorban azt, hogy Isten kegyelméből a bűnös megigazulttá lesz a „megváltás által, amely Jézus Krisztusban van"). Ezt követi, hogy magukat bűnösnek tartva, az isteni igazságosságtól való félelemről, mely üdvösen érinti meg őket, az isteni könyörület szemléletére fordítva figyelmüket, reményük felébred, hogy bízhatnak, és elhatározzák a keresztség felvételét (vö. Hitvallások: 378). Ezt az „előkészületet maga a megigazulás követi, mely nem csupán a bűnök bocsánata [*11. kánon*], hanem a belső embernek a kegyelem és a kegyelmi adományok akaratlagos befogadása által megvalósuló megszentelődése és megújulása, hogy az ember így megigazulatlanból igazzá" váljék. Ebben a mondatban találhatjuk valójában a megigazulás meghatározását, amit a későbbiekben még ez a feltétel is kiegészít: „senki sem igazulhat meg, csak ha részesedik a mi Urunk Jézus Krisztus szenvedésének érdemeiben," így az ember a megigazulásban, a bűnök bocsánatával együtt Jézus Krisztus által elnyeri a hitet, a reményt és a szeretetet, viszont a hit tettek nélkül halott, és tétlenné válik (Hitvallások: 379).

A 8. tétel a hitből való megigazulást fejti ki részletesebben, eszerint azt, hogy az ember „hit által" igazul meg és „ingyen" (Róm 3,22–24), úgy kell érteni, hogy azért igazulunk meg a hit által, mivel „a hit az ember üdvösségének kezdete", minden megigazulás alapja és gyökere, „amely nélkül lehetetlen Istennek tetszeni" (Zsid 11,6), ingyenes pedig azért, mert azon mozzanatok közül, amelyek megelőzik a megigazulást, sem a hit, sem a cselekedetek magát a megigazulás kegyelmét nem érdemlik ki. A hiábavaló bizakodás ellen állítják, hogy a valóban megigazultak sem állíthatják magukról minden kétely nélkül, hogy megigazultak, mivel senkinek sem lehet oly erős tudása, hogy megingathatatlan hittel, amely tévedésnek nincs kitéve, tudja, hogy elnyerte Isten kegyelmét (vö. Hitvallások: 380). A megigazulás tulajdonságaként említik,

hogy ez képes növekedni az emberben, és ehhez járulnak hozzá az erények és jócselekedetek is, mivel a hívek „a hittel együtt munkálkodva a jócselekedetek révén" (Jak 2,22) növekednek a Krisztus kegyelme által kapott megigazulásban, és egyre igazabbakká lesznek. Ezen kívül a megigazult embernek is ugyanúgy be kell tartania a parancsokat, és Isten nem követel lehetetlent, amikor elvárja ezeknek a betartását, csupán az Ő segítségét kell kérni hozzá. Azt is hangsúlyozzák, hogy az apróbb bocsánatos bűnök elkövetésétől az ember még nem veszti el a megigazulását (vö. Hitvallások: 381).

A 11. fejezetben továbbá élesen kritizálják a protestánsoknak azt a nézetét, mely szerint az igaz ember jócselekedeteivel bűnt követ el, és örök büntetést érdemel. Ugyanígy bírálják az eleve elrendelés tanát is, mivel erről senki nem állíthatja biztosan, hogy ő maga mindenképpen az eleve kiválasztottak közé tartozik, ahogy azt sem lehet állítani, hogy aki megigazult, súlyosabb bűnt nem követhet el többé, továbbá azt sem tudhatja senki, hogy Isten kiket választott ki magának, legfeljebb külön kinyilatkoztatás útján. „Mindamellett, akik úgy vélik, hogy állnak, csak vigyázzanak, hogy el ne essenek [1Kor 10,12], és félelemmel és reszketéssel munkálkodjanak saját üdvösségükön [Fil 2,12] fáradozásban, virrasztásban, alamizsnálkodásban, imádságban és felajánlásokban, böjtölésben és tisztaságban [vö. 2Kor 6,3]." (Vö. Hitvallások: 382) A megigazulás kegyelmét ugyanakkor el is lehet veszteni, többek között hitetlenséggel és a hitet meg nem szüntető, de halálos bűnökkel, viszont vigasztaló, hogy azok, akik bűnök elkövetése miatt kiestek a megigazulás állapotából, a bűnbánat szentsége által ismét megigazulhatnak (vö. Hitvallások: 383).

Végezetül pedig szó esik még a jócselekedetekről és érdemekről, melyeknek megfelelően akik mindvégig jót cselekednek, azok Isten ígérete szerint az Isten fiainak ígért kegyelmet és az örök életet nyerhetik el jutalomként, mivel „Az Isten nem igazságtalan, nem feledkezik meg fáradozástokról és szeretetetekről, amelyet az Ő nevében gyakoroltatok" (Zsid 6,10), illetve „Bővelkedjetek minden jócselekedetben, tudván, hogy az Úr ügyeiben való fáradozástok nem hiábavaló" (1Kor 15,58). Ugyanakkor, mivel Jézus a megigazultakba szakadatlanul árasztja erejét, s ez az erő a tagok minden jócselekedetét megelőzi, kíséri és követi is, enélkül semmilyen módon Istennek kedves és érdemszerző tett nem jöhet létre. Továbbá, bár Isten azt

mondta, hogy nem marad jutalom nélkül a jócselekedetünk, ezekkel mégsem dicsekedhetünk, és nem bizakodhatunk magunkban, mivel ez az Ő érdeme, és csak az emberek iránti jósága igazolja, hogy a mi érdemünknek tudja be azt, ami valójában az Ő ajándéka (vö. Hitvallások: 384–385).

A 6. ülésen kívül más üléseken is előkerül a megigazulás vagy üdvösség fogalma, ilyen például a 7., amely a szentségekről szól, és itt a 4. és 6. kánon külön kihangsúlyozza, hogy a megigazuláshoz nem elégséges csupán a hit, hanem az Újszövetség szentségei is szükségesek az üdvösséghez (vö. Hitvallások: 389–390) (ezt később a keresztségre vonatkozóan még egyszer megerősítik az ottani 4. és 5. kánonban; Hitvallások: 391). A 14. ülés során, melyen a bűnbánat szentségéről is tárgyaltak, újra megfogalmazták, hogy a hit önmagában nem elég az üdvösséghez, mivel még a hit sem nyújthatja bűnbánat nélkül semmilyen bűn megbocsátását (vö. Hitvallások: 403–404).

Mindezek alapján láthatjuk, hogy mind a megigazulás, mind az üdvösség témája nagyon szerteágazó, számos különböző területet érint, és azon kívül, hogy több minden is hozzájárulhat az ember üdvösségéhez, a fogalom meghatározása is nehézségekbe ütközik. Egy mondatban nem meghatározható, körüljárható teológiai fogalmak ezek.

A lutheránusok tanítása a megigazulásról és üdvösségről

Mivel Pázmány a *Kalauzá*ban a protestánsokra is hivatkozik, és az ő nézeteikkel vitatkozik, fontos megnézni, mit tanítanak az evangélikusok a vizsgált fogalmakról. Ebben az esetben a *Konkordia könyv*et vettem alapul, amely az evangélikus egyház hitvallási iratait tartalmazza, többek között a Luther által írt 1537-es *Schmalkaldeni cikkek*et, az 1529-es *Kis Kátét* (Konkordia: 49) és a szintén 1529-ben megírt, de kétszer javított (1530 és 1538) *Nagy Kátét* (Konkordia: 86).

Luther egyértelműen kevesebbet beszél a megigazulásról, mint az üdvösségről, de azért nála is érezhető, hogy ez a két fogalom közel áll egymáshoz, és nem meglepő módon ő is Jézust emeli ki elsősorban a megigazulásunk tekintetében, mivel ez szerepel nála az erre vonatkozó főtételben:

> Jézus Krisztus, Istenünk és Urunk, »meghalt bűneinkért és feltámadott megigazulásunkért« Rm 4,25 (…) Továbbá: »Mindnyájan vétkeztek és megigazulnak ingyen az Ő kegyelméből a Jézus Krisztusban való váltság által az Ő vérében« stb., Rm 3,23–25. Minthogy ezt így kell

> hinnünk és másként semmiféle jócselekedettel, törvénnyel vagy érdemmel nem tudjuk elnyerni vagy megszerezni, ezért világos és kétségtelen, hogy csak az ilyen hit igazit meg bennünket, ahogyan Pál mondja Rm 3,28-ban: »Azt valljuk tehát, hogy az ember hit által igazul meg, a törvény cselekedete nélkül.« Továbbá: »Hogy igaz legyen Ő és megigazítsa azt, aki hisz Jézusban« (Rm 3,26). Ettől a tételtől nem térünk el, ebből semmit sem engedhetünk, még ha ház ég és a föld összeomlik is mindazzal együtt, ami nem maradandó. »Mert nem is adatott emberek között más név, amely által kellene nékünk megtartatnunk,« mondja Péter Csel 4,12-ben. »És sebeivel gyógyultunk meg« (És 53,5). Ezen a tételen alapszik mindaz, amit mi a pápával, az ördöggel és az egész világgal szemben tanításunkkal és életünkkel vallunk. Ezért kell ebben egészen bizonyosaknak lennünk és nem szabad kételkednünk. Máskülönben vége mindennek s igaza lesz és győz velünk szemben a pápa, az ördög és bárki (…) A pápás egyházban a legnagyobb és legszörnyűbb förtelmesség a mise. Nyíltan és vakmerően szemben áll ez előbbi tételünkkel. (…) Azt állítják ugyanis, hogy a miseáldozat, vagyis a mise bemutatása még ha gazember végzi is megszabadítja az embert bűneitől életében és a tisztítótűzben egyaránt. Ezt pedig egyedül az Isten Báránya teszi és teheti, ahogyan föntebb már megmondtuk stb. Ettől a tételtől nem tágíthatunk, ebből nem engedhetünk, mert nem teszi lehetővé az első tétel. Ha mégis akadnak értelmesebb pápisták, higgadtan és barátságosan megbeszélhetjük velük, hogy miért ragaszkodnak olyan makacsul a miséhez (Konkordia: 13–14).

Ebből az idézetből nem csak az derül ki, hogy Luther is Jézushoz köti a megigazulást, de ugyanakkor hangsúlyozza, hogy csak és kizárólagosan ez a hit elégséges, ezen kívül semmire sincs szükség, ugyanakkor kiemeli azt is, hogy miben látja a pápisták egyik nagy hibáját. Ezek a gondolatok azért is lényegesek a kutatás szempontjából, mert Pázmány épp ennek kapcsán száll vitába vele, vagyis a *Kalauz* XII. könyvének egyik fő tétele épp azt vizsgálja, hogy elégséges-e csupán ez a hit az üdvösséghez, vagy ezen kívül más is szükséges hozzá. Szintén ehhez a vitatott kérdéshez kapcsolódik a következő idézet is, amelyben Luther ugyanúgy a katolikusok vallási szokásai ellen emel kifogást:

> Ez a bálványimádás azt a lelkiismeretet terheli, amely saját cselekedeteiben keres segítséget, vigasztalást és üdvösséget, arra vetemedik, hogy Istentől kicsikarja a mennyet és számolgatja, mennyi alapítványt tett, mennyit böjtölt, misézett stb. Úgy bízik ebben és

úgy hivatkozik rá, mintha semmit sem akarna Tőle ajándékul venni, hanem maga akarna mindent megszolgálni és megérdemelni (Konkordia: 98).

Később pedig azt is mondja egy helyen, hogy „Isten előtt csakis a hit tesz szentté; a hit egyedül Neki szolgál, a cselekedetek pedig az embereknek", itt viszont található egy megjegyzés a lap alján, amelyben az áll, hogy „Ezt a mondatot Luther a Nagykáté 1538. évi kiadásában következőképpen javította: »Mivel ugyanis a hit szentté tesz Isten előtt, szentek azok a cselekedetek is, amelyek hitből fakadnak!«" (Konkordia: 119). A katolikusok ellen szintén a megigazulás kapcsán hoz fel egy további érvet is, amikor azt állítja, hogy „Az evangélium hirdetését elhanyagolták; a hitnek és Krisztus lelki országának ismerete elenyészett s az emberek a megigazulást a pápa által hozott rendeletek külsőleges megtartásában keresték" (Konkordia: 221).

Viszont találunk számos olyan pontot is, melyben egyezik a katolikus és evangélikus nézet, közös elem például a keresztség fontossága, ugyanis a keresztség „bűnbocsánatot szerez, haláltól és ördögtől megszabadít és örök üdvösséget ád mindazoknak, akik hiszik azt, amit Isten igéje és Ígérete mond" (Konkordia: 64).

> »Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözül.« Egészen egyszerűen tehát úgy értsd ezt, hogy a keresztség hatóereje, cselekedete, haszna, gyümölcse és célja az, hogy üdvözítsen. Hiszen senkit sem azért keresztelünk meg, hogy fejedelemmé legyen, hanem azért, hogy »üdvözüljön«, ahogyan az ige mondja. Tudjuk pedig jól, hogy üdvözülni nem jelent mást, mint bűntől, haláltól és ördögtől megváltottan Krisztus országába jutni és Vele örökké élni. Ahol pedig Isten neve van, ott életnek és üdvösségnek is kell lennie, úgyhogy joggal nevezzük azt isteni, üdvösséges, gyümölcsöző és kegyelmet árasztó víznek. (Konkordia: 186)

S hogy nehogy véletlenül úgy értelmezze valaki, hogy a keresztség mint cselekedet összetéveszthető azzal, ami ellen korábban tiltakozott, elmagyarázza, miben áll a kétféle tett között a különbség:

> »Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözül,« vagyis egyedül a hit teszi méltóvá a személyt arra, hogy hasznára kapja az üdvösséges, isteni vizet. Mivel ezek az igék ezt az üdvösséget kínálják a vízzel együtt és vele kapcsolatban, nem is lehet másképp befogadni, mint úgy, hogy hiszszük a szívünkben. Hit nélkül semmit sem használ a keresztség, noha önmagában bőséges, isteni kincs. Ez az egyetlen ige: »aki hisz,« olyan erejű, hogy kizár és visszautasít minden olyan cselekedetet, amelyet azzal a szándékkal tehetnénk, hogy megszerezzük és megérdemeljük vele

> az üdvösséget. Mert eldöntött dolog az, hogy ami nem hit, az semmit sem visz az üdvösség felé, nem is kap belőle semmit. Szokásuk szerint viszont azt mondják: Hiszen maga a keresztség is cselekedet, te meg azt mondod, hogy a cselekedetek értéktelenek az üdvösség szempontjából: akkor hol marad a hit? Felelet: Igen, a mi cselekedeteink nyilván semmit sem visznek minket az üdvösség felé, a keresztség azonban nem a mi cselekedetünk, hanem Istené. (Hiszen mondtuk, hogy Krisztus keresztségét jól meg kell különböztetnünk a fürdőmester keresztségétől!) Isten cselekedetei pedig hasznosak és szükségesek az üdvösséghez, nem is zárják ki, hanem követelik a hitet, mert hit nélkül nem tudnánk felfogni. (Konkordia: 187–188)

További közös pont, hogy az üdvösségnek és boldogságnak az alapja egyértelműen Krisztus, ezért javasolja a születéséről, szenvedéséről, haláláról és feltámadásáról szóló hittételek gyakori ismétlését és prédikációkba foglalását (vö. Konkordia: 155). A Miatyánk magyarázatánál egy további elemet is találunk, amit az üdvösségre vonatkoztat: „Legyen meg a Te akaratod, mint a mennyben, úgy a földön is! – Ebben a kettőben megvan mindaz, ami Isten tiszteletére és a mi üdvösségünkre vonatkozik, vagyis azért imádkoztunk, hogy Isten miénk legyen minden gazdagságával együtt.” (Konkordia: 172) És az Oltáriszentséget is említi, melynek a hasznát megmutatják „ezek az igék: »Értetek adatott«, és: »Kiontatott bűnök bocsánatára.« Vagyis ebben a szentségben ez igék által bűnbocsánat, élet és üdvösség adatik nekünk. Mert ahol bűnbocsánat van, ott élet és üdvösség is van” (Konkordia: 68).

Azt láthatjuk, hogy bár Luther több helyen is hevesen támadja a katolikusokat, számos olyan pont van, amiben egyetértenek, és épp ezzel magyarázható, hogy 1999. október 31-én, a reformáció ünnepén (amikor arra emlékeztek, hogy Luther Márton 1517. október 31-én közzétette az egyház megújítására vonatkozó 95 tételét), a reformáció elindítása óta először született kiegyezés a felek között épp a megigazulás teológiai kérdéséről, és visszavonták az évek során elhangzott kölcsönös kiátkozásokat is. A

> Közös Nyilatkozat leglényegesebb megállapítása: »A Lutheránus Világszövetség és a Katolikus Egyház együtt jelenti ki a következőket: Az evangélikus egyházak tanítása, amint ebben a Közös Nyilatkozatban kifejezésre jutott, nem esik a Trentói Zsinat elítélő határozatai alá. Az evangélikus hitvallások elítélő nyilatkozatai nem illetik a Római Katolikus Egyház tanítását, amint az ebben a Közös Nyilat-

kozatban kifejezésre jutott. (…) *Együtt valljuk meg: Egyedül kegyelemből, Krisztus üdvözítő munkájába vetett hit által és nem a mi részünkről meglévő bármely érdem szerint fogad el minket Isten és kapjuk a Szentlelket, aki megújítja szívünket és egyúttal fölkészít és felhív a jó cselekedetekre.*« (…) A megigazulás tanításának értelmezése, amint az a Közös Nyilatkozatban megszövegezést nyert, mutatja azt, hogy egyezés van a megigazulás tanításának alapvető igazságaiban a lutheránusok és katolikusok között. (Credo 1999: 4–33)

A kálvinisták tanítása a megigazulásról és üdvösségről

A *Kalauz* XII. könyvében Pázmány Péter csupán hétszer utal a lapszélen Lutherre, viszont Calvinra 110 alkalommal hivatkozik (Pázmány 1637: 907–954), és egyértelműen vele vitatkozik többet. Ezért fontos a református álláspontot is megvizsgálni a megigazulásra és az üdvösségre vonatkozóan. A *Heidelbergi Káté* kérdések és válaszok formájában fogalmazza meg a református egyház hitvallását, ennek egy korabeli magyar kiadását vizsgáltam.

A 23. kérdés arra vonatkozik, hogy miképpen lehet valaki megigazult Isten előtt, a válasz pedig, hogy „Czak az Jesus Christusban valo igaz hüt által, melly által büneim meg vadnac boczátván, ugj hogj czak az Christus elégtétele legjen Isten elöt az én igazságom, es én azt czak az hüt által vehetem el” (Kis Catechismus: 12). Az, hogy Krisztus és a benne való hit segít hozzá az üdvösséghez, megegyezik a katolikus és az evangélikus vélekedéssel is, azonban az ezt követő pár kérdésben találunk olyan részleteket, amelyekkel Pázmány Péter vitába száll, mivel azt tárgyalják, hogy csak a hit elégséges-e a megigazuláshoz. A 25. például arra vonatkozik, hogy miért nem lehet a mi jó cselekedetünk az Isten előtt megigazulásunk vagy annak valamilyen része, a válasz pedig: „azért hogj még az legjob czelekedetink is nem szinte tökélletesec, és bünnel vadnac megferteztetvén” (Kis Catechismus: 13). Az ezt követő konkrétan arra kérdez rá, hogy „nem érdemlenec tehát semmit az mi joczelekedetink, maga lám az Isten mind it, s mind az jövendő életben, megakarja azoknac jutalmát adni,” azonban a felelet szerint „az á jutalom nem érdemböl, hanem kegyelemböl adatic” (Kis Catechismus: 13).

Az üdvösség fogalmát elsősorban Jézus kapcsán említik, akit azért neveznek Üdvözítőnek, mert „minket büneinkböl megszabaditván üdvözit, (…) Es ö nékem olly Föpapom, ki érettem önmagat föláldozta, es nekem az Atyánál szószolom: Es én királjom, ki engem ez világon ve-

zérell, miglen engemet végre hozzá veszen az öröc idvösségben" (Kis Catechismus: 11).

Később itt is szóba kerülnek a sákramentumok (szentségek), amelyek arra valók, hogy hitünket Krisztusnak a keresztfán történt áldozatára mint üdvösségünk egyedüli alapjára irányozzák („azon egy Christusra, es azon idvességnec egy fundamentomára igazitnak"; Kis Catechismus: 13), illetve itt is részletesebben tárgyalják a keresztséget, mivel Krisztus elküldte tanítványait, hogy „Mennyetek el, es taniczatoc minden népeket, megkeresztelvén őket Atyanac, Fiunac es Szent Léleknec nevében. Az ki hiend es megkeresztelkedendic, üdvözül, az ki pedig nem hiend karhozic. Ez igéret ismét előforog midőn az irás ez keresztséget, uyonnan születés förödésénec és az bünöc elmosásánac nevezi" (Kis Catechismus: 15).

Miután bemutattam mindhárom felekezet nézőpontját a megigazulás és üdvösség témájára vonatkozóan, egy táblázatban foglaltam össze a fentiekben ismertetett tanítást, melyben röviden jelöltem azokat a részeket, ahol az illető tételek megtalálhatóak. Ez segít jobban átlátni a megegyező, illetve egymásnak ellentmondó állításokat, mivel félkövérrel kiemeltem azokat a részeket, ahol ellenkezik a felekezetek tanítása.

Tételek	Trentói zsinat	Konkordia	Kis Catechismus
Ádám törvényszegése miatt minden ember elvesztette ártatlanságát.	1. fejezet 5. ülés: 1. és 2. határozat		
Jézus azért jött, hogy megváltsa a bűnösöket, és megigazulttá tegye őket.	2. fejezet 10. kánon 5. ülés: 3. határozat	Második rész: első és főtétel: 1.	21. és 23. kérdés
Soha senki sem igazulhat meg, csak ha Krisztusban újjászületik.	3. fejezet 2. és 10. kánon		21. kérdés
A hívek az újjászületésben, Krisztus szenvedésének érdeme által, a megigazulás kegyelme révén részesülnek.	3. fejezet 10. kánon	Második rész: első és főtétel: 3.	21., 23. és 26. kérdés
A felnőttek megigazulását Isten Jézus Krisztus általi megelőző kegyelméből kell eredeztetni.	5. fejezet 2. és 3. kánon		26. kérdés
Az Ő serkentő és segítő kegyelme a Hozzá való vissza-	5. fejezet 3. kánon		

forduláshoz és a saját megigazulásuk felé való törekvésre előkészítést ad.			
Lehetetlen, hogy az ember maga egyáltalán semmit sem tesz, befogadva ezt a sugallatot.	5. fejezet 21. kánon		
Isten kegyelme nélkül nem mozdulhat a megigazulás irányában csak a saját szabad akaratából.	5.fejezet 3. kánon		26. kérdés
Előkészület a megigazulásra: akik az isteni kegyelem által felindítva és segítve a hitet, amely „hallásból van” (Róm 10,17), befogadják, s mindazt igaznak hiszik, amit Isten kinyilatkoztatott és megígért, (elsősorban azt, hogy Isten kegyelméből a bűnös megigazulttá lesz a „megváltás által, amely Jézus Krisztusban van.”	6. fejezet 7. és 9. kánon	Kis Káté: keresztség szentsége: 6.	26. kérdés
Magukat bűnösnek tartva, reményük felébred, hogy bízhatnak és elhatározzák, hogy megkeresztelkednek.	6. fejezet 3. és 8. kánon	Kis Káté: keresztség szentsége: 6.	31. kérdés
Az előkészületet maga a megigazulás követi, mely nem csupán a bűnök bocsánata, hanem a belső embernek a kegyelem és a kegyelmi adományok akaratlagos befogadása által megvalósuló megszentelődése és megújulása.	7. fejezet 4. és 11. kánon	Nagy Káté: Negyedik rész: a keresztség: 24–25.	
Senki sem igazulhat meg, csak ha részesedik a mi Urunk Jézus Krisztus szenvedésének érdemeiben.	7. fejezet 10. kánon	Második rész: első és főtétel: 3.	21. és 23. kérdés
Az ember a megigazulásban, a bűnök bocsánatával együtt Jézus Krisztus által elnyeri a hitet, a reményt és a szeretetet.	7. fejezet 28. kánon		
„Tettek nélkül a hit halott” (Jak 2,7) és tétlenné válik.	7. fejezet 19. kánon		
Az ember „hit által” igazul meg és „ingyen” (Róm 3,22–	8. fejezet 9. kánon	Második rész: első és	23. kérdés

24).		főtétel: 3.	
Azért igazulunk meg a hit által, mivel „a hit az ember üdvösségének kezdete”, minden megigazulás alapja és gyökere.	8. fejezet 9. kánon	Második rész: első és főtétel: 4.	
A cselekedetek magát a megigazulás kegyelmét nem érdemlik ki.	8. fejezet 1. kánon	Második rész: első és főtétel: 4.	25. és 26. kérdés
Nem elégséges csupán a hit.	9. fejezet 9., 12., 14. és 19. kánon	**Ellenzi** a második rész főtételében: 4.	**Ellenzi:** 23. kérdés
Az Újszövetség szentségei is szükségesek az üdvösséghez.	7. ülés: 4. és 6. kánon	Kis Káté: az Oltáriszentség: 6.	28. kérdés
Az keresztség szükséges az üdvösséghez.	7. ülés: keresztség: 4. és 5. kánon	Kis Káté: keresztség szentsége: 6.	31. kérdés
Még a hit sem nyújthatja bűnbánat nélkül semmilyen bűn megbocsátását.	14. a) ülés: 6. fejezet		**Ellenzi:** 23. kérdés
Senkinek sem lehet oly erős tudása, hogy megingathatatlan hittel, amely tévedésnek nincs kitéve, tudja, hogy megigazult.	9. fejezet 13., 14. és 15. kánon		
A hívek „a hittel együtt munkálkodva a jócselekedetek révén” (Jak 2,22) növekednek a Krisztus kegyelme által kapott megigazulásban és egyre igazabbakká lesznek.	10. fejezet 24. és 32. kánon		**Ellenzi:** 25. és 26. kérdés
A megigazult embernek is ugyanúgy be kell tartania a parancsokat, és betartásuk nem lehetetlen.	11. fejezet 18., 20. és 22. kánon		
Az apróbb bocsánatos bűnök elkövetésétől még nem veszti ez az ember a megigazulását.	11. fejezet 23. kánon		
Az igaz ember jócselekedeteivel bűnt követ el (és örök büntetést érdemel).	**Ellenzi** a 11. fejezet, a 7., 25. és a 31. kánon		25. kérdés
Az eleve elrendelés és az üdvösség bizonyosságáról szóló tanítás.	**Ellenzi**: 6. és 17. kánon		20. kérdés

Senki nem állíthatja biztosan, hogy ő maga mindenképpen az eleve kiválasztottak közé tartozik.	12. fejezet 15. kánon		
Nem lehet tudni, hogy a megigazult súlyosabb bűnt nem követhet el többé.	12.fejezet 6. és 23. kánon		
Senki sem tudhatja, hogy Isten kiket választott ki magának, legfeljebb külön kinyilatkoztatás útján.	12. fejezet 16. kánon		
A hívek félelemmel és reszketéssel munkálkodjanak saját üdvösségükön fáradozásban, virrasztásban, alamizsnálkodásban, imádságban és felajánlásokban, böjtölésben és tisztaságban.	13. fejezet	**Ellenzi:** A tízparancsolat: 22.	**Ellenzi:** 25. és 26. kérdés
Akik bűnök elkövetése miatt kiestek a megigazulás állapotából, a bűnbánat szentsége által ismét megigazulhatnak.	14. fejezet 29. és 30. kánon	Kis Káté: gyónás 16. és 18.	
A megigazulás kegyelmét el lehet veszteni hitetlenséggel és a hitet meg nem szüntető, de halálos bűnökkel.	15. fejezet 27. és 28. kánon		
A jócselekedeteknek és érdemeknek megfelelően Isten ígérete szerint az Isten fiainak ígért kegyelmet és az örök életet nyerhetik el mint jutalmat.	16. fejezet 26. és 32. kánon	**Ellenzi** a második rész főtételében: 4. és a tízparancsolatnál: 22.	**Ellenzi:** 25. és 26. kérdés
Mivel Jézus a megigazultakba szakadatlanul árasztja erejét, s ez az erő a tagok minden jócselekedetét megelőzi, kíséri és követi is, enélkül semmilyen módon Istennek kedves és érdemszerző tett nem jöhet létre.	16. fejezet 2. kánon		
Isten jósága, hogy a mi érdemünknek tudja be azt, ami valójában az Ő ajándéka.	16. fejezet 32. kánon	Nagy Káté: Negyedik rész: a keresztség: 35.	

A megigazulásról és üdvösségről szóló vita a 16. században

Ha össze szeretnénk foglalni a lehető legegyszerűbben azt, hogy mi a megigazulás, talán azt mondhatjuk, hogy ez arra vonatkozik, hogy Isten igaznak fogad el, igaznak lát maga előtt, és felment, mint amikor a bíróságon elhangzik az ítélet, hogy „nem bűnös." Ez egy jogi vagy törvényszéki analógia, de nem jelenti, hogy az Istennel való kapcsolatunkat le lehet írni jogi terminológiával, viszont talán így ragadható meg leginkább ez a teológiai fogalom. Ha pedig meg akarjuk különböztetni az üdvösségtől, akkor azt mondhatjuk, hogy a megigazulás Isten hozzáállása a változásomhoz, az üdvözítés pedig az, amit tesz, hogy megváltozzam. A megigazulás arra vonatkozik, ahogy lát engem, az üdvözítés pedig az, amit cselekszik bennem. A megigazuláshoz köthető, hogy Krisztus meghalt a bűneimért a kereszten, az üdvözítéshez pedig a Szentlélek általi munkája abban, hogy megváltoztassa az életemet. Azonban egyértelmű, hogy ez a két fogalom nem választható szét egymástól, mivel olyanok, mint a nap fénye és melege, és nem különíthetjük el őket teljesen, mivel ugyanabból a forrásból erednek (vö. Lane 2006: 17–18).

Miután látjuk már, hogy melyik felekezet hogyan vélekedik a megigazulásról és az üdvösségről, illetve a jelenlegi hittételekbe hogyan épülnek ezek bele, érdemes visszatekinteni arra, hogy honnan is indult el a vita, és mik voltak ennek a főbb állomásai, hogy lássuk, hol helyezkedik el ebben a folyamatban az általam vizsgált Pázmány mű, és melyek voltak azok az események, illetve vitás pontok, amelyekre ő is reagált a *Kalauz*ban.

A reformátorok számára a hit által való megigazulás témájának fő szerepe valójában az volt, hogy általa megvigasztalják a félelemben élő híveket, akik megrémültek attól, hogy képtelenek eleget tenni ahhoz, hogy kiérdemeljék az üdvösséget. Ennélfogva Luther számára arra a kérdésre, hogy hogyan találhatok kegyelmet az Istennél, egyértelműen az a válasz, hogy egyedül hit által, csupán Isten ígéretében bízva, hogy Jézus Krisztus irgalmas és megbocsátó. Így a hangsúly a csupán hit által való megigazulásra került. Luther a Róm 3,28-as versből indult ki, hogy az ember csak a hit által igazul meg a törvény cselekedete nélkül, ez pedig egy Krisztus-közeli megigazulásfelfogáshoz vezetett, ezt fogalmazta meg később a már említett és idézett 1537-es *Schmalkaldeni cikkek* főtételében (Anderson 1985: 23–25). Annak ellenére, hogy a megigazulás témája kiindulópontja

volt a reformációnak, a későbbi vitákban nem mindig ez játszotta a főszerepet. Luther elsősorban Johann Tetzel prédikációjára reagált, mely a népet arra indította, hogy búcsú megváltásával járuljanak hozzá X. Leó pápa terveihez a Szent Péter-bazilika újjáépítésére vonatkozóan, ugyanis Tetzel bűnbocsánatot és a purgatóriumtól való megszabadulást hirdette a búcsút vevők számára. Luther írt a mainzi érseknek, és kérte, hogy a papok ne ringassák ilyen hamis biztonságérzetbe a híveket, ugyanis a jámbor és szeretetteli cselekedetek mindenképpen jobbak, mint a búcsúk, ugyanakkor a levél mellé csatolta a 95 tételét is, melyekben szintén ezt a szokást bírálta a bűnbánat szentségéhez kötődő gyakorlattal együtt. Ezt követően kezdődtek el a viták, melyeknek a főbb helyszínei Mainz, Köln, Leuven és Párizs voltak, bár itt még nem kimondottan a kizárólag hit alapján történő megigazulás doktrínája volt a leggyakoribb téma, hanem olyanok, mint a szabad akarat, az állítólagos bűnössége minden jócselekedetnek, a bűnbánat, a gyónás és hasonlók. A pápa 1518-ban Augsburgba küldte Tommaso de Vio bíborost, aki neves teológus volt, hogy tárgyaljon Lutherrel. Azt állította, hogy Pál, amikor a törvény cselekedeteinek gondolatát elveti, akkor ezt azért teszi, mert akik jót tesznek, azok Krisztus kegyelméből teszik, és valóban érdemesek az új szövetségre. A bíboros vonakodott attól, hogy Luthert eretneknek mondja, ezért két érvelési hibájára is rávilágított, és próbálta meggyőzni. 1518 novemberében a bíboros kérésére a pápa kiadta a *Cum postquam* bullát, amelyben rögzítették az aktuális doktrínákat, később azonban tovább folytatódtak a viták (vö. Anderson 1985: 25–27). Luther követői azt állították, hogy egyes gyakorlatok, mint például a saját gyónás megmaradhatnak, mert hitet ébreszthetnek, más szokásokkal szemben, mint például a miseruhák viselése, illetve képek és szobrok a templomban, közömbösek voltak, és úgy ítélték, hogy nem szükséges megszüntetni, amíg nem rontják el az egyedül Istenbe vetett bizalmat. A böjtöt és egyéb aszketikus gyakorlatokat, beleértve a cölibátust is, nem tartották kötelezőnek, de elfogadták önkéntes lemondásként. Mivel a hit által való igazulás szolgált kritériumként a puritán radikalizmus és merev hagyományőrzés ellen, a lutheranizmus gyakran tűnt konzervatív reformáló mozgalomnak, ezt a nyitottságot azonban a katolikusok általában nem ismerték fel (vö. Anderson 1985: 30). A katolikusok és Luther követőinek a szakadása egy idő után Németország politikai stabilitását kezdte veszélyeztetni, így 1531-ben megalakult a Schmalkaldeni Liga, ami arra volt hivatott, hogy szükség esetén megvédje az evangélikus ügyet egy

esetleges vallásháború alkalmával. Luther maga is úgy vélte, hogy a kiengesztelődés lehetetlenné vált, azonban továbbra is voltak próbálkozások a kiegyezésre, például 1541-ben Regensburgban teológusokból, hercegekből és jogászokból álló képviselők találkoztak, megvitatták a szabad akarat, a bűn oka és az eredendő bűn témáját, majd kiegyeztek ezekben a kulcsfontosságú kérdésekben (vö. Anderson 1985: 31–32), viszont ez még nem volt elégséges ahhoz, hogy újra egyesíteni lehessen a katolikusokat és az evangélikusokat. Luther többször is szeretett volna egy általános tanácsot ülni, azonban a háborúk, uralkodók és pápák gyakori váltakozása késleltette ennek létrejöttét. Végül 1542-ben III. Pál összehívta a trentói zsinatot, amin az evangélikusok nem vettek részt, mert nem teljesült az a feltételük, hogy ez legyen szabad, általános és nem pápai tanács. Huszonöt ülést tartottak három időszakban (1545–1547: I–X., 1551–1552: XI–XVI., és 1562–1563: XVII–XXV.). A zsinaton tárgyaltak többek között a hitvallásról, a katolikus hit alapjairól, a szentírási kánonról, az apostoli hagyományról, az eredendő bűnről, a megigazulásról, a kegyelemről, az érdemről, a szentségekről, a két szín alatti áldozásról, a miséről, a purgatóriumról, a szentkultuszról és a búcsúról, azonban Luther ezt már nem érhette meg, ugyanis 1546. február 18-án meghalt, és ugyanabban az évben kitört a schmalkaldeni háború. A trentói zsinaton amúgy arra a megállapításra jutottak, hogy az eredendő bűn az egész emberi fajt érinti, és az ennek megfelelő büntetést törli el a keresztség, ezen kívül pedig megkülönböztették az eredendő bűnt a bűnre való hajlamtól, így végül Szent Ágoston tanítása mellett álltak ki Lutherével szemben. Ugyanakkor kihangsúlyozták Krisztus egyedülálló szerepét, aki mindenkiért meghalt, és elárasztja kegyelmével azokat, akik benne újjá születnek, viszont akik nem születnek benne újjá, azok sosem igazulnak meg. A Szentlélek megvilágosító ereje és a kegyelem által az ember elhiszi Isten kinyilatkoztatásait és ígéreteit, különösen azt, hogy Isten kegyelméből Jézus Krisztus által megigazul (vö. Anderson 1985: 33–34). A trentói zsinat mindenképpen ragaszkodott a hit elsőbbségéhez a megigazulás kapcsán, mivel a hit a kezdete az emberi megváltásnak, és a gyökere a megigazulásnak, ami nélkül lehetetlen Istennek tetszeni. A hit, bár feltétlenül szükséges, nem él, hacsak a Szentlélek nem árasztja Isten szeretetét a szívünkbe, ez pedig magában foglalja a hit, a remény és a szeretet erényét, aminek következtében az ember megújul, és a hite

közreműködik a jócselekedetekben, ahogy a Jak 2,22-ben olvasható. Ez a kijelentés nem feltétlenül összeegyeztethetetlen a lutheri tannal, mivel az első része teljesen megfelelt a reformátorok álláspontjának, hogy csupán Istenre kell tekinteni, és nem a saját érdemeinkre, azonban a kijelentés további félreértésekhez vezetett. Bár a zsinat tanítása szerint a jócselekedetek, amelyeket a megigazult ember véghez visz, szintén Isten kegyelméből származnak, a második részt, mely szerint Isten nem tekint el azoktól az érdemektől, amiket Ő ad az embereknek, mégsem fogadták el. A zsinat után azonban elmaradt a közvetlen reakció, mivel Luther halála következtében az evangélikusok között belső problémák léptek fel, és ők is további csoportokra szakadtak annak alapján, hogy mely nézeteket fogadták el, míg végül az 1577-es *Formula Concordiae* igyekezett pontot tenni az egymás közti vitáik végére (vö. Anderson 1985: 35–36).

Érdemes Calvin tanításáról is szót ejteni, mivel ő is Luther tanaiból indult ki. Az ő elképzelése a megigazulásról a korábban már említett törvényszéki felfogás volt, vagyis az, hogy Isten igaznak fogad el minket Krisztus igazságának a beszámításával. Úgy értelmezte, hogy a bűnös közösségre lép Krisztussal, kiengesztelődik Istennel az Ő kegyelme által, míg Krisztus vére megtisztítja, és megszerzi a bűneinek a bocsánatát, így Krisztus igazságát ölti magára, mintha az az ő saját állapota lenne, és így áll meg a mennyei ítélőszék előtt. Ezek alapján tehát csak Krisztusban és egyedül általa igazulunk meg, Isten előtt csakis Krisztus miatt lehetünk igazak saját magunktól függetlenül, így a megigazulásunk csak és kizárólag hit által történhet, a hit pedig nem erény, hanem érték. Azt állította, hogy a hit igazít meg minket, és nem azért, mert ez érdemi igazság, hanem a saját értéke által, és ez az eszköze annak, hogy megkaphassuk Krisztus igazságát. Calvin egy üres edényhez hasonlította a hitet, amellyel azért jövünk, hogy megkapjuk Krisztus kegyelmét, a megigazulás ereje ugyanis nem a hitben rejlik, hanem Krisztusban, akit a hit által megkapunk (vö. Lane 2006: 21–22). Az általa írt *Institutió*ból egyértelműen kiderül, hogy az üdvösségről szóló doktrínájának központi eleme ezeken a gondolatokon kívül a Krisztussal való egység. Miután a második könyvben kifejti, hogy Krisztus mit ért el számunkra, a harmadikban arról ír, hogyan kaphatjuk meg Krisztus kegyelmét, és állítja, hogy amíg Krisztus rajtunk kívül marad, és mi tőle elválasztva élünk, addig az, amit Ő az emberi nemért szenvedett és a megmentésünkért tett, teljesen hasztalan és értéktelen marad a számunkra. Amíg nem egyesülünk Krisztussal, semmit sem használ nekünk az Ő érdeme, és a

Szentlélek az, aki egyesíthet vele a hit által. A megigazulásnak és üdvösségnek két nagy előnye is van, ez az életünk megújulása és a kiengesztelődés, és mindkettőt Krisztusban kapjuk a hit által (vö. Lane 2006: 23). Azt is érdemes kihangsúlyozni, hogy Calvin nem tekintette a megigazulást az üdvösség okának, sem az utóbbit az előbbi gyümölcsének, ugyanis mindkettő a Krisztussal való egység gyümölcse és következménye. Mindezek után felmerülhet a kérdés, hogy mi a különbség egyáltalán a katolikus és a református nézet között, ugyanis az eltérés nagyon árnyalt. A reformátusok úgy tekintik, hogy mi bűnösek maradunk önmagunkban, de Krisztus igazsága beszámít a mi javunkra, a trentói zsinat ezzel szemben azt vallotta, hogy igaznak számítunk, nem a tetteink alapján, hanem Krisztus igazsága szerint, mely belénk árad, amelyet a Szentlélek a szívünkbe ültet. Így a reformátorok szerint inkább Krisztus tettéért vagyunk elfogadva, a trentói zsinat tekintetében inkább a Szentléleknek a szívünkben végbemenő munkája által (vö. Lane 2006: 25).

Pázmány Péter a megigazulásról és az üdvösségről

Az eddig összefoglaltak alapján láthatjuk, hogy Pázmány valójában egy már évtizedek óta zajló hitvitába kapcsolódott be, és bár a *Kalauz* elsősorban a katolikus tanrendszert mutatja be, stílusa mégis sokszor polemikus, a protestánsok nézeteivel szembehelyezkedve mutatja be a katolikus hitet. Pázmány előtt a korai jezsuiták közül már Jerónimo Nadal is tárgyalta az üdvösség témakörénél lévő különbségeket, hiszen szerinte a lutheránusok tagadták a kegyelem és az emberi akarat közötti mindenféle együttműködést az üdvözülés folyamatában, ezen kívül kizárták a jócselekedeteket, és lerombolták a szabad akaratot, ugyanakkor a protestánsok mind azt vallják, hogy a bűnök megmaradnak az üdvözültekben (O'Malley 2006*:* 312). Ezeket az álláspontokat Pázmány is mind felsorolja ebben a könyvben, ugyanakkor továbbiakat is említ, és szentírási érvekre alapozva bizonyítja ezek ellenkezőjét.

Pázmány Péter *Kalauz*ának eljárásmódjára elsősorban az a jellemző, hogy a protestáns felek álláspontját bemutatva és megcáfolva vázolja a katolikus tanítást, és részletes magyarázatot ad a különböző témák kapcsán arra, hogy miért téves Luthernek, illetve Calvinnak az elképzelése, igyekszik ezeket a logikai hibákat kiigazítani, és érveivel kiáll a katolikus tanítás mellett abban a reményben, hogy ezzel

megerősítheti az elbizonytalanodott híveket, illetve akár vissza is térítheti az eltévelyedetteket.

Mint már utaltam rá, a megigazulás és üdvösség témája Pázmánynál is jelentős, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Kalauz*nak már a legelső soraiban szerepel az *Előljáró level*ben a köszöntésnél „A' kegyes olvasónak, Istentűl Üdvösség, tőllem tisztesség" (Pázmány 1637: iii), ugyanakkor a XII. könyv teljes egészében az ember megigazulásáról szól (Pázmány 1637: 907–954). Ezt a könyvet négy részre osztja: „ELSŐ RÉSZE. AZ IGAZULÁSHOZ-VALO KESZÜLETRÜL" (Pázmány 1637: 907), „MASODIK RESZE. AZ IGAZULAS MIVOLTARUL" (Pázmány 1637: 929), „HARMADIK RESZE. AZ IGAZULAS TULAJDONSAGIRUL" (Pázmány 1637: 936) és „NEGYEDIK RESZE. A' JO CSELEKEDETEK ERDEMÉRŰL" (Pázmány 1637: 947), ezek meghatározzák a főbb témákat. Ezt követően mind a négy részt tovább bontja, és bekezdésjelekkel bevezetett, arab számokkal jelölt paragrafusokban vagy tételekben fogalmazza meg a legfontosabb állításokat. Ilyenből összesen tizenöt található. Az első rész, mely terjedelmét tekintve is a leghosszabb (körülbelül annyi, mint a másik három együttvéve), hat ilyen tételt tartalmaz, a második és harmadik rész hármat, míg a legutolsó szintén hármat, bár ezeket kettőtől négyig számozza, ami feltehetően elírás vagy nyomdahiba. Mivel ezek a tételek tördelés szempontjából szintén mindig új sorba kerülnek, és középre vannak igazítva, egyfajta alcímjelleget kapnak, ami jelzi, hogy fontos szerepük van a műben, bár írásuk kisbetűvel történik. Ezen kívül megjelenik még egy fajta felsorolás, ami szintén új sorban, középre igazítva található a harmadik rész harmadik tételén belül. Ezek „N°" szimbólummal kezdődnek, négyet fogalmaz meg belőlük, és tekinthetők altételeknek is. Ezekre a részekre, tételekre és altételekre épül fel Pázmány mondanivalója a megigazulásról.

Az első részben még az előfeltevéseknél abból indul ki, hogy az embernek szabad akarata van (ezt ó- és újszövetségi igehelyekre, illetve Szent Ágostonra hivatkozva igazolja, és külön kiemeli, hogy sem Luther, sem Calvin nem ért ezzel egyet, utóbbi ugyanis arra hivatkozik, hogy az ember a bűnbeesése után elvesztette szabad akaratát; vö. Pázmány 1637: 907). A tétel végén az ellenvetéseknél, amikor az esetlegesen felmerülő kérdésekre válaszol, azt is leírja, hogy a szabad akarat állítása egyáltalán nem jelenti azt, hogy ez önmagában elégséges lenne a jóra Isten segítsége nélkül, hanem csupán Isten segítségével vagyunk

készek jót tenni. Ugyanitt hivatkozik Calvinra is, aki azt állítja, hogy „Isten akarattya és túdása-nélkül, semmi nem lehet: A'mit pedig Isten akar, és lát, kételen meg kell annak lenni," erre pedig azt válaszolja, hogy Isten szabad akaratot adott Ádámnak, és akinek szabad akaratot adott, azt nem akarja erővel kényszeríteni, hanem azt akarja, hogy szabadon éljen. Szintén itt az ellenvetéseknél írja azt is, hogy a jócselekedeteket Isten cselekszi bennünk és velünk, hogy az ember szándékát Isten vezeti, illetve hogy Krisztus kegyelme nélkül az ember nem cselekedhet jót (vö. Pázmány 1637: 909–910).

A következő tételben részletesen kifejti, hogy az ember szabad akarata az isteni kegyelem nélkül nem elégséges a megigazuláshoz való előkészületre. Ennek indoklásánál hivatkozik a trentói zsinatra, illetve egy példát is felhoz: úgy, ahogy a beteg ember nem tud felkelni segítség nélkül, ugyanúgy nekünk is szükségünk van Isten segítségére ahhoz, hogy jót tehessünk, végezetül pedig Pálra és egyéb szentírási példákra hivatkozva cáfolja Luthernek és Calvinnak a véleményét, akik nem fogadják el ezt a tételt (vö. Pázmány 1637: 910–913).

Az előbbihez hasonló a harmadik tétel állítása is: ahogy az embernek szüksége van Isten kegyelmére ahhoz, hogy jót tehessen, ugyanígy szüksége van erre ahhoz is, hogy megtarthassa a törvényt. „A' Romai Ecclesia azt taníttya; hogy a' Christus érdeméből adatott segétség-nélkül, elégtelenek vagyunk az Isten Törvényének megtartására: de az Isten malasztyával, úgy bé-tellyesíthettyük a' Parancsolatokat" (Pázmány 1637: 913). Ezt az állítását Pázmány hosszasan bizonyítja, először bibliai példákkal igazolja, hogy akiben szeretet van, az megtarthatja a törvényt, és aki azt állítja, hogy ismeri Istent, de nem tartja meg a parancsait, az hazudik. Ezen kívül utal még Jánosra, aki szerint Isten parancsolatai nem nehezek, illetve Pálra, aki azt állítja, hogy mindent megtehet az által, aki neki erőt ad. Példaként említi továbbá a gazdag ifjú esetét, aki állítja, hogy megtartotta a törvényt, és ez szükséges is az üdvösséghez, ugyanakkor szintén az ő példájából tudjuk meg azt is, hogy vannak tanácsok, amelyek nem kötelezőek, de nagyobb tökéletességre emelhetnek, ilyen például a szegénység, melyet önként választva kincset gyűjthet az ember a mennyországban. Mivel Calvin ezekkel az érvekkel sem ért egyet, és azt állítja, hogy a fiú bizonyára hazudott a törvény megtartásáról, Pázmány ezt az ellenvetést itt külön is megcáfolja azzal, hogy akkor

Krisztus nem megszerette, hanem meggyűlölte volna a fiút. Márpedig a Szentírásból az derül ki, hogy szerette, és azt mondta neki, hogy még egy valami hiányzik, ha tökéletes akar lenni; viszont ha hazudott, akkor nem ez a válasz érkezett volna. Ezt a példát további érvek követik a tétel igazolásában, majd válaszol az ellenvetésekre, melyek közül a leglényegesebb az, hogy nincs olyan ember, aki ne vétkezne (vö. Pázmány 1637: 913–917). A feleletben pedig azt írja, abból, hogy senki sem bűntelen, csak az következik, hogy nem tartják be, amit betarthatnának, mert az, hogy valaki nem tartja be, még nem jeleni azt, hogy nem tarthatja be: „Senki Bűn-nélkül nincsen. De abból egyéb nem következik, hanem hogy, az Emberek, a'mit meg-tarthatnak meg nem tartyák. Igazán írja Sz. Ágoston, hogy »Külömb kérdés, Ha meg-tarthatya-e ember a' Törvényt, és ha meg-tartya-e? Abból, hogy meg nem tartya ember a' Törvényt, nem következik hogy meg nem tarthattya«" (Pázmány 1637: 917), vagyis itt a protestánsok érvelésének egy logikai hibájára hívja fel a figyelmet.

A negyedik tétel kimondja, hogy az ember semmilyen cselekedettel sem érdemelheti meg az igazulását. Pázmány rögtön az elején kiemeli, hogy gyakori vádként hangzik el a protestánsoktól, hogy ezt a tételt a katolikusok nem fogadják el:

> Semmivel gyakrabban, és gyűlölségesben nem terhelnek az Újítók minket, mint azzal, hogy mí, Christust ki-rekesztvén, magunk Cselekedeti érdeméből akarunk igazúlni, és Bűn-bocsánatot nyerni. De, a'mint elébb mondám, és végre az Ellenkezők-is meg-vallyák, homályos jelenség sincs errűl a' mi tanitásunkban, hanem, újokból szopták; és, ha nem a' tudatlanság, bizony a' Tekélletlenség mű-helyében, koholták ezt a' Pártosok" (Pázmány 1637: 918–919).

Itt fejti ki, hogy a római egyház két dolgot tanít: először is, a trentói zsinat kimondja, hogy ugyan Krisztusnak nagyon sokba került a mi szabadulásunk, de számunkra nézve ez ingyen van, Isten kegyelméből, és nem érdemeltük meg, a másik pedig, hogy a bűn miatt meghalt, és az Istenben való élettől elszakadt az ember, örök kárhozat van rajta, és egyedül az ártatlan Bárány a mi váltságunk és üdvösségünk, kezesünk, közbenjárónk, engesztelőnk stb., majd még egyszer hangsúlyozza, hogy ezt tanítja az egyház, így hamisan vallják az Újítók, hogy a magunk elégtételéből várjuk szabadulásunkat (vö. Pázmány 1637: 919–920).

Ezt követi az ötödik tétel, melyben azt állítja, hogy jó cselekedetekkel készül az ember az igazulásra, mivel noha hitünkkel és jó cselekede-

teinkkel nem érdemeljük meg az igazulást, mely Krisztus érdeméből ingyen adatik, az okos ember készíti és alkalmassá teszi magát az igazulásra, amit a Szentírás is bizonyít. Itt összevet Pál és Jakab levelében található, látszatra egymásnak ellentmondó igerészeket, majd azt a következtetést vonja le, hogy a cselekedet érdeméből senki nem igazul, de a cselekedettel készül az igazuláshoz, illetve Pál az első igazulásról mondja, hogy érdem nélkül, ingyen adatik, Jakab azonban az igazság növekedéséről mondja, hogy jó cselekedetből lesz (vö. Pázmány 1637: 921–923).

Az első rész utolsó tételében pedig azt állítja Pázmány, hogy egyedül a hit nem elég az igazuláshoz. Azt, hogy protestánsok azt tanítják, hogy egyedül a hit által igazul az ember, és a jó cselekedetek nem szükségesek, azzal magyarázza, hogy Luther beírta Szent Pál szavai közé a *Sola* szót, hogy megcsalhassa a közönséget, Calvin ezt a *Solá*t a Szent Péter szavaihoz írta, de Péter a Calvintól idézett helyen ezt nem említi. Ezen kívül felhozza még érvként azt, hogy Luther tanításával ellentétben Pál azt írja, hogy a hit jó cselekedetek nélkül haszontalan, a hitet is elégtelennek mondja szeretet nélkül. Ezért írja Jakab, hogy hiába dicsekszünk a hittel, ha jó cselekedetünk nincs, mert a hit nem üdvözít jó cselekedet nélkül, sőt olyan, mint a test lélek nélkül. Ezen kívül visszautal a korábban leírtakra, és szintén a Szentírás alapján állítja, hogy az Isten segítségéből származott jócselekedetek által igazulnak a bűnösök, melyből látszik, hogy a jócselekedet eszköz és készület az igazuláshoz (vö. Pázmány 1637: 924–928).

A könyv második része a megigazulás mivoltáról szól. Pázmány a megigazulás fogalmát a trentói zsinat alapján határozza meg, „Mely mondásban Két dolgot kíván az Igazuláshoz: Bűn-bocsánatot, és Lelki újúlást, vagy Isten Malasztya vétele-által-való Szentséget” (Pázmány 1637: 929). Az ide tartozó első tétel azt fogalmazza meg, hogy a megigazulásban eltöröltetnek az ember bűnei. Itt elsősorban Calvinnal vitatkozik, ugyanis

> az Ujítók közönségesen azt tanittyák, hogy Soha az Ember Bűne le nem töröltetik, hanem csak be-fedezi ezeket az Isten; és bennünk hagyván, nékünk nem-tulajdoníttya (…) sőt, nem csak az Eredendő bűnről, írja hogy soha meg nem bocsáttatik; hanem azt taníttya; hogy az igen Szent embereknek, minden cselekedetök Halálos vétek. Ezekből azt hozza-ki; hogy, mikor az Igazulásrúl szúllunk, nem azt kell visgálni mint légyünk Igazak, hanem azt, hogy, hamissak lévén, mint itéltetünk Igazaknak.

> Azért sokszor írja Calvinus; hogy a'mi Igazságunk, nincs mi-benünk, hanem kívül vagyon, és Csudálatos Igazúlásnak nevezi, hogy az Emberek, magok-kívül Igazak.

Ezzel szemben „a' Romai Ecclesia azt hiszi; hogy, midőn a' Bűnös ember meg-igazúl, nem marad ő-benne a' Bűn, hanem attúl megtisztíttatik" (Pázmány 1637: 929). Ezt a tételt részben a Szentírás, részben Szent Ágoston alapján igazolja. Az egyik érv, hogy ha a bűn megmarad bennünk, akkor Isten minket bűntől mentesnek nem tarthat, Isten szeme előtt pedig minden nyilvánvaló, a rútat rútnak, a szépet szépnek látja, ugyanígy állítja azt is, hogy Isten egyaránt gyűlöli a gonosz embert és az ő gonoszságát. Ezért ha az emberben marad a gonoszság, lehetetlen, hogy ne gyűlölje: mivel a *Credó*ban a bűnök bocsánatát hisszük, a Miatyánkban ugyanazt kérjük, biztos, hogy nem csak befedi, hanem meg is bocsátja a mi bűnünket. Az ellenvetéseknél felmerül egy Dávidtól származó részlet, mely szerint boldogok, akiknek Isten a vétkét befedte és nekik nem tulajdonítja, erre viszont azt a választ adja, hogy Dávid a bűnök bocsánatát hívja elfedésnek. Majd Szent Ágoston magyarázatát idézi, mely szerint Isten előtt egyéb elrejtve nem lehet, mint ami nincs. Ami nincs az emberben, azt Isten sem látja, de ha bűn lenne benne, akkor azt lehetetlen lenne, hogy Isten ne lássa. Szintén itt merül fel ellenvetésként, hogy Isten előtt senki nem igaz. Erre azt válaszolja, hogy ha kegyelmességgel meg nem előzi Isten az ítéletet, senkit sem talál igaznak, mert az ő irgalma bocsátja meg a bűnöket, ezért tanítja a Szentírás, hogy senki a maga erejével Isten előtt nem igaz (vö. Pázmány 1637: 929–931).

A második tételben azt állítja, hogy az igazulásban isteni ajándékokkal szenteltetik meg az ember lelke. Itt elsősorban a kisdedek keresztségére gondol; amikor az idősek penitencia által Krisztus érdeméből megigazulnak, és nemcsak bűnbocsánatot nyernek, de a Szentlélek által hittel, reménységgel és szeretettel ékesíttetnek. Ezek az ajándékok az emberben maradnak, míg lelkét újabb bűnnel nem rútítja (ezt a kijelentést az Újszövetségre és különböző egyházatyákra történő utalásokkal igazolja; vö. Pázmány 1637: 931–933). Az ehhez a tételhez tartozó második állítása pedig, hogy csak a Krisztusban levő igazság reánk fogásával igazak nem lehetünk, mivel

> lehetetlen, hogy fejér légyen a'kiben fejérség nincsen, meleg légyen, túdós légyen, a'kiben melegség, és tudomány nincsen: oly lehetetlen, hogy Igaz légyen, a'kiben Igazság nincsen. Az Ember úgy mondatik,

> Igaznak, mint Józannak, Mértékletesnek, Tisztának: De a' Keresztyének-közzül, senki Józannak, Mértékletesnek, vagy Tisztának nem mondatik, a Christus Józansága-, és Mértékletessége-által, ha magában részeges, tobzódo, és fajtalan. Mert a' Sz. Iras tanitásából hallók, hogy Isten úgy itéli a'dolgokat, a'mint magokban vannak, és gonoszt jónak nem itél. Tehát az Embert sem itélheti Igaznak, ha magában útálatos." (Pázmány 1637: 933)

Itt elsősorban példákat hoz fel a hétköznapi életből, majd indukció során következtet egy általánosabb kijelentésre, melyet az erényekre és a lelki életre vonatkoztat, így igazolja az állítását.

Pázmány a második rész utolsó tételét teljes egészében a protestánsokkal való vitának szánja, ugyanis a „Calvinus habozási az Igazulásrúl" cím alatt először Lutherre utal röviden, hogy az eddig említettek kapcsán miben téved, majd Calvin nézeteivel vitatkozik hét különböző pontba szedve (vö. Pázmány 1637: 934–935).

A XII. könyv harmadik része a megigazulás tulajdonságairól szól. Ezek közül az első, hogy akiben igaz hit van, azt el is vesztheti (melyet Simon mágusra és Pálra hivatkozva állít, de említi Szent Ágostont is). A második, hogy az ember az igazságból a bűn által kieshet, és gyakran ki is esik, és elkárhozik (ezt hét pontban igazolja, ebből öt szentírási alapú, kettőben pedig Calvinra utal, és állítja, hogy igaza volt abban, hogy Ádám igazságban teremtetett, s ezt elveszítette a bűnbeesés után). A harmadik tulajdonság pedig, hogy az igazságáról és üdvösségéről senki sem lehet biztos isteni kijelentés nélkül. Ezen a tételen belül találjuk a négy „N°" szimbólummal kezdődő altételt. Az első a protestánsok véleményét fejti ki (az Újítók tanítása iszonyú kétségbeesésbe viszi az embereket, mert elhitetik, hogy semmit Isten parancsaiban meg nem tarthatunk, és hogy minden jócselekedet örök kárhozatra méltó bűn, ebből következik, hogy ők mind bizonyosak örök kárhozatukról). A második a római katolikusok álláspontját mutatja be: hisszük, hogy ha valaki Istenhez tér, és penitenciát tart, bűnei megbocsáttatnak, és ha valaki végig megmarad az istenes életben, akkor üdvözül. De mivel az igazulásról és üdvösségről szóló ígéretek feltétellel vannak, változandó állapotunkat figyelembe véve, biztosak nem vagyunk benne. Ha végig betartjuk a feltételeket, akkor üdvözülünk, vagyis a mi gyarlóságunk fogyatkozásából, és nem Isten ígéreteinek bizonytalanságából van bizonytalanságunk. A Szentírás sokszor *talán*nal ígéri a penitenciát tartóknak a bocsánatot, azonban nem kétséges, hogy a tökéletes penitenciát tartó emberek vétkét Isten

megbocsátja, mert ezt sok helyen nyilván ígérte. Az ide tartozó harmadik altételben a tanítása mellett nyolc pontba szedve érvel, mivel amit az ember keresztény hittel hisz, abban oly bizonyos, hogy annál nagyobb bizonyosság nem lehet, de ilyen nagy bizonyság nem lehet bennünk igazulásunkról. Végül a negyedik pontban a felmerülő négy ellenérvet cáfolja meg, melyek közül a legnyomósabb, hogy a *Credó*ban hisszük bűnünk bocsánatát és az örök életet, azonban azt válaszolja rá, hogy csupán arról teszünk vallást, hogy Isten megbocsátja a vallást tevő ember bűneit, és örök életet ad híveinek, de hogy neked vagy nekem név szerint Isten megbocsátotta bűneinket, az bezzeg nincs benne a *Credó*ban. Úgy kell érteni tehát, hogy aki igazán szolgál, annak örök életet ad (vö. Pázmány 1637: 936–947).

A könyv utolsó része a jócselekedetek érdeméről szól, és ide is három tétel tartozik, bár ezek is az előző felosztást követik: az első a katolikus egyház tanítását magyarázza, a második érveket sorakoztat fel a jócselekedetek érdeme mellett, a harmadik pedig a protestánsok érveinek cáfolata. A római egyház tanítása erről a témáról négy részre osztható, az első, amit már korábban bizonyított, hogy senki az egy közbenjáró Krisztuson kívül az igazulást, bűnbocsánatot és az örök kárhozattól való szabadulást nem érdemelheti, hanem ingyen ajándékként, Krisztus érdeméből adatik bűnünk bocsánata, igazulásunk, kárhozattól szabadulásunk. A második, hogy azt valljuk, hogy semmi cselekedetünknek nincs érdeme Isten előtt, ha magunk Isten kedvében nem vagyunk, ha Krisztusba nem olttattunk (itt a szőlőtő példájára utal). A harmadik, hogy semmilyen cselekedettel senki Istent adóssá nem teheti, hogy tartozzon fizetni neki, hanem Isten azt jókedvéből teszi néha kegyelemből, és jutalmat ígér a fáradságáért, az utolsó pedig, hogy az igazult és Isten kedvébe ingyen fogadott ember a Krisztus érdeméből származott jócselekedetekkel a megígért mennyei koronát és igazulásának öregbülését érdemli. A második tételnél következő érvek többnyire rövidek, a Szentíráson alapulnak, illetve visszautalnak korábban már igazolt részekre, és a harmadik tételnél is csupán négy ellenvetést fogalmaz meg, az utolsóra pedig Calvin szavaival válaszol. Ez arra kérdez rá, hogy a Krisztus érdemének kisebbítése és gyalázata következik-e a mi érdemünk állításából, ugyanis ezzel azt vitatnánk, hogy Krisztus érdeme nem volt elégséges, mert ha elégséges lett volna, szükségtelen lenne azt foltozni a magunk cselekedeteivel. A feleletben pedig az áll, hogy Krisztus érdemével nem ellenkezik a mi érdemünk, mert ez abból árad, és amint a

szőlőtőt nem gyalázza, hanem becsületessé teszi a gyümölcsöző vessző, úgy a Krisztus érdemét magasztalja, hogy annak erejéből az erőtlen vessző gyümölcsözik, elégséges ezért a Krisztus érdeme, mert ebből ered a mi érdemünk is (vö. Pázmány 1637: 947–954).

Mindezek alapján láthatjuk, hogyan építi fel Pázmány a megigazulásról és üdvösségről szóló könyvének a gondolatmenetét, és hogy sok olyan pontot kiemel, ami valóban vitatott kérdés volt a felekezetek között, és ezeknek kapcsán a protestánsok érveit cáfolva igyekszik megmagyarázni és terjeszteni a katolikus álláspontot.

Összegzés

A megigazulás és az üdvösség lényeges teológiai kérdések, és megfigyelhettük, hogy mennyire összetett fogalmak, amelyeket a különböző felekezetek katekizmusai más-más megközelítésből magyaráznak, és gyakran eltérő elemeket emelnek ki, azonban az eltérő megvilágítás ellenére azt is észrevehettük, hogy nem minden esetben mondanak épp annyira ellent egymásnak ezek az elképzelések, meghatározások, mint amennyire első látásra tűnik. A reformáció kezdetén kialakult viták vizsgálata során szintén kiemeltem a kiegyezésre vonatkozó próbálkozásokat, illetve azt, hogy bizonyos időszakokban valóban létrejöttek megállapodások bizonyos résztémákat illetően, ennek ellenére az evangélikus–katolikus megigazulásra vonatkozó kiegyezésig több száz évnek kellett eltelnie, a katolikusok és reformátusok között pedig még nagyobb a távolság.

Mint láttuk, a *Kalauz* XII. könyvében Pázmány Péter arra törekedett, hogy szisztematikusan sorra vegye a megigazulásra vonatkozó nézeteket, és a protestánsok elveinek tévességét bebizonyítva érveljen a katolikus álláspont mellett. Érveinek többsége a Szentíráson alapul vagy az egyházatyák tanításán, hiszen ez közös alap a különböző felekezetek között, mégis sokszor úgy érezhetjük, hogy valójában elbeszélnek egymás mellett a felek. Tehát arra a gyakran felmerülő kérdésre, hogy miért nem értik meg egymást, talán azt válaszolhatjuk, hogy azért, mert nem is akarják egymást megérteni, mivel a hitviták többségéhez hasonlóan a vita itt is lezárt horizontok között zajlik, és valójában nem az igazságot keresik, hanem csupán a dogmává merevedett tanokat ütköztetik (vö. Gábor 2007: 117–118).

Irodalom

1607 *Kis Catechismus, avagy Az keresztyén hütnec részeiröl rövid kérdesekben es feleletekben foglaltatot tudomány, az mint sok tartományokban valo Egyházakban es Iskolákban szoktác tanitani az együgyóëket es a gyermekeket. Szent Irasbéli mondasokkal, es Imadsagokkal egyetemben. Szedetőt Az Haidelbergai öreg Catekismusbol*. Ford. Albertus Molnar, Hollos Christof, Herborn. (A hivatkozásoknál: Kis Catechismus.)

2013 *A katolikus egyház katekizmusa*. Ford. DIÓS István, Szent István Társulat, Bp. (A hivatkozásoknál: KEK.)

ANDERSON, H. George – MURPHY, T. Austin – BURGESS, Joseph A.

1985 *Justification by Faith. Lutherans and Catholics in Dialogue VII*. Augsburg Publishing House, Minneapolis.

DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter

2004 *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Szent István Társulat–Örökmécs, Budapest–Bátonyterenye. (A hivatkozásoknál: Hitvallások.)

GÁBOR Csilla

2007 Hagiográfia és polémia: Monoszlói András és Gyarmathi Miklós vitája a szentek tiszteletéről. In Uő. (szerk.): *Szöveghagyomány és íráskultúra a korai újkorban*. Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 115−132.

LANE, Anthony N. S.

2006 *Justification by Faith in Catholic–Protestant Dialogue. An Evangelical Assessment*. T&T Clark, London.

LUTHER Márton, Dr.

1957 *Konkordia könyv az evangélikus egyház hitvallási iratai*. Kiad. D. ORDASS Lajos, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, Bp, II. (A hivatkozásoknál: Konkordia).

O'MALLEY, John W.

2006 *Az első jezsuiták*. Szent István Társulat, Budapest.

PÁZMÁNY Péter

1637 *Igazsagra vezerlő Kalauz*. Poson, Régi Magyarországi Nyomtatványok 1697.

Helyzetfelmérés. Augsburg, 1999. október 31. *Credo* 1999/3–4, 4–33. Letöltés ideje: 2016. 04. 12.

http://epa.oszk.hu/02300/02357/00009/pdf/EPA02357_Credo_05_1999_3-4_004-033.pdf

A tanulmányok szerzői, rezümék

Áron Bakos

Áron Bakos (1988) is a PhD student at the Babeş-Bolyai University. Previously he has studied at Károli Gáspár University and at the University of Pécs. For his PhD thesis he researches the personal and historical narratives in the Aranyosszék region, with a special focus on military experiences and stories. His research interests include life stories, videogame culture, the history of cultural anthropology and anthropology of religion.

Áron Bakos (1988) este doctorand al Universității Babeş-Bolyai. A mai studiat la Universitatea Károli Gáspár și la Universitatea din Pécs. Pentru teza de doctorat, cercetează narațiunile personale și istorice din zona Arieșului, interesat fiind în mod special de experiențele și povestirile militărești. Interesele lui de cercetare includ poveștile de viață, cultura jocurilor video, istoria antropologiei culturale și antropologia religiilor.

„I could write a book like this about the things that I went through there!" A Marginalized Person's Life Story, Military Stories, and Historical Views

The study presents a marginalized person's life story, personal and historical narratives. The analysis aims to comprehend the collected reminiscences that otherwise did not follow a clear narrative structure (time, topics). A structural reading of the narratives reveals that the micro and the macro level, the interpretation of the history of the person and of the history of the nation have a common pattern, the victimized personal narrative echoes a victimized narrative of the national history. Time, topics are unimportant as the narrative ceases to be historical, and rather becomes mythological, exemplifying a timeless truth that is capable of explaining both the personal and the national tragedies and failures.

„Aș putea să scriu așa o carte despre lucrurile prin care am trecut acolo!" Povestea de viață, poveștile militare și percepția despre istorie a unei persoane marginalizate

Articolul prezintă povestea de viață a unei persoane marginalizate, respectiv narațiunile lui personale și istorice. Analiza are ca scop inter-

pretarea unui set de amintiri înregistrate, care însă nu sunt conectate prin niciun alt principiu (timp, temă). Printr-o citire structurală a acestor narațiuni descoperim, că nivelul micro și macro, interpretarea istoriei personale și cea a națiunii au un tipar comun: narațiunea personală a persecutatului oglindește narațiunea unei istorii naționale victimizate. Timpul, temele își pierd importanța în momentul în care narațiunea încetează să fie istorică, și devine mitică, evidențiind un adevăr fără timp, care explică atât tragediile și eșecurile personale, cât și pe cele naționale.

Deák-Szebeni (Bán) Imola

Deák-Szebeni (Bán) Imola (1985) is a 1st year PhD student at Hungarology Doctoral School of Babeș–Bolyai Universiy, Cluj-Napoca. She obtained master's degree in 2010 (Program in Hungarian Language and Literature Studies) and bachelor's degree in 2007 studying Hungarian and English Language and Literature at Philology Faculty of BBU. Her field of research is comparative studies, literary theory and contemporary literature. Since September of 2007 she is a Hungarian language and literature teacher at the Reformed Highschool Lorántffy Zsuzsanna, Oradea.

Deák-Szebeni (Bán) Imola (1985) student-doctorand anul I la Universitatea Babeș–Bolyai, Studii de hungarologie. În 2007 a obținut titlul de licență în filologie, la specializarea maghiară-engleză. Lucrarea de disertație și licența analizează proză contemporană. Din 2007 este profesoară de limbă și literatură maghiară la Liceul Reformat „Lorántffy Zsuzsanna", Oradea.

The Imaginary World of Gastronomy: Literature and Culinary Art in Alexandre Dumas' Dictionary of Cuisine. An Intermediality Approach.

The purpose of this paper is to present a detailed analysis about Alexandre Dumas' cookbook and to demonstrate the complementary relation between literature and culinary art. Literature as the paradigm for artistic experience is both limited and limiting so it uses the media of gastronomy to express performativity and bodily experience. In the same time culinary art also uses the imaginary sphere of literature. Alexandre Dumas' *Dictionary of Cuisine* is a hybrid genre:

beside the recipes it also presents anecdotes, short stories, essays, travelogues and memoirs.

Lumea imaginară a gastronomiei: literatura și arta culinară în Dicționarul de Artă Culinară de Alexandre Dumas. O abordare despre intermedialitate culturală

Scopul și obiectivul lucrării este să prezinte o analiză detaliată a cărții de bucate lui Alexandre Dumas și să demonstreze că între arta culinară și literatură există o legătură complementară. Literatura profesionistă încearcă să profite de performanța gastronomiei, iar arta culinară tendează spre lumea imaginației. Cartea de bucate a lui Dumas funcționează ca un gen literar hibrid: pe lângă rețete culinare conține anecdote, nuvele, eseuri, descrieri de călătorie, memorii.

András Benke

Benke András (1991, Cristuru Secuiesc) is a PhD-student at Babeş-Bolyai University, Hungarian Studies. He also followed an MA course in Hungarian linguistics and literature at the same faculty (2014–2015). Fields of research: modern and contemporary Hungarian literature, possible relations between literature and politics/society. His publications have appeared in periodicals like *Korunk*, *Látó*, *Helikon*, *Bárka*, *Irodalmi szemle*, *Új forrás*. He is one of the founders and editors of the online literary review *A szem*.

Benke András (1991, Cristuru Secuiesc) este student doctorand la Universitatea Babeş-Bolyai**,** Facultatea de Litere, specializarea filologie, a terminat studiile de masterat la aceeaşi facultate la programul de masterat Studii de Lingvistică şi Literatura Maghiară (2014–2015). Domeniul de cercetare: literatura maghiară modernă şi contemporană; relaţiile dintre literatură şi politică, respectiv societate. A publicat în revistele *Korunk*, *Látó*, *Helikon*, *Bárka*, *Irodalmi szemle*, *Új forrás.* Este unul dintre fondatorii şi redactorii revistei literare online *A szem.*

Relations between Subjectivity, Transcendence and Universality in Short Stories by Tar Sándor

It has been emphasized a lot of times the realistic and sociological aspects of the novels and the short stories in critics and essays about Tar Sándor's works. In this case, many people talked about the differences

between reality and fiction, especially those who analyzed the sociological characteristics of the short stories. This kind of dichotomy-centered point of view cannot explain the presence of certain magical and biblical elements. These elements show that universality could be manifested only through singularity in this special world. According to my hypothesis this special kind of metaphysic and the realistic technique of Tar Sándor are not incompatible.

Relațiile dintre subiectivitate, transcendență și universalitate în nuvelele lui Tar Sándor

Criticile și studiile despre operele lui Tar Sándor au subliniat de multe ori specificul realist și cel sociografic al nuvelelor și al romanelor sale. Cei care au subliniat caracteristica sociografică a nuvelelor, au accentuat și diferența, dihotomia dintre lumea reală și cea literară, ficțională. Aceste interpretări nu au putut să explice prezența elementelor magice și a celor evanghelice. Aceste elemente însă prezintă universalitatea ca un fenomen care se poate manifesta doar într-o anumită formă unică, singulară. Ipoteza mea este, că metafizica specială a lui Tar Sándor și poetica prozei sale realiste pot fi exprimate deodată, în același timp.

Anita Deák

Anita Deák (1989), graduated in 2011 from Babeş-Bolyai University, her bachelor's degree was about video games as media forms at Journalism and mass media. Since 2013, she has been a PhD-student of Doctoral School of Hungarology Studies. Her main research interests are in film and animation interpretation, in particular the analysis of classic Hungarian animation movies from the 1980s.

Anita Deák (1989) şi-a terminat studiile universitare în 2011, în cadrul Universităţii Babeş-Bolyai, cu disertaţie redactată despre jocurile video. Începând din 2013 urmează cursurile Şcolii Doctorale de Studii de Hungarologie. Tema de cercetare este interpretarea filmelor și animațiilor, mai ales din perioada clasică din anii 1980.

In my research, I try to analyze the adult content of a classic Hungarian cartoon called Cat City, through intertextuality, allegory, irony, and other rhetorical devices that might communicate an underlying meaning. I would also like to see what kind of television tropes or archetypical characters are likely to appear in the cartoon.

In my presupposition these underlying meanings greatly added to the Hungarian cartoons popularity, which sometimes represented the symbols or even flaws of the communist system.

Studiul încearcă să analizeze conținutul unui desen animat clasic maghiar, numit „Macskafogó" (eng. Cat City), prin intertextualitate, alegorie, ironie și alte dispozitive retorice care ar putea comunica un mesaj cu subînțeles. De asemenea, urmăreşte formele de tropi de televiziune sau de caractere arhetipale care sunt susceptibile să apară în desenul animat respectiv. Conform ipotezei, aceste mesaje cu subînțeles au sporit popularitatea desenelor animate maghiare.

Szilárd Ferenczi

Ferenczi Szilárd (1977), PhD candidate on modern history. Fields of research: urban history, urban politics, history of middle class mentality. Caretaker at the School Foundation in Cluj-Napoca, movie critic.

Ferenczi Szilárd (1977), doctorand în domeniul istoriei. Domeniu de cercetare: istorie urbană, istoria politicii urbane, istoria mentalității clasei mijlocii. Administrator la Fundaţia pentru Şcoală din Cluj-Napoca, critic de film.

Local elections in Kolozsvár (Cluj) between 1888 and 1918

During the dualist era Kolozsvár was ruled by the general assembly, a men-only body which consisted by half of non-elected, wealthy members, mostly rich intellectuals (doctors, lawyers, professors, state clerks). The other half of the general assembly was elected according to parliamentary election rules for a six year mandate, beginning its course in a peculiar but nonetheless democratic manner. To ensure personnel change, half of the first elected shift stepped down by coin toss after three years in 1875, and new elections were held, but with the former staff re-electable. After another three years it was time for the remaining half to step down, but again, they were re-electable too. Between 1888

and 1918 the town held ten such elections, and if until the political crises of the year 1905–1906 the elections were a soft battleground between the ruling Liberal Party and the ever-oppositional Independence Party, with candidates arising mostly from the upper middle class, beginning with this year there was a slight change in favor of the lower middle class, mostly rich peasants, craftsmen and merchants. This fragile but constant power shift secured for a political equilibrium in the general assembly, and indicates a modernization of the political process which was specific for the entire country.

Alegeri locale la Cluj în perioada 1888–1918

Începând cu anul 1872 conducerea comitatelor şi a oraşelor cu rang de comitat de pe teritoriul Ungariei era asigurată de adunarea generală, membrii acestora fiind pe de o parte aleşi, pe de altă parte îşi câştigau acest drept pe baza averii, cei mai mari contribuabili ai oraşului intrând automat în corpul adunării generale. Aleşii obţineau mandate de şase ani, iar alegerile erau organizate din trei în trei ani, de fiecare dată fiind scoase la alegere doar jumătatea numărului de mandate. Între 1888 şi 1918 la Cluj au avut loc zece alegeri, prezentând în prima jumătate a perioadei o luptă politică nu foarte agresivă între Partidul Liberal aflat la guvernământ şi Partidul Independenţei aflat în opoziţie, membrii aleşi ai adunării generale în această perioadă fiind în marea lor majoritate reprezentanţii burgheziei (avocaţi, doctori, profesori, funcţionari de stat). Începând cu criza politică din 1905–1906, din ce în ce mai mulţi aleşi vor proveni din păturile sociale mai puţin înstărite (mici întreprinzători, comercianţi, agricultori), ceea ce va aduce o anumită stare de echilibru în adunarea generală dominată de burghezimea locală şi intelectualii bogaţi ai oraşului, exprimând în acelaşi timp şi o modernizare a procesului politic, care de fapt a fost caracteristică acestei perioade în toată Ungaria.

Sándor Goron

Sándor Goron was born in 1975 in Tileagd (Bihor county) and lives in Oradea at the present time. He attended Babeș–Bolyai University, the Faculty of Letters where he studied and majored Hungarian Language and Literature–English Language and Literature. He also obtained his master's degree there. In 2015 he became a student of

the Doctoral School of Hungarology Studies in Cluj-Napoca. His scientific field of research includes the Theory of Translation and the History of Hungarian Translation. His PhD thesis is about the Hungarian translations of William Shakespeare's tragedy entitled *Julius Caesar*.

Sándor Goron s-a născut în 1975 la Tileagd (județul Bihor), în prezent locuiește în Oradea. A urmat studiile la Universitatea Babeș–Bolyai, Facultatea de Litere la specializarea maghiară–engleză. Tot acolo a obținut diploma de master. Din anul 2015 este student al Școlii Doctorale „Studii de Hungarologie". Domeniul său de cercetare este teoria traducerii și istoria traductologiei maghiare. Tema disertaţiei: traducerile în limba maghiară a tragediei *Julius Caesar* de William Shakespeare.

The Hungarian Translations of the Characters in William Shakespeare's A Midsummer Night's Dream

My case study is about the Hungarian translations of William Shakespeare's characters' names in the play entitled *A Midsummer Night's Dream.* I want to find out what solutions the Hungarian translators applied (János Arany, János Csányi, István Eörsi, György Jánosházy and Ádám Nádasdy) when they created their texts in the target language.

My research results show clearly that the translators used in most cases *translation* and *modification* when they rendered the names of Shakespeare's characters.

Traducerile maghiare ale numelor personajelor în Visul unei nopți de vară de William Shakespeare

În studiul de caz este vorba de traducerile în limba maghiară a numelor personajelor din *Visul unei nopți de vară* scrisă de William Shakespeare. Doresc să aflu ce soluții au aplicat traducătorii maghiari (János Arany, János Csányi, István Eörsi, György Jánosházy și Ádám Nádasdy) când au creat textul lor în limba țintă.

Rezultatele cercetării arată clar că traducătorii în cele mai mult cazuri au folosit metoda *traducerii* și a *modificării* când au tradus numele personajelor shakespeariene.

Eszter Győrfy

Győrfy Eszter (1987), finished her MA studies in history and ethnography/cultural anthropology at the University of Pécs, in 2012, started her PhD studies in the Doctoral School of Hungarology Studies at Babeş-Bolyai University in 2013. Her main research interest includes vernacular religion, shrines, visions, religious and national identity and church history.

Győrfy Eszter (1987), absolvent al Universităţii din Pécs, specializarea istorie şi etnologie, antropologie culturală (2012), este doctorand al Şcolii Doctorale Studii de Hungarologie a Uniersităţii Babeş-Bolyai. Teme de cercetare: religiozitatea locală şi personală, religiozitate şi identitate naţională.

Pastoraţie, limbaj şi identitate la Coşnea (jud. Bacău) înaintea celui de al II-lea război mondial

Pe baza surselor din arhive şi a amintirilor locuitorilor studiul trece în revistă istoria unei comunităţi greco-catolice aflate la graniţa dintre Transilvania şi Moldova. Pe lângă strategiile de pastoraţie ale bisericii autorul prezintă influenţa proceselor istorice şi politice, ale eforturilor de formare a conştiintei naţionale române şi maghiare, asupra limbajului şi identităţii locuitorilor.

Pastoration, Language and Identity in Coşnea before WWII

This case study examines the pre-World War II history of a Greek Catholic community – living on the border of the historical Transylvania and Moldova –, using archival sources and interviews with the locals. Besides outlining the pastorational situation in the first decades of the 20th century, my central aim is to show the effects of historical and political processes and of Romanian and Hungarian nation-building aspirations on the identity and language of the locals.

József Kerti

Since 2014 he has been a PhD-student of the Doctoral School of Hungarian Studies at the „Babeş-Bolyai" University. His main research domain is the 18th century Hungarian literature and the poetic work of György Aranka.

József Kerti (1982), din 2014 student doctorand al Şcolii Doctorale Studii de Hungarologie a Universităţii Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca. Cercetează literatura maghiară din secolul al 18-lea, opera poetică a lui György Aranka.

'The Flowers of the Hungarian Parnassus' – György Aranka's Collection of Poetry in Tropes

One of the most active figures of the Hungarian and Transylvanian Enlightenment literary movement was the judge from the Royal Table of Târgu-Mureș, György Aranka. His poetic work that remained in manuscripts was quite popular in some literary circles in that era, and therefore it was copied by some literateurs. Antal Szirmay, a prominent literate of that period in Hungary not only copied some verses of Aranka, but included many texts (in some cases modified) in his work (particularly important in terms of Hungarian cultural history) entitled *Hungaria in Parabolis*. This paper proposes a critical analysis on the basis of archival research through different philological methods of the unpublished sources, and examines the literary contacts between György Aranka and Antal Szirmay, aiming to identify the texts of Aranka, not only in the work of Szirmay mentioned above, but also in other poetic collections of Antal Szirmay, where we can identify other texts of György Aranka.

'Florile Parnasului Maghiar' – Colecția de poezii a lui György Aranka în tropi

Judecătorul de la Tabula Regia din Târgu-Mureș, György Aranka a fost unul dintre cele mai active personaje ale vieții și mișcării literare în epoca ilumunismului maghiar și transilvănean. Lucrările sale poetice rămase în manuscrise au fost destul de populare într-un anumit cerc literar în aceea epocă, și din acest motiv au fost copiate de unii literari. Antal Szirmay, un cunoscut savant în aceea perioadă din Ungaria nu numai, că a copiat unele versuri ale lui Aranka, ci dintre acestea numeroase texte a introdus (în unele cazuri modificate) în opera sa (deosebit de importantă din perspectiva istoriei culturii maghiare) intitulată *Hungaria in Parabolis*. Lucrarea pe baza cercetărilor din arhive propune o analiză critică prin diferite metode filologice asupra surselor inedite și analizează contactele literare dintre György Aranka și Antal Szirmay, având ca scop identificarea textelor lui Aranka nu numai din opera lui Szirmay

menționată mai sus, ci și din alte colecții poetice ale lui Antal Szirmay unde putem să identificăm alte texte ale lui Aranka.

Éva Noémi Lőrentz

Lőrentz Éva Noémi (Brașov, 1986): I am a PhD student of the Doctoral School of Hungarology Studies, studying György Dragomán's novels. I've been teaching Hungarian language in a school in Brașov county since 2010. I took my BA degree at the Faculty of Letters, UBB in Hungarian-Finnish specialization in 2008. I took my master's degree at the same faculty in 2010, in the Hungarian language and literature master's programme. The title of the master's dissertation: Crossing the borders between reality and fiction in Attila Bartis's novel *Tranqulity*.

Lőrentz Éva Noémi (Brașov, 1986), doctorandă a școlii doctorale Studii de Hungarologie (UBB) din anul 2015. Domeniul de cercetare: operele scriitorului György Dragomán. Profesoară de limba maghiară la o școală gimnazială din județul Brașov. A absolvit specializarea maghiară-finlandeză, Facultatea de Litere, UBB în 2008 și masteratul de Studii de literatură și lingvistică maghiară la aceeași facultate în anul 2010, tema disertației fiind relația dintre realitate și ficțiune în romanul *Tihna* de Attila Bartis.

***The Relations between the Child Narrator and the magical Realism in György Dragomán's Novel* Máglya**

In this paper I studied the relations between the child narrator's point of view and the narrative techniques of the magical realism. In Tamás Bényei's conception there is a complementer relation between magic and reality. The child narrator's voice uses metaphores and rhetorical effects to find a magical causality between the events of history and the happenings of everyday life.

Relațiile dintre perspectiva naratorului copil și viziunea magică în romanul* Máglya *de György Dragomán

În această lucrare am studiat tehnicile narative asociate cu naratorul copil, în primul rând apariția figurilor retorice și de stil specifice realismului magic. Pornind de la concepția lui Tamás Bényei, potrivit căreia între realism și magie există un raport de complementaritate,

am interpretat funcțiile metaforelor în crearea acestei relații și am demonstrat că naratorul copil observă cauzalitatea magică dintre evenimentele cotidiene și istorice, în timp ce adoptă diferite atitudini și comportamente față de magie.

István Máté

István Máté was born in Cluj on June 15, 1974. He graduated the Reformed High School of Cluj-Napoca in 1999, and in the same year he was admitted to the Protestant Theological Institute, which he graduated in 1997. Between 2004 and 2008, he took the courses of the Faculty of Sociology and Social Workat theBabeș-Bolyai University, in social anthropology. This was followed by a master's degree in Applied Sociology for the Management of Public Institutions and NGOs between 2010 and 2012. Since 2013 he has been a PhD student at the Babeș-Bolyai University, Faculty of Letters, Hungarian Studies. Currently he serves as a pastor at the Reformed Church of Florești, Cluj.

István Máté s-a născut în Cluj-Napoca la data de 15.06.1974. A luat bacalaureatul la Liceul Teologic Reformat din Cluj-Napoca, promoția 1992. În același an a fost admis la Institutul Teologic Protestant, absolvind în 1997. În 2008 a dat licența în Antropologie Socială la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială. A urmat cursurile de masterat la aceeași facultate în Managementul ONG-urilor între 2010 și 2012. Începând cu 2013 este doctorand la UBB Facultatea de Litere, Școala Doctorală de Studii de Hungarologie. În prezent este preot reformat în Florești, Cluj.

The Reformed Church and the Social Control in the Area of Călata

The aim of my paper is to capture the changes that have occurred in the disciplinary actions taken by the church in the congregations of the Călata region. My hypothesis is that on one hand, rigorous discipline has been replaced by focus on prevention, while on the other hand, due to secularization, the church (pastor, elders and parishioners) has a decreasing role in the preservation of communal morals. There are, however, certain local traditions and practices through which the order and ethical values of the village are still preserved, such as the financial aid-

ing with the occasion of funerals and weddings, or the grave digging performed in turns by the families.

Biserica reformata si controlul social in zona Călata

Scopul meu în această lucrare este să dezbat o temă actuală, cea a schimbării, pe care am întâlnit- o în activitatea disciplinară a comunității reformate din regiunea Călata. Hipoteza mea este că controlul social al bisericii în primul rând presupune atenție îndreptată spre prevenirea problemelor, pe de altă parte din cauza secularizării, biserica are un rol din ce în ce mai restrâns în formarea morala a comunității. Există însă obiceiuri locale, tradiții, care asigură o anumită ordine în comunitățile locale, cum ar fi ritualul de înmormântare, cununia religioasă, strângerea de fonduri în scopuri umanitare sau păstrarea ordinii (după numărul casei), în săparea mormântului pentru cei decedați.

E. Rózsa Széman

Széman E. Rózsa (1986), cultural referent, Hungarian Cultural Society of Transylvania; PhD student at UBB Hungarology Studies Doctoral School, since 2011. Research topic: art of poetry recitation in Transylvania in the interwar period

Széman E. Rózsa (1986), referent cultural, Societatea Maghiară Culturală din Transilvania; doctorand la Școala Doctorală Studii de Hungarologie, din 2011. Tema de cercetare: arta recitării în Ardeal în perioada interbelică.

The Art of Tessitori Nóra (poem recitator) in the Light of Her Letters

Tessitori Nora was just as passionate about letter writing as she was of poetry recitating – a conclusion based not only on her preserved letters, but also on the remarks of her correspondents and her friends. All of the above allow us a glimpse into the poetry workshop, showing us the work an artist puts into a performance, how they plan their tour (in today's words: how they manage themselves), and how they try to overcome the constant difficulties and obstacles.

Arta recitatoarei Tessitori Nóra în oglinda scrisoriilor sale

Pasiunea recitatoarei Tessitori Nóra de a scrie scrisori era la fel de mare, ca şi pasiunea pentru poezie. Putem trage această concluzie nu numai din corespondenţa sa publicată sau scrisorile păstrate în archive, dar și din sentințele prietenilor sale. Toate acestea ne permit o privire în atelierul recitatorului, putem vedea, cum se pregăteşte un artist la o serată, cum face planificarea unei turnee, şi cum încearcă să depăşească dificultățile și obstacolele ivite.

Orsolya Tóth

She graduated at the Sapientia Hungarian University of Transylvania in the specialization of cinematography, photo and media. Started the PhD School of Hungarology in 2012 with the coordination of professor dr. Keszeg Vilmos. From 2009, she is working as the production manager of the Sapientia Hungarian University of Transylvania, and she is also teaching there since 2011. Her main theme of research is to found visual representations of Cluj in film history from the first movie until 1948.

Absolventă a Universităţii Sapientia, specializarea cinematografie, fotografie, media. Doctorandă la Școala Doctorală Studii de Hungarologie din 2012. Din 2009 este manager de producție la Universitatea Sapientia, iar din 2011 cadru didactic. Domeniu de cercetare: istoria filmelor realizate în Cluj de la începuturile cinematografiei până în 1948, despre oraș.

Representations of Cluj-Napoca in film history (from the first film until 1948)

During my research, I try to collect and prepare the films made about Cluj-Napoca (archive footage, feature films, documentaries, and in amateur films) and make a database. I examine the movies I have found until now in the relationship between the explored boundaries and genres, as representations of the city film history.

Reprezentări ale orașului Cluj în istoria filmului (de la primele filme până în 1948)

Pe parcursul cercetărilor mele am încercat să colectez și să construiesc baza de date din filmele realizate și găsite până în prezent, despre orașul Cluj-Napoca (imagini de arhivă, filme de lung metraj, documen-

tare, diverse filme realizate de către amatori). Scopul principal al lucrării mele este descrierea reprezentării vizuale a istoriei filmului orașului, prin examinarea corelațiilor între epoci și formele de exprimare ale peliculelor găsite până acum.

Eszter Vincze

Eszter Vincze was born in 1987, she is a teacher in Gyergyószentmiklós. She studied Hungarian–German and Philosophy at the Babeş-Bolyai University. She got a Master's Degree in German pedagogy. At the moment she is studying Baroque literature in the Hungarian Master's School and PhD school. She is examining the topic of justification in Péter Pázmány's work.

Eszter Vincze s-a născut în 1987, este profesoară în Gheorgheni. A studiat la Universitatea Babeş-Bolyai la specializările maghiară–germană şi filosofie. Are diplomă de masterat în didactica limbii germane. Studiază literatura din epoca barocă în cadrul specializării BA şi PhD. Tema de cercetare este îndreptăţirea în operele lui Péter Pázmány.

***The Justification-precept in the age of Reformation and in Péter Pázmány's* Kalauz**

The *Kalauz* is an opus by Péter Pázmány which presents the whole Catholic precept. My study is about the XIIth book of this opus, about the topic of the justification. This concept was controversial in the 16th and 17th century due to the dissonant perception of it by the different confessions. Because of this reason the first part of my study presents different confessions teaching about the justification. After the short history of polemics I focused on Péter Pázmány's beliefs based on the XIIth book of the *Kalauz*.

Îndreptăţirea în epoca Reformei Protestante şi în opera* Kalauz *a lui Péter Pázmány

Kalauz este o operă a lui Péter Pázmány, care prezintă întreaga doctrină a bisericii romano-catolice. În focusul cercetării stă cartea a XII-lea din Kalauz care prezintă tema îndreptăţirii. Conceptul era polemic în secolele al 16-17-lea, pentru că în timpul Reformei Protestante doctrina diferitelor confesiuni despre tema aceasta era diferită.

Din acest motiv, prima parte a lucrării mele prezintă doctrina diferitelor confesiuni despre îndreptăţire, iar după referirea la istoria polemiei religioase se relatează şi punctul de vedere al lui Péter Pázmány pe baza cărţii a XII-a.

Disszertációk, tézisek

Ádám Biborka

Interetnikus viszonyok reprezentációja háromszéki történelmi emlékünnepségek szerkezetében (1918-2014) (2016)

Szerző: Ádám Biborka; a disszertáció irányítója: dr. Pozsony Ferenc egyetemi professzor; a védés éve: 2016; opponensek: dr. Bodó Julianna egyetemi tanár (SAPIENTIA Erdélyi Magyar Tudományegyetem); dr. Keményfi Róbert egyetemi tanár (Debreceni Egyetem); dr. Rostás Zoltán egyetemi tanár (Bukaresti Egyetem).

Kutatásaink során átfogó képet alkottunk a Kovászna megyében és a megyeszékhelyen, Sepsiszentgyörgyön megrendezett román nemzeti emlékünnepségek fejlődéstörténetéről és megkonstruálásáról, valamint a magyar sajtóban és a helyi közösségben történő reprezentációjáról 1918 és 2014 között.

Kutatásaink során a diskurzuselemzés foucault-i felfogását követtük, valamint Assmann, Barth és Eriksen eredményeire támaszkodva részletes tartalomelemzést készítettünk négy ünnep (január 24., május 9–10., augusztus 23. és december 1.) sajtóreprezentációjáról. Szisztematikusan megvizsgáltuk a jelentéstartalmukban és az alapvető szerkezetükben bekövetkezett változásokat.

Eredményeink szerint a román nemzeti ünnepek fokozatosan honosodtak meg Háromszéken a 20. század idején, s minden gyökeresebb társadalmi fordulat után újabb funkciókkal és szimbolikus jelentésekkel gyarapodtak.

Kutatásaink során rendszeresen dokumentáltuk a december 1-jéhez kötődő jelenkori emlékünnepségeket, alapvető funkcióikat, jelentéseiket, elemeiket pedig az antropológia résztvevő megfigyelési módszerével, valamint mélyinterjúk segítségével elemeztük és értelmeztük. A sepsiszentgyörgyi jelenkori ünnepi esemény konfliktuspotenciáljának súlyosságát egy északírországi és egy magyarországi példán keresztül mutattuk be összehasonlító elemzés keretében. Ennek során a sepsiszentgyörgyi december elsejei ünnepi eseményen több alkalommal is felvonuló Új Jobboldal és az északírországi protestáns, unionista Óraniai Rend, valamint a magyarországi Magyar Gárda Egyesület szélsőjobboldali felvonulásait vetettük össze.

Megállapítottuk, hogy a Sepsiszentgyörgyön megszervezett emlékünnepségek célja elsősorban a szimbolikus térfoglalás, a pozíció- és hegemó-

niaépítés, valamint az etnikumközi kapcsolatok, pozíciók, státuszok erőteljes újrafogalmazása és átalakítása.

Reprezentarea relaţiilor interetnice în structura sărbătorilor istorice comemorative din Trei Scaune (1918–2014)

În cadrul cercetărilor efectuate am realizat o imagine de ansamblu despre evoluția și construirea sărbătorilor comemorative românești din județul Covasna și din reședința de județ, Sfântu Gheorghe, respectiv despre reprezentațiile acestora în presa locală de limbă maghiară și percepția lor de către comunitățile locale între 1918 și 2014. De-a lungul cercetării ne-am bazat pe teoria lui Foucault în privința analizei discursului, respectiv pe rezultatele lui Assmann, Barth și Eriksen, cu ajutorul cărora am realizat analize de conținut detaliate cu privire la reprezentațiile din cadrul presei maghiare scrise a patru sărbători române importante (24 Ianuarie, 9–10 Mai, 23 August și 1 Decembrie). Am analizat în mod sistematic schimbările de sens consecutive a sărbătorilor și structura acestora. Conform rezultatelor noastre, în Trei Scaune sărbătorile naționale românești s-au stabilit încet şi în mod treptat de-a lungul secolului XX, și și-au dobândit noi funcții și înțelesuri simbolice în urma fiecărei schimbări sociale-politice semnificative.

De asemenea, am realizat o documentare sistematică a sărbătorilor contemporane legate de 1 decembrie, și am analizat, am interpretat funcțiile, înțelesurile, elementele de bază ale acestora prin participare observativă și interviuri aprofundate. Printr-o analiză comparativă cu un exemplu din Irlanda de Nord și Ungaria am prezentat gravitatea potențialului conflictual al evenimentului contemporan de sărbătoare de la Sfântu Gheorghe. În cadrul acesteia am comparat marșul organizației Noua Dreaptă din Sfântu Gheorghe cu cel al Ordinii Orange unioniste protestante din Irlanda de Nord și cel al Societății Garda Maghiară din Ungaria.

Am constatat faptul că scopul sărbătorilor comemorative din Sfântu Gheorghe este în primul rând ocuparea simbolică a spațiului, constituirea pozițiilor și a hegemoniei, respectiv o reformulare și modificare drastică a relațiilor, pozițiilor, a stării interetnice.

Representation of Interethnic Relations in the Structure of Historical Commemorative Ceremonies in the Region of Háromszék (1918-2014)

Our research intends to realise a comprehensive overview on the evolution and construction of the Romanian national commemorative

feasts as they occur in Covasna County – and namely in its centre, the city of Sfântu Gheorghe – and on how these events are reported and represented by the local Hungarian press, and perceived by the local ethnic communities, between 1918 and 2014.

Our research proceedings have followed Foucault's theory of discourse analysis; respectively based on the results of Assmann, Barth and Eriksen we have carried out a detailed content analysis of the press representation on four main Romanian national feasts (24 January, 9–10 May, 23 August, and 1 December). We have systematically analysed the comprehensive changes that had occurred in the significance, meaning and structure of these feasts. Based on our results we can conclude that the Romanian national feasts had been established step by step during the 20th century in the region of Háromszék (Trei Scaune), and had gained new functions and symbolic meaning with every major socio-political change.

Furthermore, this research work systematically documents the events related to 1 December, and analyses and interprets their functions, meaning and elements, by using anthropological methods of participant observation and by conducting series of structured interviews. The seriousness of the potential conflicts of contemporary events in Sfântu Gheorghe has been demonstrated by using a comparative analysis of two similar conflict-zone cases, one from Northern Ireland and another one from Hungary. Therein we compared the march of the Noua Dreaptă organisation (New Right wing) in Sfântu Gheorghe with the march of the protestant unionist Grand Orange Lodge of Ulster in Northern Ireland and the march of the Hungarian Guard Association in small villages of Hungary, respectively.

We conclude that, first and foremost, these festive commemorative events in Sfântu Gheorghe mainly provide a good frame for a symbolic reoccupation of the space, whose primordial objective is to build up new strategic positions and allocate power. Hence, this results in a drastic reformulation of the local interethnic relations, strategy and power.

Furu Adél

Nyelvi emberi jogok és nyelvtervezés többközpontú nyelvek esetében. Szociolingvisztikai megközelítés (2016)

Szerző: Furu Adél; a disszertáció irányítója: dr. Szilágyi N. Sándor egyetemi tanár; a védés éve: 2016; opponensek: dr. Péntek János egyetemi tanár (Babeş-Bolyai Tudományegyetem); dr. Tódor Erika Mária

egyetemi docens (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem); dr. Zsigmond Győző egyetemi tanár (Bukaresti Egyetem).

Dolgozatomban a nyelvi jogok, a nyelvpolitika, a kisebbségi nyelvhasználat és a hatalomgyakorlás összefüggéseit, illetve a nyelvtervezés kérdéseit vizsgálom meg Finnországban, Norvégiában, Svédországban és az Oroszországi Föderációban a számi (lapp), illetve a közel-keleti államokban (Törökországban, Irakban, Iránban és Szíriában) a kurd nyelv helyzetének elemzése alapján. A dolgozat célja a kisebbségi nyelvhasználat lehetőségeinek vizsgálata a társadalmi berendezkedés függvényében: pontosabban azt vizsgálom, hogy a kisebbségi nyelvi jogok alkalmazásának gyakorlata milyen társadalmi, kulturális, politikai és szociológiai feltételektől függ a fennebb megjelölt területeken. A célhoz hozzátartozik annak vizsgálata is, hogy az említett államok hogyan tartják be és hogyan érvényesítik a nemzetközi emberi jogi előírásokat, és hogy az államok belső joga elismeri-e vagy sem a nyelvi, illetve etnikai kisebbségek létét, s amennyiben igen, milyen mértékben biztosít lehetőséget a kisebbségi nyelvek használatára a nyelvhasználat különböző színterein. Az összehasonlítás célja a nyelvpolitikák terén megfigyelhető fontosabb hasonlóságok és különbségek feltárása és ugyanakkor annak számbavétele, hogy nyelvpolitikai gyakorlatukban az említett államok bizonyos kisebbség- és főleg oktatáspolitikai intézkedései milyen mértékben bizonyulnak lingvicistának, illetve diszkriminatívnak a kisebbségi nyelvi jogokkal szemben. A felvázolt problémákat a kisebbségi oktatás tükrében közelítem meg.

Drepturi lingvistice și planificare lingvistică în cazul unor limbi pluricentrice. Abordare sociolingvistică

Lucrarea propune o analiză a relațiilor dintre drepturile lingvistice, politica lingvistică, utilizarea limbilor minoritare și exercitarea puterii, precum și a problemelor de planificare lingvistică, pe baza unei evaluări a situației limbilor sami din Finlanda, Norvegia, Suedia și Federația Rusă, respectiv pe baza examinării situației limbii kurde din țările din Orientul Mijlociu (Turcia, Irak, Iran și Siria). Lucrarea își propune să examineze posibilitățile de utilizare a limbilor minoritare în funcție de structura socială: este o analiză a condițiilor sociale, culturale, politice și sociologice care influențează practica aplicării drepturilor lingvistice minoritare pe teritoriile menționate mai sus. În continuare, obiectivul lucrării este să examineze modul în care aceste state respectă și pun în

aplicare legislația internațională în domeniul drepturilor omului, și dacă dreptul intern al statelor recunoaște sau nu existența minorităților lingvistice și etnice, precum și măsura în care acesta oferă o oportunitate pentru utilizarea limbilor minoritare în diferitele domenii de utilizare a limbii. Scopul studiului comparativ este evidențierea asemănărilor și deosebirilor dintre diferitele politici lingvistice și analiza manierei în care măsurile de politică minoritară și educațională ale statelor în cauză se dovedesc a fi discriminatorii față de drepturile lingvistice ale minorităților. Problemele subliniate sunt abordate în primul rând din perspectiva învățământului minoritar.

Language Rights and Language Planning in the Case of Some Pluricentric Languages. A Sociolinguistic Approach

The thesis proposes an analysis of the relationships between language rights, language policy, use of minority languages and exercise of power, as well as of the problems of language planning based on an assessment of the situation of the Sami languages in Finland, Norway, Sweden and the Russian Federation, as well as on the examination of the situation of the Kurdish language in the Middle Eastern countries (Turkey, Iraq, Iran and Syria). This thesis aims to examine the possibilities of using minority languages depending on the social structure: it is an analysis of social, cultural, political and sociological conditions which influence the practical application of minority language rights in the territories mentioned above. Furthermore, the objective of this study is to examine how these states respect and implement the international law on human rights, and if the internal law of the states recognizes or not the existence of linguistic and ethnic minorities, and the extent to which it provides an opportunity for the use of minority languages in the different domains of language use. The purpose of the comparative study is to highlight similarities and differences between the different language policies, and to analyze the manner in which the minority and educational policy measures of the states concerned are found to be discriminatory against minority language rights. The problems highlighted are addressed primarily from the perspective of minority education.

Kommer Erika

Kommunikációformák és ifjúságpolitika kisebbségi helyzetben. A *Neue Banater Zeitung* és a *Szabad Szó* gyermek- és ifjúsági rovatai (1968-1990) (2015)

Szerző: Kommer Erika; a disszertáció irányítója: dr. Egyed Emese egyetemi tanár; a védés éve: 2015; opponensek: dr. Kiss Endre egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest; dr. János Szabolcs egyetemi docens, Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad; dr. Tar Gabriella-Nóra egyetemi docens, Babeș-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.

A dolgozat az 1968 és 1990 között megjelent temesvári *Neue Banater Zeitung* német nyelvű napilapnak és magyar testvérújságjának, a *Szabad Szónak* a gyermek- és ifjúsági oldalait vizsgálja.

A komparatív kutatás alapvető kérdésfelvetése: hogyan és milyen formában szólítják meg az említett újságok a gyermekeket és a fiatalokat a vizsgált időszakban? Az általam használt alapvető módszer a tartalomelemzés, mind kvalitatív, mind kvantitatív elemekkel.

A kutatás a következő hipotézisekre épül. 1. Az önálló német gyermek- és ifjúsági folyóirat hiánya miatt a *Neue Banater Zeitung* gazdagabb gyermek-, diák- és ifjúsági oldal-állományt tud felmutatni a vizsgált időszakban. 2. A kommunista Romániában működő cenzúra és a szocialista tanítási-nevelési elvek hatottak a vizsgált napilapok gyermek-, diák- és ifjúsági oldalainak szerkesztésére, nyelvhasználatára is. 3. Az olvasókkal való kapcsolattartás nem csak az újság hasábjain keresztül valósult meg.

Mindhárom hipotézis beigazolódott. 1. Számszerűen bizonyítható, hogy a *Neue Banater Zeitung* gazdagabb gyermek-, diák- és ifjúsági oldal-állományt tud felmutatni a vizsgált időszakban, mint a *Szabad Szó*. Húszféle ilyen különoldalt közölt 1968 és 1990 között, míg a magyar társlap tizenhatot. 2. A gyermek- és ifjúsági oldalak cikkeinek elemzése igazolja, hogy a cenzúra és a szocialista tanítási-nevelési elvek hatottak ezek szerkesztésére, nyelvhasználatára. 3. Tekintettel az olvasói levelek nagy számára és azoknak az újság hasábjain történő megjelentetésére, megemlítésére és/vagy feldolgozására, a harmadik hipotézis is elfogadhatónak bizonyult.

Forme de comunicare și politicile de tineret la minorități. Rubrici pentru copii și tineri ale cotidianelor *Neue Banater Zeitung* și *Szabad Szó* (1968 - 1990)

Lucrarea își propune compararea rubricilor destinate copiilor și tinerilor din două ziare ale minorităților, apărute la Timișoara, *Neue Banater Zeitung* (editată în limba germană) *și Szabad Szó* (scrisă în limba maghiară) între anii 1968-1990.

Întrebarea centrală a cercetării este: cum și în ce formă ziarele studiate se adresează copiilor, tinerilor, elevilor în perioada 1968-1990? Metoda principală folosită este analiza de conținut, cu elemente cvalitative și cvantitative.

Lucrarea enunță următoarele ipoteze. 1. Din cauza inexistenței unei reviste independente pentru copii și tineret în limba germană, ziarul *Neue Banater Zeitung* are mai multe rubrici destinate acestor două grupuri țintă. 2. Cenzura și teoriile socialiste de educație se oglindesc în articolele studiate. 3. Relația cu cititorii nu a fost susținută doar pe paginile ziarelor.

S-au confirmat toate cele trei ipoteze inițiale. 1. *Neue Banater Zeitung* are mai multe rubrici și pagini pentru copii și tineret, decât *Szabad Szó.* Între anii 1968-1990 cotidianul german a avut douăzeci de asemenea pagini, în timp ce *Szabad Szó* doar șaisprezece. 2. Analizarea articolelor din paginile de copii și tineret a arătat că cenzura din România comunistă și principiile educative promovate prin legile învățământului a influențat munca redactorilor. 3. Numărul mare al scrisorilor scrise de cititori către redacția ziarelor studiate precum și publicarea sau prelucrarea lor permanentă în articolele paginilor de copii și tineret atestă faptul că textele publicate în ziar nu erau singurele mijloace de comunicare între jurnaliști și cititori.

Kommunikationsformen und Jugendpolitik in der spezifischen Lage der Minderheit. Die Kinder- und Jugendseiten der *Neuen Banater Zeitung* und *Szabad Szó* (1968-1990)

Die Dissertation nimmt sich ein Vergleich der Kinder- und Jugendseiten zweier Temeswarer Minderheitenzeitungen, *Neue Banater Zeitung* (herausgegeben in deutscher Sprache) und *Szabad Szó* (in ungarischer Sprache) zwischen 1968-1990 vor.

Die Frage, die im Mittelpunkt der Forschung steht, lautet: Mit welchem Inhalt und in welcher Form wurden Kinder, Schüler und Jugendliche von den Zeitungen im Zeitraum 1968-1990 angesprochen? Die hautpsächlich gebrauchte Methode ist die qualitative und quantitative Inhaltsanalyse.

Folgende Hypothesen werden formuliert: 1. Die *Neue Banater Zeitung* hat mehrere Rubriken, die sich an Kinder und Jugendliche richten, da es keine selbstständige Kinder- und Jugendzeitschrift gab. 2. Die Zensur und die sozialistischen Bildungsmodelle spiegeln sich in den untersuchten Artikeln wieder. 3. Die Beziehung zu den Lesern ging über die Seiten der Zeitung hinaus.

Alle drei ursprünglichen Hypothesen haben sich als wahr erwiesen: 1. Die *Neue Banater Zeitung* kann mehrere Kinder- und Jugendrubriken und -seiten vorweisen, als die Zeitung *Szabad Szó*. Zwischen den Jahren 1968-1990 erschienen in der deutschen Zeitung zwanzig solche Seiten, in der gleichen Zeitspanne gab es in der ungarischen *Szabad Szó* nur sechzehn. 2. Die Untersuchung der Rubriken der Kinder- und Jugendseiten zeigt, dass die Zensur im kommunistischen Rumänien und die pädagogischen Grundsätze, die in den Bildungsgesetzen verankert waren, die Arbeit der Redaktionen durchaus beeinflussten. 3. Die große Zahl der Leserbriefe an die Redaktionen der untersuchten Zeitungen, sowie die Art und Weise, wie diese kontinuierlich bearbeitet und in den Kinder- und Jugendseiten veröffentlicht wurden zeigt, dass die journalistischen Texte nicht den einzigen Kommunikationskanal zwischen Redaktion und Leser bedeuteten.

Lokodi Éva-Ildikó

Önismeret, társadalombírálat a XVIII. század irodalmában. *Die Buchstaben* (1782–1784) (2016)

Szerző: Lokodi Éva-Ildikó; a disszertáció irányítója: dr. Egyed Emese egyetemi tanár; a védés éve: 2016; opponensek: dr. Kányádi András egyetemi docens (Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Párizs); dr. János Szabolcs egyetemi docens (Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad); dr. Tar Gabriella egyetemi docens (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár).

Kutatásom fő témáját az 1700-as évek végéről származó, névtelenül kiadott, az irodalmi köztudatból kiesett *Die Buchstaben* című könyv szolgáltatja. A XVIII–XIX. századi kézikönyvek némelyike, amelyben utalás történik a *Die Buchstaben*re, gróf Fekete János nevéhez társítja az írásművet; a kiadványok nagy többsége azonban ismeretlen szerzőként tartja számon az alkotót. Az alkotást korunk lexikonai és bibliográfiái is

csak igen elvétve említik, és mindezidáig csupán egyetlen, francia nyelven megjelent tanulmány készült róla.

Vizsgálódásom során egyrészt (a mű felkutatása mellett) filológiai jellegű kérdések vezettek, célkitűzésem volt ugyanis, hogy feltárjam az írásmű szerzőjére vonatkozó forrásokat. Korabeli források (recenziók, könyvkatalógusok, írói lexikonok, valamint Fekete levelezése) igazolják, hogy a könyv valóban a gróf alkotása. Másik nagy célkitűzésemként a mű ismertetését és mélyreható vizsgálatát jelölném meg. A szöveg kontextualizációjára irányuló elemzés során a XVIII. század európai irodalma és a magyar szerzők művei közötti kapcsolat értékeléséhez és kiegészítéséhez szándékoztam hozzájárulni, különös tekintettel a korabeli társadalombírálatok mibenlétére.

Kutatásaim eredményeképpen kiegészíthetjük a szerző életművének kutatástörténetét (árnyalva a szerzőről és alkotásairól kialakult képet), valamint korunk lexikonainak és bibliográfiáinak hiányosságait új adatokkal pótolhatjuk, annál is inkább, hogy kiterjedt levelezése és több nyelven írt művei ellenére Fekete Jánost az irodalomtörténet mint különcöt tartja számon, írói és költői munkássága csak töredékeiben ismert.

Cunoașterea de sine și critica societății în literatura secolului XVIII. *Die Buchstaben* (1782–1784)

Tema principală a cercetării este o carte care nu a fost păstrată în memoria literară, *Die Buchstaben*, originară de la sfârșitul anilor 1700 și publicată anonim. Unele tratate din secolele 18–19, care menționează opera *Die Buchstaben*, asociază cartea cu numele contelui János Fekete; majoritatea publicațiilor însă o consideră ca fiind lucrarea unui autor anonim. Opera este menționată doar pe alocuri de enciclopediile și bibliografiile recente, și constituie până astăzi obiectul unui singur studiu, apărut în limba franceză.

Pe lângă aflarea locului în care este păstrată opera, analiza tezei s-a bazat pe considerente filologice, căci obiectivul meu a fost să investighez sursele referitoare la persoana autorului. Sursele din aceea perioadă (recenzii, cataloage de cărți, enciclopedii, corespondența lui Fekete) atestă că lucrarea aparține într-adevăr contelui. Un alt obiectiv important al studiului este prezentarea și analiza aprofundată a operei. În cursul analizei privind contextualizarea operei, am intenționat să contribui la evaluarea și completarea problemei privind legătura dintre literatura secolului al 18-lea și operele scriitorilor maghiari, în special în privința caracterului criticii asupra societății din epocă.

Ca rezultat al cercetărilor cuprinse în teza de doctorat, se pot completa cunoștințele legate de biografia autorului, se pot adăuga noi date la cele existente, cu atât mai mult cu cât în ciuda corespondenței extinse pe care a practicat-o și a operelor scrise în mai multe limbi, istoria literaturii îl consideră pe Fekete ca fiind o personalitate excentrică, iar activitatea sa literară este cunoscută numai parțial.

Self-Knowledge and Criticism of Society in the Literature of the 18th Century. *Die Buchstaben* (1782–1784)

The research focuses on the anonymously published book entitled *Die Buchstaben*, dating back to the end of the 18th century, which was not preserved by the memory of literature. Some of the handbooks published in the 18-19th century are associating the writing with the name of János Fekete, while the bulk of publications are mentioning it as an anonymously published book. The writing is rarely mentioned in the contemporary lexicons and bibliographies, and was the subject of a single study published in French.

Besides the quest for the book, the research is guided on the one hand by philological issues, since my purpose was to reveal the sources regarding the author of the writing. The sources of the period (reviews, book catalogues, writers` lexicons, the correspondence of János Fekete) support the fact that the author is Fekete. On the other hand, the purpose of the research was to provide a review and a thorough analysis of the book. Through the analysis focused on contextualization of the text, the thesis is intended to contribute to the evaluation and amendment of data regarding the connection between the European literature and writings of Hungarian authors in the 18th century, especially with regard to the aspects of criticism on society in that period.

The research aims to complete the knowledge on the activity of Fekete, refining the image created about the personality and writings of the author. The thesis supplies the missing data in the contemporary lexicons and bibliographies, especially as Fekete is regarded as eccentric personality, whose literary activity is scarcely known, in spite of his extensive correspondence and his writings in several languages.

Serestély Zalán

Életmű és környezete. Jorge Luis Borges munkásságának kultúra- és ismeretelméleti, valamint hatalomkritikai vonatkozásai (2016)

Szerző: Serestély Zalán; a disszertáció irányítója: dr. Orbán Gyöngyi egyetemi tanár; a védés éve: 2016; opponensek: dr. Berszán István egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem); dr. Csehy Zoltán habilitált egyetemi docens (Comenius Egyetem, Pozsony); dr. Bányai Éva egyetemi tanár (Bukaresti Egyetem).

2006-2007-2008 – vajon mért jelölik ezek az évek (a posztmodern agóniája mellett) egyszersmind azt a láthatatlan mezsgyét is, amikor az irodalmi posztmodern egyik szürke eminenciásaként is számon tartott argentin szerző életműve jól érzékelhetően kizuhan a szakmai indíttatású kutatások homlokteréből? Miért esik egybe ez a két esemény, miért történik az, hogy a posztmodern paradigma beomlása maga alá temeti a Borges-életművet is? Valóban kimerült volna az életmű, valóban csak a posztmodern egzegézis margóján-apropóján tárgyalva volnának tétjei? Dolgozatom ezekből a problémafölvetésekből indul ki.

Munkám során amellett érvelek, hogy e fönti kérdéseket egy sokkal általánosabb és rejtettebb probléma mentén érdemes újratárgyalni, mégpedig aszerint, hogy milyen a viszonya a posztmodernnek a metafizikához, és hogyan viszonyul a Borges-életmű ugyanehhez a szemlélethez. Jóllehet, az irodalmi posztmodern első látásra határozottan metafizika-ellenes vonásokat mutat, alaposabban megvizsgálva kiderül, hogy bizalma a(z ön)tudati aktusokban, a tudatra alapozott moralitásban, a reflexió és (ön)reflexivitás hatalmi elnyomást semlegesítő erejében töretlen. Az irodalmi posztmodern alapvetően nem rendül meg abbéli hitében, hogy továbbra is történeteket kell mesélnünk, inkább csak a narrálás léptékét, illetve perspektíváit változtatja meg, mind kisebb és kisebb léptékre váltva, mind több és több perspektívát, metaperspektívát alkalmazva egyetlen történet láttatásában. A posztmodern narráció- és textus-fétise, abbéli hite, hogy a világ felfogható egymással párbeszédben álló textusok szövedékeként, hogy a tudatos lépték- és perspektívaváltások vagy az (ön)irónia, (ön)reflexivitás önmagában véve semlegesítené a narrálás és a nyelv erőszakosságát, tulajdonképpen visszautalják e paradigmát a metafizika szférájába. Borges egészen másképpen, más síkon veszi fel a harcot a metafizikával; életművében a tapasz-

talatiság, a trauma, az alanyi szintről megszólaltatott, testileg megélt történelem válik központi jelentőségűvé, egy sor olyan jelenség tehát, amely szakadást okoz a tudat folytonosságában, kurzív karakterében. A Borges-életműkorpusz valójában azt mutatja meg, hogy a világ hogyan bújik ki a textualitás regresszív hálója alól, egyszersmind olyan értelmiségi-szerepet is kínálva, mely immár nem éri be azzal, hogy az alárendelt, női, etnikai vagy állati szubjektum helyett, nevében meséljen történeteket, hanem ezeknek az alárendelt szubjektumoknak a nyelvképtelenségét, dadogását és hallgatását teszi közvetlen módon „hallhatóvá", vagy delirálja az ő hangjukat saját nyelvében. Ehhez a vállalkozáshoz Borges valóban metafizikai fejtörőket idéz meg, csakhogy munkámban épp amellett foglalok állást, hogy a metafizikai fejtörők, feladványok tétje a borgesi életműben gyakran nem egyéb, mint az, hogy merénylőként bukkanhasson fel közegükben az alárendeltek és elnyomottak hangja.

Opera în contextul său. Aspecte epistemologice și de teoria culturii precum și de critica puterii în oprea lui Borges

2006-2007-2008 – oare de ce marchează aceşti ani (pe lângă agonia postmodernismului) şi calea prin care operele autorului argentinian considerat a fi şi unul dintre eminenţele cenuşii ale postmodernismului literar decad simţitor din centrul de interes al cercetărilor de specialitate? De ce se suprapun cele două evenimente, de ce colapsul paradigmei postmoderniste îngroapă sub ruine şi operele borgesiene? S-ar fi epuizat într-adevăr posibilităţile operei? Doar din perspectiva exegezei postmoderniste ar avea mize? Teza mea porneşte de la aceste premise.

Fetişul textual şi narativ al postmodernismului, credinţa lui în faptul că lumea poate fi concepută ca o ţesătură de texte aflate în dialog, că schimbările conştiente de perspectivă şi de scară sau (auto)ironia, (auto)reflexivitatea în sine ar neutraliza agresivitatea limbajului şi a narării, redirecţionează această paradigmă în sfera metafizicii. Borges luptă pe un total alt plan cu metafizica: în opera sa experienţialul, trauma, istoria trăită corporal şi evocată de la nivelul subiectului sunt cele care devin centrale; deci, un şir de fenomene ce provoacă ruptură în fluxul conștiinței, în caracterul său cursiv. Corpusul operelor complete borgesiene ne arată, într-adevăr, cum se eliberează lumea din plasa regresivă a textualităţii, oferind totodată un rol intelectualizator care nu se mai mulţumeşte să povestească istorii în numele subiecţilor subordonaţi – etnicitate, femeie, animal –, ci „face auzită" în mod direct tăcerea, bâlbâiala, incapacitatea lingvistică a acestor subiecţi subordonaţi sau delirează vocea lor în propria lui limbă.

Oeuvre and Context. Jorge Luis Borges' Works Reviewed through Cultural and Epistemological Aspects and as Criticism of Power

2006-2007-2008 – why would these years (that happen to also be the years of the Postmodern's agony) coincide with the professional inquiry's visible eschew of the Argentinian „backroom boy" of the Postmodern? Why would the Postmodern paradigm's landfall engulf the Borges-oeuvre? Could this oeuvre truly be exhausted; could it only be relevant in its relationship to the Postmodern exegesis? My dissertation sets off from these questions.

The Postmodern narration's text-fetish, its belief that the world can be perceived as a web of dialoguing texts, and that the aforementioned shift of perspective and scale, or (self-)irony, (self-)reflexivity can by themselves neutralize the violence of narration and language, all affix this paradigm to metaphysics' sphere. Borges proposes to provoke metaphysics on a different ground; experience, trauma, history from a highly subjective and corporeal point of view become central in his works, events that, as such, cause a discrepancy in the continuity of consciousness. The Borges-oeuvre reveals how the world unfolds itself from the regressive web of textuality, and at the same time it offers an intellectual role-model that is not content anymore with telling stories in the name of the subordinate, female, ethnical subject, but aims to represent these subjects' speech impediment, stutter or silence. To achieve this, Borges summons metaphysical mind-breakers, however, my work actually states that the role of these metaphysical mind-breakers is, sometimes, to ensure a space where the voice of the subordinate subjects can show up as an assailant.

Szakál Anna

Egy 19. századi gyűjtőhálózat mint kutatási probléma. A *Vadrózsák* lehetséges megközelítési irányai (2016)

Szerző: Szakál Anna; a disszertáció tudományos irányítója: dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2016; opponensek: dr. Szilágyi Márton habil. egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem); dr. Gulyás Judit tudományos főmunkatárs (MTA BTK Néprajztudományi Intézet); dr. Tánczos Vilmos egyetemi tanár (Babeş–Bolyai Tudományegyetem).

A dolgozat forrásfeltáró jellegéből, illetve a szemléletét meghatározó mikrotörténeti perspektívából is következik, hogy a lehető legmélyebben és módszeresen igyekeztem kísérletet tenni arra, hogy egy 19. századi gyűjtőhálózattal (a Kriza János nevével fémjelzett *Vadrózsák*-gyűjtőhálózattal) kapcsolatba hozható forrásokat feltárjam. A dolgozat ennek eredményeképpen számos eddig ismeretlen (vagy elfeledett), a *Vadrózsák*hoz kapcsolható gyűjtést tárt fel magánszemélyeknél és közgyűjteményekben. Emellett törekedtem a *Vadrózsák* gyűjtőinek – jellemzően erdélyi unitárius lelkészeknek, tanítóknak a – mindennapjaihoz közelítő forrásanyagok (elsősorban *Az unitárius püspök iratai*, másodsorban egyházközségi, iskolatörténeti dokumentumok) kutatásba történő bekapcsolására is. A dolgozat első fejezetének tézismondata, hogy a 19. századi gyűjtők, gyűjtések és gyűjtemények kapcsán szinte teljesen ismeretlen személyekről és szövegekről vagy szövegegyüttesekről kell beszélnünk. Az első fejezet második részében a 19. század közepén létrejövő kánonon keresztül azt bizonyítottam, hogy annak megmerevedése nagyban szerepet játszott a gyűjtők jelentős részének kánon peremére szorulásában s így a későbbi kutatásokból való kiszorulásukban. Kriza János és a *Vadrózsák* kutatástörténeti áttekintése kapcsán egyrészt áttekintettem a nagynak tűnő Kriza-irodalmat, másrészt igyekeztem a gyűjtemény körül keletkezett legendákat forrásokkal alátámasztható adatokkal kicserélni, azokat felülírni. Ennek érdekében számos olyan kutató életművének bizonyos részleteit, kijelentéseinek megalapozottságát, körültekintését és precizitását újra végig kellett gondolni, akiket korábban a legjelentősebb Kriza-kutatóként tartott számon a szakma és (feltehetően emiatt is) állításaikban sosem kételkedett. A következő fejezetekben rövidebb-hosszabb esettanulmányokon keresztül azt próbáltam megmutatni, hogy milyen kontextusok bevonásával, milyen irányokból lenne érdemes – meglátásom szerint – a *Vadrózsák*hoz és gyűjtőhálózatához közelíteni. Elsőként amellett érveltem egy rövid fejezet erejéig, hogy a Kriza János vezette gyűjtést nem tekinthetjük sem előzmény nélküli eseménynek, sem a magyarországi gyűjtések egyenes következményének. A következő alfejezetben a 2012 végére feltárt, a *Vadrózsák*hoz kapcsolható levelezés segítségével vezetem végig a gyűjtés megindulásának történetét egészen a kötet megjelenéséig. Ezt követően annak lehetőségét mutattam meg, hogy a szövegek és a gyűjtők teljes körű feltárását követően milyen jellegű eredményekre lehet jutni, s hogy ezek mennyiben mondanak ellent már most a korábbi szakirodalmi állításoknak. A *rossz gyűjtő*ként számon tartott Tiboldi István unitárius tanítót azokon a szerepeken (tanító, alkalmi költő és gyűjtő) keresztül mutattam

be, amelyek ismertté tették őt a székelyföldi társadalomban. Végül Kriza János folklórgyűjtésbe legkorábban bekapcsolódott gyűjtőjének, Ürmösi Sándor unitárius lelkésznek az életútján keresztül mutatom be a népköltészeti gyűjtésben betöltött szerepét. Ez a mikrotörténeti esettanulmány feltárja egy folyamatosan konfliktusokat generáló lelkész életét, gondolkodását elsősorban egy forrástípus (az unitárius püspök iratainak) nézőpontjából és láttatja azt az unitárius közeget is, amelyben a *Vadrózsák* gyűjtői is a mindennapjaikat élték.

Posibilităţi de cercetare a unei reţele a culegătorilor de folclor. Abordarea antologiei de folclor „Vadrózsák” (Trandafiri sălbatici)

Prin perspectiva de microistorie, disertaţia de faţă încearcă reconstituirea cât mai profundă şi sistematică a surselor referitoare la prima reţea a culegători de folclor maghiar din secolul al 19-lea. Consider că acest mod complex de abordare nu a fost utilizat încă în cercetarea culegerilor de folclor din secolul al 19-lea. Ca urmare, lucrarea a identificat şi a reconstituit multe culegeri de folclor care au conexiune cu *Vadrózsák,* culegeri necunoscute anterior sau culegeri uitate cu timpul, păstrate de persoane fizice sau în colecţii publice. Culegătorii volumului *Vadrózsák* erau mai ales preoţi unitarieni şi învăţători, astfel sursele incluse în cercetare erau documentele legate de activităţile lor de zi cu zi: în primul rând documentele episcopiei unitariene, iar în al doilea rând documentele bisericeşti şi documentele şcolare.

Concluzia primului capitol este că în ceea ce priveşte culegătorii de folclor şi culegerile lor din secolul al 19-lea se poate vorbi despre multe persoane şi texte total necunoscute până în prezent. În partea a doua a primului capitol am demonstrat că rigidizarea canonului instituţionalizat în mijlocul secolului al 19-lea a jucat un rol important în marginalizarea multor culegători de folclor, care astfel erau excluşi din atenţia cercetărilor ulterioare. În ceea ce priveşte istoricul cercetărilor referitoare la Kriza János şi la volumul *Vadrózsák,* pe de o parte am parcurs literatura de specialitate aparent vastă, pe de altă parte am încercat înlocuirea legendelor apărute în jurul colecţiei de folclor cu date autentice, controlate. Am urmărit cu multă atenţie declaraţiile unor cercetători care erau consideraţi de comunitatea profesională ca fiind cei mai experţi în această temă, afirmaţiile lor fiind acceptate fără orice rezervă critică. Am verificat şi am analizat soliditatea şi precizitatea afirmaţiilor şi declaraţiilor. Prin studii de caz mai scurte sau mai lungi în următoarele capitole am încercat să arăt prin ce fel de contexte şi din ce direcţii ar trebui să ne apropiem de volumul *Vadrózsák,* precum şi de reţeaua de culegători de literatură populară din perioada respectivă. Într-

un scurt capitol am argumentat faptul că culegerea de folclor coordonată de Kriza János nu poate fi considerată un eveniment fără precedent, dar nici consecinţă directă a culegerilor maghiare anterioare. În următorul subcapitol prezint istoria culegerii, de la începutul colectării textelor până la apariţia volumului, cu ajutorul corespondenţei legate de volumul *Vadrózsák,* corespondenţă explorată de către subsemnata până la sfârşitul anului 2012. In această parte am arătat ce fel de rezultate pot fi obţinute după explorarea tuturor textelor şi culegătorilor, şi în ce măsură contrazic acestea afirmaţiile precedente. Pe învăţătorul unitarian Tiboldi István considerat *culegător neprofesional,* l-am prezentat prin rolurile sociale (învăţător, poet ocazional, culegător de folclor), aşa cum a fost el cunoscut în societea secuiască. La sfârşitul disertaţiei prin biografia lui prezint rolul preotului unitarian Ürmösi Sándor în culegerea folclorului, el fiind primul care s-a alăturat la Kriza János. Această microistorie dezvăluie viaţa unui preot care genera în permanent conflicte. Sursele mele principale fiind documentele episcopului unitarian, reuşim să îl cunoaştem din punctul de vedere al lui Kriza János. Pe parcurs facem cunoştinţă şi cu acel mediu unitarian în care culegătorii de literatură populară a volumului *Vadrózsák* şi-au trăit viaţa de zi cu zi.

A 19th-Century Network of Folklore Collection as a Research Problem. Approaches to Vadrózsák (Wild Roses)

The prezent dissertation follows from the genre of this thesis and from the microhistorical perspective it takes that it primarily attempted to explore sources that are related to the data collecting network of the 19th century. Such an aspect was by no means characteristic of the research on folkloristic collections in the 19th century. As a result, numerous private and public collections relating to *Vadrózsák* were explored. Research on sources relating to the everyday life of the collectors of *Vadrózsák* – that is, sources on Transylvanian Unitarian priests and teachers – is included as well.

The first chapter of the thesis claims that in the case of 19th century collectors and collections, we face absolutely unknown people and texts or collections of texts. In the second part of the first chapter I proved, using the canon created in the middle of the 19th century, that its frozennes played a huge role in the fact that the majority of the collectors got shoved to the margins of the canon, and excluded from subsequent research. During the overview of the history of research of Vadrózsák and János Kriza I studied the seemingly huge bibliography of Kriza, and I

tried to replace the oral traditions around the collection with data supported by sources. To achieve this, I had to reevaluate the validity of claims made by those that were considered the major researchers of Kriza in the field, those whose claims, for this reason, were accepted without criticism. In the following chapters, I tried to illustrate, by means of case studies of varying length, the kinds of contexts one should use to approach the collection system of *Vadrózsák*. First, I argued that the collection lead by János Kriza can by no means be considered as an event without any precedence, nor can it be considered the straightforward continuation of collections lead in Hungary. In the next chapter, I present the history of the collection of Vadrózsák from its start to its pubishing, by revealing a correspondence discovered by the end of 2012. In this chapter I pointed to the possible results one can yield when one has the full range of texts and collectors, and how much such results contradict previous claims form the literature. The Unitarian teacher Tiboldi István, considered a *bad collector*, I introduced through the roles (the teacher, the poet and the collector) he played in the social life of Székely Land. Lastly, I present the role of Sándor Ürmösi in the collection, the Unitarian pastor who joined the collectors earliest. This microhistoric case study reveals the life and thoughts of a conflict-generating priest through the lense of the scripts of the Unitarian bishop and it lets us see the Unitarian milieu in which the collectors of *Vadrózsák* lead their everyday lives.

Székely Károly

Aranyosrákosi Székely Sándor irodalmi munkássága (2016)

Szerző: Székely Károly; a disszertáció irányítója: dr. Egyed Emese egyetemi tanár; a védés éve: 2016; opponensek: dr. Hász-Fehér Katalin egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem); dr. habil. Kurucz György egyetemi tanár (Károli Gáspár Református Egyetem); dr. Máthé Dénes egyetemi docens (Babeş-Bolyai Tudományegyetem).

A disszertáció a 19. századi unitárius költő, Aranyosrákosi Székely Sándor irodalmi munkásságát tárgyalja. A vizsgálat forrásait a szerző verses kéziratai, eposzai, történetírása, ünnepi prédikációi és levelei képezik. A disszertáció bevezető része a kutatás céljait művelődéstörténeti, irodalomtörténeti, műfajelméleti, narratológiai szempontok alapján fogalmazza meg. Az első fejezet bemutatja az író pályaképét és elhelyezi őt a kor irodalmi ízlésvilágába. A második fejezet felvázolja az írónak a magyar irodalmi tra-

dícióban kialakult képét. A harmadik fejezet forráselemzés: Székely Sándor líráját poétikai szempontok szerint vizsgálja, és az általa képviselt irodalmi modell nem kanonikus jellegét határozza meg. A negyedik fejezet Székely Sándort történetíróként és eposzíróként mutatja be. Eposzai és történetírása barokk és romantikus közösségeszményt közvetítenek. A következtetések a szerző műfajhasználati szokásai mentén rajzolják meg íróságának jellemzőit. Ugyanakkor az unitárius művelődéstörténeti hagyományok szerint válik felépítettnek a Székely Sándor által képviselt erdélyi, reformkori értelmiségi modellt.

Opera literară a lui Aranyosrákosi Székely Sándor

Teza de doctorat are ca subiect opera literară a episcopului unitarian din secolul al 19-lea, Aranyosrákosi Székely Sándor. Sursele cercetării sunt reprezentate prin manuscrisele de poezii, poemele narative, scrierile istorice, predicile solemne și scrisorile autorului. Introducerea disertației formulează scopul cercetării pe marginea aspectelor de istorie a culturii, de istorie literară, de teoria genurilor, de narațiune. Primul capitol prezintă opera scriitorului și îl poziționează în literatura epocii. Al doilea capitol descrie imaginea autorului în tradiția literară maghiară. Al treilea capitol este analiza surselor documentare, care abordează poezia lui Székely Sándor conform aspectelor poetice și definește modelul literar reprezentat de autor drept necanonic. Al patrulea capitol îl prezintă pe Székely Sándor ca scriitor de epopee și istorie. Epopeile și istoria lui transmit un ideal baroc și romantic despre colectiv. Concluziile descriu statutul de scriitor pe marginea obiceiurilor autorului de folosire a genurilor literare. Totodată lucrarea consideră că modelul intelectualului transilvănean din epoca reformelor reprezentat de el este construit conform tradițiilor culturale unitariene.

The Literary Work of Sándor Aranyosrákosi Székely

The thesis discusses the literary work of the 19th-century Unitarian poet, Sándor Aranyosrákosi Székely. The sources for the study are the author's poetry manuscripts, epic poems, historiography, festive sermons and letters. The introductory part of the dissertation defines the purpose of the research along the lines of cultural history, literary history, genre theory and narratology. The first chapter presents the writer's career progression, placing him into the sphere of the era's literary taste. The second chapter outlines the writer's image developed within the Hungarian literary tradition. The third chapter is a source analysis: it examines Sándor Székely's lyricism along poetic criteria and defines the

non-canonical nature of the literary model he represented. The fourth chapter presents Sándor Székely as a historiographer and epic writer. His epic poems and historiography convey a baroque and romantic community ideal. The conclusions depict his features as a writer along his genre usage habits. However, according to these, the Transylvanian reform-period intellectual model represented by Sándor Székely is conceived on the basis of the Unitarian cultural-historical traditions.